

HALİDE EDİB-ADIVAR

Mor Salkımlı Ev

Yedinci.Baskı

ATLAS KİTABEVİ —İSTANBUL

MURAT OFSET

Tel: 528 3415 1985

HALİDE EDİB-ADIVAR

HAYATI, SANATI ve ESERLERİ

Halide Edib-Adıvar Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinin tanınmış edebiyatçılarıdır. 1882'de İstanbul'da doğmuş, 9 Ocak 1964'te yine İstanbul'da ölmüştür.

Babası Ceyb-i Hümayun kâtipV lerinden Mehmet Edib Bey'dir. Annesi Bedrifam Hanım'ı küçük yaşta kaybeden Halide Edib, çocukluk yıllarının çoğunu anneannesinin tipik bir Türk evi olan evinde geçirmiştir. Bu evde Halide Edib, sanatçı cephesini kuvvetlendiren ilk tesirleri almıştır. Hatıralarında anne-anesinin ve büyükbabasının üzerindeki tesirlerini anlatır.

Halide Edib, Amerikan Kız Koleji'ni bitiren ilk Türk kızıdır. Okuldaki derslerinin yanısıra özel dersler de almıştır, İngilizce, musiki, Kur'an ve Arapça derslerinden başka matematiği devrin en

meşhur matematikçisi olan Salih 1882 " 1964

Zeki'den, felsefe ve edebiyatı da Filozof Rıza Tevfik'ten okumuştur. Rıza Tevfik'in dersleri onun halk edebiyatına ilgisini çoğalttığı gibi, mistik temayüllerini de geliştirmiştir. Pozitivist olan Salih Zeki de ona pozitif ilimleri anlatmıştır. Bu iki zıt tesir Halide Edib'i ölçülü bir zihniyete ve kafa yapısına sahip kılmıştır.

1901'de Koleji bitirir bitirmez Salih Zeki ile evlenmiş, bu evlilikten Ayet ve Zeki adlı iki oğlu dünyaya gelmiştir.

1908'de Meşruüyet'in ilanıyla gazete ve dergilerde imzası görülmeye başlayan Halide Edib, o tarihlerde Halide Salih imzasını kullanıyordu. 1908'de ilk romanı «Heyula» yı neşredor, onu «Râik'in Annesi» takip eder.

1908'de 31 Mart vakası üzerine Mısır'a kaçmak zorunda kalır. O yıl bir dostunun daveti üzerine ilk defa olmak üzere İngiltere'ye 'gider. Orada devrin fikir adaml'arıyla tanışır ve ömür boyu sürecek bazı dostlukların temelini atar.

Halide Edib devamlı olarak terbiye ve okullar konusunda yazılar yazdığı için, devrin Millî Eğitim Bakanlığının ilgisini çeker. Kendisine 1909'dan itibaren Darülmuaallimat'ta (Kız öğretmen Okulu) pedagoji öğretmenliği teklif edilir. Ayrıca Evkafa bağlı vakıf okullarında mü-

6

MOR SALKIMLI EV

fettig olarak hizmet eder, 1916'da Cemal Paşa'run daveti üzerine gittiği Beyrut ve Şam'da okulların düzenlenmesiyle ve yetimhanelerle meşgul olur.

Salih Zeki'nin ikinci defa evlenmesi üzerine ondan ayrılır (1910) ve bundan böyle babasının adını kullanarak Halide Edib imzasını benimser.

1918 - 1919 yıllarında Üniversitede Batı edebiyatı dersleri okutur.

İlk kadın derneklerinden olan Teali-i Nisvan (Kadınları Yükseltme) cemiyetinin kurucularından olan Halide Edib, bu dernekte kadınların çeşitli sahalarda yetişmelerini temin için kurslar açılmasına ön-ayak olmuş, 1912'den itibaren de savaş yaralılarına bakmak için hastanede hastabakıcı olarak çalışmıştır.

1917'de ikinci eşi olan Dr. Adnan Adıvar'la evlenmiş ve Mütareke yıllarında İstanbul'daki vatanseverlerle birlikte çalışmıştır. 1919'da İzmir'in işgalini protesto eden mitinglere katılır. Fatih, Kadıköy mitinglerini Sultanahmet mitingi takip eder. Bu miting İstanbul'da bu-, yük bir tesir yaratır, İstanbul'un işgali üzerine (16 Mart 1920) koca-sıyla birlikte Anadolu'ya geçerek Atatürk'ün yanında yer alırlar. Ankara'da eşi Sihiye Bakanı, daha sonra Meclis ikinci Başkam olarak görev görürken, Halide "Edib de Batı gazetelerinden politik yazıların tercümeleriyle meşgul olur, yeni kurulan Hâkimiyet-i Milliye gazetesine yardım eder. Sakarya'dan sonra cepheye de fiilen katılır. Hilâl-i Ahmer'de (Kızılay) hastabakıcı olarak hizmet gördüğü gibi, Yunanlıların çekilirken, yaktıkları Anadolu köy ve kasabalarında

meydana getirdikleri zararları ve tahribatı incelemek için kurulan Tetkik-i Mezalim Komisyonu'nda Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Yusuf Akçura ile çalışır. Toplanan raporları Genelkurmay'a teslim ederler. «Dağa Çıkan Kurt» ile, Yakup Kadri, Falih Rıfkı ve Mehmet Asım'la birlikte yazdıkları «İzmir'den Bursa'ya» adlı kitaptaki hikâyelerinin ve «Ateşten Gömleksin malzemesini bugünlerdeki gözlemleri teşkil eder.

Ordudaki çalışmaları, kendisine önce onbaşılık, sonra da başçavuşluk rütbesini kazandırmıştır ve Halide Edib ömrünce bilhassa «onbaşılık» rütbesiyle iftihar etmiştir. 1924'te kocasıyla Türkiye'den ayrılır. Önce İngiltere'de, daha sonra Paris'te yaşarlar. Dr. Adnan-Adıvar Paris'te Yabancı Diller Oku-lu'nda çalışır ve önemli bir eser yazar: «Tarih Boyunca İlim ve Din» önce Fransızca olarak basılır (1939), Türkçesi 1944'te yayımlanır (2. b.1969).

Halide Edib bu sırada iki defa Amerika'ya, bir defa da Hindistan'a gider, ilk Amerika seyahatinde Williamstown'da tertiplenen bir yuvarlak masa konferansına davet edilmiştir. Konferansın açılış konuşmasını da yapan Halide Edib, Political Institute'ya davet edilen ilk kadın olmuştur. 1928 yazında bu yuvarlak masa konferansını takip

MOR SALKIMLI EV

eden günlerde yedi aylık bir konferans turuyla Amerika'yı dolaşır.

1931 ders yılında ikinci defa Amerika'ya giden Halide Edib bir sömestr için Columbia Üniversitesi Barnard College'de Türk tarihi dersleri okutur. Bu arada «Türkiye Batı'ya Bakıyor» (Turkey Faces West) adlı eserini yazar (1930). Üniversitedeki resmî dersleri dışında Halide Edib, çeşitli kurumlarda birçok konferanslar da verir.

İslâm Üniversitesi kurmak için açılan kampanyaya yardım mak-sadiyle 1935'te Hindistan'a giden Halide Edib, orada da iki ay boyunca bir seri konferanslar verir. Bu konferansları onun dünya çapında bir şöhret kazanmasına sebep olmuştur. Hindistan'da çeşitli şehirlere gitmiş, sadece Müslümanlar tarafından değil, Hindular tarafından da ilgiyle karşılanmıştır.

Hindistan'da da özel mahiyette çeşitli kültür kurumlarında konferanslar vermiştir.

1939'da İstanbul'a dönen Halide Edib, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Edebiyatı profesörlüğüne tayin edilmiştir. O yıl açılış dersini de Shakespeare hakkındaki konferansıyla Halide Edib vermiştir.

1950 yılına kadar bu görevinde kalan Halide Edib 1950-1954 arası İzmir milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine girmiş ve 9 Ocak 1964 tarihinde vefat etmiştir.

SANATI:

Halide Edib çocukluğunda ev halkından pek çok masallar, hikâyeler, dinlediğini ve küçük yaşta kitap okumaya başladığını hatıralarında yazar, ilk okuduğu kitaplar Battal Gazi, Ebu Müslim-i Horasanî, Mevlit, Sergüzeşt-i Mevt adlı kitaplardır. Keza Rıza Tevfik'ten de halk edebiyatı ve tekke edebiyatını öğrenmiştir. Kolej'de ise incil'le birlikte Batı edebiyatını da tanımıştı.

Halide Edib, ilkönce Tanin gazetesinde yazmaya başlamış, Şeh-bal, Mehasin, Resimli Kitap, Büyük Mecmua, Vakit, Akşam, Türk Yurdu, Hâkimiyet-i Milliye gibi pek çok dergi ve gazetelerde roman, makale, hikâyeler ve sohbetler yazmıştır, ilk eserlerinde kadınların yetiştirilmesi ve psikolojisi üzerinde çok durur, ilk eserlerinde modern tipler ön planda iken, zamanla kazandığı tecrübeler sonucu Anadolu insanını da tanır ve romanlarında onların meselelerini de işler.

İlk romanları daha ziyade ferdî aşk teminin hâkim olduğu eserlerdir, bunların yanısıra «Yeni Turan» gibi ideolojik, «Ateşten Gömlek*» ve «Vurun Kahpeye» gibi belgesel romanlar da yazmıştır. «Sinekli Bakkal» ile töre romanları yazmaya başlayan Halide Edib gitgide sosyal romanlara kaymıştır.

Adeta bir humma içinde yazdığı ve okuyucuyu derhal büyü altına alan romanları bilhassa dil bakımından çok tenkit edilmiştir. Bu dili ihmalkâr ve kusurlu bulan Yakup Kadri de ona hayranlık duy* muştur.

8

MOR SALKIMLI EV

1906 . 1920 arası Halide Edib'in Türk romanını «tek başına temsil ettiğini» söyleyen Tanpınar, onu eserlerinde «değerler karşısında daima dikkatli ve az çok muhafazakâr olan»

bir «hürriyet ve yenilik âşî-kı» olarak vasıflandırır. (Edebiyat Üzerine Makaleler- 1969. s. 108).

Romanlarının hepsi ilk basıldıkları zaman büyük şöhret kazanmıştır ve hâlâ da zevkle okunmaktadır. Bütün eserlerinde kadın kahramanların daha canlı ve kuvvetli oldukları görülür. Alelade tipler olmaktan uzak olan bu şahsiyetler, romanların vakalarını beklenmedik gelişmelere sürüklerler.

Halide Edib'in eserlerinin bir kısmı yabancı dillere çevrilmiş, haklarında birçok tenkitler de yazılmıştır. Yabancılar kolayca propaganda eseri sayabilecekleri eserleri bile beşerî duyguları bakımından değerli bulmuşlardır.

ESERLERİ:

Halide Edib, asıl ününü romancılığıyla yapmış olmakla beraber, hikâye, tiyatro, fikir eserleri, sohbet, makale türlerinde de kitap ve yazılarıyla tanınmıştır. Eserlerinin çoğu tefrika edildikten sonra kitap haline getirilmiştir; bu bakımdan aşağıdaki listede, eserlerinin ilk yayım tarihleri ve nerede tefrika edildikleri, sonraki baskı tarihleriyle birlikte gösterilmiştir. Ancak çok baskı yapan kitapların bütün baskı tarihleri verilmemiş, sadece ilk ve sonuncu tarihler ile kaçınıcı baskı oldukları belirtilmiştir. Yabancı dillere yapılan tercümelemler de yine çevirildikleri tarihle birlikte gösterilmiştir.

Romanları:

Heyula, (Musavver Muhit 1909), 1974. (Kerim Usta'nın Oğlu ile birlikte).

Raik'in Annesi, (Demet 1908 yarım kalmıştır, Resimli Roman Mecmuası 1909), 1924, 4. baskı 1973.

Sevlyye Talip, 1910, 1924, 4. baskı 1973.

Handan (Tanin 1912) 1912, 14. baskı 1978.

Yeni Turan (Tanin 1912) 1912, 1924,4. baskı 1973, (1916'da Almancaya çevrilmiştir.)

Son Eseri, (Tanin 1913) 1919, 1939 (yazar bazı değişiklikler yapmıştır) 8. baskı 1976.

Mev'ut Hüküm Yeni Mecmua 1917 1918), 1919, 3. baskı 1976.

Ateşten Gömlek (İkdam 1922), 1923, 15. baskı 1979. (İki defa filme alınmıştır.) 1924 ve 1932'de İngilizceye, 1923'te Arapçaya, 1923'te Almancaya, 1927'de Rusçaya, 1928'de İsveççeye ve 1948'de Fran-sızcaya çevrilmiştir).

Kalp Ağrısı (Vakit 1924), 1924, 1942, 1962.

Vurun Kahpeye (Akşam 1923) 1926, 6. baskı 1973 (üç defa filme alınmıştır.)

Zcyno'nun Oğlu (Vakit 1927) 1928, 1967, 1973.

MOR SALKIMLI EV

Sinekli Bakkal (Haber 1935) 1936, 1942'de C.H.P. roman mükâfatını kazanmıştır. 36. baskı 1979. iki defa filme alındı. The Clown and His Daughter adıyla önce İngilizce yazılmıştır (1935). 1944' " te Fransızcaya, 1954'te İspanyolcaya, 1961'de- Sırpça-ya, Finceye çevrilmiştir.)

Yolpalas Cinayeti (Yedigün 1936 1937) 1937, 1976. (Son Eseri ile birlikte) filme de alınmıştır 1956.

Tatarcık (Yedigün 1938 - 1939) 1939, 9. baskı 1978.

Sonsuz Panayır (Cumhuriyet 1946) 1946. 4. baskı 1972.

Döner Ayna (Yeni İstannul 1953), 1954, 4. baskı 1977 (Sevda Sokağı Komedyası ile birlikte).

Akile Hanım Sokağı (Hayat 1957) 1958, 3. baskı 1979 (Çaresaz'la birlikte).

Kerim Usta'nın Oğlu (Milliyet 1958, 1974 (Heyula ile birlikte).

Sevda Sokağı Komedyası (Cumhuriyet 1959) 1971, 1977. (Döner Ayna ile birlikte).

Çaresaz (Cumhuriyet 1961) 1972, 1979. (Akile Hanım Sokağı ile birlikte).

Hayat Parçaları 1963.

Hikâyeleri:

Harap Mabetler 1911, 1924, 4.

baskı 1973. Dağa Çıkan Kurt 1922, 1926,

1945, 1963, 1970. Kubbede Kalan Hoş Şada 1974.

İzmir'den Bursa'ya (Yakup Kadri, Falih Rıfki, Mehmet Asım'ın birlikte hazırladıkları bu kitapta bulunan Halide Edib'in üç hikâyesi Dağa Çıkan Kurt'un 1963, 1970 baskılarına -alınmıştır.)

Hatıraları:

Mor Salkımlı Ev Yeni İstanbul'da kısım kısım 1951 ve 1955 yıllarında yayımlanmıştır. 1963, 5. baskı 1979. (İngilizcesi «Memoirs» 1926'da yayımlanmıştır.)
Türkün Ateşle İmtihanı, Millî Mücadele Hatıraları adıyla Hayat mecmuasında 1959 - 1960'ta yayımlanmıştır. 1962, 1975, 5. baskı 1979. (Eserin İngilizcesi The Turkish Ordeal adıyla önce Asia dergisinde neşredilmiş sonra kitap haline getirilmiş. 1928).

Tiyatro :

Kenan Çobanları 1918, 1968. Mart 1916 - 1917 ve Ağustos 1918'de oynanmıştır. (E-seri Ermeni bestekâr Vedi Sabra 1917'de Suriye'de bestelemiştir).

Maske ve Ruh, Maskeli Ruhlar adıyla Yedigün'de tefrika edilmiştir. 1937, 1945, 1908 (Kenan Çobanları'yla birlikte basılmıştır) İngilizcesi Masks or Souls) adıyla 1953'te yayınlanmıştır.

Fikir Eserleri:

İngiliz Edebiyatı Tarihi c. I Başlangıçtan Elizabeth Devrine

10

MOR SALKI M LI EV

Kadar 1940 2. baskı 1946.

c. II Elizabeth Devri ve Shakespeare 1943.

c. III. XVII. Asır ve Milton 1949.

Hindistan'ın iç Yüzü Bir kısmı Tan gazetesinde (1938) tef. rika edilen bu eserin tamamı Yeni Sabah'ta yayımlanmıştır (1940). Henüz kitap olarak çıkmamıştır, İlk-önce inside India (1937) adıyla Londra'da bakılmıştır.

Türkiye'de Şark - Garp ve Amerikan Tesirleri, 1954'te Yeni İstanbul'da tefrika edilmiştir. 1955. Bu kitap da Turkey Faces West (1930) ve Conflict of East and West in Turkey 1935 (3. baskı 1963) adlı kitaplarının birleşmesinden ortaya çıkmıştır. Conflict of East and West in Turkey Ordu diline de çevrilmiştir 1935).

Dr. Abdülhak Adnan . Adı var

1956. Dr. Adnan Adıvar'ın dostlarının çıkardıkları bu anma kitabında sadece baştaki biyografi Halide Edib tarafından yazılmıştır. «Dr. Adnan - Adıvar'ın Portresi» (s. 6-61).

Çevirileri:

Gazete ve dergilerde dağınık olarak pek çok tercümesi olduğu gibi İngiliz Edebiyatı Tarihi adlı eserinde de İngiliz edebiyatından bazı parçaları tercüme etmiştir.

Mader John Abott'tan 1897.

Talim ve Terbiye Çeşitli terbiyecilerden bilhassa H. H. Horne'dan faydalanılarak hazırlanmıştır. 1912.

Babür Han Flora Annie Steel' den (Türk -Yurdu 1914)

Gizli Belde Valpole'dan (Vakit 1924) 1924.

Hamlet (Shakespeare'den V. Turhan ve İngilizce Semineriyle) 1941, 1943.

Nasıl Hoşunuza Giderse 1943 (V. Turhan ve İngilizce Semineriyle).

Coriolanus 1945 (V. Turhan VG İngilizce Semineriyle).

Antonius ve Cleopatra 1943, 1949 (Mina Urgan ve İngilizce Semineriyle).

Hayvan Çiftliği G. Orwell'den (Cumhuriyet 1952), 1954, 1966 (Çocuklar için 1966).

Marcus Antonius, Plutark'tan (Yeni İstanbul 1955).

Hakkında yazılan kitaplar :

Baha Dürder: Halide Edip, hayatı ve sanatı, 1940. H. Uğuroğlu Badas: Halide Edip Adıvar 1963. Hilmi Yücebaş: U ü tını Cephele-

riyle Halide Edip. 1964. Muzaffer Uyguner: Halide Edib 1968.

Nazan Güntürkün: Halide Edib ile Adım Adım 1974. Halide Edib hakkında, gazete ve mecmualarda kalmış pek çok yazı ve tenkit bulunmaktadır. Ölümü dolayısıyla Hilmi Yücebaş bunlardan çok ufak bir kısmını kitabında toplamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İ BU BİR KÜÇÜK KIZIN HİKÂYESİDİR

Her insana var olduğunu ilk defa algılandıran başka başka olaylar vardır. Çevredeki eşyanın veya olayların zaman zaman hafızada çakıp sönen bir şimşek ışığı içinde görüldüğü yaş, galiba kişiye göre değişiyor. Bu küçük kızın kafasında çakan şimşekler inanılmayacak kadar erken başlar, fakat çok aralıktır.

Belleğinde hayat, kendim bilmeye başladığı ilk çağın hiç unutamayacağı anılarının başı Beşiktaş'ta doğduğu eve kadar uzar. Bu ev Ihlamur'a giden uzun caddeye inen, birbirine paralel dik yokuşlardan birinin hemen hemen tepesindedir. Bu evden sonra gelen kocaman kırmızı kagir konak, bu yokuşun son evidir. Tepenin solu koyu yeşil çamlar, nazlı söğütler arasında Abdülhamit'in beyaz saraylarını görürken, sağ yanı Marmara denizinin mavi sularına bakar.

Evin kendisi, çocuğun belleğinde «Mor Salkımlı Ev» olarak belirmektedir. Bu ev yarım yüzyıldan çok, zaman zaman her gece, bu küçük kızın rüyalarına girmiştir. Arka taraftaki bahçeye bakan pencereler, çifte merdivenlerin sahanlıklardaki ince uzun pencereleri, baştan başa mor salkımlıdır ve akşam güneşinde mor çiçekler arasında camlar ateşten birer levha gibi parlak.

Bahçe, geniş iki dörtgen .terastır. Aslında yokuştaki bütün evlerin bahçeleri ta caddeye kadar birbirine bakan birer yeşil terastır. Küçük kızın bahçesinin üst terasında, başlan göğe değer gibi görünen uzun fıstıklar, akasyalar, aralarında iki tane, rüzgâr estikçe kırıtır gibi ipek tüyleri hareket ede'n, pembe - beyaz bir gül ibrişimi, çiçek açmış yemiş ağaçları, ortalarında bir tane, alev çiçekli nar ağacı vardır. Bunların ortasında yuvarlak küçük bir havuz, karşı karşıya iki beyaz mermer aslanın ağ-

12

MOK SALKIMLI EV

zindan durmadan bu havuza billur sular akar ve güvercin, kumru sesleriyle karışır. Bazen de fıstıkların dallarını harekete getirerek inleyen rüzgârın nağmesiyle birleşerek sabah ve akşam bir doğa musikisi kulağa gelir. Aşağıdaki terasa üç - dört adım merdivenle inilir. Evin bahçeye açılan kapısıyla, bahçenin arkasındaki boş sırta açılan kapı arasında, çakıl döşeli ve üstü asma çardaklı dar bir yol vardır. Yeşil, sarı üzüm salkımlarının ve zümrüt gibi yaprakların arasından sızan ışık ve yeşil gölgenin içinde küçük kız, sabah akşam oynar durur. Alt terasta da bir havuz, türlü renkte yemiş ağaçları, iki tane gür ibrişimi ve bir de yine alev çiçekli nar ağacı vardır.

Sabahın ilk saatlarında, burada dolaşan, çiçek ve ağaç sulayan, bir alay güvercine yem veren bir kadın görürsünüz. Bu kadın küçük kızın anneannesidir. işte torunlarının «Haminne-* diye hitap ettiği kadının kısaca portresi:

Eyüpsultanlı Nakıye Hanım. Oradaki Mevlevi tekkesiyle ailesi ilgilidir. En çok bağlı olduğu ve belki de karakterini en çok etkileyen adam, oranın türbedarı olan dayısıdır. Babası, şekerbaşı, yahut tatlıcıbaşıymış. Yıllar geçtikçe Haminne'nin ruhuna Mevlevîliğin egemen olduğunu küçük kız sezmiştir. Kimseye kötü lakırdı söylemez, kızmaz, en kuvvetli karşı çıkışım yahut beğenisini «Yediği nane macununa bak» diye anlatır. Namazını muntazam kılar ve oruç tutar, fakat dinî gösteriş hiç yapmaz. Bazı namazlarda küçük kız, Haminne'nin, başına ara-kiye aldığı görmüştür.

Kıyafeti de kendine özeldir. Saçları kesiktir ve hep kırmızıdır. Fakat acaba hangi devre kadar tabî, hangi devri kına olduğu bilinmez. Malum ya, eski ihtiyar kadınlar için kına, dinî bir zorunluktur. Ak saç onlara göre, yalnız kokonalara yaraşır. Entarisinin altında, kolları uzun, yenleri dışarıya çevrilmiş ince beyaz bir gömlek vardır, beline de bir şal bağlar. Her sokak dönüşü mutlaka su dokunur, çamaşır değişir. Yüzü, o günün çok güzel saydığı yüzlerdendir. Teni hakikî süt gibi, gözleri açık maviye kaçan bir ela, ağzı küçük, dudakları pembe, ince bir sanatla işlenmiş kıvrımları vardır. Bununla birlikte bu güzellik ve özellik o ilk bahçe devrinde kızda hiç bir ilgi uyandırmış değildir, Haminne; ağaçlar, çiçekler arasında hiç de onlardan ayrı olmayan bir varlıktır. Meselâ- nar çiçeklerinin uyandırdığı heyecan ve iç hareketini Haminne uyandırmaz. Kısaca-

MOR SALKIMLI EV

13

şı, bu kadın, bu renk ve güzel koku senfonisi arasında sadece bir nottan ibarettir.

. Acaba kaç yaşında 'ilk varlığım anlamaya yarayan sahne meydana gelmiştir? Her halde dört yaşından önce olacak. Çünkü, bu çağda belleğinde çakan şimşeklerin aydınlattığı sahnelerde zaman zaman annesi de görünür ve küçük kız, annesini üç - dört yaşları arasında kaybetmiştir.

işte belleğinde çakan bir şimşek daha... Sokak üstünde, büyük bir odada, bir yer yatağında beyaz gecelikli bir kadınla koyun koyuna yatmaktadır. Çocuğun içinde zamanın anısını silemediği bir korku, derin bir huzursuzluk vardır. Zaten pencereleri bahçeye bakmayan ve camlarının arkasından mor salkım desteleri görünmeyen odalar çocukta tuhaf bir sıkıntı yaratır. Bu sefer, bu korkuyu kesinleştiren şey, yüzüne dokunan iki uzun siyah saç örgüsüdür. Annesinin arkası dönüktür, fakat kımıldadıkça, saçları hareket eder ve küçük kıza canlı^ isimsiz birer tehlikeli hayvan etkisi yapar. Daha sonraları, küçük kızın hayatında bu saç örgülerinin uyandırdığı etkiyi bir yılan uyandırmıştır,

Bu loş gecede anasının yüzünü o yatakta ilk defa hatırlar. Solgun, zayıf bir yüz, hasta yanaklarına gölge veren uzun ipek kirpikler ve aralarında ışıldayan büyük siyah gözler. Haminne' ye hiç benzemeyen bir yüz. Aslında bu renksiz, hasta yüze uymayan renkli, güzel dudakların anlatımı, Mor Salkımh EvMe çok geçmeden toprağa karışan bu genç kadını fazla hatırlatacak öğelerdir, Adı Bedrifem'di. Küçük kız, o günlerde onun siyah yeldirme ve beyaz başörtüyle sokaktan gelişini hiç unutmaz. Her halde çocuk için o, esrarlı bir yaratıktır. Ona durmadan sokulmak ister, fakat bu sokulganlık bir sevgi hissini etkisiyle değildir. Galiba o yaştaki çocukların anaya bile bağlılığı, onu kendilerinin bir sığınağı görmelerinden ileri geliyor. Bilinçaltı bile olsa, onu göçüp giden, sönen bir insan saydığım da hissetmiştir. Evet, hem bu solgun anadan ayrılmak istemez, hem de ondan korkar.

Bu ananın, en çok hatırlattığı olay, dizlerinde oturduğu ve çocuğa huzur veren anlardır. Bu da, ancak kızın tırnaklarını kestirdiği zamandır.

Küçük kızın eli, annesinin nakış ve dikitte çok marifetli kabul edilen elinin içindedir ve avucunun tüy değişimiyle anası-

14

MOR SALKIMLI EV

nın ince parmakları küçük kızın elini tatlı tatlı gıdıklar. Anasının iki ipek kirpik saçağı arasında, garip bir ışıltı vardır. Tırnakları derin kesildiği zaman canı yanar, ama en küçük bir acıya bile dayanamayan bu çocuk, nefes almaya bile cesaret edemez. Tek bu dizlerin üstünde geçen an uzasın, tek avucunu gıdıklarken anasının sesi: «Buraya bir kuş konmuş, bu tutmuş, bu kesmiş, bu pişirmiş, bu yemiş, bu da okuldan gelmiş hani bana, hani bana, demiş» derken küçüğün parmaklarını teker teker okşasın da isterse bu parmakları dibinden kessin, koparsın.

Bir şimşek daha... Bu sefer belirttiği olay pek tatlı değildir. Sahne Mor Salkımlı Ev'de de değildir. Biraz yukarıda, Teşvikiye camisine giden küçük bir yokuşta küçük bir ev, annesi artık ayrı çıkmıştır. Bu devirde babasını pek hatırlamaz. Daha çok, babasını saraya götürmek için gelen seyis ve iki atla ilgilidir. Bu evde en yakın ve kendisiyle en çok konuşulan komşu, karşılarında oturan Tablakârlar ailesidir. Orada Binnaz adlı büyücek bir kızla bir de bu küçük kızın oynadığı Şaheste adlı bir çocuk vardır. Annesi bu günlerde, yanından çevrilen bir kolla çalınan, acayip bir çalgıya düşkündür. Küçük kız bu çalgıdan olanca şiddetiyle irkilir, çünkü falsolu seslerine dayanabilecek bir iradesi yoktur. Binnaz bu çalgıya düşkündür, anası tek gözü sakat olan bu Binnaz'a sevgi ve şefkat gösterir ve her gelişinde ona bu çalgıyı çalar. Bir gün işte bu çalgı çalınırken küçük kız olanca gücüyle tepinmeye, çılgık basmaya başlamıştır. Fakat anası, çalmakta devam etmiş, Binnaz'ı odadan çıkartıp kapıyı kilitledikten sonra küçüğe tokat atmış, çalgının kolunu çevirmiş, çevirmiş... Kız tepinmeye, aralıksız çılgıklar atmaya devam etmişse de çalgı kulak tırmalayan sesleri çıkarmayı sürdürmüştür. Bu durum ne kadar sürmüştür? Bunu küçük kız hatırlayamaz, çünkü tokat serisine karşın bağırmış, bağırmıştır.

Bu evdeki başka bir anısı da, komşuların gece ziyaretleri

ve:

Hamamın kapısı vuruldu, İçerde meclis kuruldu, Fehime'm düştü bayıldı.

MOR SALKIMH EV

15

diye istanbul'da o zaman söylenen bir halk türküsünü dinlerken her zaman oturdukları minderde uyuyup kalma olayıdır.

Bu evde onunla belki annesinden çok ilgilenen insan, süt-ninesi Hatice'dir. Süt-ninenin kocası sebze satar, kocaman bir atla her gün kapıdan geçer. Süt-nine Hatice'nin Çingene olduğu söylenir. Küçük kızın inadı tuttuğu zaman «Ne olacak, Çingene sütü emmiş» derler. Nihayet bu evde son perde şu acı'sahne ile kapanır: Bu evden Yıldız'a yakın bir eve taşınıyorlarmış. Annesi daha hasta, daha bitkindir. Hastayı iki kişinin taşıdığı safra renginde sarı perdeli bir sedye ile götürüyorlar. Küçük kız seyisle birlikte sedyenin arkasında gidiyor, fakat ikide bir duruyor, sedyenin içindeki anasını görmek istiyor. Sarı perdeleri yavaşça çekiyorlar, ona anasını gösteriyorlar. Beyaz entarili, beyaz başörtülü annenin ince yüzü erimiş, o iki tuhaf ışıklı siyah gözler, yanaklara gölge saçan kirpikler arasında ışıdamıyor. Küçük kız ondan sonra hayatı boyunca bir daha safra rengi sarıya baka-maz, midesi bulanır, başı döner.

Yıldız'daki ev geniştir, aydınlıktır, orada annesi hep cibinlik arkasındadır. Babası sabahları ata biner saraya gider, akşamları döner ve küçük kız anılarında babasını ilk defa bu günlerde görür gibidir. Fakat babası bu günlerde onunla ilgilenmez. Annesi de bu evde bir laf etmiş değildir. Her halde çok az yaşamıştır. Zaten verem olan bu genç kadın ameliyatla bir tosuncuk doğurmuş ve ameliyattan sonra kendisi de, çocukla birlikte ölmüştür. Küçük kız, bu evde nerede yatmıştır, hatırlayamaz. Hem, bu günlerde o yok gibidir. Anası kaybolup gittikten sonra hayat, yarım bir ışık içinde geçmiş ve bir zaman için belleği, hiç bir sahne yazmamıştır. Bu anasıyla ilgili anıların son perdesidir.

Bir şimşek daha... Bu sefer anası olmadan Yıldız'daki ev hayatı. Anası nasıl ortadan kaybolup gitmiştir? Ölüm nedir? Küçük kız bunları bilmez ve anlayamaz. Annem nerede, diye belki sormuştur, ama ona bir işaretle ufukları göstermişlerdir. Çünkü, yıllar yılı tekrar Mor Salkımlı Ev'de yaşarken, terasın duvarlarına tırmanır, Kızkulesi'nin arkasına, belki Üsküdar'a

16

MOR SALKIMLI EV

bakarak annesini orada düşler. Fakat annesi Yahya Efendi mezarlığında, yeri kaybolan bir toprak yığınının altındadır, Yıl-dız'daki evde o artık aptal aptal dolaşır, bir şey hissetmez, bir şey anlamaz, tamamıyla terk edilmiştir. Oradaki, ilk canlı anı, Beşiktaş'taki Ketenciler hamamına götürüldüğü zamandır. Kim götürmüştür, bilemez. Yalnız kapılar açılıp kapandıkça, dumanlı kubbenin altındaki yansımalar küçük kıza korkunç birer umacı sesi gibi gelir. Yarı çıplak insanların dolaştığı, içeri gidildikçe su buharının kahnlaştığı yere küçük kıza da götürürler. Haykırışı bütün hamamı çınlatır. Nihayet küçük kız ustanın bacakları arasına sıkıştırılır, kafası sabunlanır... sabunlanır. Kaç kere? Allah bilir... Bu hamam olayı küçük kıza o kadar korkunç ve derin etkilemiştir ki, ondan sonra ne zaman hamam bohçasının hazırlandığını görse, ardı arası kesilmeyen bir çığlık basmıştır: Daha sonraları, kendi iradesini kullanmaya başladıktan sonra hep evde yıkanmıştır. Bugüne kadar Beşiktaş'ta Ketenciler hamamı önünden geçerken kafasında her zaman bu korku canlanır.

Anasının göçtüğü günden sonra küçük kız, babasının var-lığıyla çok giddetle ilgilenir olmuştur. Bu genç baba, her gece, önünde tek mum yanan tepsinin üzerine eğilir, tepsiye durmaksızın göz yaşlan damlar. Dizlerine sarılan küçük kızın varlığını duymuş gözükmez; sonunda, ayaklarının ucuna basarak bir hizmetçi girer, küçük kıza kucağına alır veya elinden tutarak çeker götürür.

Bu anasız evde üç insan vardır. Birincisi Ali Lala, o bu küçük kıza en çok ilgilenen insandır. Bu yakışıklı, uzun boylu genç Kemahlı, Büyükbaba'sının akrabasıdır. Aslında çocukluk günlerinde, erkek hizmetçilerin, Büyükbaba'sının uzak veya yakın akrabası olduğunu küçük kız unutmaz,

Ali Lala onu sokağa çıkarır, ona babasının aldırılmak istemediği horoz şekerleri ve macun alır. Bu sakin, az konuşan Ali La'a'nın kuvvetli elinin içine elini koyduğu zaman küçük kız yalnızlığın verdiği tedirginliği unutur, şefkat denilen duyguyu ona karşı belli belirsiz bir şekilde duyar. Bir de Ali La-la'nın küçük kardeşi aptal, sırtkan Mustafa vardır.

Evde yemek pişiren, sanki temizlik yapan, küçük kızın Ra-sim Dadı dediği, çiçek bozuğu, çirkin ve ters bir kadın da vardır. Anası kaybolduktan sonra küçük kız çoğu zaman Ali Lala' MOR SALKIMLI EV

17

nm odasmdadır. Rasim Dadı ile Ali Lala her akşam şu anlamda konuşurlar :

Rasim Dadı — İhtiyar hanını, kızı öldükten sonra buraya pek uğramaz oldu, akli başında değil, çocuğu kimse umursamıyor, ben artık çocuğa istediğimi yaparım.

Ali Lala — Dilini tut, çocuğun saçının teline dokunursan ananı ağlatırım senin karı.

Rasim Dadı — Ama bizi ele veriyor, yaptığımız şeyleri maymun gibi taklit ediyor.

Anladığından değil, ama büyükler anlar.

Ali Lala — Yalan söylüyorsun...

Rasim Dadı — (Küçük kıza bakar ve dişlerini gıcırdatır. Aslında ona, her zaman diş bilemektedir.) Vallahi billahi, bizim yaptığımızı söylerse yengeçleri üzerine saldırtacağım.

Ali Lala — Yengeçler de ne oluyor?

Rasim Dadı — Yengeçleri parçalar, döver ve veremlilerin sırtlarına koyarlar, bizimkine koyamadan öldü. Aaaah Ali... Ve kısık sesle şu türküyü söyler :

Ali'm Ali'm gül Ali'm, Gül dibine gel Ali'm, Gül dibine gelmezsen, Bir şeftali ver Ali'm.

Rasim Dadı Ali Lala'nın boynuna kollarını dolayarak yanaklarını şapur şapur öpmeye başlar. Sonra döner ve ona şaşkın şaşkın bakan küçük kıza omuzlarından yakalayarak sarsar.

Rasim Dadı — Kimseye söylemeyeceksin, kimseye söylemeyeceksin.

Küçük kız şaşırmıştır, neyi söylemeyecektir, o ne söylemişti ki?

Küçük kız — Söyleyeceğim Rasim Dadı. Vallahi söyleyeceğim, billahi söyleyeceğim.

Rasim Dadı tekrar küçük kıza saldırır. Ali Lala Rasim Dadı'yı tokatlar, Rasim Dadı Ali Lala'ya sarılmak ister, bir tekme tokat sahnesidir, gider.

Ertesi gün erkenden küçük kız yalınayak mutfağa koş-

18

MOR SALKIMLI EV

muştur, içinde korkuya benzer bir ürperme olduğuna hiç kuşku yoktur, ama kafasında yengeç denilen yaratığı görmek için uyanan şiddetli görme, anlama merakı her şeye egemendir. Mut- . fağa inen merdivenlerin en aşağı basamağına gelince bağırır : «Rasim Dadı söyleyeceğim...» ve hemen geri dönüp merdivenleri çıkmaya çalışır. Fakat Rasim Dadı seğirtip onu kolundan yakalamış, mutfağın ortasına çekmiş ve oradaki bir sepetten bir sürü yengeci ayaklarının altına salıvermiştir.

Ah o çaresiz, sesi kısın, boğazı kurutan korku. Saçların dibini ıslatan ecel teri. Gözleri evlerinden fırlatan dehşet... O ânı küçük kız ömrünün sonuna kadar unutamayacaktır. Fakat olayın nasıl bittiğini bir türlü hatırlayamaz. Rasim Dadı'nın çocuğa reva gördüğü işkenceler arasında bir tanesi vardır ki, onu hatırlayamaz, yalnız Haminne'nin Büyükbaba'ya anlattığını işitmiştir.

Haminne — Yavrucağı ben kurtardım. O sabah eve giderken çığlım bahçeden duydum. Kapıyı çaldım. Rasim benim olduğumu anlamadı galiba, kapıyı açtı. Bir de ne göreyim? Çocuğu paspasın üzerine yatırmış, ağızına biber dolduruyor. Ama yavrucak yine de çığlık arasında «Söyleyeceğim Rasim Dadı.» diye bağırıyor. Rasim de avucundaki biberi bidüzüye çocukcağızın ağızına dolduruyor.

Küçük kız, bunları beyaz sakallı, ak saçlı, ateşli gözlü bir ihtiyarın kucağında, masal dinler gibi, dinliyor. O ihtiyar önce Kahvecibası iken şimdi Hamallar Kâhyası olmuştur. Adı Ali Ağa'dır. Ağa; çünkü okur ama yazmak bilmez. Büyükbaba buyandan kaskatı ellerinden umulmayacak bir yumuşaklık ve incelikle küçük kızın saçlarını okşarken bir yandan da «Zavallı yavrum, zavallı yavrum» diye mırıldanıyordu.

Burada Yıldız'daki anasının öldüğü evle ilgili birkaç anı daha vardır : O evde artık Ali Lala ile Mustafa yoktur. Rasim Dadı biber olayından sonra kovulmuştur. Şimdi evin yönetimini eline alan ve babasına bakan yaşlı bir hanım, bir de gündüzleri idadiye giden Mehmet Efendi adlı genç bir Çerkez vardır. Onun bu günlerde en mutlu saati, babasını bekleyen seyisin yanına gitmesidir. Seyis onu sabahları kapıda babasını bekleyen güzel ve doru bir ata bindirir, büyük bir ağırbaşlılıkla dizginleri eline verir, yukarı aşağı gezdirir. Sonunda babası gelir, doru ata biner, arkasında seyis bir beyaz atın üstünde saraya giden

uzun yolda kayboluncaya kadar küçük kız gözleriyle onları izler.

Ali Lala'yı hatırlaması doğaldır, ama işin tuhafı kendisine o kadar işkence etmiş olan Rasim Dadi'yı da aramasıdır. Evin havasındaki düzensizlik gitmiş, fakat aynı zamanda hareket ve heyecandan da bir şey kalmamıştır. Artık, küçük tamamıyla kendi haline bırakılmış, bu aralık babasının sarayda nöbetçi kaldığı bir akşam, geçen olay küçük kızın anlaşılması zor kişiliğinin bir yanını aydınlatır.

Yine Yıldız'daki ev, birinci katta sokak üstündeki büyük oda. Beyaz örtülü uzun mindere ihtiyar hanım oturmuş çamaşır söküşü diyor, Mehmet Efendi, küçük masa başında derslerini hazırlıyor. Kesin bir sessizlik... Babası da artık tek'mum ışığında göz yaşlarını tepsiye damlatmıyor. Çevresindeki sessizlik ve içindeki yalnızlık elle tutulur gibi üzerine yüklenmiş, boğazını tıkıyor. O uzun örgülerinden korktuğu kadın acaba şimdi nerede? Hep o ölü sessizlik... Küçük kız birdenbire kalkarak odanın ortasına gitti, durdu...

— Babamı isterim.

— Baban sarayda.

— Babamı isterim.

— Yarın gelir.

— Babamı isterim.

— Şimdi gelemez, sarayın kapıları gece kapalıdır, nöbetçiler bekler.

— Babamı isterim.

Küçük ses yükseldi, kendisine bile yabancı gelen kısık ve kulak tırmalayıcı bir çığlık halini aldı ve bu çığlık aralık vermeden sürdü gitti. Biraz sonra, o sessiz sokaktaki sokak kapıları açıldı, birer-birer komşu kadınları geldi, oda doldu. Rum ve Ermeni komşu kadınlar küçüğü yatıştırmaya çalıştılar, ama çığlık dinmedi. Küçük kızın göğsünde yirmi vahşî canavar varmış gibi ses yükseldikçe yükseldi. Rum komşulardan biri bir kova su getirdi. «Soğuk alır», «Tıkanır» gibi karşı çıkmalar olduysa da, sonunda suyu küçüğün başından aşağı döktüler. Sû dökülürken nefesine gelen tutulma ancak bir an sürdü. Çığlık daha vahşî, daha tiz sürdü gitti.

Nihayet ihtiyar hanım ve komşular küçüğü Mehmet Efen-di'nin kucağına vererek saraya yolladılar. Bu karara her halde

sabaha karşı vardılar. Şimdi saray yolunda, Mehmet Efendi her nöbetçinin önünde duruyor, anası yeni ölen çocuğun durumunu anlatıyor : «Eğer babasının yanına götürmezsek bağıra bağıra boğulacak» diyordu.

Belki küçük kızın babası Edib Bey'in karısının cenazesini hatırlayan nöbetçiler izin veriyorlar, Mehmet Efendi kucağında küçük kızla saraya doğru yollanıyor. Artık küçük kız Mehmet Efendi'nin kucağından beyaz caddede gezen nöbetçileri rahat rahat seyrediyor. Uzaktan gelen köpek havlamalarından başka ses yok, ama bu sessizlik bir korkuluk değil, artık bir sığmaktır.

O günkü «Ceyb-i Hümayun» dairesine, Yıldız camisinin karşısındaki selâmlık seyredilen açık setin arkasından gidilirdi. Yanındaki büyük kapıdan dar ve uzun, çakıl döşeli yolun üzerine türlü daireler açılırdı. Gece yarısından sonra geçilmeyen bu kapıdan Mehmet Efendi'yi kucağındaki küçük çocukla bıraktılar. Kimi küçücük bir çocuğun gönül amacı, en büyük hükümdarların bile demir kilitli kapılarını açıp içine giriyor.

Bu dar yolun ortasındaki «Ceyb-i Hümayun» dairesinin kapısında biraz beklediler. Siyahlı bir hademe çocuğu inceledikten sonra, elini tuttu, Edib Bey'in yattığı odaya götürdü. O odanın resmini, içindeki üç yatağın yerini bu çocuk hâlâ çizebilir'. Babası yataktan fırladı, çocuğu kucağına aldı. Karşısındaki yataktan kocaman bir baş kalktı, bir şeyler söyledi. Bu babasının yakın arkadaşlarından ve aynı gece nöbetçi ka'dık-ları Hakkı Bey'di (Sonradan sadrazam olan Hakkı Paşa). Üçüncü yatakta S'rrı Bey vardı (Sonraki Gümrük Nazın). Ne tuhaf raslantı... Babasının yorganı sarı yazma idi. Küçük kız kafasını babasının omuzuna koydu, gözlerini kapadı. O korkunç gece sahnesinin üzerine perde indi.

Bundan sonra, küçük kızın belleğinde, Teşvikiye camisinin önünden İhlamur caddesine inen büyük ve geniş yokuşta, küçük bir mescidin karşısında biraz karanlık büyük ahşap bir ev vardır. Arkasında büyücek bir bahçe olmasına karşın Mor Salkımlı Ev'in ferah, aydınlık havasına benzemez. Küçük kızın kafasında bu evin bıraktığı görünüşler ve duygular tedirginlikle, akıntıyla doludur. Fakat ailenin ölen kişilerinin varlığından çocuk ilk defa orada, haberli olmuştur.

Birincisi, Kemal Dayı'dır. Yirrne iki yaşında olduğu söyle-

M O R SALKIMLI EV

21

nen, uzun, ince, kâtip sınıfının en düzenli ve temiz giyinişiyle görünen, genç bir adamdır. Odasından çıkmaz, gecelikte görünmez, uğraşısı, durmadan resim yapmak ve küçük kıza bir çeşit çizgili resim gibi görünen ve birer levha halinde odasına astığı, eski yazılardır. Belki yaşasa tanınmış bir hattat olacaktı. Tohum halindeki resim yapmak yeteneği,"bu ailenin ikinci kuşağından olan tanınmış bir ressamda, kendini göstermiştir.

İkincisi, küçük kız doğmadan önce ölmüş olan Hayri Da-yı'nın bıraktığı Refet adlı, o zaman yedi yaşında olduğu söylenen, uzun kirpikli bir erkek çocuğudur. Burada bir noktayı belirtmek gerek. Haminne ile Büyükbaba seksen yaşına kadar yaşamış, hemen hiç hastalık yüzü görmemiş bir çiftti. Fakat onların üç çocuğu da genç yaşlarında veremden ölmüşlerdi. Nedeni : Hayri Dayı'nın eşi olan güzel bir saraylı hanımın bu hastalığa yakalanmış bulunması ve mikrobun aileye aşılantmış olmasıdır.

Üçüncüsü, Saka Apti'dir. İpince, sırık gibi uzun, gözleri âdeta beyaz denilebilecek kadar açık renkte, anormal, korkunç bir adamdır. O zamanın sakalarına özgü deriden, kolsuz bir yelek giyer, kırbası omuzundan aşağı sarkar ve her sabah taşlıktaki küpe su getirir. Bu garip adam nasılsa pek de sevimli olmayan küçük kıza pek ilgilidir. Onu görür görmez çömelir, uzun kollarını açar, boyuyla hiç de uygun düşmeyen ince sesiyle «Küçük niinee» diye çağırır. Çocuk kaçamazsa kollarının arasına alır ve tavana kaldırır. BIT ses ve yüz, özellikle bu renksiz gözler küçük kız için bir korku sembolüdür. Hâlâ bugün bile bu sesi taklit edebilir ve tüyle'ri ürpererek hatırlar, ama bunun bu kadar her an akla gelen bir anı olmasının nedenini, belki de o günlerde küçük kızın geçirmiş olduğu söylenen «zatür-ree» olduğu söylenen ağır hastalık ve ateş içinde yatarken gözüne görünen hayallerin arasına, onun da karışmasıdır. Ölümün eşiğine kadar geldiği bu hastalık sırasında, gözlerini kapar kapamaz, hep o kadar ürkütücü, safra gibi sarı bir zemin içinde, Apti'nin kollarını açarak üzerine ağır ağır gelmesi ve bu dev gibi uzun yaratığın, sivrisinek kadar ince sesinin «Küçük niinee, küçük niinee* diye bağırmasıdır.

Bu hastalık sona erip de küçük kız evde dolaşmaya başladıktan sonra hayat sahnesinde bir başka varlık çıkmıştır. Bu, onun ömrü boyunca bağlı kaldığı Mahmure Abla'sıdır.

22

M O K SALKIMLI EV

Birdenbire, Halide adlı küçük kıza yeğeni Keiet için elinde şeker kutularıyla gelen bu Mahmure Abla, o zaman dokuz yaşındaydı. Parlak siyah saçları, ateş saçan siyah gözleriyle insana bakan, hareketleri yıldırım gibi hızlı ve çevik bir yaratıktı. Mahmure Abla, Halide'nin annesinin, ilk kocası Bedirhanî Ali Şamil'den olan tek çocuğu idi. Bu çocuk iki yaşındayken ailesi, Bedrifem Hanım'ı Ali Şamil'den ayırtmışlar, biraz sonra Edib .Bey'le evlendirdikleri zaman, Edib Bey onu kendi çocuğu gibi bağrına basmış, çocuk da bu üvey babaya kendi babasından daha fazla bir sevgiyle bağlanmıştı. Fakat bir süre sonra Mahmure Abla'yı babası almış, bununla birlikte Ali Şamil Bey İstanbul'dan uzaklaşırken çocuğu annesinin ailesine geri vermişti.

Mahmure Abla'nın gelişi, âdeta bayram gibi bir şey oldu. Bu ateşli abla Refet'e de, Halide'ye de sınımsız sarıldı, öptü, fakat ikisine karşı da bir büyük ablanın yukarıdan bakan durumunu takındı; öteye beriye koşturdu durdu. Halide'nin oyuncaklarını kırar, kedi gibi ağaçlara tırmanır, herkesin taklidini yapar, yarıcazlığıyla bazen Haminne'yi bile ağılatırdı. Kemal Dayı ona «Allahın belâsı» derdi. İşte bu Mahmure Abla bir gün Halide'nin elinden tuttu. Refet'in gittiği, karşıdaki mescide bağlı olan mahalle mektebine sürükledi. Bu mektepte gördüğü sahne Halide'nin belleğine büyük bir kudretle kazındı. Bu okul erkek çocuklara mahsustu, azat zamanı caminin önünü altüst eden çocukların kıyamet kopardıklarından ve BİT didişme

görüntüsü yarattıklarından dolayı, Halide o tarafa hiç gidemezdi. ' Bu sefer ders zamanı Mahmure Abla onu oraya soktu. Dershane'nin kapısına kadar götürdü. Kapı açıktı, içeride şöyle bir hareketli durum göze çarpıyordu :

Yerde bir sürü çocuk yer minderlerine oturmuş, önlerinde rahleler, durmaksızın sallanıp duruyorlar. Kapının karşısında yüksekçe bir yer minderinde, yeşil sarıklı bir hoca efendi. O da, öne arkaya aynı ahenkle sallanarak oturuyor. Arkasındaki duvara dayalı, ucu tavana değen bir değnek. Halide'nin gözleri bu değneğe saplandı kaldı. Arkada oturan çocuklar arasında bir ses mi oldu, ne oldu, Hoca Efendi hemen bu değneği eline aldı ve en arkadaki çocuğun kafasına nişan alarak bir yılan hızıyla indirdi. Evet, Hoca Efendi yerinden kalkmadan ikide birde bu uzun değneği, gürültü yapmaya cesaret eden herhangi

MOH SAL KİMLİ KV

bir rahle bunludaki çocuğun kafasına indiriyordu, işte, bu manzaranın anısından dolayı, küçük kız okula gitmeden okutulup yetiştirilmiş olmasından çok memnundu.

Anlaşılan bu eve, Mor Salkım Ev'i bir süre için kiraya vermiş olduklarından gelmişlerdi. Bir zaman sonra küçül kız kendini yine Mor Salkım Ev'de buldu..Bu sefer, evde bir de Saraylı Hanım hâsıl olmuştu. Üst katı -Kemal Dayı'nın odası ayırık - bütün elmasları, Avrupa biçimli göz alan eşyaları, bir de Çerkez halayı vardı. Esvapları başka kimseninkine benzemezdi. Mahmure Abla onun taklidini yapar dururdu. Bu hanım uzun süre sarayda öğretmenlik ettikten sonra, nihayet o zaman saraya bağlılığı olan Büyükbaba'nın evine çırak edilmişti. Zamanına göre okumuş yazmış, çok kültürlü bir insandı. Onun /.engin kitaplığı, küçük kızın kültürünün bir bölümünü hazırlamış, okuyabilecek bir yaşa geldikten sonra bu kütüphaneye dört elle sarılmıştı.

ilk günlerde küçük kıza en çok ilgilendiren yanı, tavşan raksı denilen bir oyunun sarayda başta gelen eğlencesi olduğunu söylemeleri idi. Bunun ne demek olduğunu hiç bir zaman anlamad.', ama kıyafeti hakkında bir fikir edindi. Kış geceleri, Saraylı Hanım'ın etekleri som sırma saçaklı, üstü altın pul işlemeli, renkli kısa etekliklerin pullarını küçük kızla birlikte söker ve galiba satılmaya gönderirdi.

Küçük kız bu günlerde, kendisinin doğmuş olduğu söylenen, pencerelerinde mor salkımlar sarkan odada yatardı. Bahçeye bakan üç büyük pencerenin altında beyaz örtülü uzun bir minder vardı. Perdeleri beyaz-patiska idi. Bu perdeler hiç kapanmazdı, çünkü mor salkımlar birer güneşlik görevini görürdü. Bahçeden gelen kokuların, gözü okşayan tabiat renklerinin arasında küçük kızın içi şevkle dolmuştu. Her gece gusülhane işini de gören büyük yükten şilteler çıkarılır, yere üç yatak serilir ve bu şiltelerin ortasında Haminne, solunda Halide, sağında Mahmure Abla yatar. Bu oda, başka zamanlar nedenini bilmediği korku ve huzursuzluktan onu kurtarır. Sabahları Hamin m/nin yıkandığı yükten gelen .su sesleriyle uyanır.

Gündüzleri, uzun sedirin bir köşesinde kırmızı minderde Haminne oturur, öbür köşesinde Büyükbaba. İkinin de elinde her zaman birer kitap bulunur. Haminne yüksek sesle Fransızca'dan çevrilmiş kitaplar okur. Büyükbaba'nın elinde mut-

24

MOH SALKIMLI EV

laka dini bir kitap vardır. O, başını hafif hafif sallayarak, dudaklarını kımıldatarak içinden kelimeleri heceler. Haminne yahu/, kolay okumakla kalına/., hem hikâye hem de şiir ya/ar. Her halde kültür bakımından yalnız kendi çağdaşları hanımların değil, kocasının da çok üstündedir. Bununla birlikte küçük kız Büyükbaba'nın varlığını daha çok duyuyor. Siyah, güçlü ve sert gözleri Halide'ye bakarken birdenbire yumuşar, çocuğun pek de anlamını anlamadan dinlediği Rus savaşlarından sahneler yaratır. En çok tekrarladığı olay Kars'la ilgilidir.

Sarayda uzun süre çalışmış Büyükbaba zengin değildir. Mor Salkımlı Ev kansımndır. Fakat evlendikleri zaman yasal yoldan kazanılmış epeyce bir paraya sahip okluğu da gerçektir. Kendisinden yaşça genç olan Nakıye Hanım da. bir hayli çeyiz, halayık ve küçümsenmeyecek kadar önemli bir parayla gelmiştir. Ama toplam, bu ela gözlü, altın saçlı istanbul kızının parmakları arasından akıp gitmiştir. Haminr.e'nin ölçsüz savurganlığı kişisel key'i değil, ölçsüz cömertliği yüzündendir. Büyükbaba daima hayran kaldığı karısının sonunda, çevreye borçlanma durumundan memnun değildir. Onun zaman zaman şikâyeti

Halide'nin belleğinde, cennet havasını gölgelendiren bulutlar gibi kalmıştır. Belki de tutumluluğa uymayan Halide, bu nedenle hayatı boyunca borçtan kaçınmıştır. Büyükbaba, Haminne'nin odasının karşısında küçük bir odada yatar. Bu odanın bir penceresi bahçenin fıstık ve akasyalar terasına, öbürü de Adalara bakar. Burada bir köşe minderi, bir dolap vardır. Büyükbaba bu dolaptan küçük kıza bazen fındık fıstık ikram eder. Yerdeki mangalda ekmek kızartır, içine tulum peyniri koyar. Küçük kız bunu, tiksiniği sütü içmeye zorladıkları sabah kahvaltısına bin defa yeğ görür. Bu ekmek peynirden pencereye konan güvercinlere hep ikram edilir.

Bu iki odanın açıldığı sofanın ortasında bir bölme vardır. Öbür yanı selâmlıktır. Büyükbaba selâmlık! an gelirken hep kapıyı vurur ve hareme girdikten sonra kullandığı dil selamlıktan bambaşkadır. Bu yanda herkese saygı gösterilir, halayıklara bile «Kalfa Hanım» diye seslenilir. Fakat kapının eşiği atlanınca herkes «vsen» diye çağrılır, hele savrulan küfürler, küçük kıza büyüleyen zengin, serbest ve korkunç terimlerle doludur. Halide bu küfürleri haremdeki nazik terimlere yeğ görür.

Bu evde bu sefer, Havva Hanım adında ihtiyar bir kadın

M O K SALKIMLI EV

25

da vardır. Yemek pişirir, çamaşır yıkar, ama hiç bir zaman .hizmetçi muamelesi görmez. Havva Hanım'm odasında geçen sahneler ayrıca söz edilmeye değer konulardır.

Bu günlerde, Halide'nin dünyasında - Büyükbaba hariç -kendisinin içten yakınlık duyduğu kimse yoktur. Onun o günkü dünyası yaş ve cins derecesine göre, iki bölüme ayrılır. Kız çocuklar ancak on yaşma kadar çocukturlar. Ondan sonra çarşafa girer, büyükler sınıfına ayrılırlar. Büyükler ister on iki, ister altmış yaşında olsun, hep birbirinin aynıdır. Halide'ye göre oğlanlar çocuk sınıfından değildirler. Hepsi büyük erkekler gibi giyinirler, gürültücü ve öğrenilecek yaratıklardır. Halide'nin bu düşünceye kapılmasına belki biraz da o çevredeki korulardan bocalan erkek çocukların birbirleri ve çevre ile didişmeleri yol açmıştır. Fakat asıl, erkek çocuklara karşı duyduğu tiksintinin başlıca nedeni sonradan tanık olduğu çok acı ve çirkin bir sahnedir. Bundan, daha sonra başka bir vesile ile söz edeceğim.

Mor Salkımlı Ev'deki bu dönem çok geçmeden, kendini bir gece yansı saraya götürmüş olan Mehmet Efendi'nin birdenbire gelişi ve onun nelicesiyle sona erdi. Saraylı Hanım'm halayığı Fikriyar, bir gün Haminne'yi selâmlığa çağırdı. Haminne .sofadan selâmlığa açılan kapıdan öteye geçerek Mehmet Efendi ile konuşmaya başladı. (Başı örtülü olmak şartıyla Haminne evin adanlarıyla, hattâ komşunun genç erkeklerle konuşur, bayramlarda onlar hareme gelip Haminne'nin elini öperlerdi.)

Halide kapının bu yanında durdu. Mehmet Efendi ile Haminne'nin konuşmalarını dinledi, pek de dediklerini kavrayama-makia birlikle konuşma aşağı yukarı şuydu :

Halide'nin babası evine bakan ihtiyar hanımın torunuyla evlenmişti. Halide'yi babasının evine götürmek gerekiyordu. Haminne bu haberi alır almaz ağlamaya başlamıştı.

Küçük kıza özenle giydirdiler. Mahmure Abla da hazırlandı. Evden ayrılırken küçük kız, sanki savaşa gidiyormuş gibi, herkes onu öptü ve uğurladı.

Babası şimdi Yıkılız'da başka bir eve taşınmıştı. Dar bir sokakla, daha küçük bir ev. Her cuma ve pazar günü gazinosunda mızıkça çalarak kalabalık bir halk toplayan, Ihlamur denilen Beşiktaş'ın tanınmış ağaçlığına çok yakındı. Orada toplanan kadınlar bir kafes arasında otururlardı. Yani o açık yerde

26

M O II S A L K I M L I EV

MÖH SALKIMLI EV

27

«harem dairesi» var demekti, işte bu ağaçlığa sonraları küçük kız evden kaçarak gider, fıstık ağaçlarının altında oynar, rüzgârın kendine özgü biteviye uğultusunu, yaprakların garip havasını dinler, önündeki sırtın tepesindeki Mor Salkımlı Ev'in bulunduğu yere özlemle bakardı. Şimdi bu fıstık ağaçları arasında, Mehmet Efendi, onun elini tutmuş yürüyor ve Mahmura Abla'ya da yaramazlık etmemesini sıkı sıkı tembih ediyordu. Her halde Mahmure Abla'mn içi annesinin yerini başka bir kadının almış olmasından dolayı yanıyordu, çünkü durmaksızın homurdanıyordu.

Nihayet eve ulaştılar, kapıyı ihtiyar hanım açtı, evde ger' gin bir hava vardı. Oradakilerin kendine büyük bir anlama merakıyla baktıklarını küçük kız hissetti. Yukarıda babasının odasında yeni hanım oturmuş dikiş dikiyor, babası sinirli sinirli aşağı yukarı dolaşıyor. Yeni hanım çok güzeldi. Pembe-.beyaz bir yüz, minimini bir ağız, altın gibi san saçlar iki kalın örgü halinde arkasında sallanıyor, başında yeşil ipekli bir mendil sa^ rıh, sırtındaki lâcivert esvap bu parlak renklerle hoş bir zıtlık yapıyordu. Küçük kız bu renk âhengine bayılmıştı. Yeni çiçek açmış bir badem ağacı gibiydi. Halide, bu genç ve güzel kadi' nin dizlerine sıçradı, boynuna sarıldı ve öptü. Bu beklenmedik sahne babasını da, ihtiyar hanımı da ağlatacak kadar şaşırtmıştı. Anlaşılan babası bu ilk karşılaşmadan çok korkmuş, küçük kızı nasıl etkileyeceğini kestirememişti. Fakat, belki yeni dört yaşma gelmiş Halide'nin insanlara karşı içinde uyanan yansımalar doğaya karşı uyanan yansımaların hemen hemen aynıdır. Ağlayan bir insan gördüğü zaman nasıl içi yanarsa, taşlanan bir köpek gördüğü zaman aynı acı ile, belki daha fazla ağlardı. Güzel bir 'şey gördüğü zaman hemen üzerine atılmak ister. Çevresindeki bütün olaylar ve manzaralar hareket halindeki muazzam bir panoramadan başka bir şey değildi. Küçük kız için belki hayatın gerçek anlamı buydu. Fakat küçük kız bu hareket halinde panoramanın türlü parçalarını tarnamıyla birbirinden ayırt etmeye başlamamıştır.

O akşam Mahmure Abla'mın Mor Salkımh Ev'e döneceğini duyunca içinde garip bir acı duydu. Ağlamadı, ama boynu büküldü. Yine çevre birdenbire ona yabancı geldi, utanmak denilen şeyi bütün gücüyle duydu.

Çok şükür o akşam o eve beyaz sakallı, mavi gözlü bir ihtiyar adam geldi. O adamın dost bakışları, tatlı davranışı sıkıntısını giderdi. Bu ihtiyar, üvey annesinin amcası, aynı zamanda da üvey babasıydı. Akşamları süttten başka bir şey verilmeyen bu küçük çocuğa gizlice fındık, fıstık verir, dizine oturtur, başını okşar, onunla konuşurdu. Tavırlarında ne acımak ne de anlamak merakı vardı. Çocuğa bir arkadaş muamelesi ediyordu.

Bir zaman sonra evi dolduran üvey annenin akrabası, kardeşleri çocuğa inceden inceye bakıyor, görüşlerini belirtiyorlardı.

<-Ne tuhaf, esmer mi, sarışın mı belli değil. >

«Saçlarının ucu mısır püskülü gibi. Buraya gel... Burun bir küçücük patates, aman ne kocaman gözler... Bakma öyle yüzüme...»

Bütün bunlar birer işkence. İçinde kendisini herkesten başka görmek, güzel çocukların uyandırdığı sıcak duygulan uyandırmaktan doğan bir özlem var. O sanıyordu ki, bütün bunlar gözlerinin mavi, teninin pembe olmasından ileri geliyor... Mavi gözlülere karşı içinde bir kıskançlık, fakat aynı zamanda bir hayranlık duyuyor.

Her halde babasının yeni karısının evinde hayat pek fena geçmedi. Özellikle hayatının ilk aşkı bu devre rastladığı için onu unutamaz. Ama bu ilk aşka gelmeden önce, içinde de tedirginlik yaratan ya da haz veren birkaç meseleden söz açmak gerekir.

Birincisi, kılık kıyafetle ilgilidir. Babası, ingilizlerin eğitim metotlarını, çocuklarına giydirdikleri esvapları, verdikleri besini kızına uygulamak istiyordu. Çoraplarından, pabuçlarından, mendillerinden, özellikle her şeyinden o sorumluydu. 4=Yalnız şapka giydirmek o günler için elde olmadığından çocuğu yazın başı açık gezdiriyor, kışın da kalpak giydirdiyordu. Kış günlerinde hep lâcivert kısa giysiler, yazın da beyaz. Haminne'nin durmaksızın, çocuk soğuk alacak diye, söylenmesine karşılık kollar ve bacaklar hep kısa ve çıplak. Fakat kız bunların hava ile ilişkisini duymazdı. Onu üzen şey, kendi yaşında ve kendi sınıfındaki çocukların kıyafetlerinin bambaşka olmasıydı. Fazla olarak o yaştaki kızlara giydirilen kırmalı, parlak renkli, kurdeleli giysileri, üzerlerindeki inci boncukları kıskanırdı, işte bundan ötürüdür ki, kendi giyim zevki çok basit olmakla bir-

M Ü K S A L K I M L I E V

likte, zevksizlik .ve adîlik bile belirtse, gösterişli ve renkli giysiler içinde tuhaf bir tepki uyandırır. Küçük kızın besini de öbür çocuklarmkinden ayırır. O günün çocukları her istediklerini yerlerdi. Elllerinde horoz şekerleri, renk renk ve biçim biçim şekerlemeler yer dururlardı. Halbuki küçük kıza et ve sebze ve sadece bir parça yemiş verilir, akşamları ise bir bardak süt içirilip yatırılırdı. O günlerde hayatının en büyük isteği, doyuncaya kadar

kiraz, patlayıncaya kadar mısır ve hıyar yemektir. Evet... Yemek rejimi, her akşam yıkanmak ve gözlerine o yakıcı damlayı damlatmak olmasa, bu evde pekâlâ mutlu yaşayacaktı. İşte bu, kendini öbür çocuklardan aşağı görmek ve yoksulluk, onda hayvan yavrusuna daha yakın bir duygu uyandırır. Bütün güzellik anlatan şeylere karşı, gözüyle, kulağıyla, bütün varlığıyla bir eğilim duyan bu kız, bütün duygularında, daha fazla bir hayvan yavrusuna benzerdi. Bununla birlikte bütün o yaştaki çocuklar az çok öyledirler.

O günlerde küçük kıızı, Kiria Eleni'nin yönettiği bir çeşit çocuk yuvasına verdiler. Kiria Eleni'nin iki kız kardeşiyle yönettiği bu okula çoğunlukla Yıldız yakınlarından saraya mensup tanınmış Hıristiyanların küçük çocukları giderdi. Tek Türk çocuğu Halide idi. Oraya nasıl götürdüler, pek hatırlayamaz, ama en derin ve en uzun aşkı Kiria Eleni'ye karşı duymuştur ve duygusunu hiç unutmamıştır. İşte bu ihtiyar kadının portresi :

Dudakları kalın, üst dudak yukarıya, alt dudak aşağıya kıvrılır. Küçük gözlerinden durmaksızın su akar, zayıf yanakları buruşuk içinde, kır saçları şakaklarından aşağı sarkar. Kupkuru elleri, içten yıpranmış vücudu her zaman siyah ve bol bir fistan içinde. Dış görünüşü çirkinlik rekorunu kırabilir. Ama bu görünüşün arkasındaki insancıl ve ruhsal görünüşü çocuk sezmiştir. Bu, durmadan kırılan gözlerin belirttiği şefkatin güzelliği, küçük kızın gönlünü sarmıştır. Hiç kuşkusuz bu, çökük yanakların derin çizgileri, bu kadının başkaları uğrunda, başkaları adına katlandığı sıkıntı ve acının markalarıydı. Bu, hep öne doğru eğilen uzun vücutta kendini yalnız bulan çocukları kollarının arasına almak, göğsüne basmak isteyen bir anlatım vardı.

İşte bu küçük kız, bu yaşlı ve alçak gönüllü yaratıkla karşılaşınca kadar. bu.tuhaf dünyada kendini yapayalnız hisset-

M ü H S A L K I M L I E V
29

misti. O zamana kadar bağlı olduğu duygular, hattâ zevkler bile dış dünyasındı. İçi tanuunıyla, çevre ve aşılmanın bir duvarla ayrılmıştı. Yani gönülden gönüle giden ve insan mutluluğunun gerçek anlamını belirten bir ilişkiye kavuşmuş değildi. O zamana kadar, içindeki bu aşılma duvarı içinde, varlığı daima bir şey bekler gibi bekler, kendi cinsinden olmayan hayvanlar arasına düşmüş bir hayvan yavrusu gibi, gariplik duyardı. Bu ihtiyar hoca, ona iç-hayat ilişkisini iki defa hissettirmişti. Biraz anormal, biraz herkesten fazla uzak duran yaratık artık oynuyor, sıçırıyor, koşuyor ve yaşıyordu. İhtiyar Eleni'nin varlığı ve huzuru ona sonsuz bir güven veriyordu: Küçük kız şarkı söylüyor, ihtiyar kadını memnun edecek Rumca şiirler ezberliyordu.

Fakat bu sevginin de acı ve ters yanı yok değildi. O yan, Eleni'nin çarşıya gittiği saatlerde kendini gösteriyordu. Kapı kapanır kapanmaz küçük kız vahşî vahşî ulumaya başlardı. Âdeta sarayın kapılarını açtığı o tarihî gecenin bir çeşit tekrarlanması olan sahneler oluyordu. Küçük kız, bu çocuk yuvası olan eski evde Eleni olmadığı zaman bağırır, dolaşır, sahibini kaybetmiş bir hayvan gibi çırpınırdı...

Ev tamamıyla Türk usulü döşeliydi. Uzun sedirli, konsollu, aynalı eski bir yerdi. Konsolun üstünde bir örnek iki lamba, ortalarında bir büyük saat vardı. Yukarıdaki odanın bir köşesinde, önünde kandil yaran bir Meryem Ana resmi dururdu. Mahmure Abla bazen küçük kıızı görmeye gelir, her seferinde yukarı çıkar, bu resmin önünde durur ve küçük kızın kulağına «Bu gâvurluk, bu günah, bu kandili söndürmen!» diye fısıldardı. Ama küçük kız, insanları birbirinden ayıran din, dil, ırk farkları egemen olan ve insanları birbirini boğazlamaya iten yoja daha ayak basmamıştı. Onun dünyasının şevki ve mutluluğu, insanlar arasında kalbi kalbe Yaştırır tabii yoldu.

Kiria Eleni'den sonra küçük kızın sevgilisi : Sulu gözleriyle Eleni'yi hatırlatan kıvrıcık tüylü Hektor adlı beyaz köpek yavrusuydu. Hektor ve bebekleriyle küçük kıızı Kiria Eleni'nin uyandırdığı hayat içgüdüleri içinde geçen mutlu günler ne kadar sürdü bilmem.

Kiria Eleni'nin okulu önünden, göz kamaştırıcı giysili papazların uzun eteklerim küçük oğlanların tuttuğu, Ortodoks cenaze alayları geçerdi. Ölen, en yeni esvaplarıyla süslü, yüzü pudralı ve boyalıydı. Bizans'a özgü eski mağaralardan geliyor-

30

MOH SALKIMLI EV

muş gibi bu alay «Kiria Elosyon» denilen dinsel ve ağır bir havayı tekrarlayarak geçerdi. Küçük kız hemen Hektor'u bebeklerinin salıncağına yatırır, yukarı aşağı ağır ağır yürüyerek «Kiria Elosyon» u bütün ciddiyetiyle tekrarlardı.

Bazen Eleni onu özellikle misafir varken, masanın üzerine çıkartır ve «Kukuriko Petinos» diye başlayan, sabahları herkesi uyandıran yaramaz horozun şiirini söyletirdi. O günlerde küçük kız biri evde, öbürü okulda iki dil konuştuğunun farkında değildi. Dil onun için bir duyguya, bir düşünceye yönelen bir sestem başka bir şey değildi. Karşısındakinin anlayışına göre bu işaret verilirdi.

Bu mutlu günler nihayet sona erdi. Küçük kız yavaş yavaş sönüyor, çevresindeki eşya durmaksızın sallanıyor gibi hareket ediyor ve başı hep dönüyordu. Sabahları sırf Eleni'den uzak düşmemek için, giydirilirken ayakta zorla duruyordu. Artık Rum papazlarını taklit etmek, sıçramak, hoplamak, şarkı söylemek sona erdi. Uzun sedirin yanında bir mindere oturur, gözlerini Eleni'ye saplayıp kendini koyuverirdi. Eleni'yi memnun etmek için masanın üzerinde horoz şiirini söylemeye çalışırdı, ama nefesinin ağzını bir ateş gibi yaktığını da duyardı.

Bir gün horoz şiirini söylemek için masaya tırmanırken, çevresindeki eşyanın salıntısı o kadar arttı, başı o kadar döndü ki, bunun farkına varan Eleni onu kucağına alarak evine1 götürdü.

Artık günlerce yatak ve bulantı, tavanın, yerin birbirine karışır gibi salıntısı ve kafasının çekiçle dövülür gibi ağrısı hiç dinmiyordu.

Ne kadar gün ve gece öyle geçti, tabii küçük kız bunu bilemezdi, hatırladığı tek şey babasının sabahları ve geceleri yatağının yanında ağlaması ve sarışın üvey annesinin şaşırıp kalması, gündüzleri Rum komşuların ona şeker getirmeleri ve hızlı sesle konuşmalarıydı. Aynı zamanda baş ucunda doktor denilen birtakım erkekler dolaşüyor, elini tutuyordu, kucaklarına alıyorlar ve muayene ediyorlardı. Teşhis : Galiba verilen ilâçlar fayda etmiyordu. Son çare ve ilâç olarak Haminne'nin evini öğütlemiş olacaktı ki küçük kızı bir arabaya koydular, Mehmet Efendi onu arabadan kucağında çıkardı ve yine Mor Sal-kımlı Ev'in bahçesine girdi.

II

HİKÂYE ARTIK BENİM OLUYOR

Bundan sonra küçük kızın hikâyesi artık benim oldu, çünkü o zamana kadar anılarım hep rüyaya, hayale benzeyen şeylerdir. Halbuki ondan sonraki olaylar kendi bilincimin temelini oluşturan duygular meydana çıkardılar. Önce aynada Halide denilen yaratığa baktığım zaman, içimde beliren tuhaf bir duygu vardır. Bu yüzü yadırgadım, bu yüz bana yabancı yüzlermiş gibi garip ve yepyeni bir yaratılmış gibi geldi.

Yine aynı zamanda kendi içimde açık olarak duyduğum şey, İngilizlerin «humour» dedikleri, bizim daha fazla halkta görülen bir çeşit mizahî duygu, bazen ağlatacak olaylar karşısında bile beliren ruhun gülümsemesidir. Bu duygu beni insanlara hem yaklaştırır, hem de aynı zamanda onlardan uzaklaştırırdı...

Başka bir duygu da hareketsiz bir suya benzeyen, bazı günlerde boğazımı tıkayan, gözlerimden yaşlar akmasına yol açan bir iç sızlamasıdır.

En belli belirsizi, fakat bütün zaman için yenilmesi en zor, en fazla uğraşılan bir duygu daha vardır. O. maddî bir olaya dayanan korkudur. Bu galiba, insanların hayvanlarla birlikte olan en. güçlü yanıdır. Bunu ben ilk defa, o civarın mezarlığında, serviler altında oynarken duydum. Komşu çocuklarıyla el ele tutuşarak geniş bir çukura atladık. Çevremizde ve başımızda servilerin rüzgârdaki kadife gibi yumuşak uğultuları, hiç bir ağaca benzemeyen ahenkli salıntıları vardı. Beni oraya götürmüş olan uşak birdenbire «Geliyor, geliyor» diye bağırdı. Çocuklar kaçıştılar. Ne geliyordu, bilmiyorum; ama arkamda bir ürperme vardı, ellerim, alnım terden sırlıslıkladı. Uşak yolda bize serviler üzerine tuhaf şeyler anlatıyordu. «Onlar gündüzleri ağaca benzerler ama geceleri yeşil sa-rıklarıyla bahçelerde, süprüntülüklerde dolaşırlar. Servi dipleri tekin değildir, oralarda oynanmaz.» diyordu.

32

MOR S A L K I M L I EV

Evet, geceleri uyumadan önce, servilerin yeşil sarıklı alayını görür gibi olur, o tuhaf uğultularını işitir, sırtım ürperir, ellerim sırlıslıklam olurdu.

Yine aynı devirde, korkunun yanında acıma duygusu çok kuvvetle gelişti. Eğer, bu acıma duygusuyla birlikte, en acı sahneler karşısında bile içimde zaman zaman kendini gösteren, hayatın gülünecek yanını gören gülüşler olmasa, bu kupkuru dünyada, bu sonu gelmeyen acı içinde nasıl yaşanırdı, bilmem? Bu günlerde artık, hayatta herkesin katıldığı maddî gerçekleri de seziyordum. Herkesten başkalık ve ayrılık ortadan kalkıyor, ben, bu kalabalığın parçası oluveriyordum. Acıma duygusunun, âdeta anormal bir biçim aldığı, daha sonraları beni insanlardan zaman zaman uzaklaştırdığı bir olaydan burada söz edeceğim :

Bir cuma günü, Lala'mız bizi İhlamur'a götürmüştü. Bir sürü uzun pantolonlu, apoletli, paşa minyatürü erkek ve ipek entarili süslü kız çocuklar da vardı. Oyuncakçılar, arkalarında Eyüp oyuncağı küfeleriyle dolaşiyor, sucular, bardaklarını şıkırdatarak bağılıyor, macuncular ve horoz şekerciler, bugün de olduğu gibi birtakım mâniler söylüyorlardı. Bu çingiraklar, kaynana zırlıtları, düdüklü ve bardak şıkırtıları, tozu dumana karıştıran kalabalık arasında beni ilgilendiriyordu. Fakat o gün geçen bir olay, o sahneyi, kafamda belki en acı anıya çevirdi. Bizim Lala, Fulya tarlaları tarafından gelen çok acı bir ulumaya kulak veriyor, yerini tahmin etmeye çalışıyordu. Sonunda, sağa sola bakındıktan sonra, bizi dikenli bir yola sürükledi. Dikenlerin esvaplarımıza ve hattâ benim bacağıma battığına biie önem vermiyordu. Bu dar, dikenli yolun sonunda epey derin, kuru bir dere ve karşısında yıkılmış bir duvarın altında kalmış, bir köpekle karşılaştık. İşte o garip uluma vücudunun yarısını taş yığınının altından kurtarmak isteyen köpekten geliyordu.

O sahne ve uluma belki altmışı aşkın yıl önce olmuştu, fakat ben yine de o sarı köpeğin yardım isteyen, âdeta çarmıha gerilmiş insan gibi, çevresinden yardım dileyen zavallı gözlerini, bugünkü gibi görürüm. Kimi bir insan, kimi bir kurt gibi uluyup ağlıyordu. Lala bu sahneye güldü, yanımızdaki erkek çocuk köpük bağırdıkça ona nişan alıp taş yağdırıyordu. insan cinsinde, zaman zaman meydana gelen korkunç içgü-

MOR SALKIMLI EV

33

dünün kollektif ve canlı belirtisi, işte budur. Bazen beni insan olmaktan utandıran sahnelerin birincisi bu olaydır. Ondandır öğrendim ki, hiç bir hayvan işkencenin ve vahşetin verdiği zevke dayanarak, başka hayvanları parçalamamıştır. Hayvanlar yaşamaları için her türlü canavarlığı yapabilirler, ama hiç bir zaman için bu sadece bir eğlence değildir. Acımak bu kadar şiddetli olduğu zaman, hep göğsüme bir bıçak saplanmış olduğunu hissederim. Her seferinde içimde can korkusunu bile unutturan bir isyan olur. O gün, olanca gücümle bizim Lala'ya «Kurtar, kurtar» diye bağırdım ve deli gibi öbür yana, köpeğin tarafına atılmak istedim. Ondandır ne oldu bilmiyorum. Bizim Lala beni kucağına alıp götürmüş. Bu şok beni hasta etti ve Haminne'min sediri üzerinde birkaç gün yattım. Yoklamaya gelen komşulara Haminne'm köpekten korkup hastalandığımı anlatırdı. Yeşil sarıklı bir hoca da gelir yüzüme okur, başıma üflerdi. Tabii bu da geldi geçti.

Arziye Hanım'ı, işte bugünlerde, beni okutması için çağırıyorlar, onu ilk defa o zaman gördüm, çünkü yukarıda anlattığım olayın üzerimde yaptığı şok çok şiddetli olmuş, bir taraftan babam o zamanın ünlü Alman doktoru Mülüş'i getirmiş ve Arziye Hanım gibi tedavisi cine, periye dayanan batıl davranışlara karşı söylenmiş durmuştu.

Doktor Mülüş'in verdiği acı ilâçları tabii zorla yutturdular. Vücudum bir sürü ilmî vasıtalarla dayanan tedavilerin etkisini kabul etmekle birlikte, şunu da eklemek gerekir ki, benim, özellikle çocukluğumda geçirdiğim hastalıkların bir kısmı moral ve şok sonucuna gelen zayıflığa, özellikle hayata karşı ilginin birdenbire kaybolmasına rastlar. Çünkü herhangi bir yeni ilgi ya da bağlılık ne kadar hasta olursam olayım, beni canlı bir ok hızıyla yandan hayata tekrar fırlatırdı.

O zavallı küçük köpeğin duvar altından çıkmaya çalışırken feci bir şekilde uluması, çocukların onu bu halde taşlamalarının hayali, bu uzun hastalık sırasında içimde yaşadı. Ama o da çevremdeki hayatın içine daldıkça yavaş yavaş etkisini kaybetti. Çünkü, daha önce söylemiş olduğum gibi, hayat sahnesi benim için bir realite olmaya başlamış ve beni insanlara yaklaştırmıştı.

F.: 3

34

MOR SALKIMLI EV

Bu devirde ilk defa arkadaş edindim. Belki de son arkadaş diyebilirim, çünkü Kolej'e gidinceye kadar hiç bir çocukla bu kadar yakın arkadaşlık, ettiğimi hatırlamıyorum. Bu arkadaş annemin komşularından olan Tablakârlar ailesinin küçük kızı Şayeste idi. Şayeste her an herkese hizmete koşan kızcağızdı. Onu kendime pek yakın arkadaş seçmemin nedenlerini tahlil ederken bugün kendime pek iyi not vermiyorum. Şayeste, tanıdığım insanların en esmeriydi. Fındık rengindeki gözleriyle teni sanki eşti. Belki üvey annemin mavi gözlü, sarışın ailesinin bende uyandırdığı bilinçaltı aşağılık duygusunu, Şayeste'nin fındık rengindeki teni gideriyordu. Boynu ve elleri o kadar esmerdi ki, bana hiç yıkanmış gibi gelirdi. Bazen elimi onun eli yanına koyunca ellerimiz arasındaki renk farkı bende bir zevk uyandırır» Mahmure Ablâ'nın ona «Fındık faresi» demesinin nedeni, renginin fındığa benzemesinden.

Çok konuşur, elleri daima harekette, gözleri her tarafa durmamacasına "bakar, söylediklerine karşılık istemezdi. Beni • ona bağlayan kuvvetli nedenlerden biri de belki bana hiç1 soru sormamasıydı. Çünkü hayatta sorguya çekilmek kadar beni çileden çıkaran bir şey yoktur.. Çocuk olarak kendi içime o kadar kapanmışım ki, her soru ruhumun duvarlarını aşp zorla içime girmek için yapılan bir sarkıntılık gibi gelirdi bana. Yıllar ve yıllar sonra, benimle röportaj yapmak için gelen herhangi bir gazetecinin soruları hep bu çocukluk günlerimin ruh hallerini hatırlatmıştır. Belki bunda, "biraz da utangaçlık vardı. Gerçi yazarken ve konuşurken çok zaman kendimden açık olarak söz ederim, fakat yine de sorular, elâlem içinde esvabımı çıkarmak istiyorlarmış gibi bir etki yapar, bende. Galiba alın yazımıza egemen olan kudretin, biz zavallıların güçsüzlüklerine gülen bir yanları vardır. Çünkü iyi veya kötü gazetelere adımları yansıtıran kader, âdeta benim bu ruh halimle de eğlenmiş durmuş olsa gerektir. Şayeste'nin bence başka bir er-demliği de fazla zeki olmamasıydı. Gerçi fikir arkadaşlığı bence bir ihtiyaçtır, fakat sürüp giden fikir ve düşünce beni yorar. Ben ne Şayeste ile, ne de başkalarıyla konuşamazdım. Havva Hanım bana bidüziye «Halide Hanım dilin yok mu? Kafam sallamaktan başka karşılık vermiyorsun» der dururdu. Bununla birlikte, yalnız kaldığım zaman kendi kendime yüksek sesle konuştuğum çok olmuştur. Her halde Şayeste'nin yanında, ken-

MOR SALKIMLI EV

35

di başına, yalnız bir hayat yaşıyordum. Şayeste ile, bir kapısı bahçeye, öbür kapısı selâmlığa açılan taşlıkta oynardık. Arada bir, çifte merdivenlerin birinde o, birinde ben, sıçrayarak Haminne'nin odasının açıldığı sofaya çıkardık.

Aynı zamanda, bir de belki Kiria Eleni devrinden belleğimde kalmış olan, her halde tamamıyla muhayyel Aleksî adlı bir arkadaşım daha vardı. Yanımda sahiden Aleksî adında bir çocuk varmış gibi onunla oynar, sıçrar, konuşurdum. Taşlıktan bahçeye Rumca olarak «Aleksî elado» diye bağırdığım zamanlar, onu gerçekten bahçede tasarlardım.

Şayeste, bunlardan hiç birine aldırılmazdı. Hareket halinden düşünce haline döndüğüm zaman merdivende oturur, susardım. Şayeste de öbür merdivende benim bebeklerimle oynardı. Hava çok soğuk olduğu zaman, Havva Hanım'ın odasına giderdik.

Bebeklerimi çok severdim, ama babamın Beyoğlu mağazalarından aldığı taşbebekleri değil de, elle dikilip mısır püskülünden saç takılanları. Bebekle oynama devrim geçtikten sonra da yine onlarla gizli gizli oynamışım.

Bu sefer, bu oyunda belki romancılığımın ilk basamaklarından biri görünüyor. Çünkü bebekleri çoğu sonları acı biten kendi tahayyül ettiğim planlara göre yaşatırdım.

Şayeste'nin çekici bir yanı da benim zayıf ve çelimsiz olmama karşın onun çok güçlü olması, benim tembel yaratılışıma karşılık onun hamaratlılığıydı. Bu tembellik o kadar güçlüydü ki yemek, içmek de içinde olmak üzere hiç bir hareketi isteyerek yapmış değilim. Hattâ en çok çalıştığım en canlı olduğum devirlerde bile bu ağırlık içgüdü, içimde tamamıyla sönmüş değildi.

Akşamlarımızın birkaç saati Havva Hanım'ın odasında geçer ve ondan sonra yatardık. Bu akşamlar, bana çevremdeki-lerir ve tanıdıklarımın hayatını az çok sevdirmiştir.

Havva Hanım'ın yemek pişirmesine ve öbür işleri görmesine karşın ona ahçı denmezdi. Biz ona «Havva Hanım Teyze» derdik. Kendisi «Hanımı çok sevdiğim için yemek pişiriyorum»

derdi. Bununla birlikte Haminne, elindeki, avucundakini tamamıyla tüketinceye kadar Havva Hanım'a düzenli olarak aylık verirdi.

Yüzü kırışık bir kösele, gözleri hayatla dolu, güzel yemeniler bağlar, derli toplu ve temiz giyinirdi. Haminne'nin tabii olan

36

MOR SALKIMLI EV

hanımefendi davranışlarını ve giyinişlerindeki güzelliği biraz taklit etmekle birlikte, kendisi su katılmadık ve oldukça kendi halinde bir orta sınıf çocuğu olduğu için, soyluluk karışmış olan orta sınıf kişilerine karşı, içinde tiksintiye yakın bir duygu olduğuna emindim.

Havva Hanım bir esnaf kızı ve bir esnaf karısıydı. Anlattığına göre halleri vakitleri yerindeymiş. Fakat kocası, ölen kardeşinin dul karısını aldıktan sonra durumları tamamıyla bozulmuş. O zamanlarda halayiksiz ve kendi halinde Türkler arasında «taaddüdü zevcat» çok kötü görülürdü. Bazılarına göre de uğursuzluk getiren, aile ocağına incir diken bir şeydi.

Havva Hanım'ın istanbul'daki evi, kocasının ikinci defa evlenmesinden sonra, büyük yangınlardan birinde yanmış ve kocası iflâs etmişti. Havva Hanım ortağın kiskanmış mı? Bundan hiç söz etmez, fakat bu idareli kadının, kocasının evinden çekilmesi bu yıkımın başlıca itişisi olmuştu. Kocası, iflâs ettikten sonra ikinci karısını boşamış ve sağlığı çok bozuk olan oğluyla bir tekkeye çekilmişlerdi. Başına gelenlerin sebebinin Havva Hanım'a yaptığı muameleden ileri geldiğini itiraf etmiş ve hakkını helâl etmesi için ona yalvarmıştı. Bütün bunları Havva Hanım, .sesinde gamla karışık bir zaferle anlatırdı. Fakat bu olaydan sonra kendisi de yapayalnız, çaresiz duruma düşmüştü. Eski bir ahbabı olan Arziye Hanım ona acımış, evine almış ve onurunu kırmayacak bir iş bulmayı vaat etmişti. Burada Arziye Hanım'ı da o günün tanınmış bir karakteri olarak ele almak gerekir.

Arziye Hanım'ın, o gün istanbul'da, Paris'in Madam The-bös'ine benzer bir durumu vardı. Hastalık zamanlarımda onu hep döşeğimin yanında gördüm.

Arziye Hanım, insanların geleceğini keşfeden doğaüstü gücüne (isterseniz falcılığına) ilk çocuğunu doğurduğu zaman erişmişti. O. günlerde, her loğusanın kırk gün süreyle perilerin eline düşmek tehlikesine uğradığına inanılırdı. Kırk gün loğusalar yalnız bırakılmazlar - şayet, evde kendini bekleyecek kimsesi yoksa- bir komşu gelir, başında oturur, dışarı çıkmak zorunda kalırsa kapının arkasına bir süpürge kordu. Yani süpürge, perilere karşı herhangi bir insan kadar koruyucu görevini görürdü. Loğusa'nın başına mutlaka bir kırmızı kurdele, başının ucunda bir Kur'an bulundurulur, perileri kaçırmak için her akşam çöreatu ve üzerlik tütsüsü verilirdi.

MOR SALKIMLI EV

37

Her halde bu doğaüstü önlemlerden biri yerine getirilmemiş olacak ki, Arziye Hanım perilerin eline düşmüş, falcı olmuş, hastalık, loğusalık ya da herhangi bir felâkette, özellikle büyü, yahut - iyi saatta olsunlar - perilerin eline düşen bütün yüksek sosyete de kendine bir ad yapmıştı. Bununla birlikte aynı hallerde pek tanıdık görüldüğü Rüküş adlı bir genç peri kızından ve onun, galiba âşıkı olan erkek perilerin bir çeşit jön-prömiyesi Yavru Bey'den yakın ahbablarıymış gibi, söz eder dururdu. Arziye Hanım Selâmsız'da bakımsız büyücek bir bahçede, fakat hoş bir ahşap evde otururdu. Kendilerini okutmaya ya da ondan akıl danışmaya gelenleri hep bu evde kabul ederdi.

Yuvarlak, şen yüzlü, zaman zaman ince ve alaylı ışıldayan bir tanesi «iyi saatta olsunlar» la buluştuğu zaman şaşıla-şan kara gözlü, orta yaşlı bir kadındı. Önünde bir fincan, .altında bir yer minder, parmaklarında bir tespih, bir gözü tavanın belirli bir noktasına saplanmış otururdu. Konuşurken tavana dikilen gözü birisiyle alay ediyormuş gibi kırılırdı. Sözleri aşağı yukarı şöyle aklımda kaldı:

«— Çocuğu öyle zaptedemezsin. Aksilik istemez. Sana bir horoz, hem de güzel bir horoz gelecek. Sen oradan çekil Rüküş, ben Yavru Bey'le konuşuyorum...»

Bu arada hasta ile başka şeyler konuşur :

«— Adam şimdi bir mavi evde oturuyor. Dar bir sokak. Zavallı başını duvardan duvara çarpıyor. Yavru Bey onu sınıksıkı yakalamış. Galiba bir çöplükte... Bakayım, bakayım, hayır bir incir ağacı altında... Sen Yavru Bey'e bir horoz getir, onun gözünü alırsın. Rüküş'e de kırmızı bir loğusa şekeri...»

Genç perilerin, bir hastayı bırakmak için istedikleri, hastaların sosyal durumlarına göre, horozdan kırmızı loğusa şekerinden balayarak, kuzuya veya altınlara kadar yükselirdi. O günün evlenme, boşanma, aile geçimsizliğiyle ilgili sırları hep Arziye Hanım'ın evinde açılırdı. O akla yatkın sözlerle daha çok ara bulmayı başarıyordu. Arziye Hanım olmasa belki hastalar arasında hastalık, boşanma ve geçimsizlik salgını, bir hale gelebilirdi.

Haminne beni okutmak için zaman zaman bu eve götürürdü. Okuduktan sonra beni bahçeye yollardı. Oysa ben bir tiyatro sahnesine benzeyen hastalarla ilişkilerini görmeyi her halde tercih ederdim. Bahçeye iner inmez, Arziye Hanım'ın

MOR SALKIMLI- EV

evlâtlıklarından, yüzü sırtımı ürperten, acayip sözler söyleyen, dilsiz ve vahşî bir çocukla karşı karşıya gelirdim. Arkasında bir entari, kafası tıraşlı, ayakları çıplak, kız mı, oğlan mı Allah bilir.

Bahçede Yavru Bey'e adanmış kınalı kuzulara bakar, aynı zamanda yerlerinde durmayan güzel horozların da "arkalarından koşar ve ağzından hep o kelimesiz, korkunç sesler çıkardı. Bana bütün bu bahçe, horozu ve kuzusuyla Yavru Bey'in oğlu olduğuna inandığım bu korkunç çocuklar «iyi saatta ol-sunlarsın ülkesi gibi gelirdi. Orada ne bir incir ağacına, ne de bir süprüntü yığıntısına yaklaşırdım. Haberim olmadan birine elim değse dilim tutulacak, ağzım çarpılacak sanırdım.

İşte vaktiyle Havva Hamm'ı alan, Haminne'ye salık veren bu iyi yürekli Arziye Hanım'dı. Haminne'ye Havva Hamm'ın nasıl idareli, temiz bir ev kadını olduğunu söylediği zaman aylık verdiğini kimseye söylememesini de şart koşmuştu. Haminne oha tütününü alacak, üst baş yapacak, cep harçlığı adı altında bir de aylık verecekti ve Havva Hanım evde bir hanım muamelesi görecekti. Havva Hanım, Haminne'ye minnettar görünmekle birlikte aksaklıklarını da ima eden bazı sözler söylerdi. Sofrada misafir kabulünde hep evin hanımı gibi görünürdü.

Havva Hamm'ın anlattıkları arasında, gelin olduğu akşamın tanımı belleğimde en çok yer etmiş olanıdır. Kendini dinleyenlerin iki küçük kızla bir de aptal Çerkez halayık olduğunu unuttur, âdeta kahramanı olduğu bir tiyatro sahnesini tekrarlar gibi konuşurdu:

«— Bizim zamanımızda saçlar, iki uzun örgü yapılı, arkamıza bırakılırdı, ama benim arkamda kırk örgü vardı. Omu-zumu bir baştan öbür başa bir şal gibi örterdi. Dişlerim inci gibi (O günlerde Havva Hamm'ın ağzı karanlık, boş bir delik gibi açılır, fakat bu dişsiz delik en zor lokmaları bile öğütür-dü.), yanaklarım iki pembe şeftali (O günlerde iki buruşuk kösele gibiydi). Güvey, duvağımın arkasından bana baktı, duvağımı açtı, ama hemen kapıdan yengeyi çağırdı.»

«— Şu örgülerden birini çöz dedi.»

«— Yenge şaşırды, çünkü benim saçlarım on beş günde bir hamamda usta tarafından örülürdü. Yenge, ancak bir hamam ustası bu saçları çözer dedi, ama efendi, örgüler açılmadan bu saçların takma olmadığına inanmadı. Ne dersin... Bir

S^u

MOR SALKIMLI EV

39

hamam ustası buldular, getirdiler saçlarımı çözdüler. Ondan sonra mendilini tükürükledi, yanaklarıma sürdü.»

Ben hemen sözü kestim :

«— Niçin yaptı Havvamm Teyze?»

Mahmure Abla şiddetle beni dürttü.

«— Aptal... Yanakları boyalı mı, değil mi diye.»

Bu sahneyi mangalın başında Havva Hanım bize kaç kere tekrarladı hatırlayamam. Ama her defasında bizde büyük bir ilgi uyandırıyor. Her gelinin ilk akşamı böyle inek gibi fizik muayenesinden geçmesi, gelinlik töreninin bir parçası gibi aklıma yerleşti. Başka kadınlardan da buna benzer hikâyeler dinledikten sonra, hiç bir kadının boya veya takma saçıyla kocasını aldatamayacağı kanısı kafama yerleşti. Geceleri bu mangal başında toplanmamız âdeta resmî bir hal almıştı. Havva Hanım dudaklarına yapışık duran sigarasıyla

mangal başında kahvesini pişirir, bazen de fincan tabağına biraz döker, bana uzatır, ben de kedi yavrusu gibi yalardım.

Henüz dokuz yaşında olduğu söylenen Mahmure Abla (tabii gizli olarak) sigaraya yedi yaşında başlamıştı. Fakat Havva Hamm'in odasında sigarasını yalnız içmekle kalmaz, dumanlarını burnundan fosur fosur çıkarır, sonra da bana yan gözle bakarak (büyük bir çalımla) kurum taslardı.

«— Haminne'ye söyleyeceğim Abla.»

«— Kime istersen söyle, ben korkar mıyım? Zaten sen bir fitnesin. Ne olacak, Çingene sütü var kanında.»

inatçılık yaparsam, somurtursam, ilk sütninemin Arnavut olduğundan geliyor, fitnelik edersem Çingene sütünden. Bereket versin, Haminne'min eski çıraklısı bir Arap halayık bana üç ay süt vermişti. Nevres Bacı'nın yüzü kömür gibi kapkara, ama kalbi süt gibi beyaz, temiz bir insandı. Süleymaniye camisine yakın bir yerde otururdu. Ondan, ileride, ramazan münasebetiyle, söz edeceğim.

Havva Hanım ailenin eski, yeni bütün kişilerinin kimliklerini, karakterlerini o basit anlatımıyla canlandırır. Burada Kemal Dayı'ya ait bir yanı da ele alacağım. Bir gün Kemal Dayı için -Hepimize kimseye söylemeyeceğimize.yemin ettirdikten sonra . söz açtı :

«— Üstümüzdeki kagir konağa geçen sene bir Çerkez ailesi taşındı. Orada çok güzel bir kız vardı.»

MOR SALKIMLI EV

Bu sözlere başlarken kafamın içinde bir anı uyandı. Bir sabah Kemal Dayı .beni odasına çağırmişti. Üst kattaki bu küçük oda, Büyükbaba'nın odasının üstünde ve arka penceresi kırmızı konağa bakardı. Kemal Dayı'nın yüzünde hemen hiç gülümseme görülmezdi. Maliye'de kâtip olan bu genç adam bir ihtiyar gibi sessizlik içinde yaşardı. Gerçekte ise, karakter bakımından da babasından belki de yaşlıydı. Odasında ipek ve yünden parlak renkli kuşlar yapar, ev planları çizer ve güzel boyalı resimler yapardı. Bunları hep kendi kendine öğrenmişti ve babasından gizli tutardı. Her halde resme büyük bir yatkınlığı olduğuna hiç kuşku yoktu. Bugün ressam olarak kendini tanıtmış olan Zürih'te yaşayan Mahmure Abla'nın oğlu Galip'e, sanatının tohumu belki de Kemal Dayı'ysmdan geçmiştir.

Bir cuma sabahı odasına girdiğim vakit, kırmızı konaktan yana pencerenin perdeleri açıldı. Kemal Dayı beni çekti, kuşları göstermeye başladı. Fakat ben hemen pencereye koştum, iki ev arasındaki yüksek akasyaların yeşil yaprakları arasından, konağın bir penceresinden san bir şalın, altından saçakları sallanıyor gibi geldi. Bu saçaklar birdenbire çekildi. Güneşin parlattığı, beyaz çilli, kırmızı dudaklı, olağanüstü güzel bir yüz gördüm. Biraz önce pencereden sallanan altın saçaklar, onun saçlarıydı. Bunları pencereden güneşin kızıl ışıklarına neden döktüğünü ancak şimdi biraz seziyorum. Fakat bu göz kamaştırıcı tablonun ululuğu beni o gün şaşırttı. Hiç bir yüzün, salt maddî güzelliğinden dolayı beni bu kadar şaşırttığını hatırlamıyorum.

«— Ah Kemal Dayı, bak ne güzel, ne güzel!» diye bağırdım.

İki sert kol beni omuzlarımdan yakaladı, içeriye çekti ve perdeyi indirdi.

«— Pencereden böyle komşu evine bakmak ayıptır. Fikri-yar galiba perdeyi kapamamış olacak.» dedi. O günden sonra, bizim bahçenin akasyaları altında durur ve o altın saçaklı güzeli görmeye çalışırdım. Ancak bir tek defa daha o canlı altın saçakların güneşe serildiğini görmüştüm.

Şimdi Havva Hanım'ın anlattıklarına dönelim... Dedi ki:

«— Kemal Bey'in neden bu kadar utangaç durduğunu size anlatayım. Bir gün Hanım sokakta iken beni odasına çağırıldı. Gözleri yaşlı, sesi kısıktı. Karşıdaki evin kızı için öleceğini

MÖ H SALKIMLI K V

41

söyledi.

«— Ben ne yapabilirim Kemal Bey?» diye sorunca:

«— Git bana o kızı iste Havva Hanım Teyze, dedi.»

«— Annenin haberi var mı?» diye sordum.

«— Aman anneme söyleme, kabil değil istemez..» dedi.

«O kadar yalvardı, elimi öptü ki, _ben de gidip isteyeceğimi söyledim. Ama odama çekilince beni bir düşünce aldı. Haminne'nize haber vermeden bu işi yapmaya cesaret edemedim. Bir gece yarısı odasına gittim, kaldırdım, işi ona da anlattım, ama bir türlü kandıramadım.»

«— Birkaç gün bir şey söyleme, sonra da bir daha sorarsa nişanlıymış dersin.» dedi.

«Ondan sonra mutfağın kapısından geçerken Kemal Bey yan gözle içeri bakıyor, bir şey sormuyordu. Sonunda içim dayanamadı, kırmızı konağa gittim. Hepsi Çerkez, adamakıllı Türkçe anlamıyorlar. Hani kızın babası sandığımız kara sakallı herif yok mu, meğer kızın kocasıymış. O gece gittim, Kemal Bey'e söyledim. Daha önceden işi bilmesem hiç aldırmadı derdim. İşin tuhafı on gün sonra Hanım'ın da bana, aman Havva Hanım, git o kızı iste. Kemal günden güne eriyor demesidir. Ben de ona hanım geç kaldın, dedim. Kemal yaşayamaz, yirmi beşinden önce ölür.»

İşin tuhaf tarafı da Kemal Dayı'nın yirmi beş yaşına basmadan önce ölmüş olmasıdır. Şimdi dayımla büyükbabam ölüp de haminnem Üsküdar tarafına geçmeden önce son parlak ramazanın nasıl geçtiğini anlatacağım.

«On bir ayın bir sultanı» diye müjdeledikleri o ay girmeden önce, Haminne bütün günlerini reçel ve şurup kaynatmakla geçiriyordu. Babasından öğrendiği bu işteki becerisini gösteren şey : Aynı şişeye üç çeşit renkteki şurubu birbirine karıştırmadan koymasıydı. Bu mutfak günleri Haminne çok konuşur ve özellikle babasından söz ederdi. Annesi bilgin bir adamın kızıymış, babası sarayda şekercibaşı olmasına karşın öğrenimi azmış.

«— Bari sizin efendi baba gibi faziletli olsaydı, ne gezer... Annem öldüğü zaman, haftasına kalmadan, babam benim halayıklarına sataşmaya başladı. Efendi baban hiç bir halayığa yan gözle bakmamıştır.»

Bu bir ilkbahar ramazanıydı galiba. Haminne mutfakta

MOR SALKIMLI EV

küçük bir iskemlede oturuyor, önünde üç küçük mangal, üçünün de üstünde kaynayan şurup ve reçelleri karıştırıyor. Havva Hanım da durmaksızın lafa karışıyor, O da kendisine göre, her ilkbaharda sağlık ve güzellikle ilgili, baharlı, kara üzümlü ve acayip maddeli birtakım ilâçlar kaynatıyor, bir yandan da savurganlık günlerine artık bir son vermek gerektiğini söylüyor, Haminne'nin savurganlığını eleştiriyordu. Fakat Haminne, yiyeceği bol, geniş iftar sofralı bir ramazan yapmaya karar vermiş olduğundan, bu sözlere hiç kulak asmiyordu. Ama bu günlerin görünüşte ve yapmacık bir neşe, bir Ramazan havası yaratmak için gösterdiği çabalara karşın, havada sezilen bir üzüntü vardı. Kemal Dayı günden güne etten, candan düşüyor, Büyükbaba da daha huysuz, daha somurtkan, ya susuyor ya da konuştuğu zaman borçlarından yakınıyordu. Kemal Dayı onu mutfakta görse hemen yukarıya kaçıyor. Çünkü babasıyla arasında huy bakımından sonu görünmeyen bir uçurum vardı.

Büyükbaba ile Haminne arasındaki karakter ve huy başkalığını da bugünlerde sezmeğe başlamıştım. Haminne, daha önce de dediğim gibi, her zaman herkese karşı nazik, belki de fazla nezaket gereği sesini hiç bir zaman yükseltmiyor ve kızmıyordu. O günlerde, hattâ onun şiddetinin en yüksek noktasını belirten «Yediği nane macununa bak» sözünü bile kullanmıyordu. Fakat Büyükbaba kızdığı zaman, öfkelenildiği adamlara nane macununa hiç de benzemeyen bir şey yediriyordu. Kalın sesi, olanca gücüyle selâmlığı çınlatıyordu. Tabii bu küfürler, halayık da dahil olmak üzere haremdeki hiç kimseye, hiç bir zaman yönelmiyordu, Karısıyla kavga edeceği zamanlar da herkesin uyuduğu saatları seçiyordu. Bu huy başkalığı en küçük alışkanlıklarda bile kendini gösteriyordu. Haminne midesi ağrıdığı zamanlar nane ile limon kabuğu kaynatır içer, başı ağrırsa gül yapraklarını sirkeye batırdıktan sonra, alınına ve şakaklarına bastırıp bağlardı. Büyükbaba mide ağrısında büyük bir soğanı yumruğuyla kırar (bıçak şifasını almış) yer, başı ağrırsa, patates diler, sarardı. Büyükbaba'nın sözlerinde çok güçlü bir ahenk, sesinde tabiatın renkli ve sasımaya değer değişikliği vardı.

Büyükbaba'nın hareme karşı bir kere saygısını bozuşunu Haminne şöyle anlatırdı:

«— Rahmetli Bedrifem, Mahmure'yi doğurduğu zaman ye-

MOR SALKIMLI EV

dinci günü akşamı ben misafir çağırdım. Bir de Selâmsız'dan şarkı söylemek için şu meşhur Çingeneyi getirtmişim. Tam şarkı başlarken, selâmlıktan sofaya geçen kapı, kırılır gibi vuruldu. Koştum, baktım, Efendi'nin gözlerinden ateş çıkıyordu. «Bana bak Hanım» dedi «bugün Mithat Paşa'yı sürdüler. Bu gece milletin matem gecesidir. Misafirlerini hemen dağıt, yoksa ben dağıtırım.» diye bağırdı. Ömrümde onun haremde böyle bir şey yapmış olduğunu görmediğim için şaşırdım kaldım.»

Büyükbaba okumak bilir, fakat yasmak bilmezdi. Haminne'nin o güne göre yüksek kültürüne karşın siyasî ideal bakımından Haminne'nin üstündeydi. Her ne olursa olsun ben Büyükbaba'dan yanaydım.

Her halde Haminne'yi büyük ve içten istekle sevmiştii ve hâlâ sevdiğinde kuşku yoktu. Haminne çok tatlı davranıyor, fakat onda çoğunlukla, kadınlarda kocalarına karşı ateşli ve maddî taraf eksikti galiba. Çocukluğumda kendimi bildiğim günden beri genellikle kadınların, hattâ hanımefendilerin (o zaman pek anlayamadığım) cinsel hayatlarına ilişkin konuya sık sık değindiklerini görürdüm. Haminne'den, ne kendisinin ne de başkasının cinsel hayatına dokunan konuyu bir tek defa bile açmamış ve bunlarla ilgili ağzından da bir kelime çıktığını işitmemişim. Fakat bu cinsel yöndeki ateşin eksikliğine karşın o sevdiği insanlara, sürekli ve şaşılacak bir esirgemezlikle bağlanırdı. Duygularının maddî belirtileri yoktu, biz de dahil, hiç kimseyi okşayıp öptüğünü görmedim. Bunun tek ayrı tutması oldu. O da ölüm döşeginde. Haminne bir inme ile yatağa düşmüştü. Tabii bu çok yıl sonra, seksenine kadar hiç hasta döşeginde görmediğim Haminne bir gün odasına girdiğim zaman gözleriyle beni'çağırdı, çünkü dili söylemiyordu. Elini uzattı, başımı çekti, yanağımı öptü. Bu acıyla, özlemle dolu öpüşme, onun maddî bir şekilde belirttiği bu tek sevgi teması, anılarımda açık bir yara gibi kaldı; ne zaman düşünsem tatlı tatlı sızlar.

Evet sevdiklerine, kendini, varım yoğunu hiç bir temas ve maddî karşılık beklemeden verirdi.

Her şeye rağmen Haminne'nin de üzerimdeki etkisi Büyükbaba kadar önemli olmuş, ikisinden de birçok şeyler «tevarüs» etmişimdir. Yazı yazmak tarafımın Haminne'den geldiği hiç kuşku götürmez. Zamanının ve belki de öğreniminin dere-

44
MOR SALKIM LI EV

cesi bir yazar olmasına engel olmuştur, fakat en mutlu zamanı, bir tarafa çekilip birtakım aşk hikâyeleri veya şiirler yazdığı saatlardır. Garip olarak yazdıkları kendi huyuna çok karşıttır. Bunun nedeni belki, kendisinin yabancı kaldığı bir âlem yaratmaktı. «Handan» çıktığı günlerde, bir akşam bana koltuğunun altında bir defterle geldi, hayli sıkılarak bir hikâye yazdığını söyledi, bunu bastırmanın mümkün olup olmayacağını sordu. Kitabı okudum. O kadar iptidaî ve abartmalı bir duygululukla doluydu ki, özel konuşmalarında orijinal, hattâ zaman zaman mizana kaçan Haminne'nin neden bu kadar kendinden başka şeyler yazdığına şaşıttım. Bastırmanın mümkün olmadığı-lî söyleyince fena halde kırıldı. «— Neden basmayacaklarmış? Senin kitabın çok satılıyor, benim borçlarım, faizlerim yükseldi.»

«— Benimki .biraz başka.»

«— Başka mı? Neresi başka? Hep aşk hikâyesi, benimkinde, seninkinden daha çok aşk var. Bir piyano bile soktum, âşıklar pencereden konuşuyorlar, sevişiyorlar. Seninki gibi ikisini de bir odaya koyamam. Bunu alacaklılarımın hepsi bir araya gelse bile yaptırmam.»

Evet, Haminne, «Handan» romanını herhangi bir eleştirciden daha iyi anlamıştı. Başka başka yönleri alınırsa birbirine benziyordu. Haminne'nin ince ve zayıflık derecesine varan duyarlığı, insanları, bazen günaha sürükleyen maddî düşkünlükleri kabul etmiyordu. Handan'da ise aşırı istek yönünün dozu kaçırılmıştı. Eğer Haminne kendi içine doğanları anlatabilecek bir biçimde yetişmiş olsaydı, hiç kuşkusuz bir Türk Jane Eyre'i yaratabilecekti. Bana öyle geliyor ki, yazarlar bazen mizahî bir huyun etkisi, bazen de bir çeşit cesaret eksikliği ile kendilerini anlatamadıkları zaman kendilerine en uzak örnekleri ele alırlar. O günlerde Haminne ile konuşurken borçlanma alışkanlıklarını eleştirirdim. Bu durum, sonraları içimde bir vicdan azabı-haline gelmiş olan daimî üzüntülerimden bindir.

«— Niçin bu kadar adama hediye vereceğim diye borçlanıyorsun, Haminne?»

«— A çocuk, eş dost çocuklarına hediye alamıyorum. Eski azatlıların çocuklarına da bayramda bir şey yapamazsam gözüm açıkta giderim. Kendime bir şey aldığım yok ki... ^ MOR SALKIMLI EV

45

günlük ömrüm kaldı.»

«— Eğer bir gün eski servetin eline geçse ne yaparsın?» «— Eski yaptıklarımın tıpkısını.» Şimdi tekrar o eski ramazana dönüyorum. Kilerimiz mavi, yeşil, mor renkli şuruplar ve reçel şişeleriyle çiçek tarlasına dönmüştü. Kilere yakın yerler Mısırçarşısı'nın baharat satılan bir şubesi gibi kokuyordu. Pencerelerde beyaz perdeler, sedirler pırıl pırıl. İki makine ile iki gündelikçi, esvaplar dikiyorlar, tşte bu sırada benim sütninem Nevres Bacı geldi. Haminne'ye, beni ramazanda evlerine götürmeye izin verdiklerini hatırlattı. Mahmure Abla da, Haminne'nin bir başka çıraklısına gidecekti. Ona Zerrin Dadı derdik. Üsküdar'da bir türbedarın karısıydı. O gün Nevres Bacı beni Beşiktaş'tan alarak istanbul'a götürdü. Beni Beşiktaş'tan Köprü'ye kadar nasıl indirdi hatırlamıyorum, fakat Köprü'de beni bir hamalın kucağına vermesi, içimde unutamayacağım bir utanma ve küçüklük duygusu uyandırdı. Süleymaniye'ye kadar bir hayli yol, özellikle Mercan gibi sarp ve dik bir yolu vardı. O zamana kadar Haminne beni bir yere götüreceği zaman ya atlı tramvaya yahut arabaya bindirirdi. Hamal kucağında gördüğüm çocuklara yukarıdan bakar dururdum. O günden sonra hamal kucağındaki çocuklara karşı çok yakın bir sevgi duymaya başladım. Hamal uzun boylu, esmer, fakat her halde kalbi yumuşak bir Kurttu. Durmadan yanaklarımı, saçlarımı okşuyor, beni konuşturmaya çalışıyordu. Hattâ bir yerde durdu, eğer Bacı karşı çıkmazsa bana kendi zavallı kesesinden şeker bile alacaktı. Burnumu o iri vücut'tan gelen ter kokusu bürümüş, kocaman ve alık yüzündeki sevgi bile beni ilgilendirmemişti. Öyle bir haysiyet kırıcı duruma düşmüş, sanki bulun istanbul halkı beni seyretmeğe gelmiş gibi içimde bir utanma meydana gelmişti ki, bu hamaldan olanca gücümle tiksini vermişim. Fakat şimdi,' ona da ona benzeyen dışı kaba ve hayvanı, içi basit fakat insanlık anlatan yaratıklara çok, ama çok yakınlık duyarım.

Nevres Bacı'nın evinde ilk gece pek hoş geçmedi. Aslında her çocuk yer değiştirence yadırgar. Ama bu geceki rahatsızlığımın başlıca iki nedeni vardı. Önce beni koynunda yatırdı. Bacı'yı bütün varlığımla sevmekle birlikte, zencilerin kendile-

46

MOR SALKIMLI EV

.rine özgü ten kokusu bu kadar yakın ve bütün gece için dayanılmaz bir şeydi. Sonra da Bacı gazı söndürüyor, karanlıkta yatıyordu. Halbuki Haminne'nin odasında her gece bir zeytinyağı kandili yanardı. Ben bütün eşyayı, hattâ Haminne'nin yüzünü titrek, hafif bir loşlukla ayırt edebilirdim. Nevres Bacı'nın odasının karanlığı o kadar katı bir cisim halindeydi ki, Mark Twain'in dediği gibi, insan âdeta ısırabilirdi. Fakat dişlerini kırmadan çiğneyemezdi. Terledim, içimi saran tedirginlik, sıkıntı,- bana tıpkı üstümdeki karanlık gibi sonu gelmeyecekmiş ve değişmeyecekmiş gibi geldi.

Fakat yine de sabah oldu. Dalmışım. Bacı'nın tatlı sesi, bir erkeğin kudretli basosunun hafif bir fısıltı halinde konuşmasına karışıyordu. Bu fısıldayan ses, bana, beni uyandırmak istiyormuş gibi bir duygu verdi. Bu, benim sütbabam Ahmet Ağa, yani sütninem ikinci kocasıydı.

Kızıl saçlı ve sakallı, aslan kafalı Trabzonlu Sütbaba, gümrüğün kaçakçılara karşı çıkardığı bir çatananın kaptanıydı. Denizde kanuna karşı gelenlere dehşet saçan bu kaptanın içinde, belki benden daha küçük bir çocuk ruhu vardı. O gece sabaha karşı gelmiş, uzun mindere uzanmış, oyun arkadaşının uyanma saatim bekleyen bir çocuk gibi beni seyretmişti. Yer yatağından hemen kucağına sıçradım. Beni kollarının arasına sıkıştırdı. Bir yandan saçlarımı, yanaklarımı öpüyor, bir yanda da «Sütne haini, hani kahvemiz, sütümüz?» diye bağıyordu.

Bir dizinde ben, öbür dizinde kahve fincanı, artık her sabah şen bir türkü çağırıyordu. O türkünün makamı da, sözleri de hâlâ kafamda çınlar durur:

Ey kızım kızım, kınalı kuzum, seni bir imam istiyor,
vereyim ona?...

Ey anne anne, ben varmam ona, onun sarığı vardır,

sardırır bana...

Ey kızım kızım, kınalı kuzum, seni bir asker istiyor,
vereyim ona?...

Ey anne anne, ben varmam ona, onun. kılıcı vardır,
batırır bana.

Onun aslan gibi gürleyen sesi, annenin kızını isteyenleri-

MOR SALKIMLI EV

47

ni sayar, benim civciv gibi cırlayan sesim, kızın cevabını verirdi. Bu duettoya ikimiz de bayılırdık. Türkü, tabii ve o zamanlar en gözde bir meslek olan ve kızının kabul ettiği «Kâtibim» türküsüyle biterdi.

Biz minderin üstünde böyle iki çocuk bibi oynar, şarkı söylerken Bacı, sakın ve simsiyah yüzüne tabiatın bastırıldığı o tatlı gülümseme dalgasıyla dolaşır, odayı toplardı.

«— Sütne, sütne, gel sen de türkü söyle.» diye Sütbaba gürler güremez Bacı da alçak ve tatlı sesinde gizlenen o ince alayla hemen başlardı:

Eti kasaplarda görürüm. Kavun karpuz sergide, Ayda bir kere olsun, Yollamazsın hamama.

Sürre alayına giderken, Tutmazsın araba. Boyun boşun yoktur, A herif,

Şamamasın şamama. Nikâhından vaz geçtim. A herif, Yürü söyle imama.

Hatırladığım bu dizeleri tekrarlararken, mırıltıları arasında birbirlerine göz kırparlardı. Onlar kadar birbirine düşkün, birbirine uymuş bir çift daha ömrümde görmedim desem yeri vardır.

Bacı'nın odasında ikinci akşam daha hoş geçti. Ramazan başlamıştı. Önce sokaktan geçen

erkeklerin ve çocukların ellerinde bir yandan öbür yana salladıkları fenerler, odanın

perdelerinde ışıktan yarım daireler çizerek geçiyorlardı. Sonra sahura kaldıran davul. Ertesi

sabah uyandığım zaman Sütbaba' yi yatağında horlar buldum. Sütümü yalnız içtim, öğle

yemeğini yalnız yedim. Ancak ikindiye doğru hem evi, hem de sokakları saran sessizlik ve

durgunluk sona eriyordu. Herkes camiye gitmeğe hazırlanıyordu.

O günlerde istanbul'un bu kısmı yalnız eski ve geniş saçaklı ahşap evlerle doluydu. Sütüne elimi sıkıca yakaladı ve

48

MOR SALKIMLI EV

MOR SALKIMLI EV

49

beni camiye götürdü. Sokaklar, yüzü peçeli gençler, renk renk çarşafli kadınlar, ellerinde tespih çeken erkeklerle doluydu. Her camı avlusu renkli ve değerli taşlardan yapılmış

tespihler, çubuk, sigara ağızlıkları, kuru yemiş, baharat ve akla gelmeyen şeylerle doluydu.

İmparatorluğun her bucağından kendi bölgelerinin kıyafetiyle gelmiş, kendilerine özgü

şiveyle hepsinin ayrı bir makam verdiği sesle mallarını satan satıcılar vardı. Arapların,

Mekke'den geldiğini iddia ettikleri kınaları, sürmeleri kapış kapış satılıyordu.

Nihayet, Süleymaniye camisinde bir mukabele, caminin çevresindeki o kurşun renkli

binaların senfonisi, beni âdeta sarhoş etti. İçimde ilâhî bir ahenk akını var gibiydi. Bir

çocuğun güzelliği sezişinin, büyüklerinkinden çok daha derin olduğunu tahmin ediyorum.

Çünkü o güzelliği kelimeyle anlatmak elden gelmez. Renk, şekil ve ses ahengi tek duygu

içinde garip bir biçimde birleşiyordu. Ayakkabılarımızı kapıda verip de ağır ve kalın perdenin

yanından içeri girerken hepimiz, sanki birer tavşan kadar küçük kalıyorduk.

İçeride yine kurşunî bir havada o yüksek kubbeden inen küçük yağ kandilleri, boşlukta

parıldayan birer gezegendi. Camlardan sızan ışık, bu kurşunî havaya görülmeyen, fakat

sezilen bir pembelik ekliyordu. Bunlar sönünce denizle gökyüzü gibi bir şey olacaktı.

Mihrabın yakınında beyaz sarıklı, siyah cüppeli adamlar, seslerinin temposuna uyarak

sallanıyorlardı, -işte bu şahane, kurşunî boşlukta, göze görünmeyen bir pembelik içinde

kollek-tif bir nabız atıyordu. Birtakım adamlar aynı tempoyla kollarını sallayarak, zaman

zaman seslerini yükselterek, va'zediyor-lardı. Nevres Bacı Kur'an okuyanların önüne oturdu.

Hafızların kimisi ihtiyar, kimisi genç. Hepsinin yüzü sapsarı, gözleri pırıl pırıl. Biraz sonra ben

de, o kalabalıkla birlikte, Kur'an sesine uyarak öne arkaya, sağa sola sallamaya başladım.

Kollektif duygunun ve hareketin ne demek olduğunu o zaman sezmiş olsam gerek.

Bir aralık Bacı'yı bıraktım, vaizlerden birinin kürsüsünün Önüne, dört ayak sürünerek, gittim. Solgun yüzlü, gözleri ateş saçan bir vaiz her insanı ebedî bir cehennem ateşine mahkûm ediyor ve yeryüzünde cenneti hak edebilecek kimse yokmuş gibi konuşuyordu. Belki de mantık gereğince, insanın son dura-
ğı (onun kanısına göre) cehennem olduğu için, çeşitli yerlerini, azabın her biçimini, erişilmez ve tabii sanatkâr kudretiyle çiziyordu. Her halde, dünyada da, ahrette de sonsuz ve çeşitli azaplarla karşılaşmamızdan kurtuluş bulunmadığını kalabalığın kafasına yerleştirmek istiyordu. Uzun, bol ve siyah cüppesinin içinde kolları bu karanlık geleceği gösteren hareketlerle inip kalkıyor, sesi bir yanardağ alevi gibi çevreye korku saçıyordu. Bugün, söylediklerinin, hareketlerinin bir sanatkâr gü-, cüyle anlatılan birtakım korkunç manasızlıklar olduğuna inanıyorum. Ben korktum, sürünerek Bacı'nın yanına gittim, çarşafının içine saklandım. O anda, din bana belirsiz ve korkunç bir şey gibi görünüyordu. O akşam iftar tepsisinin zengin ve çeşitli yiyeceklerinin çevresinde toplandık. Sütbaba'nın neşesi yedikçe artıyordu. Galiba ramazanda oruç tutanlar midelerinden, en şımarık ve en sevgili bir çocukmuş gibi, hiç bir şey esirgemiyorlar.

Akşam namazını aceleyle evde kıdıktan sonra, Sütbaba, bir omzunda ben, elindeki feneri sallayarak ve Bacı'yla şakalaşarak tekrar Süleymaniye'ye teravih namazını kılmağa gittik. Sokaklar hareket halinde yüzlerce fenerle doluydu. Kalabalık bir ateşböceği kafilesi halinde akıyor ve minarelerden «Allahü ekber, Allahü ekber» nidaları havaya yayılıyordu. 3ü akşam ilk defa mahya denilen şeyi gördüm. Minareden minareye havada uzanan ışıktan yazılar, mavi kubbede ne garip ve doğüstü bir nur «tecellisi» idi. Ramazanı karşılayan bu nurdan yazılar, beni belki Baltazar'ın duvarda gördüğü yazılar kadar şaşırttı. Karanlık ve esrarlı dar sokakların içinde sallanarak hareket eden ışıkları, o kalabalığın en boylu adamının omzundan seyrediyordum. Sonunda yine Süleymaniye'ye vardık.

Şimdi, gündüzün kurşunîye kaçan hava altın yaldızlı. Havada titreyen bu yüzlerce kandilin altında alabildiğine bir kalabalık diz çökmüş oturuyor. Bir tek boş yer yok. Bu, âdeta üzerine her çeşit renk, yaş, kıyafet ve cinste insanlardan örülmüş bir halıya benziyor. Kadınlar yukarıda «mahfilde» idiler. Nevres Bacı beni kadın sıralarının arasına sıkıştırdığı an, birdenbire «Sallialâ Muhammed» nidası, yerdeki insanlardan halıyı ayağa kaldırdı. Bir tek ses, imamın sesi, her hareketi yönetiyor. Her

F.: 4

50

MOR S A L K I M L I EV

MÖR S A L K I M L I EV

51

hareket büyük ve karışık bir ahenkle, tek falso yapmadan, bir hareket senfonisi halinde birbirini izliyor. Durmayan bir ışıltı... Bu insan kütesinin kalktığını, eğildiğini, alınlarının secdeye kapandığını görüyor ve işitiyorsunuz. Nihayet sessizlik.

Bana bu hareket sonu ^elraeden sürüp gidecek hissini verdiği an, birdenbire herkes dizlerinin üzuruide kaldı, içlerinden kopup gelen, bir ağızdan havayı sarsan «Âmin, âmin» korusu o koskoca kubbeye çarptı durdu. Camiden çıktık.

Süleymaniye'ye uzun yıllar gitmedim. Çevresindeki müze ve imareti gezdiğim zaman bile Süleymaniye'ye girsem o ilk teravihte ruhuma çarparı ilâhî anının kaybolmasından korktum. Osmanlı İmparatorluğuna karşı duygularım ne olursa olsun, Süleymaniye camisinin kubbesinde Sinan'ın anlattığı güzelliğe karşı duyduğum minnet ve hayranlık hiç bir zaman azalmadı. Bizans'ın renkli eserleri, Arap diyarının âdeta büyülü bir dantel gibi görünen mimarîsinin yanında, bu azamet ve sükûn anlatan sade çizgileri ve kıvrımlarıyla Süleymaniye, tabiatın kendisinin yaratmış olduğu bir eser gibi görünüyordu. Kısası, Hıristiyanlığın büyük mabetlerini, Hindistan'ın isa'nın doğuşundan önceki Hinduizm ve Budizm tapınaklarını gördükten sonra bile, dünya mimarîsinde Osmanlıların sade ve kudretli zevkinin her zaman yeri olacağına inanıyorum.

Bu ziyaret, ramazan ortalarına doğru bitmiş olacak galiba. Eve döndüğüm zaman Mahmure Ablayı da Üsküdar'dan dönmüş buldum. Zerrin Dadi'yla birlikte gezdiği Üsküdar kıyılarında (mutlaka Şemsipaşa olacak) bir sürü renkli çakıl taşları toplamış, bir mendile doldurmuş ve bana getirmişti. Deniz kenarına gidememiş olmam, içimde bir üzüntü uyandırdı. Nev-res

Bacı'da geçen iyi günleri hemen unuttum, fakat üzüntümü ta o günlerden beri saklamaya sürükleyen gurur beni ağırlaştırıyordu. Mahmure Abla dedi ki:
«— Haminne hem selâmlıkta, hem de haremde bütün komşuları iftara davet edecek. Ramazan için bir ahçı, bir de Ermeni karlı tuttular. Bu akşam çocukların ılları. Şayeste de gcli- j yor. Hep kızlar ama, Vasfiye Teyze'rün hani şu pencerede gör- :j düğümüz nazar boncuklu, takkeli, maymun suratlı oğlu Rifat | yok mu, onu da getirecek.»

.j
O akşam hepimiz heyecan içindeydik. Büyükle yukarıda î iftar edecekler, biz çocuklar, her günkü yemek odamızda ye- .j
mek yedikten sonra, karşısındaki Havva Hamm'ın odasında oturacaktık. Mahmure Abla, aynı iftarlıkların çocuklara verilir verilmediğini dikkatle gözden geçirdi. Fikriyar bizim sofraya yeşil zeytin koymayı unuttuğu için epey azar işitti. Ablam şerbet bardaklarını tepsiye eliyle dizdi, ben de onun arkasında dolaşmıyor, kurum satıyordum, ilkin, Şayeste'nin ailesi geldi. Ablası Binnaz da beraberdi. Ondan sonra komşular birer birer geldiler. Çocuklar bizim tarafa alındı. Vasfiye Teyze, Rifat'ı bizim tarafa iterek, «Misafirlik oynarken size halayık olur.» dedi.

Esmer, hasta yüzlü Rifat oğlanın halayık rolü oynamaya hazır, herkesin sözüne baş egecek zavallı bir hali vardı. O zamana kadar ben, oğlan çocuklardan hem korkar, hem de tiksiniirdim. Fakat bu yaratık, başı önünde oğlan örneği, bana tuhaf geldi. Benden daha fazla çekingen olduğu sezilen Rifat'ı yaşça benden büyük olduğu halde, ötekilere karşı, onu koruyan bir dost davranışı almıştım.

İftar pek de başarılı olmadı. O zamana kadar büyüklein sofrasında ne kadar kendimi yabancı hissetmişsem, bu çocuk toplantısında da o kadar kendi kabuğuma çekildim. Mahmure Abla'nın gözleri ateş saçmıyordu, bize hizmet eden Fikriyar'ı durmaksızın azarlıyordu. Bu çocuk toplantısının en büyüğü, belki on, on iki yaşlarında olan ince yapılı ve güzel Bedriye idi. O bayram ertesi onu gelin ettiler. Gerçi çarşafa gireli epeyce olmuştu ama, daha yukarıdaki büyüklein araâna giremiyordu.

Yemekten sonra, Havva Hamm'ın sedirine dizildik. Bebek fincanlarından yalancıkta kahve içtik. Sonra yere çember halinde oturduk ve birtakım oyunlar oynadık. Fakat Mahmure Abla bunlardan sıkılarak «Haydi, gelin güvey oynayalım.» dedi.

Bütün çocuklar bu öneriyi heyecanla karşıladılar. Kim gelin, kim güvey olacağı hakkında tartışılırken kimsenin aklına aramızdaki tek oğlan çocuk gelmiyordu. Ona sadece «Haydi çeyiz halayığı ol» dedik. O bu kadarına bile sevindi. Bedriye güvey oldu. Eteklerini beline iğneleyerek pantolon haline soktu. Dudaklarının üstüne mum isinden bıyık çekti. Mahmure Abla da selâmlıktaki uşağın fesini getirdi. Binnaz'ı gelin seçtiler. Havva Hamm'ın namaz başörtüsü beyaz tülbenti, duvak diye, yüküne örttüler. Sonunda gelin güvey kol kola kalabalığın arasından geçiyor, hepimiz «Maşallah, maşallah» diye ba-

52

M O R S A L K I M L I E V

giriyorduk. Ondan sonra gelin odası diye seçilen sedire oturdular.

Güvey sordu : «Adın ne?» Cevap yok. «Duvağını aç.» Bunu üç kere söyledi, fakat üçüncüsünde Binnaz'ın duvağını açacağı beklenirken o, birdenbire ağlamaya, feryada başladı. Bedriye yüz görümlüğü diye, yalancıkta bir yüzüğün sözde mahfazası olan kibrit kutusunu uzattığı zaman Binnaz'ın feryadı bir uluma halini aldı.

«— Benimle alay ediyorsunuz, gelin olmayacağım.» diye bağmrmaya başladı. Hiç birimiz o zaman bunun nedenini anlayamadık. Fakat bugün bu oyunu düşünürken, bir gözü sakat olduğu için, hayatta gerçekleşmeyeceğim bilinçaltı hissederek yoksunluk duygusuyla ağladığını sanıyorum. Mahmure Abla, Binnaz'ı omuzlarından yakalayarak sarstı, ötekiler : «Büyükle kavga ediyoruz zannedecek, sus» diye yalvardılar. Havva Hanım odaya geldiği zaman Mahmure Abla odadan fırladı, biraz sonra Fikriyar, elinde nar şerbeti bardaklarıyla içeriye girince, olayı hepimiz unuttuk.

Bu akşamdan sonra Rifat da sık sık gelir, bizimle oynardı. Şayeste'den sonra biraz tahammül edebildiğim çocuk oydu. Fakat Rifat okula gidip de öteki oğlanların arasına karışınca, artık onu da o vahşî cinsten saydım ve bir daha oynamadım.

O ramazanın son günlerinde ev heyecan ve hareket içindeydi. Makine sesleri, bohçalara yerleştirilen hediyeler, mendiller... Haminne'nin azatlıları bayramdan birkaç gün önce geldiler, hediyelerini alıp gittiler.

Bayram el öpmekle başlar. İlkönce Büyükbaba'nın odasına gittik. En çok sevdiği erkek torunu Refet öldükten sonra çok hüznü ve tedirgindi. Selâmlıkta aşağı yukarı dolaşmadığı zaman odasına yaralı, ihtiyar bir aslan gibi kapanırdı.

Bize çok şefkat gösterdi, köşe minderine oturttu, dolaptan ekmek çıkardı, Kemah'tan yeni gelmiş olan beyaz peyniri üstüne sürdü, aynı zamanda dut kurusu ve kuru kaymak ikram etti. Daha sonra da birer mendil verdi. «Her gün odama gel, Halit, sana elma alacağım.» dedi. Bana Halit demesinin nedenini, ne zaman öldüğünü ve sözlerinin nasıl olduğunu hatırlayamadığım Refet'in, bana Halit demesinden ileri geldiğini, sonra söylediler.

Büyükbaba'dan sonra üst kata, Saraylı Hanım Teyze'nin odasına çıktık. Bize lokum ikram etti ve birer ipekli

MOR SALKIMLI EV

53

mendil verdi. Fakat bu odadaki o günü baa hiç unutturmayan şey, kütüphanesinden bir «Afrika seyahatnamesi» çıkarıp okuması oldu. Resimleri gösterirken okuyor, anlatıyor, Afrika denilen o büyülü ülkeyi canlandırıyor. Haminne'nin dediği gibi, taşa bile okuma öğretecek özel yeteneği vardı. Aslında, komşulardan birkaç genç kıızı okutmuş ve yetiştirmişti. Bana, her halde bu seyahatname yepyeni bir dünya "açtı. Ondan sonra okumak için içimde müthiş bir heves uyandı, Saraylı Hanım Teyze'yi çok sevmeye başladı. Mahmure Abla, ne zaman bilmiyorum, Cavide Hanım adlı bir özel öğretmenin açtığı okula kısa bir süre için gitmişti. Ben de, oraya gitmek istediğimi söyleyince «Hallim Kadın'dan korkan küçük çocuklar okuyamaz» diye bana kurum sattı. Hallim Kadın beni korkutmak için evde icat edilen «geliyor» diye aklımı başımdan alan muhayyel bir dişi umacıydı. Hallim Kadın'ın eski ahırlarda, ambarlarda, sarnıçlarda dolaştığını söylerlerdi. Onun için evin altındaki at ahır, beni fena halde korkutuyordu. Mahmure Abla arada bir evin çeşitli dolaplarından birine saklanır, acayip sesler çıkararak «Hallim Kadın geliyor» diye bağırdığı zaman tüylerim ürperirdi.

«— Artık Hallim Kadın'dan korkmam.» dedim. «— Yetmez, dayak yiyebilir misin?» dedi. Anlaşılan Cavide Hanım'ın eğitim sisteminden söz etmek istiyordu. Ablam, «Dayağa alışmalı, dayak cennetten çıkmış.» diyerek bana harfleri öğretirken tokat atar dururdu. Fakat devam etmedim, çünkü Cavide Hanım'ın usulünü pek beğenmemiştim.

. , , V • , , .

Bayram günü, babam das Dolmabahçe sarayındaki törenden sonra, Haminne'nin elini öpmeye geldi. İnce, sarışın, yakışıklı bir insan. Bu sivil üniforma, nişan, setresinin önündeki sırma işlemleri, belindeki kılıç ve parlak iskarpinleri ona çok yakışmıştı. Bize kırmızı atlas bir keseden bir hayli çil para dağıttı. Ondan sonra, mahallenin ihtiyar hanımlarının ellerim öpmeye biz de gittik. Selâmlık bir arı kovanı gibi erkek dolu. Gençleri hareme de geçiyor, Hdîninne'nin elini öpüyor, Haminne de onlara bir mendil, bir boyunbağı yahut da bir frenk gömleği hediye ediyor. Komşu hanımlar ,da bize şeker ikram ettikleri zaman birer de mendil ekliyorlardı. Ağzınızı silersiniz diyorlardı. Aynı gün babamın seyisi geldi, beni atının önüne ala-

54

MOR SALKIMLI KV

MOR SALKIMLI EV

55

f

rak saraya götürdü. O gün geçen bir olay belleğimden hiç silinmedi.

Önce seyis canımı sıkıyordu. «Küçük hanım bana saçlarını ver» dediği zaman elimden gelse saçlarımı koparır verirdim. Çünkü O günlerde saçlarım benim için bir işkenceydi. Bütün yıl saçlarım kesik ve arkamda erkek esvabıyla gezmişim. Yeni uzadıkları için Haminne saçlarımı tepeden iki yandan, bir de arkadan dört tane sıkı örgü yapar, tepeme bağlar, uçları bir sincap kuyruğu gibi dururdu. Uçları âdeta karmakarışık renkli oları bu saçların tuhaflığı herkesi güldürüyor, ondan sonra da bu sıkılık kafamı ağrıttıyordu. Seyis, «Aman al»

dediğim vakit başka bir şey uydurarak bana sataştı. Benim bir halayık olduğumu ve beni satan esirciyi tanıdığını söyledi. «Kaça satmış?» diye sordum. Cevap vermedi, fakat içime «Acaba?» diye bir kurt düştü. O günlerde her küçük kıza bir halayık şakası yaparlar, her küçük kız da bundan üzüntü duyardı. Sarayın kapılarına doğru dörtnala yaklaşırken beni epeyce bir düşünce almıştı.

Kapıdan girerken bir adamın elinde papağan gördüm. «Bayramınız mübarak olsun» diye bağıırıyordu. Bir kuşun konuştuğunu ilk defa işittiğim için bana garip geldi. Seyis kulağıma «Bu kuş senin için neler biliyor neler. Soralım mı?» deyince koşarak babamın bürosuna sığındım. Oda boştu, babamın hemen hiç vakti yoktu. Özellikle bayram günlerinde, nişan ve benzeri şahane hediyelerle o meşgul oluyordu. Babamı, başma-beyinci çağırmişti. Hademe uslu oturursam bana şeker getireceğini söyledi ve beni'odada yalnız bırakarak çekti gitti. Babamın yazı masasına doğru ilerleyince garip bir manzarayla 'karşılaştım, babamın sandalyesinde cüce bir harem ağası oturuyordu. Uzun boylu harem ağaları sarayın tabii unsurları oldukları için onlara alıştım. Cüceyi fena halde yadırgadım. Ressam olsaydım, bugün bile resmini yapabilirdim. Teni açık sütlü kahve renginde, ağız burun ve bütün yüz - çizgileri her halde benimkilerden çok daha düzgün. Göfcleri büyük, mahzun, biraz alaycı ve olağanüstü güzel, fakat model kafa, kamburu muazzam, cüceliği sıfır numara, bir vücut omuzlarının üzerinde. Kamburunu yakmdafi, görmek için yazıhanenin arkasından .dolaştım, sonra ağızım açık, gözlerim o garip yüze saplandı kaldı. Manalı dudaklarının etrafında gülmek isteyen kıv-

rımlar belirmişti, fakat gülmedi, gözleri yüzüme dikildi kaldı.

Ondan sonra içini uzun uzun çekti, yüzünde acı bir anlam belirmişti. Yavaşça :

«— Ne bekliyorsun bu odada?» diye sordu.

«— Babamı bekliyorum» dedim.

«— Serin baban kim?»

«— Babam mı? Kim olacak Edip Bey.»

«— Edip Bey benim babam.»

«— O asıl benim babam.»

«— Eskiden benim babamdı, ben onun oğluydum, ilk çocuğuyum. Sen sokakta bulunmuş kara suratlı bir çocuktun. Geldin büyü yaptın, sen beyaz oldun, ben de Arap oldum, beni sokağa attılar.»

Yüzü buruştu, gözleri yaşardı, sesi hıçkırık, fakat gözleri gözlerimde, içimde birbirinden beter ve birbirine karşıt, acı duygular uyandı... Büyücü olmak korkusu, tekrar Arap olup sokağa atılmanın verdiği dehşet, sonra bu acayip yaratığa acımak ve olanca şiddetle ondan tiksirmek. Yıllar yılı nice, hem de birinci derece kötü aktör gördüm, fakat bunun kadar bir sanat kudretiyle anlatanına rastlamadım. Boğazıma bir şey tıkanı, ağlamaya başladım. Dudaklarımın titremesini değme bir kuvvet durduramazdı. Yerinden kalktı, gözlerini gözlerime diktikten sonra beni öpmek istedi. «Seni gidi şirin Arap büyücü seni!» diyordu. O anda gülerek babam geldi ve «Benim kızıma ne oyun yapıyorsun?» dedi. O da «Benim gibi zavallıların babalarını ellerinden almamasını tembih ediyorum.» diye cevap verdi. Babam beni dizlerine oturttu, gülerek yanaklarımı öptü. Fakat kafamdaki feci durumu giderecek bir tek laf etmedi. Zamanla bunun nasıl bir maskaralık ve şaka olduğunu anlayıncaya kadar, içimde bu sahne kuşku uyandırdı durdu.

Aynı güti ilk defa tiyatro gördüm. Beyoğlu'na bir Fransız grubu gelmişti. Babamın en yakın arkadaşlarından Sırrı Bey' le Hakkı Bey bir loca tutmuşlar, babamı da çağırışlardı. Babamın dostları arasında en çok Sırrı Bey'i severdim. Hâlâ da anılarına sevgiyle bağlıyım. Memlekete büyük hizmetleri, Ab-dülhamit devrinin bozucu .etkisine, karşın doğru kalmış olan Sırrı Bey aynı zamanda çok tatlı ve kültürlü bir insandı. Sha-kespeare'i tercüme eder. parçalar okur, manasım anlamam o

56

MOR SALKIMLI EV

yaşta mümkün olmamakla birlikte, dinlemekten hoşlanırdım. «Venedik Taciri», «Sehv-i Mudhik» (Yanlışlıklar Komedyası) onun ilk yayınlanmış çevirilerindendir.

Beyoğlu'ndaki tiyatrodaki Sırrı Bey* beni yanına aldı, sahnede olup bitenleri anlatmaya çalıştı. Tabii anlamadım. Fakat başrolü yapan primadonnanın çok, çok parlak mavi kostümü, şarkı

söylerken (bana göre haykırıırken) ağzının aldığı tuhaf biçimler beni hayran etti. Gözlerim onun ağzında, uyuya kalmışım. Ertesi sabah kendimi babamın koynunda bulmuştum. O günlerde Haminne'nin yatağı başında, bana okuma öğretilmeleri için uzun uzun vızladım. Haminne ise «Baban kızımı yedi yaşından önce okutmam diyor. Ben üç yaşında başladım, bizim günlerimizde yedi yaşındaki çocuklar hafız bile olurlardı.» diyordu. Fakat bu vızıltıyı ben hemen her gece sürdürdüm. O da babamı sıkıştırmış olacak ki, babam da beş yaşımı bitirince okumama muvafakat etmiş. Bu muvafakat hemen evde bir «okula başlama» hazırlanması doğurdu. O günlerde okula başlama töreni çok çekiciydi. Kızlara ipekli, süslü esvaplar giydirirlerdi; göğüslerine sırma işlemeli, içlerinde Elifbe cüzü bulunan keseler asarlar; arabaya bindirirler, ayaklarının altına ipekli bir yastık koyarlardı. Başlanacak okulun çocukları arabanın arkasından gelirler ve öndeki büyük çocuklar çoğu zaman : Sol cennetin ırmakları, Akar Allah deyu deyu. Cennette huri kızları, Gezer Allah deyu deyu! diye çocukluğumuzun en ünlü ilâhisini söylerler, her dizenin arkasında küçükler de «Âmin, âmin» diye alaya katılır ve gırtlaklarını patlatıncaya kadar bağırlardı. Sokaklarda alay geçerken başka çocuklar da sürüye katılır, okula kadar giderlerdi. Okula başlayacak çocuk, hocanın elini öperek elif-be'yi tekrarları. Ondan sonra bütün çocuklara lokma ve çil para dağıtılırdı. Artık ertesi sabahtan sonra okulun kalfası gelir, mahallenin öbür çocuklarıyla birlikte onu da alır, okula götürürdü. Bu alay, düğün töreni kadar önemli sayılır, aileler çok para harcar ve Osmanlı devrinin sisteme bağlı sosyal yardım duygusuna uyarak, o mahallenin birkaç yoksul çocuğu da okula

M O H SALKIMLI EV
57

verilir, masrafları görülürdü. Bu alaylar bende büyük bir heyecan uyandırır, fakat arabanın içine oturup, üzerime dikkati çekmekten korkardım. Çok şükür babam da beni evde okutmaya karar verdi.

Eve bir hoca tuttular, başlama töreni de evde yapıldı. Babamın saray arkadaşlarıyla birlikte bütün erkek komşulara bir ziyafet çekildi. Haminne, kıyafetim için bu sefer kendi sözünü yerine getirdi. Kısa etekli esvaplarla bu iş olamaz, lâcivert entari ile evde bile olsa, böyle bir törenin yapılamayacağına inanmıştı. Bana, gayet güzel, çiçekli, şampanya renkli, topuklara kadar uzun entari ile bir de aynı renkte tül den başıma bir örtü hazırlandı.

Basımdaki örtü ve o gün Saraylı Teyze'nin göğsüme taktığı bir elmas iğne ile kendimi aynada çok acayip buldum. Fikri-yar «İnşallah gelin olduğumu da görürüm, eteğini ben tutarım.» diye ağlayarak dua ediyordu.

Bu resmî günün havası Mahmure Abla'yı da ağırlaştırmıştı. El ele salona girdik, bir genç hafız Kur'an okudu. Hoca Efen-di'nin önündeki rahleye diz çöktük. Odadaki kalabalık içinde elif-be'yi yüksek sesle tekrarlamak beni şaşırttı, ayağa kalktığım vakit Hoca'nın elini öpmeyi unutmuştum.

Evlenme, bayram, hattâ okula başlama., kısacası başka memleketlerde coşkun bir sevinç gösterisine neden olabilecek törenler bizde hep üzgünlük yaratıyor. Kadınlar mutlaka ağlıyor, erkekler huşu anlatan bir tavır takınıyorlar. Evet, başkalarına sevinç veren şey bize yürek üzgünlüğü veriyor.

Hoca, akşamları selâmlıkta bizi okutmaya geliyordu. İki yanında mum yanan rahlede, her gece Kur'an okumaya çalışıyordum. Çünkü bize kiraat okutmadılar. Bununla birlikte Kur'an'ın ahengi bana çok haz veriyordu. Hocamız Makedonyalı bir göçmendi. Ailesiyle, evimizin arka tarafında bir evde oturuyor, gündüzleri Uzuncaova'daki bir «iptidaî mektepte muallimlik» ediyordu. Mahmure Abla, Cavide Hanım okulundaki kulak çekme, değnek cezasının bu öğretmence verilmesine imkân olmadığını görünce, zaman zaman azıtır ve çok yaramazlık ederdi. Hoca Efendi'nin «Mimure yirsina» diye yaptığı tehditlerin yerine getirilmemesi onu, odada top oynamaya kadar götürürdü.

Ben, okumayı biraz söker sökmez Fikriyar, Saraylı Teyze'

M O H S A L K I M L I E V
M Ö H S A L K I M L I E V

59

il

/odasına kitap tozu alırken gider, benim yerinden bile kımıldatmaya gücüm yetmeyen Afrika Seyahatnamesi'ni yere indirir, kendim de yere uzanır, gözlerim ağrıyınca kadar, yazılan sökmeye çalışırdım. Bu üstünsüz esresiz Türkçe bana hiç anlamadığım Kur'an'ı okumaktan daha zor geliyordu. Ben Seyahatname ile uğraşırken Fikriyar yanıma çömelir, Kafkasya' dan Adapazarı'na nasıl göç ettiklerini, kabilenin beyi tarafından istanbul'da bir Mısırlı ailenin yanına nasıl satıldığını anlatırdı. Bütün bu hikâyelerin /.ilmimde en çok yer eden yanı Adapazarı'nda, ay ışığında, mısır tarlalarında dolaştıklarından söz ettiği periler olmuştur. Fikriyar, onları gözüyle gördüğüne yemin ederdi. Bu Çerkez, peri tarlalarına gider; «racikaki, ra-cikaki» diyerek dirseğine kadar ölçtüğü kocaman mısırlar «mecküz, mecküz» diye boyuna kadar ölçtüklerinin yanında hiç kalırmış. Nasıldı diye sorunca, sağ memesi sol omzunda, sol memesi sağ omzunda, saçları ay ışığında pırl pırl yanan bir dev karısı hayalini canlandırırdı.

Ben, Afrika Seyahatnamesi'ni sökmeye çalışırken, aynı kütüphaneden Mahmure Abla el yazılı, üstünlü esreli «Serencam-ı Mevt» adlı bir risale çıkardı, elime tutuşturdu. Okuması elbette Seyahatname'den daha kolaydı. Yazık ki ben de okudum. Yazık ki diyorum, çünkü kafamın, ta çocukluk günlerimden beri, okuduklarımdan, gördüklerimden, bazen büyük bir zevk, bazen de büyük bir işkence halini alan, çok realist resimler çıkarmak âdeti vardır. Eğer ressam olsaydım dimağında biriken bu hayallere şekil verir ve içimi boşaltırdım. Fakat bu alanda hiç bir zaman doğru dürüst iki çizgi çizemeyecek kadar beceriksiz ve güçsüz doğmuşum. Serencam, 'Azrail'in can almaya geldiği andan başlayarak ahret yolculuğunu bütün ayrıntı-larıyla anlatıyordu, iyi insanların Allah'a ruhu kendinden ge çen bir duygu ile kavuşması, günahkâr ruhunun koparılmasırı-daki zulüm ve azabı, kişisel deneye dayanan bir realizmle, anlatıyordu. Sonra mezardan, herkes çekildikten sonra, imanını deneyen melekler karşısında günahkârların cevap verememesine karşılık, tepelerine inen darbeleri anlatıyordu. Nihayet vücudun toprak içinde çürürkenki korkunç açıklama, sonsuz karanlık, yüzünü kafasını yiyen akrepler, vücuduna dolanan yılanlar... Bu hayaller beni her gece tedirgin etti. Gece yarısı yataktan fırlar, çevremi bir toprak hapsi olup olmadığım anlamak için, kollarımı yanlarıma uzatırdım. Her ateşli hastalıkta yılanların vücudumu sardığını rüyamda görürdüm.

Kitabın son ve belki de en canlı ve kudretli sahnesi : Ölülerin mezarlarından kalkıp ahrete yargılanmak üzere gidişleriydi. Özellikle günahkârların sınıflara ayrılması, her sınıfın şekil ve şemali korkunçtu... Mahmure Abla durmaksızın, bir sınıf günahkârların şeklini tekrarlar tuturdu. Bu sınıf fitneler sınıfıydı. Bunların dilleri enselerinden dışarı çıkartılmıştı. Tabii, Mahmure Abla bunu bana sigara içtiğini kimseye söylememem için yapıyordu.

Belleğimde yer etmiş olan birkaç dize, ölülerin cehenneme gidişlerinin kuvvetli bir tanımıdır. Kimi maymun suretinde el aman, Kimi çukur gözlü boynuzlu ola, Kimi karışık iç yüzlü ola, Kara yüzlü ola, gözü gök, Kiminin eli, ayağı yok, Kimi kokar leş gibi bedfül, Kimisinin karnı şiş dağlar gibi, Kusa kusa gider ağlar gibi, Kiminin dili çekilmiş ensesinden.

Bununla birlikte bu korkunç tablonun birkaç iyi noktası da vardır. Meselâ bir karıncayı bile taşlamanın günah olduğunu söyler. Bir de Sırat köprüsünden geçen insanların mevki ve cinsleri dikkate alınmaz, âdeta bugünkü sosyal durumun, demokratik rejimin belirtisi olan birkaç dizesi daha vardır :

Son.ru gidenler Sırat üzre kamu, Sırat'm altı değil mi tamu? Bu erkek, bu dişi demeyeler, Yani bu sultan kişi demeyeler.

Günahkârların karanlık alanından söz ederken'burada ben de ilk günahımı anlatacağım. Bu günahı Şayeste ile paylaştık. Bana bir gün onun da gizli gizli sigara içtiğinden ve sigaranın zevkenden söz açtı, tütünü nerede ' bulduğunu sorunca Büyükbaba'mn dolabından aşırıldığını söyledi. İkimiz, Büyük-

60

MOB SALKIMLI EV

baba selâmlıkta iken odasına gittik, dolabından tütün aşırıldık. Nasılsa sigara kâğıdı almayı unutmuştuk. Bu hareket içimde o kadar kötü bir yankı uyandırdı ki, yine gidip kâğıt aşırılmaya olur demedim. Tütünü bayağı kâğıda sarmayı da Şayeste kabul etmedi. Mahmure Abla bebekleri karıştırırken bunu bulmuş olacak.

Ertesi sabah, Mahmure Abla, Büyükbaba'nın beni bahçede beklediğini söyledi, elimden tuttu, götürdü. Büyükbaba setin üstünde elleri arkasında dolaşıyordu. Mahmure Abla'ya çekilmesini işaret etti ve bana elini öptürmedi. Ne söyledi bilmiyorum, fakat söylediklerinin her kelimesi içime iğne gibi battı. Ne bir söz söyledim, ne ağladım ve elini öpmek isteğinde bulunmadan çekildim gittim. Eve girerken herhangi bir insanın küçük ve kötü bir hareketten sonra duyabileceği alçalmayı tattım. Bu bana «Serancam»m verdiği korkuyu da unutturdu. Bu tecrübenin yararlı yanı herkesin içinde açıktan açığa sigara içe-bilinceye kadar ağızma sigara koymamak oldu.

Yine o yaz günlerinde, ilk defa Büyükbaba'nın kardeşi Veli Ağa'yı bir akşam bahçede tanıdım. Bütün aile oradaydı. Büyükbaba sigarası elinde çardağın altında dolaşiyor, Haminne çiçeklerle meşgul, Fikriyar da yalınayak, aslanın ağzından kovasını doldurarak çiçekleri suluyordu.

Sıcak, tatlı ve güzel kokulu bir gece. Akşam göğünün maviliğinde bir tek yıldız parlıyor. Göğe çok defa bakardım ama yıldız denilen ışık harikasını ilk defa o gece kavrayabildim. Gözüm gökteki yıldızla saplanmış dururken, Veli Amca arkamdan geldi ve başımı okşadı. Kıyafeti o günkü Anadolu'ya özgü fesine sarılan bir abanî sarık, Kemah'ın canlı ve kocaman gözleri, kemerli burun ve beyaz sakalı gözümün önünde. Tavrının sükûnu, davranışlarının yavaş ve tatlı temposu hep aynı yumuşak perdeden gelen sesi, Büyükbaba'nın fırtınalı ses ve davranışlarına bakılırsa rüzgârsız, ılık bir yaz akşamı gibiydi. Bununla birlikte ben, ikisini de çok ilginç bulurdum. Veli Amca hem ailenin en yaşlısı olan Büyükbaba'yı görmek, hem de kurban bayramında evlenecek oğluna hediyeler almak üzere istanbul'a gelmişti. Beni dizlerine oturttu, yüzümü iyice inceledikten sonra, Haminne'ye dönüp : «Yanakları al olsa bizim Kez-ban'ın tıpkısı» dedi. Garip olarak o günlerde Kemahlı akrabalar beni hiç tanımadığım bu Kezban'a benzetir dururlardı.

M O K S A L K I M L I E V

61

Veli Amca beni dizlerine alır almaz parmağımla gökteki yıldızı gösterdim. «Bu nedir?» diye sordum. Veli Amca düşündü. «Ne olduğunu bilemem, yalnız Allah'ın bu gökleri ve yıldızları bizim için yarattığını biliyorum.» dedi. Evet, insanlar için «ebedî ateş, azap» yaratan, ölüleri yılanlara, çiyanelara yem eden Allah, aynı insanlar için nurların .nuru yıldızları da yaratmıştı. Evet, Allah'ın, ona tapmak isteyen her zavallı insanın görüşüne göre, bir yanı vardı. Veli Amca, iki hafta selâmlıkta kaldı ve eve tatlı bir huzur getirdi. Kemal Dayı'nın hastalığı ve durmamacasına konuşulan borç ve para sıkıntısı konusu âdeta unutulmuştu. Veli Amca ipekli mintanlar, türlü türlü mendiller, fildişi taraklar, kısacası bir hayli istanbul eşyasıyla Kemah'a gitti. Onun gidişi içimde bir boşluk bıraktı. Tek avuntum Afrika Seyahatnamesi'ni kendi başıma okuyabilmem oldu.

Yine o günlerde, bir gün Hoca Efendi, Uzuncaova okuluna bir çocuk başlatacağını söyledikten sonra, Haminne'den bizi de götürmek için izin aldı. Ablam ilâhiciler, ben de âminciler arasına girdik. Fakirce bir aile olduğu için araba yoktu. Çocuk sadece alayın önünde yürüyordu. Yanımda sarışın bir kız vardı. .Ben «âmiri» diye bağırımdan sıkılıyordum. Fakat yanımdaki bu kızcağız bana görevimi hatırlatıyordu. Uzuncaova yolunun o günlerdeki bostanları, evleri hep gözümün önündedir. :

Nihayet okula vardık, önümüze bir tencere sulu aşure koydular, elimize birer tahta kaşık sıkıştırdılar. Çocuklar yemeğe başlayınca, ablam arkamdan beni çekti, «Sakin yeme» dedi. Hoca'nın yüzündeki kırgınlık, oradaki fakara çocuklarıyla aramızdaki manevî ayrılık, beni çok fena etkiledi. O günlerde içimin hep huzursuzlukla dolu olduğunu hatırlıyorum. Galiba artık çeşitli sahnelerin gerçek anlamı, garip düşünceler bana daha az sis ve duman içinde görünüyor. Hepsine karşı içimde bir soru işareti var.

Kurban bayramından bir gün önce Haminne beni Eyüpsül-tan'a götürdü. Oraya bağlıydım. Babam bir erkek çocuğu beklemiş, adını doğmadan Halit koymuştu. Rahmetli, ölünceye kadar bana Halit derdi. Her yıl kurban bayramından önce beni ya babam ya da Haminne oradaki türbeye götürür ve bir de kurban keserlerdi.

Eyüp'e giderken Haminne, Hacıbekir'in önünde arabayı

62

M O R S A L K I M H E V

durdurur, lokum alırdı. Şekerciye «çok yumuşak olsun, yüz on üç yaşında bir ihtiyar hanım için» derdi. Arabada kim olduğunu sorunca, «Hocam, bugünlerde onun duasına çok muhtacım.» derdi. Eyüpsultan'da ilk işimiz, belki en eski bir evde yaşlı bir kadını ziyaret oldu.

Yüzü eski, bembeyaz bir deri gibi bumburuşuk, gözleri yeni doğan bir çocuk gibi, başında bir beyaz örtü. Vücudu kupkuru ve minimini, yastıklara dayanmış oturuyordu, Bu levha bana Havva Hanım'ın yüzlerce yıl pamuk içinde, balmumu gibi kuru ve kırışık Kırımpapa diye bize anlattığı hayale benziyordu. Onunla beraber bu ihtiyar hatunun başkalarında sonradan farkına vardığım ihtiyarlıktan gelme çirkinlikle ilişkisi yoktu. Canlıydı, tatlı konuşuyordu, insana yağı bitince kendi kendine sönecek bir kandil andırışını veriyordu. Haminne'ye çocuk diye hitap ediyordu. Hepimize dua etti. O eski ev bugün^o ihtiyar kadınla beraber Rembrandt'm bir tablosu gibi yer etti kafamda.

Ondan sonra, ikinci namazını camide kıldıktan sonra, türbeye gittik. Geniş avlunun güvercinleri sıralanmış ötüşüyor, sırayla dizilen ihtiyar dilenciler o tatlı havaya âdeta baso tutuyorlar gibi..

Türbenin serin ve yeşil loşluğunda türbedar beni üç kere teşbihten geçirdi. Türbenin süpürgesinden parçalar kopararak yakıp bana tütsü vermelerini salık verdi. Haminne mezarın ayak ucunda diz çökerek demir parmaklığa sarılmış. Dudakları titriyor, gözlerinden durmadan yaş akıyordu. Haminne'yi, bu andaki kadar güzel görmemiştim. Türbeden çıkarken niçin ağladığını sorduğumda, Kemal Dayı ölmesin diye ağladığını söyledi. Arife günü Eyüp türbesinde, içimi dolduran derin heyecan ve garip huşu ortadan kalktı. O sabah sekiz tane kınalı kocaman koyunun ahırdan melemeleri işitiliyordu. Bahçenin bir .köşesinde derin bir çukur kazılmış, Büyükbaba, kollarını sıvamış, kurbanları kesmeye hazırlanıyordu. Her koyunun kimin için kesildiğini anlattı. «Bu Kemal'in, bu Refet'in ruhu için, şu senin.» Benim için bu güzel kınalı yaratığın kesilmesi içimi sızlattı. «— Ne olur Büyükbaba, benimkim kesme.» Birdenbire sesi yükseldi : «— Sırat köprüsünden nasıl geçip cennete gideceksin? Her ölen, o kıldan ince, kılıçtan keskin köprünün üstünden ancak bu kesilen koyunun sırtında geçer, öbür ucunda bizi

MOR SAL KİMLİ EV

63

bekler.»

Bundan sonra Hazreti İbrahim'in hikâyesini uzun uzun anlattı. Rüzgârda dalgalanan beyaz sakalı, yerde çukur kazan güçlü kollarıyla bana Hazreti İbrahim oymuş gibi geldi. Yemekte de Kemal Dayı iie aralarında bu konuda şiddetli bir tartışma geçti. Büyükbaba her erkeğin kendi kurbanını kendi kesmesi gerekir, diyordu. Fakat Kemal Dayı Akandan nefret ettiğim söyledi. Buna karşılık Büyükbaba: «Ne olacak, hepiniz İstan-•bul'da doğdunuz, büyüdünüz, hepiniz mahallebi çocuklarısınız.» diyordu.

Ertesi sabah «Allahü ekber, Allahü ekber» in o emsalsiz ahengini, derin ve kalın sesli erkekler tekrarlarken uyandım. Önce ne olacağını anlamadım. Fakat biraz sonra koyunların kesikliğini öğrenince sanki vücuduma bir bıçak saplanmış gibi oldu. Kulaklarımı tıkadım, başımı yataкта yastığın altına sakladım, üstüme yorganı çektim. «Serencam-ı MevUteki çeşitli sınıf günahkârların her bölümü, bin türlü azap içinde cehenneme gidislerinin hayali yanında, şimdi de kınalı koyunların gırtlığını kesip üstlerine binerek cennete giden müminler alayı... Fikriyar beni yataktan kaldırdı, kucağına alarak mutfağa götürdü, koyunlar parçalanıyor, herkesin alnında kendi adına kesilen kurbanın kanından meydana gelen kırmızı bir damga vardı. Benim alnıma da öyle bir damga bastılar.

Bu tarihlerde babam Yıldız'daki evinden çıktı, genç karısıy-le yakınımıza taşındı. Akşamları çokluk Mor Salkımlı Ev'e'geliyor, Haminne ile kahve içiyor, bazı sabahlar, seyis beni atının önüne alarak Yıldız'a götürüyordu. Artık Ceyb-i Hümayun çevresi, benim oynadığım, günlerimi geçirdiğim yer olmuştu. Cu-tna selâmlığında hemen sefirlerin toplandığı sedire koşardım. Sultan Hamit'in Arap, Arnavut muhafızlarının yeşilli kırmızılı üniformalarını, maiyet alayının sırmalı kıyafetlerini seyredirdim. Marşın havasına uyararak yürüyüşlerini, mızıkadaki göz kamaştırıcı üniformaların durmayan ahenkli bir renk ve hareket senfonisine hayran olurdum. Sultan Hamit'in kayınbiraderi Ahmet Şevket Bey, padişah camiden çıkar çıkmaz beni kaldırır, omzunun üstüne oturtur, bana oradan alayı seyrettirir-di. Karşısında

Plevne Kahramanı Osman Paşa, kendisi şahane burnu, iki yana bakıp geçen acayip gözleriyle bu göz kamaştırıcı törene egemen olan kişinin Türklerin son imparatoru olduğunu
64

MOR SALK İMLİ EV

tabiî kavrayamazdık.

Yıllar geçtikten sonra bu yıldızı sönük, yıkık bir durumda bulduğum sarayın kapısı önünden geçerken, kapının önünde gözüme - belki beni çocukken görmüş olan ihtiyar ve gözleri yarı kör - kapıcı ilişti. Dünyada kim bilir ne kadar böyle şahane ve göz kamaştırıcı tören sahnesi olan başka saraylar da vardı. Onlar da, kudret kavramını yanlış anladıkları sürece biçim ve isimleri ne olursa olsun, çöküp gitmeye mahkûmdur. Geçmişten ders almayanların sonları budur...

Bu günlerde babamın Nilüfer adlı güzel bir kızı oldu. İşte «senin kardeşin» dediler ve ben de onu görmek için her gün, hemen her gün yanına gidiyordum. Çocuğun uzun boylu, ince, yerli elbisesini koruyan bir Kürt dadısı vardı. Nilüfer'i kollarının arasında salları, vücudunu o âhenge uydurur, gözleri biraz şaşılışır ve şu ninniye söylerdi:

Armut dalda sallanır, Sallandıkça ballanır. Bir oğlan vezir olsa, Yine kıza yalvarır, Nanni, narini de nanni.

Yine bu günlerde babamdan ikinci ve son azarı işittim. Bu seferki kabahatim, çocukluktan ve kelimelerin anlamını iyi bilemememden ileri geliyordu. Küfür beni bu yaşta çok sardı. Belki, özellikle başta Haminne'm hep nazik konuştukları için, o çeşit konuşmadan bıkmıştım. Yalnız, Büyükbaba'nın sert konuşması değil, hamalların, tulumbacıların hiç de anlamını kavrayamadığım ağız dalaşmalarını da seviyordum.

Bir gün, sofrada yemek yerken sırf bir marifet gösterip de babamı memnun etmek için, manasını anlamadan ezberlemiş olduğum, bugün tekrar edemeyeceğim en çirkin olanlarım bir nefeste sıraladım. Babamın yüzü kıpkırmızı oldu, gözleri döndü, o yumuşak adam, gayriihtiyarî elindeki yemek bıçağını kaldırdı, salladı. Âdeta bana saplayabilecek kadar kendisinden geçmiş gibi göründü. İçimde haksızlığa uğrayanların baş kaldırması uyandı, yemek tabağını ittim. Sessiz sessiz ağlamaya başladım. Babam göz yaşlarının dinmesini bekliyordu, fakat dinmediler, içimdeki acılık bir türlü geçmiyordu. Babam üzül-

MOH SALKI M LI EV

65

dü, beni okşamaya, gönlümü almaya çalıştı. Başaramayınca önüme çil paralar saydı, o da kâr etmeyince benimle çocuk, gibi oynamaya çalıştı. Fakat içimdeki aşağılanma bir türlü eksil-miyordu. Yıllar geçtikten sonra bu çeşit haksızlığa uğramanın verdiği aşağılık duygusunun aynısını Ankara'da bir köpeğimde gördüm. Burada ondan söz edeceğim :

Yoldaş adlı köpeğim, Çerkez Ethem'in çetesinin, galiba koyun çalıp getirmek için yetiştirilmiş köpeği idi. O günlerde Kurtuluş Savaşı'nın hatırlı kişilerinden olan Çerkez Ethem bu köpeği bana hediye etmişti. Birkaç gün içinde iki yoldaşın birbirine bağlanamayacağı bir şekilde biz, birbirimize bağlanmıştık. Atıma binip yalnız başıma Kalaba'nın arkasındaki yollarda giderken bana hep o arkadaşlık eder, ne zaman bir koyun sürüsü görse sevinçle havlardı. Bununla birlikte beni bırakıp onların yanına gitmezdi. Bir gün yukarıdan ata bindiğim vakit, Seyis İbrahim, Yoldaş'ın dereden bir koyun yakalayarak sürükleyip getirdiğini söyledi. Dışarıya koştum, kapının önüne oturmuş bir yandan kuyruğunu sallıyor, dili dışarıda, köpeklerin en sevinçli anlamıyla yüzüme bakıyordu. Biraz ötede de boynundan yakalayıp getirdiği koyun, yerde kan içinde yatıyordu. Elimdeki kamçıyı kaldırdım, arkasına indirdim.

Kuyruğunu bacakları arasına alıp kaçacağı yerde, şaşma, baş kaldırma anlatan yüksek bir sesle yüzüme havlamaya başladı. Bilmem neden, ben hemen babamın -marifet göstermek istediğim zaman - bana bıçağı sallamasını hatırladım. O da beni memnun etmek istemiş ve benim nankörlüğüme karşı baş kaldırma duygusunu duymuştu. Zavallı hayvan, tabiî bir sahibi için «marifet» sayılan bir davranışın öbür sahibinde neden bu kadar kızgınlık uyandıracak bir suç olduğunu hiç bir zaman bilmeyecekti.

Mor Salkımlı Ev'deki, bizi oradan çıkmaya zorlayan acı gün sonunda geldi çattı. Haminne yemek odasında bize şerbet yapıyordu. Kemal Dayı dairesinden gelmiş bir bardak şerbet istemişti. Benim gözüme görünmeyen bir sebepten ötürü Haminne birdenbire telâşla bir tas

su getirdi, mendilini ıslatarak Kemal Dayı'mn başına koydu. Havva Hanım'la birlikte koltuğuna girerek onu odasına çıkardılar.

66

MOR SALKIMLI EV

Bundan sonra evin içi kesin bir sessizliğe büründü. Herkes ayağının ucuna basarak yürüyor. Mahmure Abla'nın en küçük patirtisini Haminne hoş görmüyor ve darılıyordu.

Bu ağır sessizliğin ne kadar sürdüğünü bilmem. Haminne hep Saraylı Teyze ile birlikte Kemal Dayı'nın odası önünde veya içinde. Büyükbaba söyleniyor, dolaşiyor, biz çocuklar tümüyle kendi halimize bırakılmış bir durumda. Yakın bir acıyı' haber veren bu kesin sessizliğin ağırlığını omuzlanma çökmüş gibi duyardım. Şayeste de artık gelmiyordu. Yanımda hiç insan sesi yoktu. Hoca Efendi'ye Kur'an surelerini okurken kendi sesimi bile yadırgıyordum.

Bir sabah uyanınca Haminne'nin yatağını hiç bozulmamış bir halde buldum. Babam kapıda ayakta, bizi Mahmure Abla ile aldı götürdü.

O günlerde babamın taşındığı yokuşun altında, köşe başında, bakkalın üstündeki eve gittik. Kimse bunun nedenini bize açıklamadı, aynı ağır ve bir acı bekleyen hava orada da duyuluyordu. Benim tek avuncum birdenbire arkadaş oluverdiğim, babamın Flora adlı köpeki idi. Pençeleri ince, yumuşak, tüyleri kahverengi, kısa ve parlak bir .kadife gibi, gözleri kocaman, içlerinde zaman zaman kızıl ışıklar var. Flora da başka sebepten ötürü talihsizdi. O evde babamla benden başka kimse onu istemiyordu. Ablamın büyükannesi Güllü Hanım namaz kıldığı için onu odasına sokmuyordu. Hizmetçi Roza da onu hiç bir yerde istemiyordu. Babam evden çıkar çıkmaz, tek gezmesine izin verilen yer kapının önündeki mermer taşlık ve bir de yukarıdaki terastı. Fakat Flora kapının önündeki taşlıktan ayrılmaz, kapının önünde galiba babamı beklerdi. Roza, Flora' ya bağırp tekme attığı zaman, tekme ve yumruklar vücuduma rastlamış gibi acı duyardım. Sonbahar serinliği başlamış olduğu için beni taşığa salıvermiyorlardı. Fakat ben ortalığı تنها bulunca koşar Flora'yı kucağıma alır, öper, koklardım.

Sabahları babam hepimizi odasına çağırır, Mahmure Abla küçük Nilüfer'le oynar, babamın bir dizinde ben, öteki dizinde Flora, ikimizi de okşar, sever, «Halide'nin gözleri Flora'nınki-ne benziyor» derdi. Belki doğruydı. İkimizin içinde de bu tu-' haf dünyanın hüznü ve ağırlığı vardı, ikimizin içinde de nerede ve nasıl olduğunu bilmediğimiz bir dünya özlemi beliriyordu. Flora öldü ve köpek cennetine gitti. Fakat ben durmadan kı-

MOR SALKIMLI EV

67

lıkl arı kıyafetleri başka, içleri bir örnek olan bu zavallı zararsız görünen insan cinsinin her devirde bazen içimde isyan uyandıran hareketleri tekrarlayıp durduklarını, hüznü ve hayretle seyretmeye mahkûmdum.

Bu ağır, felâket havası bir akşam sona erdi. Güllü Hanım' m odasında yatıyordum. Gece yarısı uyandım, içimde bir korku, bir sıkıntı vardı, vızıldanıyordum. Güllü Hanım beni yatıştırmaya çalışıyor, fakat başaramıyordu. Bu sıkıntının zaman zaman yenilendiği ve telepatik bir şey olduğu muhakkaktı.

Ertesi sabah ev telâş içindeydi, babam erkenden gitti, Gül lü Hanım'a bizi sokağa çıkarmamasını ve özellikle beni sokak üzerindeki odaya bırakmamasını tembih etti. Sonunda Flora' nm odasına gelmesine müsaade etmek suretiyle Güllü Hanım' in arka taraftaki odasına kapanmaya razı oldum. Dışarıda herkes Mahmure Abla ile uğraşıyordu. O «Teneşir kazanı gördüm» diye bağırıyordu. Sonra birdenbire ellerinden kurtulmuş olacak ki kapının kapanmasını duydum.

İki gün sonra, babam elimden tutarak Haminne'nin evine götürdü. Büyükbaba selâmlıkta bir yatakta ve yanında akrabasından Süleyman Ağa adlı sakallı bir adam yatıyordu. Nefes alamıyordu. Bana çevrilen gözlerinde derin bir acı, iç yüzünü bilmediğimiz öteki dünyanın sırlarını sezenlerin tuhaf bakışı vardı. Kıpırmızı, yerlerinden fırlamış zavallı gözler. Beni yanına götürmelerini eliyle işaret etti, başımı göğsünün üstüne çekti, okşadı, sonra babama beni götürmesini işaret etti.

Birkaç gün sonra Mahmure Abla ile yine Haminne'nin yanına döndük. Artık ne Kemal Dayı, ne de Büyükbaba vardı. Büyükbaba da, bu ahret yolculuğunda, oğlunu aynı hafta izlemişti.

Haminne her zamanki köşesinde oturuyordu. Yüzü anlamaz, gözleri bomboş. Fakat yaşayacak olan insanın vücudu hastalığa nasıl karşı gelirse, insan ruhu da acıya öyle karşı geliyor. Haminne'nin boş gözlerinde yavaş yavaş yeni bir karar, dizlerinin üstünde hareketsiz duran ellerinin üstünde yeni bir hareket başladı. Bu matem alanı olan evden çıkacak, Üsküdar'a taşınacaktı. Her gün ev aramaya gidiyorduk. Bulur bulmaz evdeki eşyaların büyük bir kısmı satıldı, bize gerekli olanlar toplanmaya başladı.

Evden taşınacağımız günden bir gün öncesiyle ilgili anım

68

MOR SALKIMLI EV

vardır. O gece Havva Hanım'm odasında Haminne'nin kanar-yasıyle oynuyorduk. Mahmure Abla'nın elindeki bir ağır oyuncak kutusu kuşun üstüne düştü, kuş öldü. Mahmure Abla : «Koş Haminne'ye git, kuşu ölü bulduk de. Biraz da yalandan ağla, emi» dedi. Bu benim gibi, içten istek ve duygularını göstermekten çekinen bir çocuk için elden gelmezdi. O «Haydi gözlerini tükürükle» diye kolumdan yakaladı, kendisi feryat ederek, Haminne'nin odasına doğru sürüklendik.

Haminne yatağında oturmuş Dumas'ın çok sevdiği çeviri romanlarından birini yüksek sesle okuyordu. Ablamı dinledi, biraz gülerek : «Buraya gel Halide, bu söylenenler doğru mu?» diye sordu. Galiba pek şaşkın görünmüş olacağım ki lafı değiştirdi. «Haydi Fikriyar seni soysun» dedi. Yatakta Haminne'nin yüksek sesle okuduğu hikâyeyi dinliyordum. Kaçırılan bir küçük kızdan söz ediliyordu. Aynı zamanda mavi gözlüsü iyi, kara gözlüsü kötü olan iki kardeş de bu hikâyenin içine giriyordu. Sonunu iştmeden dalmışım.

Ertesi sabah Mahmure Abla'ya karşı içimde büyük bir hınçla uyandım. Bana, Haminne yalan söylediğimizi anlamış gibi geliyor ve bunun gibi gülünç bir duruma sokmuş olmasına isyan ediyordum. Bahçeye koştum, bir solucan alarak avu-cumun içine sakladım, bebekleri toplayan Mahmure Abla'nın yanına gittim. «Gözünü kapa, ağzını aç» dedim. Çocukların ağzına şeker verileceği zaman hep böyle denirdi. Mahmure Abla başını kaldırdı, gözlerini sımsıkı kapadı ve ağzını açtı. Hemen solucanı ağzına tıkararak tabanları kaldırdım kaçtım. Bugüne kadar böyle bir öç almayı nasıl düşündüğümü açıklayamıyorum.

İşte artık Beşiktaş'taki Mor Salkımlı Ev'de yaşadığım hayatın üstüne kalın bir perde inmişti.

III

ÜSKÜDAR'DA OTURDUĞUMUZ EV ÜSTÜNE

Birincisi Selimiye'de İbrahim Paşa konağının ya selâmlık yahut harem tarafıdır. Arkası Karacaahmet mezarlığı ile karşı karşıya, yüzü ve yanı istanbul'un gökte yükselen binlerce minaresine bakar. Yarısında sahipleri oturur, ama bizim taraf da Beşiktaş'taki evimiz kadar büyük. Yanında ve arkasında, özellikle gül ağaçları bol, bakımsız, fakat geniş bir bahçesi vardır. Mahalle zamanla kararmış, yıkılmaya yüz tutmuş kocaman ahşap konaklar ve evlerle doluydu. Anlaşılan, sahipleri vaktiyle sadrazam, nazır, her haMe daha çok eski devrin ileri gelenleriy-mişler. O ev artık yanmıştır. Fakat oradan geçerken eski bir ahbaba bakar gibi gözlerim hep oraya dalar. Gül ağaçlarından başka bir hayli gölgelik büyük ağaçları da vardı. Özellikle, Mahmure Abla'nın ta tepesine tırmandığı, gözlerimi çevirdiğim zaman başımı döndüren, dallan göğe yapışmış gibi duran bir ceviz ağacı da vardı.

Taşınır taşınmaz Selimiye camisi imamını bize hoca olarak tuttular. Babam da ailesiyle yazı bizimle birlikte geçirmeye geldi. Şimdi Nilüfer'den sonra Nigâr adlı küçük bir kız kardeş daha belirmişti. Havva Hanım Nilüfer'e baktığı ve onu erken yatırdığı için, artık onun odasına pek gidemiyordum. Selâmlıktaki ikinci erkek, daha önce adı geçen, Süleyman Ağa idi. Fakat Büyükbaba'dan çok daha fazla bir efendi tavrı takındığı için Haminne ondan pek memnun değildi. Bununla birlikte, ben onu, daha doğrusu bütün lalaları, halayık ve hizmetçilere yeğ tutardım. Özellikle Doğu Anadolu'yla ilgili yeni masalları, veya kişisel serüvenlerini anlattığı zaman ağzım açık kalırdı. Mahmure Abla Süleyman Ağa'nın üç karılı olduğunu nasılsa öğrenmiş, onunla alay eder dururdu. Süleyman Ağa karılarım pilav pişirmekteki ustalıklarına göre sıralardı. Derdi ki : «Bi-

70

MOR SALKIMLI EV

rinci kan pilavı kuru ve yağı eksik pişirirdi. Pilav pişirmesini bilir diye övdükleri bir kadın daha aldım. Ama o daha eli sıkı olduğu için pilavı daha kuru önüme sürüyor, yağı

esirgiyordu. Kırk gün geçmeden bir üçüncüsünü aldım. Bu da o kadar yağlı pişiriyordu ki, yağlar bıyıklarımın, sakallarımın aşağı akıyordu. Bir daha artık evlenmedim.» Süleyman Ağa'dan sonra, lalamız Eğinli Ahmet Ağa geldi. Okur yazar, kurnaz, efendilerini parmağının üstünde çevirecek bir zekâsı vardı. Muhayyilemin gelişmesinde o, başta gelen etkenlerden biridir. Her halde sosyal sanat yanımın gelişmesinde o, büyük bir rol oynadı. Bana Türklerin halk edebiyatını açan odur. Bundan ötürüdür ki, daha fazla Batı metotlu bir eğitime ve yabancı dile önem verilen bir sınıfın yazarlarının herhangisinden daha fazla Türk edebiyatının ruhunu kavrayabildim. Yine aynı günlerde yanlış olarak, babam musikiye yatkınlığım olduğunu sanmış ve Devlet Efendi adında bir piyano öğretmeni tutmuştu. Bu yaşta piyanoya başlamak kolay bir iş değildi. İskemlenin üstüne benim için yüksek bir minder korlar, ellerimin vücuduma göre büyük olmasına karşın, parmaklarım bir türlü oktav yapamazdı. Hem piyanoya, hem de başka derslerime beni hep Saraylı Hanım Teyze çalıştırırdı. Fakat benim en çok sevdiğim şey, Ahmet Ağa ile Karacaahmet mezarlığı çevresinde ve Haydarpaşa'ya uzanan geniş çayırıklarda dolaşmaktı. Ahmet Ağa tam üç yıl yanımızda kaldı. Her zaman hikâyeler okurdu. Bunlardan birincisi beni çok çeken Battal Gazi hikâyesidir. Bir gün elinde kocaman siyah bir kitap gördüm, bana okumasını söyletlim. O okurken ben kendimden geçiyor ve durmadan soruyordum. Eski yeniçerilerin kahramanlık hikâyelerini anlatan bu ki lap, muhayyilemi âdeta tutuşturdu. Bana eski zamanın askerî destanlarını açtı. Bu kitapta beni büyüleyen yan, belki kahramanlık yanından çok fax-la olan Doğulu hayali idi. Kitap, Afrika Seyahatnamesi kadar uzundu. Hemen okumaya başladım ve altı ayda ancak bitire-bildim.' Onda yalnız olaylar değil güç, ses ve renkler beni kendimden geçiriyordu. Hele, Gazi'nin bir tek numarası, bir nice «küffarm» kulaklarını patlatıp, canlarını cehenneme göndermesi, beni tir tir titretirdi. O kadar kuvvet ve korku örneği olan bu Gazi adının, Bizans kadınlarım korkutması kadar doğal bir şey olamazdı. Onun yanında, bu hikâyeye göre Peygamberimi-

MOR SALKIMLI EV

71

ziî zamanından kalma üç yüz yaşında bir ihtiyar da vardı. Bizans imparatorları tevekkeli prensesleri Kızkulesi'ne sak-iamazlarmış. Ama yine de Gazi onları bulur almış. Adı He-raklius olan bir Bizans imparatoruyla yaptığı bir savaşta, imparatorun ordusu üç yüz bin, Gazi ile ihtiyarın ordusu da birkaç bin... Fakat anlaşılan, yalnız şiirleriyle öldürdüklerinin sayısı, silâhla öldürdüklerini aşıyor. Hele savaşın gümbürtüsü, toz bulutları, tehlikeler, zaferler... Her halde bu hikâyeye yeniçeri atalarımızı, Ahmet Ağa ile beni büyülediği kadar büyüle-memiş olsa gerek. Ondan sonra okuduğum, sarı kâğıtlı Acem basması Ebu-müslim-el-Horasanî'nin hikâyesidir. Manzumdu. Kitabın kahramanı, kuvvelerini yitirmiş olan Abbasîlerin tarafını tutuyordu. Emevîlerle dövüşüyordu. İnsan akli almayacak kadar uzun ve kanlı bir savaş. Bu kitabın içinde, daha sonra okuduğum İspanya engizisyonunu hatırlatan sahneler de vardı. Bunu Battal Gazi'nin açık ve mert savaşları kadar beğenmemekle birlikte, okurken âdeta tüylerim ürperdi. Fakat bu eser bana Asya' nm çok karışık ve sezilmesi zor olan yanlarını sezdirirdi. Burada insan, birçok unutulmuş medeniyetlerin, îslâmın mert Arap dünyasına nasıl sızdıklarını, yıkılış tohumlarını nasıl ettiklerini, siyasal birliği nasıl bozduklarını sezebilirdi. Evet, İslâmın o olağanüstü demokrasisine, halkın seçtiği idealist ve büyük liderlerin yerine, nasıl Asya anlayışlı ve karışık bir sürü adam girdiğini insan görüyordu. Kişisel güvensizliğin, karşılıklı «ga-yız ve nefretin», bir veya öbür yanını tutan zavallı kalabalığın başım hasıl yediğini, birbirini yok etmek için ne akla gelmez şeytanca araçlar kullandıklarım bu ilkel eserlerde sezmemek elden gelmez.

Ebumüslim-el-Horasanî eser olarak anlamasam bile, yüreğimi demir bir çember gibi sıkardı. O ünlü kahramanların kudret gösterilerindeki çirkin ve korkunç yanlarını bana sezdirir-di. Kendi kendime derdim ki : «Bu kanlı kavga ortalıkta sürerken küçük çocuklar ortalıkta ne yaparlar? Acaba sokağa çıkmaya cesaret edebilirler miydi? Acaba geceleri bu sahneler rüyalarına girer miydi?» Yıllar yılı sonra, bir gün Suriye'de Erkânı Harbiye Reisi Fuat Bey'le gezerken, Arap çocuklarının kendini selâmladıklarını gördüm. Kendisi demişti ki : «Çocukların bu selâmı yönetimimizin yanlış bir yanını gösteriyor. Bi-

72

M O H S A L K I M L I E V

zim varlığımızdan haberli almamaları gerekti.» Bununla birlikte, ben bu hikâyeleri okurken yalnız çocukları değil, bilinçaltında halk tabakasını da düşünüyordum.

Ne Battal Gazi, ne de Ebumüslim-el-Horasanî benim kahramanlarım arasındaydı. Daha fazla, hayatlarının yarattığı göz kamaştırıcı sahneler ve olaylar muhayyilemi kamçılıyordu. Ruhumun kahramanı Hazreti Ali idi. Ahmet Ağa onun savaşları üzerine bana birçok hikâyeler okumuştur. Gerçi Hazreti Ali' rün hayatı da savaşlarla doluydu, ama onları okurken hiç bir defa acaba o devirde çocuklar ve halk ne duyardı diye düşünmedim. Tersine, bana Hazreti Ali'nin başta olduğu savaşlarda ve yerde herkes kendini güven içinde duyar gibi gelirdi. Hele Hazreti Ali'nin, insanları yiyen ejderhaları öldürmesi çok hoşuma giderdi. Hazreti Ali sadece savaş meydanı kahramanının karşısına çıkamadığı ilkel ve kollektif kafalardaki korku sembolünü yok eden bir manevî güç belirtiyordu. Ulusların kafasındaki ve halkın ruhundaki yerleri sürekli olan kahramanların arasında garip bir benzeyiş vardır. Siegfried, St. George'lar gibi tarih alanında kişisel şan ve şöhretin değil, insanların manevî güven, huzur, sükûn ve rahatını elde etmek için karanlık ve korkuya karşı gelmiş «simalardır.»

Bütün kahramanlığına, büyük savaşlardaki başarısına karşın, Hazreti Ali siyasal bakımdan hiç de basan sağlamış bir kişi değildir. Her düşman onun kalbinin asaletinden, faziletinden yararlanırdı. Sonunda, düşmanlarına karşı mert ve insanca davranan, zayıfları koruyan biri olarak tarihe geçti. Napolyon' lar, İskender'ler sadece yazıda, Hazreti Ali ve Hazreti Ömer gibiler insanların kalbinde ve kafasında ideai bir örnek olarak kaldılar.

İbrahim Paşa konağında Mahmure Abla on bir yaşına bastı. Sokakta çarşafa sokmaya çalışıyorlardı. Fakat o herhangi bir çocuk gibi sokağa fırlar, oynardı. Ona, ilk görücü orada on ikisine basmadan geldi. Gerçi Haminne onu o yaşta kocaya vermezdi. Ama görücüleri de kapıdan çevirmeyi doğru bulmuyordu. Bu ilk görücü geldiği zaman Mahmure Abla ceviz ağacının en yüksek dalındaydı. Onu indirmek, görücüye çıkmaya razı etmek için, başta Haminne olmak üzere, bütün ev halkı ağacın altında durdu, yalvardı.

Görücüye çıkabilecek esvabı olmadığı için, pek de ufak te-

S A L K I M L I E V

fek olan üvey annemizin bir entarisini giydirdiler. O devirde görücüye çıkacak yaştaki kızlara ayrıca uzun eteklik usulü entariler hazırlanırdı.

Fikriyar'ın elinde kahve tepsisi, arkasında Mahmure Abla görücülerin odasına girdiler. Orta yere, Saraylı Hanım Teyze' nin yaldızlı, bir sandalyesi konmuştu, temenna edip oraya oturdu. Hanımlar bir yandan kahvelerini, içiyor, bir yandan Abla'yı inceliyor; aynı zamanda damadın mevkii ve erdemi hakkında bilgi veriyorlardı. Görücülerden biri kahve fincanını tepsiye kor koymaz, görücüye çıkan kız ayağa kalkar temenna eder ve odadan çıkar giderdi. Kahve içmek süresinin kısalığı veya uzunluğu daima kızın beğenilmediğine veya beğenildiğine işaret ederdi.

Havva Hanım bir gün bizi Haydarpaşa'daki Abdürrezzak tiyatrosuna götürdü. Türk tuluatçılığının en büyük yıldızı olan bu sanatçıyı, hattâ tiyatroyu ömrümde ilk defa gördüm. Abdürrezzak, Avrupa'nın açık hava tiyatrolarına karşılık, olan ortaoyunu, yani yerli sahnenin ürünüydü. Bunlar memleketin çeşitli sınıf, ulus ve kişilerine, sosyal rezaletlere, siyasal aksaklıklara dair açık ve dokunaklı taşlamalara ve eleştirilere dayanırdı. Ona paralel olarak Mınakyan tiyatrosu da hep çeviri veya adapte piyesler veren tiyatromuzdaki Batılılaşmamızın bir başlangıcı sayılabilirdi. Bugünkü Türk sahnesinin de ilk basamağı odur. Abdürrezzak gibi tuluatçılar ve az çok ortaoyunu geleneğini sürdürenler aralık açık havadan, o günün kapalı salaş tiyatrosuna geçmişlerdi. Tiyatro, hınca hınç doluydu. Kadınlar kafesler arkasından seyrediyorlardı. Halk arasında, şerbestçi-ler, sucular, fındıkçı ve fıstıkçılar durmaksızın dolaşüyor ve yerler süprüntü içinde, fakat halkın oyuna karşı ilgisini hiç bir şey eksiltmiyordu.

Abdürrezzak bir alkış tufanı ile karşılandı. Orta yaşlı, yuvarlak kumral sakallı, gözleri sonradan Avrupa'da gördüğüm bütün büyük komediye'nlerin gözlerine benziyordu. Bu gözler bana konuşuyor gibi geldi. Gülüyordu, alay ediyordu, fakat aynı zamanda içlerinde derin bir hüznü vardı. Bir duygudan öteki duyguya akarsu gibi geçiyorlar, huzurlarının halkta uyandırdığı neşe ve hayranlık ancak gerçek bir sanatçının anlatılamayan bir özelliğini anlatıyordu.

M O H S A L K I M L İ E V

Halkın ona karşı beslediği sevgi ve hayranlık sonraları Abdülhamit'in kuşkusunu çekmiş, onu halktan uzaklaştırmak için saraya almıştı. 1908 devrimine kadar sahneden çekildi. Gerçek despotlar, siyasal olsun olmasın her vakit, her çeşit ünden ürkerler.

Neron'un tiyatro oynamaya özenmesi sırf bu kudret ve ünün her yönünü elinde tutmak hırsından ileri gelmişti. Babam bizi o günlerde bir de cambazhaneye götürdü. Özellikle bir kızın at üstündeki gösterileri beni o kadar sardı ki, uzun süre içimde cambaz olmak hevesini yenemedim.

Selimiye'de o günlerde mezarlıklar arasında dolaşırken, beyaz sakallı, düşük kıyafetli bir adam gördüm. Ve ondan sonra ne zaman mezarlığın önünden geçsem onun gölgesini mezarlar arasında görüyordum. Niçin dolaştığını çok merak ediyordum. Bir gün, sokakta Haminne ile yürürken, onunla karşılaştık. Haminne onun yanına doğru gitti, hatırını sordu. Sonra bana onun hayatı hakkında verdiği bilgi içimde büyük bir etki yaptı. Sakalının aklığına karşın, meğer kırk yaşından pek fazla değilmiş. On beş yıl önce karısı ölmüş. Bütün bir yıl karısının mezarını açıp, karısını görmek için mezarlıktan ayrılmak istememiş. Sonunda mezarı açmış, sevgilisinin yarı çürümüş cesedi aklını başına getirmiş, ama yine de mezarlıktan uzaklaşmamış. İşte yarı unutulma,1} ve çökmüş bir mezarlık içinde, onun karısının mezarı başında, her gece bir fener yanar ve her zaman üstünde çiçekler görürdüm. Selimiye'de karşımızda Yaver Paşa konağı denilen eski bir ahşap konak vardı. Büyük bir bahçe içindeydi. Her katında ailenin ayrı ayrı kişileri otururdu galiba. Tabî mahalleye yeni gelenlere bir safa geldin ziyareti yapılırdı. Bu konakta oturanlardan bir doktorun Lütfiye Hanım adlı genç bir karısı vardı. Haminne karşılık olarak onun ziyaretine giderken beni de götürdü. Büyük sofanın kalın perdesini kaldırarak büyük bir odaya girdik. Liitfiye Hanım'ı ilk defa görüyordum. Gebeliği ilerlemiş, yatakta yatıyordu. Yüzünü görür görmez birdenbire yatağına sıçradım, koynuna girdim, boynuna sarıldım. Haminne ağlamaya başladı. «Kusura bakma kızım, annesine benzetti.» dedi. Evet aynı soluk ve çökük yanaklar, uzun kirpiklerin arasından dünyanın ötesine bakar gibi duran, rengini bile hatırlayamadığım aynı derin ve iri gözler... Liitfiye Hanım'

M O K S A L K I M L İ E V

in karnındaki çocuk Ruşen Eşrefi.

Üsküdar'da kısaj bir süre için birkaç ev değiştirdik, sonunda sahilde Şemsi Paşa karakolunun yanında, Şemsi Paşa yalısı denilen büyük bir evin yarısına taşındık. Yanında ve arkasında yemiş ağaçlarıyla dolu geniş bir bahçesi vardı. Önümüzdeki kumlara dikili sııklara bağlı iplere, bin bir renkli yazmalar asılırdı. Taşları, kumları akşam güneşinde pırıl pırıl yanan bu kıyıya, beyaz köpüklü dalgalar, havaya göre ağır ve hırçın bir ahenkle vururlar, hepsi birden benzeri olmayan bir hareket, renk ve ses ahengi yaratırlardı. Kızkulesi yalının hemen yüz metre ötesindeydi. Ahmet Ağa'ya, uzun süre vırıldandık-tan sonra, nihayet adamcağızı, beni bir kayığa bindirerek oraya götürmek zorunda bıraktım. İçini görünce basbayağı bir deniz kenarı kulesi ile karşılaştım. Lalama ve bekçilere Bizans prenseslerinin buranın neresinde oturduklarını sordum. Ama hiç biri bu içimi yakan «tecessüsü» gideremedi.

Bu eve girdikten biraz sonra, Mahmure Abla'mn sürgünde olan babası Ali Şamil Bey'den bir mektup geldi. Kendisi de dâhil, hiç birimiz Mahmure Abla'mn başka bir babadan olduğunu aklımıza getiremezdik. Fakat bu mektup bu konuyu açtı. Havva Hanım'ın odasında Ali Şamil'le babamın arasındaki ölünceye kadar süren dostluğa ve geçmişle ilgili garip olaylar akşamlarımızı doldurdu. Mesele kısaca şuydu :

Bedirhan Paşa Kürdistan'dan istanbul'a on karısı ve kırk oğluyla «idareten» getirildiği zaman, oğullarının en küçüğü ve belki de en yakışıklısı olan Ali Şamil Bey o zaman on 'beş yaşında olan annemle evlenmişti. Ali Şamil Bey Mor Salkımh Ev'e içgüveysi girmişti. Kardeşleri eve misafir gelir, içerler, bu tutucu ve dinine bağlı evin rahat ve sessizliğini bozarırmış. Çok zamanlar içki, şarkı ve hattâ oyunu pek azıtınca bellerinden tabancalarını çekip ateş ederlermiş. Hattâ tavana sıkılan bir kurşun yatakta yatan Hayri Dayı'nın karısı Firigül Hanım'ın bacakları arasından geçmiş. Tavandaki kurşun yerini bize de göstermişlerdi. Bu şen, genç ve taşkın hayata Büyükbaba ancak üç yıl dayandıktan sonra

annemi babama vermişler. Babam da Mahmure Abla'yı kendi çocuğuymuş gibi sevmiş, büyütmüş.

Bu evlilikten biraz zaman geçtikten sonra, Türk adliyesinin en seçkin ve ahlâk bakımından en yüksek simalarından olan

76

MOR SALKIMLI EV

MOR SALKIMLI EV

77

Lebip Efendi'nin başkanlığında, Mekke'de çıkan bir kargaşalık hakkında inceleme yapmak, Şerifi azledip yerine Abdullah Paşayı oturtmak için bir komisyon gönderilmiş. Bu, tabii benim doğmamış olduğum bir tarihte geçmişti. Bu komisyonda Ali Şamil yeni şeriflerin yaveri, babamsa komisyonun sekreteriy-miş. Bu resmî gezinin deniz kısmı tabii Haliç'te tutuklu gibi çürüyen donanmaya bağlı bir gemiyle yapılmış. O kadar kötü şartlar içinde geçmiş ki, içindekiler vasiyetnamelerini bile yazmışlar. Babam yıllar sonra sadece deniz bölümünü değil, çölde deve üstündeki seyahati, kumların içine saklanan Arap şakilerinin nasıl pusu kurduklarını anlatırken, ağızımız açıkta dinlerdik. Her ne ise, 'nihayet Mekke'ye varmışlar. Asfaltta toplanan hacılara ferman okunmuş. Bu aralık, Mekke'de daimî olan koleraya nasılsa Ali Şamil de tutulmuş. Tabii herkes yerinden kaçmış, sadece yolda arkadaşlık ettikleri genç kâtip Edip Bey yanından ayrılmamış ve ona bakmış.

Bu olay âdeta bir dram çıkarabilecek kadar gariptir. Bunu bana çok sonraları, Ali Şamil Paşa'nın kendisi anlattığı zaman büyük bir ilgi ve heyecanla dinlemiştim. Babam onun, annemin ilk kocası olduğunu biliyor, fakat o, babamın kendisinin yerini aldığını bilmiyormuş. Sadece ona karşı içinde yakın bir arkadaşlık duymuş, hastalığında gösterdiği fedakârlığı hiç unutmamış. Nihayet kendisinin ölmek üzere bulunduğunu anlamış, genç arkadaşına saatim ve eşyasını alarak istanbul'a, kendisini vaktiyle zorla ayırtmış oldukları Ali Efendi'nin kızı Bedirfem Hanım'a götürmesini vasiyet etmiş. Babam da Be-dirfem Hanım'la kendisinin evlenmiş olduğunu, küçük kızı Mahmure'yi kendi kızı gibi büyüttüğünü söylemiş. Ali Şamil ölü haline geldiği zaman, babam, kendi kürkünü onun üstüne örtmüş ve baş ucunda oturmuş, beklemiş. Fakat Ali Şamil ölmemiş ve bu kürkü hatıra olarak yıllarca saklamış. Ali Şamil' in hayatı kimi parlak bir yükseliş, kimi de karanlık bir felâket içinde geçmiştir. Bütün bunları yıllar sonra, Sultan Tepesi'nde bana kendisi anlatırken her zaman gözlerinden yaş akardı.

Mekke'den dönüşte Ali Şamil, Abdülhamit'in gözdelelerinden Ebülhüda'ya kardeşleriyle birlikte saldırarak bir mese-!e çıkartmışlar ve Şam'a sürülmüşler. Fakat biraz sonra Şam' dan getirilmiş ve tekrar göze girmiş. İşte o zaman bizi sık sık görmeye gelir ve bana karşı on - on iki yaşında bir çocuk

değil de, yaşlı bir kadınmışım gibi, sevgiyle karışık bir saygı gösterirdi. Parlak siyah gözlü, kartal burunlu, enli omuzlu, yakışıklı ve sevimli bir adamdı. Annemden, bir sırasını getirip kesin olarak söz etmek isterdi. Annemden sonra dokuz kere evlenmiş olduğunu, fakat hiç bir kadının onun yerini tutmadığını, ömrünün son yıllarını babam gibi iyi bir insanla geçirmekten memnun olduğunu, söylerdi. -

Şemsipaşa'daki evde Ahmet Ağa artık kahramanlık hikâyelerini tüketmiş, aşk hikâyelerine başlamıştı. Onlar da Acem basmasıydı. Çoğu zaman, sabahlan deniz kenarında oturup peynir, ekmek ve kavun yerken o okur, ben dinlerdim. Bu sarı Acem basması kitapta bugünün sür-realistlerini hatırlatan resimler de vardır.

Eğer yanımda bir Wagner veya Tannyson olsaydı, bunları Doğu edebiyatının ortaçağ devirlerinden alır, musiki ve şiirde yarattığı şaheserler derecesinde bütün zaman için dünyada ön sırada yer tutan dram, trajedi ve operalar yaratabilirlerdi. Bunların arasında yalnız Leylâ ve Memnun, Fuzulî tarafından ebedileştirilmiştir. Öbürleri hep sarı kâğıttaki Acem . basması halinde kaldılar ve bugün, çocuklarımızın hiç biri bunları okuyamaz. Yalnız Kerem ve Aslı'yı,. Azerbaycanlı bir sanatçı yerli bir opera haline sokmuştur. İşte bundan dolayı Adnan Saygun'un «Kerem ve Aslı» sim iki yıl önce Ankara'da seyrettiğim zaman, gözlerimi bu dünyaya kapamadan Doğu ile ortaklaşa bir yerli destanımızın dirildiğini görmek zevki gözlerimden yaş getirmişti. Evet, Divan edebiyatının padişahları göklere

çıkaran, veyahut safa ve eğlenceye hasret edilen dehaları bunları ele almış olsalardı, Tanzimatın yalnız siyasal konulara ayrılan kalemleri, bugünkü dilimizde bunlardan alınan birer dram yazmış olsalardı, sanat ve edebiyatımız daha çok zengin ve orijinal olabilecekti. Belki de son yıllarda folklorumuza karşı uyanan ilgi bunun bir başlangıcıdır. Bununla birlikte, bu hikâyeleri, çocuk yayınlarına aktaracak bir Türk H. Andersen çıkarsa, muhayyilemizin gelişmesinde, gelecekteki sa-na+ımızın dünyada yer almasında gerçek bir başlangıç olabilecektir.

O evde, ramazan gecelerinde Ahmet Ağa beni karagöze de götürürdü. Üsküdar çarşısında büyük bir kahvede oynatılırdı. Sokakları kalabalıktı, kız - erkek alay alay çocuk, hatta bu-78

MOR S ALKIMLI EV

yükler kahvenin bahçesine dolarlardı. «Sinekli Bakkal»daki Kız Tefvik bu akşamların bende bıraktığı izlenimden bir hayli şey almıştır. Kahvede seyirciler için birer iskemle konur, orta yerde küçük beyaz bir perde, üstünde acayip bir ejderha resmi dolaşır, arkasında esrarlı bir vızıltı işitilir. Küçük seyirciler ayaklarını yere vurarak. «Başlar mısın, başlayalım mı?» diye bağırır dururlardı. Sonunda teflerin çalınması ve perde arkasından gelen bir şarkı, seyirci alayını yatıştırır ve sonra da oyun başlardı.

Hiç kuşku yok ki, karagözdeki bütün karakterler toplumumuzun karikatürize edilmiş birer sembolüydüler. Hacivat bir tür istanbul'un ukalâ aydınını temsil ederdi. Karagöz'se, hep itilip kakılan, görünüşteki aptallığından yararlanan, fakat ne yapıp yapıp en zor durumlardan başını kurtarabilen, halkın çok dikkate değer bir kişisiydi. Evet, dayaktan, zulümden, hattâ ölümden başını sıyırın, düşmanlarını her zaman maskara eden bir kişi. Karagöz göçtü gitti. Ama bu karakter örneği olarak başka kıyafetler içinde hâlâ bu hayat görüşü sürüp gider. Bundan sonra da kukla oyunlarını gördüm. Bütün bunları çocukluğumda görmüş olmam, bana toplumumuzdaki yerli karakterleri, daha çok tabii olarak ve realist bir biçimde sezdi-rebildi.

Bu aralık büyükler arasında da evde, haberli olmadığım bazı şeyler olup bitiyordu. O günlerde Saraylı Hanım Teyze ve Ahmet Ağa hayatımda yerleri doldurulmaz birer varlık olmuşlardı, ikisi de başka başka bakımdan, kafamın gelişmesinde belki kendilerinin bile kavı uyamayacakları derecede- birer temel öge olmuşlardı. Birdenbire Teyze'nin evlenmek ihtimali söylenmeye başladı. Bu, bende anlatamayacağım bilinçaltı bir korku uyandırdı. Evlenmeyi yalnız yirmi yaşına basmamış kadınlara özgü bir şey saydığım için, Teyze'nin bir gün evlenip evden gitmesini kafam bir türlü almıyordu. Bununla birlikte, büyüklerin hayatında bir değişme belirtisi olduğu muhakkaktı. Teyze ile Haminne arasında ilk defa anlamadığım tartışmalar oluyordu. Bütün bunlar bende garip bir tedirginlik yaratmıştı. Haminne, geceleri uykumdan kalkıp dolaştığımı, bir şeyler söylediğimi görünce, «İyi saatta olsunlar» in beni ellerine aldıkları kanısına varmıştı. Beni hemen Arziye Hanım'a gö-

M O R S ALKIMLI EV

79

türdü. Arziye Hanım da perilerle alışık olduğu konsültasyonunu yaptıktan sonra bana bir tütsü yaptı. Nazar değmiş olduğunu ve fazla çalıştırmamalarını salık verdi.

Haminne her akşam yatağa yatmadan bana «Kul'euzü»leri okutuyordu. Esasen kendimi bildim bileli yatağa yatmadan «Yattım sağıma, döndüm sofuma, sığındım Süphan'ıma, hep şu melekler şahit olsun dinime, imanıma» cümlesini tekrarlamayı öğrenmişim.

Her halde bunlar bana Arziye Hanım'ın tütsüsünden daha fazla sakinlik verirdi.

Bu günlerde bir gün Abla, (üvey annem) Beşiktaş'ta bir dosta gece yatısına misafir gitti. Ve babam, nasıl oldu bilmiyorum, Teyze ile evlendi. Bu, Teyze'nin evden gitme ihtimalini ortadan kaldırmış olmasına karşın, beni sevindirdi, diyemem. Evdeki kollektif rahatsızlık bana da bulaştı. O zamana kadar her şeye karşın manevî havasında durgunluk olan evimiz değişmişti. Herkeste Abla'ya acımak duygusuyla birlikte, döndüğü zaman hoş olmayan çatışmalar olabilmesi ihtimali, evde felâket bekleyen bir gerginlik yaratmıştı.

O zaman sezmişim. Felâket ve acı, tıpkı başarı ve büyük ün kadar, belki de daha fazla, bir insana, çevresindekilerin ilgisini çekiyor. Bir kadının kocası dışarda başka bir kadınla ilgili olursa elbet acı verir. Ama evine başka bir kadının ortak olarak gelmesi, onu bir zanlı durumuna sokuyordu. Herkesin gözünde acımak kadar bir tecessüs belirtisi toplanıyor. Abla

döndüğü gün bütün ev ayakta idi. O yukarı çıktı ve Teyze'nin odasına gitti. Teyze ayakta, başı önünde ağlıyordu. Herkes kapının dışarısında ayakta duruyordu. Abla gençliğine karşın, büyük bir dayanıklılıkla yanma gitti, boynuna sarıldı. «Ne yapalım, kısmet böyleymiş.» dedikten sonra, kendi odasına çekildi. Sofada bunu gören bütün ev halkı heyecan içindeydi. Ab-la'nın Anadolu hizmetçisi bağıra bağıra ağlıyor, kendi hayatında aynı cins acıyı geçirmiş olan Havva Hanım'ın bir yandan gözlerinden yaş akarken, öteki yandan Cemile'nin kolunu yakalamış, «Kız sana ne oluyor, senin kocan mı evlendi?» diyerek sarsıyordu. Bu evde ortak olarak bu iki kadının yaşadığı sürece, iç huzursuzluğu sürüp gitti, fakat bunu dışarıya vuran, patırtı çıkaran yalnız Teyze'nin halayığı Fikriyar'la Abla'nın halayığı Cemile idi. Yalnız onlar gürültü çıkarıyorlar ve kavga

CO

MOR SALKIMLI EV

ediyorlardı.

Birçok yıl sonra Kenneth Brown'm «Haremlik» hikâyesini okuduğum zaman bu günleri hatırladım ve çok güldüm.

İngiltere'de bazı aydın ve kadın haklarının şampiyonu olan birkaç kadının bana, İngiltere'de kadın nüfusunun çokluğundan doğan bir durumdan dolayı akla yakın bulduklarını söylediler. O zaman İngiltere'de dokuz kadına ancak bir erkek düşüyormuş. Nikâhsız ilişkilere bugünkünden daha çok bağnazlıkla bakıldığı günlerde, bu kadınlar «taaddüdü zevcatın» gerekli olduğunu ileri sürdüler.

Medenî toplumun en küçük parçası ve âdeta temeli olan aile meselesine başka başka açılardan bakacak olanlar hep bulunur. Ama bilmelidirler ki, kadın veya erkek her kişinin kalbinde inkâr edilemeyecek ve birçok şekillere giren kıskançlık diye bir realite vardır. Hattâ bu ilkel duyguyu, belirli bir eğitim sisteminin bir gün değiştirebileceğine inansak bile, yine de iki kadınlı bir aile sistemini doğal görmek mümkün olmayacaktır. Bir kadın, her zaman kocasının dışarıdaki ilişkilerine göz yumacak bir durumda olsa bile, kendi evini başkasıyla paylaşması mümkün değildir. Çin yazılarında bunu anlatan iki sembol vardır : Açıkta iki kadın sulh, dam altında iki kadiri savaş sembolüdür. Bir evde iki kadın kavga etmeseler bile, gaflet ve sükûn kalmıyor. Bütün evin, özellikle çocukların birbirine karşı çıkar çarpışmalarının doğurduğu gerginlik, bütün toplumun temelini sarsıyor. Her halde bu durum, Teyze'yi, Abla'yı, babamın ve bütün ailenin iç huzurunu altüst etti. Nihayet babam, Abla'yı çocuklarıyla beraber Beşiktaş'taki Mor Salkımlı Ev'e götürdü. Haminne ile Teyze, Mahmure Abla ve ben de İcadiye'de başka bir eve taşındık.

İcadiye'ye gidişimizin asıl nedeni, babamın beni Amerikan Koleji'ne vermek istemesinden ileri geliyordu. Babam, ben yedi yaşında iken Koleji'ne baş vurmuş ve benim orada kalıp büyümem için her türlü direnmeyi yapmıştı. Fakat, reddederek on bir yaşından önce öğrenci almayacaklarını söylemişlerdi. Nihayet İcadiye'de babam bana yeni bir nüfus kâğıdı çıkartarak yaşımı büyültmüş ve Koleji'ne yazdırmıştı. Fakat bu yaş büyültme hareketini bilen Koleji'nin başındaki Doktor Patrick bu kadar küçük bir kız çocuğunu geceli olarak alamayacaklarında direnmişti.

MOH SALKIMLI KV

81

Bu ilk Koleji'ne gittiğim yıllarla ilgili izlenimlerim çok açık değildi. Sınıf arkadaşlarımdan en küçüğüydüm. Barış yukarıdan bakıyorlardı. Ben korkunç bir yalnızlık ve çekingenlik içinde kıvranıyordum. İngilizceyi hayli çabuk öğrendim, çünkü Koleji'de o devirde başka dil konuşulmazdı. Fakat İngilizceye ilgimin nedeni, babamın yakın dostu olan ve o zaman Türk bahriyesinde bulunan Woods Paşa'nın benim için seçip gönderdiği hikâyelerdir: Okulda, bu devirde benimle tek ilgilenen Gülfaris- adında olağanüstü güzel ve yüksek sınıflarda bulunan bir kızdı. Ondandan başka da Türkçe bilen Miss Fersham beni odasına götürür, çeviri dersine devam eder ve aynı zamanda ömrü boyunca bana yardım etmiş olan Miss.Dood da benimle ilgilenirdi.

Bu devirde ancak bir yıl Koleji'de kaldım. İrade ile okuldan çıkarıldım. Bu yıl içinde bir yandan Ahmet Ağa, bir yandan da Teyze beni çok güç bir duruma soktular. Ahmet Ağa okul kitaplarındaki bütün resimlerin gözlerini çıkarır, yazıları bozardı. Yerli destanlardaki resimlere neden aynı şeyi yapmadığını sorduğum vakit, «Onlar insana benzemiyorlar ki, bir

kere bunlara bak, Allah'ın yarattığı insanların aynı, nerede ise konuşacaklar, bu gibi olmaz.» derdi.

Teyze de elimdeki incil'i görünce fena halde isyan etmişti. O zaman Kolej'de İncil kültür derslerinin arasına girer ve ayrıca bir ders sayılırdı. Bunda, sanıldığı kadar misyonerlik yoktu diyebilirim. Gerçekte, insan Davut'un Zebur'unu, Süleyman'ın felsefi parçalarını okuduğu zaman bunda belirli bir dinin parçasını değil, felsefi ve edebî düşüncelerin birer anlatımını görür. Hele savaş bölümleri bana az çok Battal Gazi hikâyeleri gibi gelirdi. Şurasını dikkate almak gerekir: İncil çok seçme bir heyetçe en güzel İngilizceye çevrilmiştir. İngiliz edebiyatında, hattâ edebî olmayan yazılarda bile mutlaka İncil'den cümlelerle karşılaşsınız. İngilizce var oldukça, hattâ Hıristiyanlık ortadan kalkmış olsa bile siyasî ve öbür her hangi bilim konularında da mutlak ve mutlak incil'den cümlelerle karşılaşsınız. Bundan dolayı her İngilizce bilen, eğer kültür ve bilim yönleriyle ilgilenirse mutlaka incil'i okumak zorunluğundadır. Her halde ben İncil'i eve getirince hemen ortadan kaldırdıkları için derslerimi hazırlayamıyordum. Uç kere paramla almış ol-

F.: 6

82

MOR S A L K I M L I EV

düğüm incil birbiri ardına ortadan kayboldu. Bu beni sınıfta küçük düşürüyordu, çünkü arkadaşlarımdan İncil'lerini isteye-miyordum. Bütün bu manasız dinî korkutma bende fazla olarak «Serencam-ı Mevt»i okuduğum zamanki korkuyu, rahatsızlığı yeniden içimde uyandırdı. Çok şükür Teyze'nin bir kızı dünyaya geldi de benim İncil okumamı ona unutturdu.

O kış geçti. İcadiye'nin Hıristiyan mahallesi çok şen bir karnaval gösterisi yaptı. Aynı zamanda Ahmet Ağa beni pazar günleri karşıdaki Kel Hasan Tiyatrosuna götürürdü. O Türk sahnesinin son büyük tuluatçısıydı. Özellikle uşak rolünde sahnede görüldüğü an, seyircileri yerinden oynatırdı. Aynı zamanda o günlerde altmış beşinde olduğu söylenen Peruz Hanım da hem kantolarıyla, hem de sahnedeki başka rolleriyle seyircileri hâlâ hayran ediyordu. Tiyatronun önünde her vakit kupkuru, perişan kılıklı, zavallı bir ihtiyar görürdüm. Fesinin üstünde bir mavi boncuk, buruşuk yüzünde akıldan eser bulunmayan, bunamış bir adamdı. Peruz Hanım her hafta ona biraz para ve birkaç simit verirdi. Ahmet Ağa : «— Bu ihtiyarı bu hale getiren Peruz Ha-nım'dır. Parasını o yemiş. O karının gözleri kaç tane yürek yakmıştır.» derdi. Muhayyilemde Peruz Hanım'ı zenginlerin yüreklerini kızartır, yakar ve altınlarını çiğner, yutar gibi görürdüm.

Bu tarihte babam bize haftada bir kere geliyordu. Bazen de beni alıp Beşiktaş'a götürüyor ve orada birkaç gece misafir kalıyordum. Fakat ziyaretler iki bakımdan beni azaba sokuyordu. Beşiktaş'ta, rakip evinden geldi diye Ablanın çevresi bana biraz yabancı tavrı alıyor, soğuk karşılıyordu, İcadi-ye'ye döndüğüm zaman da Beşiktaş hakkında sorguya çekiliyordum. Bundan başka da iki tarafta da kendilerine büyü yapıldığı kanısı ortaya çıktı. Bu aralık babam beni Kolej'den almaya mecbur olduktan sonra İcadiye'de oturmak için sebep kalmadı. Kısa bir süre için Missj Dood muntazaman gelip İngilizcemi sürdürdü. Fakat çok geçmeden Üsküdar çarşısı denilen bir caddede bir eve taşındık. Ama babam benim mutlaka kendi yanında, Mor Salkım-lı Ev'de yaşamamı istiyordu. Bir hayli tartışma ve uğraşmadan sonra sürekli yerim Beşiktaş oldu... Üsküdar'a misafir olarak gelip gitmeye başladım.,.

UESUJ

şiuuijts o zaui9}ası J3;ası '

eziq 'iuua:> 'uapJ9fa}9ZB3

Q

JG[BIOBJ

nuos '

DA uapuiAa ıqıS unziq -30 3A lauuao

jajauqBs tr}işa5 uapurauuaq pjoXnio ijauiap 9u aoA*nio ıpuıap au ng»

uapun;sn ununfnizoS 5uiA9s Jtq npnuın

•npioA'njn p dı^eS iqig i|aşiutş JBJi{9| rauEijngo ep spuıaa^zog UUH^ ng -npJoÂii{B JEJşBA" uızrsj{Buıanp

-zıq -UJB5

apuiSı unjjns tztuap TABUI uBUBzn aputsada; UUBJ

BIJIIBS ng

•np

'IPJH9CI 3ÎTIuîilŞBŞ

aitquapaiq aptuuaizoS ZEUI5{Eq JBJ{Bq BUIJBIBJ:BJ ŞBq utu ^ aıq apui[a tija^
qnBS '^P11^ -i{q nŞnp{o

uauiaSa un^ns j{B{;nuı BpBjog -npJoXii(ip Şİİ(TP Şnuun;o auuuıı -EH 9p 9uiaıq 'JBJUO
auuiq utumapuım aŞpj[ijnAnq ii{i iifBp -BJOS 'uitJBjji;Bq iXj 'npioXituai^aq ntunanp aıq
ai^oq asuiıjf Bp -uqsv 'UŞiuiBuıiBi{ uBjinuin ijauiııoS muBunSo af^nzos BA"unp uiuBqEq
BUB jB^ı;qı iyi ng 'ıpjiiB nunqn^^aui aA JipŞ ^TS a2iq uı5ı naiilŞ3JaB a^ısBisEA iBnauiv Jiıq
unŞıpiuB; raiuaq

BuiŞtp

Bjuos uB;3{H5{i5 A"Eqns

-UIBJJ -ijinpjo^njnio afi tpuajg ıpuıBjj iŞa aA j apziq 'BpuisEjos ŞıuaS utAa 'unS ift

ip JIJBSIUJ

INV1!

IIA

IV

YİNE MOR SALKIMLI EV

Arlık o büyük sofa, çifte merdivenler bana eski güzelliklerini kaybetmişler gibi geldi.

Haminne'nin odasında Abla yatıyor, o sevimli beyaz örtülü sedirin yerinde şimdi Avrupa biçimi eşyalar duruyordu.

Buraya temelli olarak geldiğim gün, babamın Abla ile evlendiği günleri hatırlattı. Yeniden bütün aile toplanmış, beni yukarıdan aşağı inceliyorlarmış gibi geldi. Kimse ile senli benli değildim, kimse bana doğrudan doğruya ilgi göstermiyordu. Teyze'yi çok arıyordum. Babam bir çocuk gibi sevinç içindeydi. Kolumdan yakaladı ve bana hazırlattığı odaları gösterdi. Teyze'nin eski odasını bana yazı ve ders odası olarak hazırlatmış, oraya büyük bir yazı masası, rahat ingiliz koltukları, bir de salıncaklı sandalye koydurmuştu. Yatak odam Kemal Dayı'nın odasıydı. Yatağımın önüne kahverengi bir perde çekilmişti. Sıkıntılı olduğum zamanlar bu perdenin arkasına saklanır, âdeta o odadan manastıra çekilmişlerin iç durgunluğunu duyarım. Babamın oda eşyalarımla kendisinin ilgilenmesini yadırgadığım çevrede onu sağlam bir sığınak haline sokmanca yol açtı. Göz yaşlarımı tutmaya çalışarak boynuna atıldım.

O gece ilk defa bir odada yalnız yatıyordum. Baş ucum-daki gece lambasının üstündeki fanus tıpkı Kraliçe Victoria' nın o günlerdeki garip resimlerine benzerdi. Hemen ertesi gün Arapça öğretmenim Şükrü Efendi geldi, derslerime başladım. Arap gramerini öğretmek için o kendine özgü bir metot bulmuştu. Ben o metodu denediği ilk öğrenciydim. Kur'an'ı çok geçmeden anlamaya başladım. Haminne ayrılırken bana «Orada herkes beynamazdır, sakın geceleri Kulezü'leri ve Elham'ı okumayı unutma.» demişti. Bunların manasını anlamak bana çok büyük bir avunma verdiği için, her çocuğun bunları yatarken Türkçe olarak tekrarlamasının çok hayırlı olacağına ina-

84

MOR SALKIMLI EV

nıyordum.

«Yattım sağıma, döndüm soluma»yı ilk o gece tekrarladıktan sonra, her zaman Fatıha'yı okuyordum. (Bütün dünyaları yaratan Allah'a hamdolsuh, merhametliler merhametlisi, hesap gününün Allah'ı, sana tapınır, senden yardım dileriz. Bize, gazabını üstüne çekenlerin, yollarından sapanların değil, nimetine lâıyk gördüklerinin doğru yolunu göster.)

Bunları sırayla okurken' uyku bastırır, sessizlik içinde uyurdum. Fakat burada giyinirken bana yardım edecek, saçımı tarayacak kimselerin olmaması hayatımı güçleştirmişti. Aslında, çocukların belirli bir yaşa geçme devrinde gerek yüzlerine, gerek tavırlarına çöken salaklık ve çirkinlik bende de çok çok vardı. Ve bu beni üzüyordu. Özellikle aşağıdaki hep mavi gözlü sarışın insanları düşündükçe odadan çıkmaktan çekmiyordum. Saçlarımın fazla kalın olması da taranmamı ve örmemi güçleştiriyordu. Bundan ötürü, içlerinden bazı parçaları keser

dururdum. Evet, çocuklara küçük yaşta kendi kendilerine bakmayı öğretmek gerekli olduğu kanısına o zaman varmış olacağım.

Abla'mın kardeşinin kızı Feyziye ile biraz sonra arkadaş obuaya başladım. Kitaplardan, derslerden vakit bulunca onunla benim odada konuşurduk. Her türlü üstelemeye karşın misafirlerden kaçardım. Çünkü, o günlerdeki utanmak ve sıkılmak duygusu bende âdeta bir işkence halini almıştı.

Merhum Şükrü Efendi'nin metodu benim için çok yararlı olmuştu. Metodunun ilk başarısı diye beni dinletmek için durmaksızın eve büyük .misafirler getirirdi. Bununla birlikte, erkeklerden kadınlar kadar çekinmez ve sıkılmazdım. Her halde erkekler insana kadınlar gibi kendileriyle ilgili sorular sormazlardı. Aynı zamanda Şükrü Efendi gibi bir öğretmenden islâmîliği öğrenmek, bana dinimiz hakkında açık fikirler veriyordu. Beş vakit namazımı kılıyor, perşembe ve pazartesiye yüksek sesle ölülerin ruhuna Yasin okunurken, benden başka kimse bulunmayan üst katın sofasına ve odalarına vuran sesimde âdeta geçmiş günleri çağıran garip bir anlarn vardı. Dinin mistik yanı, biraz da belki bu sofulaşmamın bir tepkisi olarak başka etkilerle hayli erken içimde uyanmaya başladı.

Abla ve ailesi, tamamıyla kendi çevre ve hayatlarına kapanmış, ben de her zamandan çok kendi Benliğimin içine gömülmüştüm. Kafamda, çevremdeki hayat sahnelerini anlamak için MOR SALKIMLI EV

85

derin bir inceleme merakı uyanmıştı. Yaşımla hiç de uygun olmayacak derecede içimde bir ruh canlılığı baş göstermişti. Daha sonraları sözünü edeceğim Hamdi Efendi'nin mistik ve felsefî konuşmalarının da bunda bir etkisi olduğuna hiç kuşku yoktur. Çünkü o zamana kadar hayatın anlamını ancak bana yapılan dinsel öğrenimin sınırları, içinde görüyordum. Bu dönemde başlayan namaz ve oruç uzun yıllar sürdü. Geceleri, özellikle yatsı namazından sonra seccadede oturur, çocuk dilimle içimde biriken sorunlar hakkında Allah'la konuşur dururdum. En çok, insanları hayvanlara ve insanları insanlara eziyet etmeye sürükleyen nedenleri anlamak isterdim. Hepsim kendi yaratmış olduğu halde, Allah'ın neden Müslüman olmayanları cehenneme gönderdiğini bilmek isterdim. Bununla birlikte yarım yüzyılı aşkın bir süreden beri hep herhangi din, hattâ siyasal inanışlarda insanların kendilerinden olmayanları ahrette veya dünyada neden cehenneme göndermek istediklerini öğrenmiş değilim.

Kafamdaki bu acı soru işaretinden çok üzüntü duyduğum için ilk defa Süleyman Dede'nin o emsalsiz Mevlit'inin. Velâdet bölümü beni büyüledi ve daima büyüleyecektir. Eminim ki, dedem tıpkı benim gibi rahmet kapılarının bazı insanlara kapanmış olmasından azap duymuştu. Âmine Hatun'dan Peygamberimizin doğduğu gün, çocuğun dünyaya yeni açılan gözlerinden yaşlar akarak günahkârlar için Allah'tan kurtuluş dilemesi Türklerin dinî edebiyatında başta gelen bir pasajdır.

Haminne'nin zamanında, yakın komşumuz olan Peyker Ha--nım'ın evine de bu dönemde sık sık gidiyordum. Orada içimdeki tedirginlik biraz diniyordu. Peyker Hala dediğimiz bu saraylı hanım vaktiyle Sultan Aziz'in sarayında tiyatro örgütünde cambazlığıyla ünlüymüş. Kuvvetli, esmer, sağlam, doğru sözlülüğü ve açık elliliğiyle dostlarına' kendini çok sevdirmiş bir kadındı. Aynı zamanda çok güzel piyano çalardı. En çok Verdi ve Bellini'nin eserlerini ezberden çalarken, çevresini büyülerdi. Ben onun Carmen çalışındaki ahenk ve içten gelen hayat seslerini hiç bir yerde duymadım diyebilirim. Garip olarak bunları hep nptasız çalardı. Bundan başka da Peyker Hala o günkü sosyal geleneklerin kadın hayatına vurduğu zincirleri koparmış atmıştı. Kocasının dostları, genç bir subay olan oğlunun arkadaşlarıyla bir

86

MOR S A L K I M L I EV

erkek gibi oturur konuşurdu. Hattâ yakından tanıdığı bizim gibi komşuların erkekleriyle de, babam da dâhil, tamamıyla bir erkek gibi arkadaşlık ederdi. Genç yaşında saraydaki cambazlık sanatının verdiği kuvvet onu tabiatın en açık ve hiç bir şeye boyun eğmeyen bir yaratığı yapmıştı.

Kocası Hamdi Efendi de çocukluğumun yaşlı erkek dostları arasında unutulmaz bir kişiydi. Mistik bir adamdı. Panteist idi. Musikiyi çok severdi, fakat dünyada bir bilmece gibi görünen eşyayı ve hayat olurlarını açıklamayı daha çok severdi. Onu dinlemek beni

dinlendirmekle birlikte, sözlerinden pek bir şey anlayamazdım. Çünkü o konuşurken bütün kâinat en küçük ayrıntısıyla birbirine karışmış gibi gelirdi. Hamdi Efendi ile Peyker Hanım'm evlerine hep aydın insanlar geliyordu. Hamdi Efendi'nin dostları arasında ilk hürriyet şehitleri de olduğunu ve çektikleri işkenceleri de anlatır dururdu. Fakat benim için hürriyet denilen kavram daha seçik değildi. Yıldız sarayındaki kudretli padişahın halk tarafından tiksiniilen bir destek olduğunu, Türk milletine mutluluk vermek isteyen birçok vatandaşı yok etmiş olduğunu ilk defa ondan işitmişim. Küçük kardeşim Nilüfer'le de yavaş yavaş birbirimize yaklaşıyorduk. Nigâr doğduktan sonra annesinin odasından çıkmış, büyükannesinin odasında yatıyordu. Durumu âdeta bir üvey çocuk gibi olmuştu. Bu savsaklanma onu çok yaramaz yapmıştı. Kızınca insanı ısırır, kendi saçlarını yoları. O güzel beyaz yüzündeki iki siyah kaş altındaki siyah kirpikli yeşil gözlerinin içinde durmaksızın şimşek gibi insanı yakmaya hazır bir ateş vardı. Şimdi benim odama geliyor ve ben çalışırken masama dayanıp saatlarca beni inceliyordu. Ne zaman olduğunu pek bilmiyorsam da çok geçmeden o da benim odamda yatmaya başlamıştı. Benim için o âdeta bir Şayeste rolünü alıyordu.

Üsküdar'daki evi ilk uzun ziyaretim sırasında önemli bir olay oldu. Bütün ev halkı sanki bayrammış gibi ayrı ayrı beni çekip yanaklarımdan tekrar tekrar öpüyorlardı. Teyze saçlarımin fena taranmasından şikâyet etti. «Bakmamışlar, zayıflamış» diyordu, işte 1895'te şehrimizi altüst eden deprem o ziyaret sırasında olmuştu.

MOR S A L K I M L I EV

87

Teyze'nin odasında otururken birdenbire avize ve hattâ camlar şangur, şungur etmeye başladı. Teyze, babamın son ve tek erkek çocuğu olan merhum Sait'e gebeydi. Ben bundan bir şey anlamadım, fakat Teyze'nin yüzünü korku sardığını ve du-daklanıyla bir dua mırıldandığını gördüm. Yerin altından çok büyük bir inilti, sokaklarda bir koşuşma, korkunç bir uğultu başlamıştı. Hemen pencereye gittim. Bütün Üsküdar halkı çarşıda, ortalığı örten bir toz, dumarı bulutu içinde, şaşkın şaşkın koşuyorlardı. Bütün dükkâncılar dışarıya fırlamış, karşıdaki hamamdan bellerinde peştemal, ayaklarında nalın, yarı çıplak birtakım adamlar «Allah, Allah» diye hay kırıyorlardı.

Haminne sofadan «Çabuk aşağı gel» diye haykırdı, ben de onun arkasından durmamacasma sarsılan merdivenlerden indim. Son basamaktayken bahçede yıkılan bir duvarın gürültüsünü duyduk. Açık kapıdan giren to/Jar yüzümüzü sardı.

Garip olarak, içinde bulunduğumuz tehlikenin derecesini kavrayamazdım, bu olayda biraz heyecan ve serüven duygusu vardı. Bahçeye çıktını, salıncağa binerek sallanmaya başladım. Arkamdaki düz duvar yere indi. Sonra evin içinde acayip sesler çıkaran bir düdük çalındığını duydum. Yalnız, galiba Havva Hanım «Kıyamet kopuyor, Deccal çıktı» diye haykırdığı zaman tüylerim ürperdi, çünkü o /aman «Serencam-ı MevUteki kıyamet günü Deccal çıkacağını, ölülerin mezarlarından kalkıp, onun ardından gideceklerini yazan parçayı hatırlamıştım. Aynı zamanda Kur'an'dan bir ayeti hatırladım. Dünya depremle sarsıldığı gün, yerin içindekileri dışarı atacağı aklıma geldi. Bereket versin Mahmure Abla içeriden «Korkma Halide, Deccal değil, Hüseyin» diye bağırdı. Meğer uşak Hüseyin içeride eline bir düdük almış, çalışıyordu. Ertesi günden başlayarak Haminne gazeteleri yüksek sesle okuyor, hepimiz çevresinde toplanıp dinliyorduk. Kapalıçar-şı'nın içine gömülen insanların sayısı kadar, ölümlerinin şekli de korkunçtu. Hemen bütün istanbul bahçede yatıyordu. Biz bahçede yatmadık, ama Mahmure Abla'nın sinirleri o kadar bozulmuştu ki, gece sabaha kadar dolaşüyor, hiç bir yerde yatmıyordu. Hemen hemen sabahtan akşama kadar seccadeden başı kalkmıyor, en küçük gıcırta onu kendinden geçiriyordu. Her evde ve her insanda bir pişmanlık, bir ibadet krizi baş göstermişti. Ben de Haminne'nin seccadesinin arkasına benim-

88

MOR S A L K I M L I EV

kini yayar, bir daha günah işlemeyeceğime, süslü ve ipekli esvap giymeyeceğime yemin eder dururdum. Ama bu pişmanlık ve dünyadan vaz geçme havası ancak birkaç ay sürdü. O yılın sonunda Mahmure Abla'yı everdiler.ve bütün ev halkı en süslü ve en pahalı esvaplar yaptırdı.

Düğün hazırlığı sırasında Üsküdar'a sık geliyor ve uzun kalıyordum. Babam da Üsküdar'a sık geliyor, Mahmure Abla' nın düğün hazırlığı ve çeyizleriyle uğraşıyordu. Mahmure Abla on beş yaşındaydı. Yusuf enişte içgüveysi olarak eve girdi. Herkes depremi unutmuştu. Kına gecesi Çingene Havva denilen, Haminne'nin eskiden tanıdığı güzel sesli bir kadın, birkaç Çingene şarkıcı, bir utçu, bir de kemancı getirdi. Kendisi tef çalıyor, âdeta orkestra şefliği yapıyordu, istanbul'un hâlâ en -sevdiği türkülerinden olan «Yemenim» i onlar koro halinde söylerken âdeta kendimden geçtim. Ertesi gün Mahmure Abla'yı alnında, yanaklarında ve çenesindeki yapıştı maları, tacı, telleri ve duvağıyla gördüğüm zaman sindim. Ben de kendimi artık çocukluk dönemini atlatmış, büyükler arasına girmiş gibi hissettim. Babamın kuşak bağlaması, para serpmesi benim için geleneğin hiç unutamayacağım bir belirtisi oldu.

Beşiktaş'a tlöndüğüm zaman bütün evi heyecan içinde buldum. Yainen'den, biri Abla'ya, biri bana iki halayık gelmişti. Benimkinin adı Reşe idi. Çok güzeldi. Sekizle on yaşları arasındaydı. Habeşlerin huyunun gamlı ve hüzünlü olduğunu işit-miştim. Bir rmemlekete, hele dilini bilmedikleri bir memlekete, ilk geldikleri zaman çok yadırgıyorlardı. Haminne'nin, piliçlerle Habeşlerin dünyanın en nazik yaratıkları olduklarını söylediğini hatırladım. Reşe anlama merakından çok, korkuyla hepimizin yüzüne bakıyordu.

İlk geldiği akşamı hiç unutmam. Reşe için bir yer ayrılincaya kadar benim odamda, yer yatağında yatacaktı. Artık Nilüfer de benim odamda yatıyordu. Bir beyaz küçük kız karyolasından, bir kahverengi daha büyük bir kızcağz da yer yatağından başlarını kaldırmış birbirlerine bakıyorlardı.-«— Ne var Nilüfer?» «— Ben onunla yalnız kalmanı abla, korkuyorum. Ya

yamyamsa, beni yerse?»

Hepimiz çocukluğumuzda yamyan hikâyeleri dinler, dururduk. Özelliklerinin iki uzun köpek dişi, arkalarında bir kuyruk

MORSALKIMLIEV

89

olduğu söylenirdi. Bu hikâyelere pek inanmamakla birlikte, eğildim Reşe'ye baktım. O da gece kandilinin ışığında sinirli sinirli güldü. Beyaz dişlerini parlatan bu gülüş korkmuş, büzülmüş bir kedi yavrusunun dişlerini göstermesine benziyordu. Ni-lüfer'e dişlerinin bizimki gibi olduğunu söyledim. O kuyruğu olup olmadığını da yoklamamı- istedi, ama onu yapamadım.

İki gün sonra Reşe'yi odamda bir Habeş dansı yaparken buldum. Saçlarını çözmüş, parlak bir yün yumağı gibi tepesinde kabartmış, gözleri ve dişleri pırl pırl, kendisi yere çömel-miş bir çekirge gibi durmadan sığıyordu, her defasında «Çu-çumbi, çuçumbi, çuçumbi» diye bağıyordu. Ben de hemen çö-melerek onun marifetini yapmak istedim, fakat başaramadım. Galiba bu durumda bu kadar hızla sıçramak ancak Habeş dizlerine özgü bir marifetti. Sevinçli olduğu zaman hep bu numarayı yapardı. Fakat hüzünlü olduğu zamanlar gözleri tavanda, yanık ve âdeta ağlayan bir sesle «Fidefanke, fidefanke, taşa şurururu...» diye Habeş havası söylerdi. Anlamını bir türlü öğrenemedim. Çünkü, Reşe Türkçe öğrendiği zaman Habeş-çe'yi unutmuştu. Ama bu havada çocukluk hayatının acı bölümünü sezdirecek bir hüzün vardı. Sonraları, bana esircilerin onu nasıl çaldıklarını, günlerce Habeş ormanlarında nasıl yürüt^ tüklerini anlattığı zaman, hep o ilk türküsünün anlayamadığım kelimelerindeki gamı ve kederi sezdim. Ben de içime hüzün çöktüğü, hayatımızın hepimize yüklettiği sıkıntıları duyduğum zaman, Reşe'ye bir türkü söyler, gözlerimi kapar dinlerdim. O, .«Şurururu» benim için büyülü ve sınırsız bir düzlük, bir denizin mi, yoksa ormanların, yahut insan kalbinin iniltisi mi, diye kendi kendime sorar dururdum.

Reşe Türkçe konuşmaya başladığı zaman, ilk gece odamdaki duygularını bana anlatırdı. Nilüfer'inkilerden başka değildi. Ona da esircilerin onu Yemen'e getirdikleri zaman, birisi beyazların, özellikle istanbulluların Habeşleri yediklerini söylemiş. Reşe de, herhangi an kesilip yenilmeyi bekliyormuş. Özellikle Nilüfer'in bidüziye başını yataktan kaldırıp ona baktığını görünce kendi kendine «Uyumamı bekliyor, gözümü kaparsam büyüklere haber verecek, gelip beni kesecekler, yiyecekler» dermiş.

Reşe'nin anlattığı tutsaklık faciası içimi çok yakmıştı. Haminne'nin «Azat kâğıdı» dediği ve kendi halayıklarına verdiği

MOR SALKIMLI EV

kâğidin aynını yazdım. «Sakla, kimse artık seni satamaz» dedim. En çok istediği şey kendi başına bir odası olmak ve bana eş giyinmekti. Oda sağlandı, eş giyinme işine aile razı olmadı. Bununla birlikte, ben büyüüp evlendiğim, kendi başıma ev sahibi olduğum zaman, eş giydirmeyi vaat ettim ve sözümde durdum.

Bir gün Fevziye ve Abla'mın Anadolulu hizmetçisiyle garip -bir şey yapmaya karar verdik. Bize, servilere belirli bir dua edilip, kuyudan kırk kova su çekilirse, kırkinci kovadan bir ha^zine çıkacağım söylemişlerdi. Bir perşembe akşamı, bunu denemeye karar verdik. Fakat ancak beş on kova çekebildik, çünkü kova kuyunun dibindeki taşa dokundukça, gecenin durgunluğunda öyle garip ve derin sesler çıkarıyordu ki, bize mezar-hklardaki servilerin başlarında yeşil sarıklarla üstümüze doğru geliyor gibi geldi. Hemen yukarıya kaçtık. Fevziye ile Reşe o gece korkuyla sabaha kadar odamda oturdular.

Eskiden kuyulara aklın almayacağı böyle nitelikler yüklenirdi. Hemen hepsinde gizli bir hazine olduğu söylenirdi. Bunlarla ilgili bir sürü efsaneler vardı. Nişantaşı'ndaki bir konak üstüne söylenen bir kuyu efsanesi beni o kadar büyülemişti ki, ilk yazılarımdan biri, ondan ilham alarak «Sihirli Kuyu» olmuştu. Fakat o basıldı mı, basılmadı mı hatırlamıyorum. Burada asıl halk arasında söylenen büyülü kuyu hikâyesini tekrarlayacağım :

Söz konusu olan taş konakta, sözde, gayet güzel yüzlü bir peri varmış. Konağın genç Çerkez halayıklarından biri, gece yarısından sonra kuyudan su çekerken bu periyi görmüş ve âşık olmuş. Ondan sonra bir türlü kuyunun çevresinden ayrılmaz ve kendini kuyuya atmak istemiş.

Kızın bu hali onun «iyi saatta olsunlar» in eline' düştüğü kanısını uyandırmış. Bu işlerde çok usta olan bir hocaya kızı götürmüşler. Hoca kıza kuyu perisinin yine görüldüğü zaman tekrarlamasını salık verdiği bir dua ezberletmiş.

O akşam kızcağız gece yarısından sonra kuyunun başına gitmiş, beklemiş ve hemen peri ile karşılaşmış. Ama, kız hocanın öğrettiği duayı okur okumaz peri arkasını çevirmiş. Bu güzel delikanlı perinin arkası o kadar iğrençmiş ki, kızcağız hemen sevdasından kurtulmuş. Anlaşılan erkek perilerin arkası acıkmış, bütün iç organları meydandaymış. Belki bundan do-

MOR SALKIMLI EV

91

layı büyülemek istediklerine hiç arkalarını göstermezlermiş, •çünkü arkalarını görenin üstünde hiç bir etkileri kalmazmış.

Eyüpsultan başta olmak üzere insanlara geleceklerini gösteren bir hayli niyet kuyuları vardı. Hattâ hırsızları bile bazen bu yolla yakaladıkları, çünkü çalınan eşyanın kuyuda görüldüğü söylenmiştir. Akli başında adamlar bile bana bu kuyular hakkında açıklaması zor hikâyeler anlatmışlardır. Her halde kuyuya bakanın ruh hali ve o ânın ışıklarının etkisi bu kuyu hayallerinde bir rol oynamış olsa-gerektir.

Babamın Sultantepesi'ndeki evi alması söylendiği sırada, Beşiktaş'ta genel bir enflüanza salgını başlamıştı, Sultantepesi' ndeki evin yarısı mahlûl, yarısı da Yusuf Enişte'nin akrabalarınınındı. Ev çok yıkık, bahçe o kadar büyük ve perişandı ki, kimse almak istemiyordu. Çok ucuza satacaklardı. Fakat onarım meselesi tabii çok zordu. Her halde babam aylığının bir kısmını hemen hemen ömrünün sonuna kadar bu ev için yaptığı borcu ödemeye ayırmıştı. Çok geniş olan evi iki, hattâ üç dört aileye ayırmak elde idi. Hattâ her aileye de kocaman bir bahçe ayrılabilirdi.

Babam hemen hayran olduğu bu geniş manzaralı evirt, çocuklarının üzerinde yapacağı iyi etkiyi düşünerek çok seviniyordu. Her akşam onarım planları yapıyor, son yıllarda meydana çıkan sıkıntı ve tedirginlik havası sanki gideriliyordu. Tabii bundan dolayı Üsküdar'a sık sık gidiyordu.

Abla enflüanzaya tutulmuştu. Bunun etkisiyle ilk defa aramızda yakın ve içten bir yakınlık belirdi. Babam beni Abla' nın karşısındaki yatağa yatırır, ikimize de sabaha kadar bakardı, çünkü ben de o aralık o hastalığı almıştım.

Babamın bu aralık Üsküdar'a gittiği bir akşam Abla'nın evlilik hayatının acı taraflarını ilk defa kavradım. Babam epey zamandır Üsküdar'a yalnız gündüzleri gidiyor, akşamları dönüyordu. Fakat o akşam dönmeyecekti. Çünkü Abla'nın harareti düşmüş ve Teyze de ikinci çocuğunu doğurmuştu. Babamın dört kızına eklenen bir oğlan, ailede önemli olay gibi bir şey oldu.

Bununla birlikte babam da bir çocuğu sırf oğlandır diye sevecek yaratılıştta değildi. O, çocukların hepsini sever, bakılmaya muhtaç oldukları zaman, âdeta bir ana duygusuyla, onlarla uğraşırđı. Bütün bunlara karşın Abla'nın, oğlu olmama-

92

MOR S A L K I M L I EV

MÖ R S A L K İ M L İ EV

93

sı konusunun asıl içini yediğini o akşam anladım. Bir çeşit kıskançlık ıstırabının nöbetine tutulmuş gibiydi. Benim ateşim çok yüksekti. Başımın çok ağrmasına karşın onu saatlarca dinledim.

Abla'nın geçirdiğı hastalıktan dolayı düşkünlüğüne bir de, o geceki sinir nöbeti eklenmişti. Ona ne kadar acıdığımı anlatamam. Poligami demlen şeyin nasıl bir felâket olduğunu o geceki kadar duymuş değilim. O zamana kadar daha fazla Tey-ze'nin yüzüne vuran acıyı görürdüm. Halbuki babam da evlendiğinden beri bir an bile içi rahat olmamıştır. Her halde bir kadının kocasının metresine karşı duyduğu kıskançlık, ortağına karşı duyduğundan bambaşka bir şeydir.

Abla'nın bu kıskançlık nöbeti sabaha karşı bir ölüm korkusuyla sonuçlandı. «Halide, ölüyorum, doktor istiyorum, Halide, kalk, babanı getir.» diye bağıırıyordu.

Yataktan sürüklenerek kalktım. Ellerine sarıldım, oturdum. Sokaklarda bir ölü sessizliği ve koyu bir karanlık vardı. Arada bir uzaktan köpek havlamaları işitiliyordu. Evde bir erkek yoktu, kadın hizmetçiler yataktaydı. Şafak söker sökmez gidip Peyker Hala'yı getireceğimi söyledim, azıcık sakinleşti. Sonra Kur'an'ımı çıkardım ve yüksek sesle bir Yasin okudum. O sessiz koca evde bu, ne garip yankılar yaptı. Fakat Kur'an' m o ahengi hastanın sinirlerini gevşetti, gözlerini kapattı. Ben de yavaşça giyindim, arka kapıdan duvarlara dayanarak Peyker Hala'ya gittim. Ateşli bir halde sokağına çıktığımdan dolayı beni -bir hayli azarladı, ama artık konu onun kudretli eline bırakılmıştı.

Sultantepe'sine taşındığımız zaman en çok üç kişiden ayrılmak beni üzüyordu. Bunların biri Peyker Hala, öbürü Hanıdı Efendi, öteki de Nuri Bey'dir. Şimdiye kadar sözünü etmediğim Nuri Bey hayatıma çok derin ve sürekli bir etki yapmıştır. Onunla dostluğumuz ben yedi yaşında, o da her halde altmışına yakınken başlamıştı. Bununla birlikte yaş meselesinde küçükler büyüklerin yaşlarında daima abartma yaparlar.

Nuri Bey, Namık Kemal mektebinin en içten bir kişisi, aynı zamanda Namık Kemal'le gençliğinde de Paris'te bulunmuş bir şairdir. Abdülhamit, Namık Kemal'i, saf dışı ettikten sonra her nasılsa ikinci derecedeki arkadaşını rahat bırakmıştı. O aralık Düyunumurniye'de önemli bir yeri vardı sanıyorum.

Nuri Bey'in bütün ilgisi sanat ve fikir adamları çevresin-deydi. Salonu, kısaca Türk ve Batı müziğinin tanınmış kişilerinin bir merkezi gibiydi Genellikle şair diye tanınan bu mübarek insan, ekonomik ve siyasal eserler de çevirmişti. Genç yazarlar ve musiki ilgilileri hep onun koruma ve yüreklendirmelerine güvenir, kendilerini çoğu' zaman o salonda tanıtırlardı. Babam, beni Nuri Bey'e götürdüğü zaman piyanoda ıskala devrini hayli çabuk atlatmış, İtalyan musikisinin bazı havalarını çalmaya başlamıştım. Babam bu ıskala devrinde inanılmaz bir sabır ve ilgiyle oturur, beni dinlerdi. Fakat ilk havayı çalar çalmaz, Nuri Bey'in Beşiktaş'ta bizim yokuşa paralel olan bir yokuştaki evine bir akşam elimden tuttu götürdü. Keman, ut ve piyano çalan bir hayli kişi arasında bir de saray mızıkasından uzun boylu bir asker vardı. Piyanonun iskemlesine bir minder koyduktan sonra Nuri Bey beni kaldırdı, oturttu. Önüme bir nota koydular, o kemaneye piyanoda eşlik ettim. Salon-dakiler belki yaşımın küçüklüğünden dolayı bana büyük bir ilgi ve sevgi gösterdiler. Hele babamın sevincine son yoktu. Belki muhayyilesinde beni geleceğın ünlü piyanisti diye canlandırıyordu.

O dikkate değer salonun biricik çocuk «müdavimi» ben olmuştum. Ama o saçlı sakallı seçkin toplantıyı hiç de yadırgamaz, anladığım ve anlamadığım konuşmalar beni çok ilgilendirirdi. Büyük kadınların arasında kendimi her zaman yabancı duyduğum halde erkekleri zaten kendime daha yakın buluyordum. Sonraları bana öğretmenlik eden merhum Rıza Tevfik'i de o salonda tanımış olduğumu sanıyorum.

Nuri Bey'in temiz ve sade ruhu da yaş denilen şeyi hiç göz önünde tutmazdı. Bunu özellikle bu günlerde ben .de anlıyorum. Kendimi çocuk ve çocuk ruhlu insanlara daha yakın duyuyorum. Nuri Bey'in bir hayli tanınmış müzisyenler tarafından bestelenmiş şarkıları vardır. Bunların arasında ve belki de başında hiç unutulmaması gereken şarkı şudur : Bak şu güzel köylüye, İşte bu kızdır peri. Toprak ile oynamış, Belli güzel elleri.

94

MOR S ALKIM LI EV

Hepsi seni söylüyor Terk edemem bu yeri.

Bunu, Yakacık'ta evinin yakınındaki bir köyün, belki kalbine seslenen bir köylü kızın ilhamıyla yazmıştı. Bu onun son sarkışıydı. Bana onu galip söyletir, kendisi de piyanonun yanında bir iskemleye oturur, başım piyanoya dayar, sevimli mavi gözleri uzaklara, belki köylü kızının hayaline dalar, din" ler di.

Sultantepesi'ndeki eve, onarılmadan taşındık. Ne kadar güzel bir yer olduğunu tarif etmek zordur. Odaların her birinde sekiz pencere, her katta Boğaziçi'nin kıvrılıp giden yeşil tepeliklerine, sularına, tarihî kulelerine bakan geniş balkonlar, Bahçe yeşil bir çamlık, aralarında papatya tarlaları ve yer yer boş genişlikler. Birçok yeşil ağacı arasında beyaz siyah en seçkin cinsten incir ağaçları, eski kuyular, büyük havuzlar, vahşî bir yeşillik arasından akıp giden billur bir dere.

Poligami denilen aile huzurunun düşmanı olan şey burada da içimizi kemirdi durdu. Evin yarısında Teyze ile Haminne, öteki yarısında da Abla ve ailesi oturuyordu. Benim odalarım iki bölümün arasındaki bir koridora açılan odalardı. Her iki tarafa da gidiyordum. Ama hiç bir taraf beni kendine mal edemiyordu.

Bu, hayatımın hastalık, tedirginlik ve zorluklarla dolu bir dönemdir. Aslında çocukluk çağımın en kritik yıllarına rastlayan bu günlerde çok şükür derslerimle, kitaplarımla, piyanomla kendimi avutabiliyordum.

Bir yıl geçmeden Teyze, babamdan boşandı. Haminne ile o civarda başka bir eve taşındılar. Evden çıktıkları gün ben yüksek bir ateşle kabakulaktan yatıyordum. Ama küçüklerin bahçede ağlamaları o kadar içimi yaktı ki, kendi kendime hiç kocaya va'rmamaya yemin ettiğimi hatırlıyor um.

O devirde daha insanlar taze yapraklar gibi güneşte yaşarken, bir gün karanlığa ve boşluğa gittiklerini henüz öğrenmiş değildim. Evet olayların etkisi tahmine sığmayan fırtınalar gibi insanların bir an önce yeşil ve şen yapraklar halinde sallandıkları dallardan sökülüp, boşluklara fırlattıklarını henüz bilmiyordum.

MOR SAL K İMLİ EV

95

Bu tarihlerde birbiri peşi sıra birçok hocam olmuştur. Birisi vaktiyle italyan sahnesinde oynamış olan Madam Liverdali, yaşlı ve eski bir primadonna idi. O bana şarkı dersi verirdi. Zavallı babam kendisi musikiye hayran olduğu için benim o alanda yaratıcı bir iç hazırlığım olmadığı bir türlü anlayamamıştı. Bununla birlikte bu ihtiyar ve emekli primadonna o devirde beni İtalyan musikisinin dramatik ruhunun ta içine daldırdı.

Arapça derslerimi Şükrü Efendi sürdürüyor, aynı zamanda Woods Paşa'mn salık veriş üzerine gelen bir ingiliz kadın öğretmen de eve gelip yerleşti. Vaktiyle Hindistan'da büyük bir çay tüccarının eşi olan kültürü yüksek ve çok akıllı bu kadının birinci kocası öldükten sonra, evlendiği adam kendisini bırakmış, o da, o zaman on bir yaşında olan bir kız çocuğu için çalışmak zorunluğunu duymuştu.

Coral (Koral) adlı güzel bir çocuğun da aramızda olması, hepimizin ingilizce'si için çok hayırlı olmuştu. Ben bu öğretmene özellikle Hindistan için, içimde uyandırdığı ilgiden ötürü minnettarım. Önceki öğretmenlerimden onun farkı, yalnız kültür alanında değildi. Büyük adammışım gibi benimle ciddî konular konuşur, hayatının her yanını bana anlatır dururdu. Bu bende bir gurur uyandırmıştı. Kardeşlerime birtakım çocuk hikâyeleri ve şiirler okurdu. Ama bana İngiliz edebiyatına, özellikle Shakespeare ve G. Elliot'a dair parçalar okutuyordu. Romancı olarak duygululuğumun kurumlarını bu kadın atmıştı diyebilirim.

Benim derslerim, daha önce de dediğim gibi, beraberce edebiyat parçaları okumaktan ibaretti. Fakat aynı zamanda «Mother» adlı bir kitaptan da çeviriler yaptırıyordu. Bu çevirileri o zaman bize sık gelen Mahmut Esat Efendi düzeltti, daha doğrusu yeni baştan

kendisi o zamanın olgun eski Türkçesiyle yazdı. Mahmut Esat Efendi bu eseri o kadar beğenmişti ki, benim adımla basılmasını önermiş, babam da hemen kabul etmişti. 1897'de Yıldız'da Türk-Yunan Savaşı şehitlerinin aileleri yararına açılan sergiye göndermişti. Oradaki komisyon «Mader» adını taşıyan bu küçük esere bir değer vermiş, olacak ki bana bir şefkat nişanı verdiler. Bu, beni hiç de memnun etmedi. Önce eser benim değil, Mahmut Esat Efendi'nindi. Sonra da Abdülhamit o yaşta bile bende öyle kötü bir duygu uyan-

MOR SALKIMLI EV

dırmıştı ki, onun tarafından ödüllendirilmek bana bir şereften çok bir alçalma, gibi geldi. İngiliz öğretmenimizin aramızdan ayrılması garip bir olay sonucunda olmuştu. O zaman, sevilen çocuklara halayık diye takıldığım daha önce de söylemiştim.

Bahçenin boş tarafına sebze ekilir ve satılırdı. Orada çalışan bir genç bahçıvan bu sevimli İngiliz çocuğuna «halayık» diye takılmış. Bunun anlamını bana sorunca, yapacağı tepkiyi hiç de düşünmeden söyledim. Bunun kötü bir amaçla söylenmediğini anlatmaya fırsat kalmadan bizim öğretmen bahçeye koştu, bahçıvan çırağına şemsiyesiyle saldırarak bir dayak attı ve hattâ şemsiyesini kırdı.

Anlaşılan bunu hazmedemeyen çırak bir gün bizim öğretmen geç vakit eve dönerken altımızdaki değirmenin yolunda birkaç arkadaşıyla ona saldırarak korkutmuş ve işte bundan dolayı aramızdan ayrılmıştı.

Sultantepesi'nde son öğretmenim, bana Fransız edebiyatı öğretmek için gelen Doktor Rıza Tefvik'tir. Ona herkes o zaman Filozof derdi, fakat aynı zamanda akla hayret verecek derecede bir taklit kabiliyeti vardı. Memleketin her sınıf halkının şivesini ve hayatlarını oldukları gibi canlandırırdu.

Aziz hocamın burada bilimsel yeteneğinden, modern Türkiye'nin başta gelen bir şairi olduğundan söz edecek değilim. O zaman daima İngiliz filozofu H. Spencer'den saatlarca söz ederdi. Fakat beni asıl ilgilendiren ve olgunlaştıran onun Doğu edebiyatının ve felsefesinin mistik yanını açıklamış olmasıdır. Özellikle Arapça ve Farsçası benzersizdi. Bana güzellik ve fikir bakımından benzersiz ve yeni bir dünya tanıttı.

Burada sanat ve biraz da fikir bakımından gelişmemin bir cephesini işaret etmek isterim. Fars edebiyatının yer yer mistik ve felsefi ruhu kadar belki de daha fazla, şekli ve benzersiz inceliği, zarafetiyle dikkati çeker. Bundan ötürüdür ki bu edebiyatın etkisi altında kalanlar, biraz kişisel özelliklerini kaybederler. Bu şekil kusursuzluğunun ahengi ve büyüğü çok zaman insana anlamı da unutturur. Fars ekolüne tutulan edebiyatçılarımızın bundan dolayı orijinal yönleri biraz felce uğramıştır.

Bu eşsiz, bazen de Fars modellerini aşan (Meselâ NefT.de olduğu gibi) bazı Türk şairlerine karşı bende de uzun zaman ahenklerine karşı, büyük bir hayranlık meydana geldi. Bunun-

MOR SALKIMLI EV

97

la birlikte çok geçmeden onları da yabancı bulmaya başladım Buna karşılık ha,K edebiyatının türküsü, musikisi hattâ mistik ruhu bana çok çekici va^yakın geliyordu. Onlar, insan zaafı ve hayatı bazen mizahî bir görüşle anlatmışlardı. Hattâ Allah'a bile sitem eder gibi seslenişlerinin, bir çocuk temizliği belirttiğini Ahmet Ağa lalamla Türk masalları okurken, bilinçaltı sezmiş ve benimsemiş bulunuyorum.

Öğretmenim Rıza Tefvik de belki bunu sezmişti. Çünkü Doğu edebiyatının karışık, içinden çıkılmaz yönleri hakkında konuşurken çok zaman halk şiirlerini ve masallarını ve türkülerini tekrarlar dururdum.

Sultantepesi'nde çoğu geceleri de kalır, saatlarca konuşur ve bazen babam uyur kalırdı. Fakat bütün bunlar bana yepyeni bir dünya penceresi açtı. Ben, güneşi de yağmuru da içine alan işlenmiş toprak gibi, öğretmenimin zengin belleğinin bütün servetini içime sindirmeye çalışıyordum. O da, o zaman yazmaya çalıştığım küçük küçük şeyleri okur, beğenir ve beni bu yolda özendirirdi.

Bu devir Türk dilinin zaten Arap ve Fars şekillerinin, kötü bağlarından kurtulmaya başladığı günlerine rastlar. Bu alanda özellikle Mehmet Emin ün yapmaya başlamıştı. Fakat öğretmenim Rıza Tefvik'in kendisi de bu sadelik içinde, bu yeni biçimin hep başta gelen küçük şaheserlerini yazmaya başlamıştır. Özellikle bu fikir ve sanat gelişiminde bana bir

hürriyet duygusu verdi. Yalnız düşüncede değil, şekilde de, kendimi ifade edebilmek, yoluna girebildim.

Ali Şamil Paşa da bu günlerde Üsküdar'a komutan olmuş ve bize sık sık gelmeye başlamıştı. Kadıköy'de büyük bir evde oturuyordu. Biri sarışın, biri Habeş iki hanımı ve ikisinin de renk renk çocukları vardı. Bu Habeş hanımla evlenmesinin hikâyesi pek hoştur.

Kadın, birkaç yıl önce ölen bir karısının halayığı imiş. Paşa, karısı öldükten sonra ağır hastalanmış. Ona bu 'Habeş kızı bakmış. Paşa kendisinin öleceğine kanaat getirdiği için, bu Habeş kızcağız ortada kalmasın diye, onunla evlenmiş, Fakat çok geçmeden güzel ve sarışın bir Suriyeli hanım almış, Ta-mamiyle bu sarışın hanımın etkisindeydi. Onun yanında Habeş F.: 7

98

MOR SALKIMLI EV

hanımın yüzüne hiç bakmazdı. Bununla birlikte, yalnız kalır kalmaz onunla şakalaşır ve büyük bir şefkat gösterirdi.

Paşa'mn Mahmure Abla'dan başka, üçü beyaz, üçü renkli çocuğu vardı. Rengi en koya olan büyük oğlu, garip olarak kendisine en fazla benzer, bana da çok ilgi çekici gelirdi... Ben bazen onlara misafir olurum. Evini hep akraba ve dostlarıyla dolu bulurdum. Şimdi konağının yanına yaptırmış olduğu üç evden birinde, Mahmure Abla da üç çocuğuyla yaşıyordu.

Akşamları çok neşeliydi. Oğullarını Kürt kıyafetine sokar, Mahmure Abla bir Kürt havası çalar, Paşa başta, bir Kürt oyunu oynarlarken bir yandan ısıklıkla havayı tekrarlar, aynı zamanda da benim elimden yakalayarak oynayanların arasına alırdı. Hepimiz bir ağızdan el ele sallanarak «Hey Zeyno, Zey-no» yu söyleyerek, tavandaki avizeleri zıngırdatarak, tepinerek döne döne sıçrar dururduk. Habeş hanım yerde bir minderde oturur, sarışın hanım odadan çıkar çıkmaz Paşa hemen onun yanına koşar, yanaklarını okşar: «Halide bu benim has boya karım, elini yanaklarına sür bak hiç boyası çıkıyor mu?» derdi.

Paşa'mn kardeşleri birbirine karşıt örgütlere bağlıydılar ve hep birbirleriyle uğraşıp dururlardı. Fakat hepsi memleketinin gerçek ve yurtsever çocukları, aynı zamanda çok nazik davra-nışlı, soydan insanlardı. Ama, yazık ki yıllar sonra yurdumuzun istilâ günlerinde, istikbalimiz karanlık görüldüğü anlarda, her ikisinin de memleketten ayrılmış olduklarını işittim. Hattâ bir tanesi Mahmure Abla'ya : «Sen de bizimle gel, Kurdistan kraliçesi olursun» demiş, fakat ablam fena halde kızarak: «Ben bu bayrağın altında doğmuş bir Türk kadınıyım. Burada yaşadım, burada öleceğim.» demişti.

işte Paşa'mn evine gittiğim bu günlerde babam beni geceli olarak ikinci defa Kolej'e verdi. Nilüfer de gündüzlü olarak küçük sınıflara gidiyordu.

İKİNCİ DEFA KOLEJ HAYATI

Bu sefer Kolej'in hayatımdaki etkisi o kadar kuvvetli oldu ki, bunun kısaca bir çözümlemesini yapmak gerekiyor.

Mor Salkım Ev'deki ilk dönem sona erdikten sonra, kafa bakımından kendi yaşımıdaki çocuklardan o kadar farklıydım ki, âdeta yaşitlarımın normal ve doğal yaşayışlarına yabancı kalmıştım. Çevrenin acıları ve sıkıntıları düşüncelerime renk ve yön veriyordu. Aslında sıkılgan ve kendi içime çekilmiş olan tabiatım o kadar büyüklerle dolmuştu ki, kişiliğimin serbest gelişmesine engel oluyordu. Tecrübe üzerine şunu kesin olarak söyleyebilirim: «Küçük yaştakilerin serbest ve doğal gelişmeleri ancak çevrelerinin gereğinden fazla etkisi altında kal-mamalarıyla mümkündür.»

Kolej'de özellikle geceli olmak ve ayda bir eve çıkmak beni çevrenin biteviye ve çoğu zaman acı olan egemenliğinden kurtardı, öğrenci hayatının çeşitli olayları ve yaşam biçimleri, daha serbest ve tabii bir şekilde kişiliğimin gelişmesine yol açtı, içimde kapalı kalmış olan fikri eğilimler önlerinde yeni ve geniş alanlar bulabildiler.

Garip olarak on beş yaşındaki bir kızda az olan dinsel içgüdü bende çok kuvvetliydi. Aynı zamanda, dinde bile her şeyin «neden, niçin» ini arar dururdum. Ruhumda, göze görünen realitelerden ziyade, görünmeyen manevî realitelere susamış gibiydim. O yaşa kadar dinimin yalnız dış şartlarına uymuş, namaz kılmış ve oruç tutmuştum. Fakat kafamda sınırsız sorular vardı. Bundan dolayı bilerek veya bilmeyerek Gazalinin «içtihat kapılarının kapanmamasını tutan» tezi içimi kemirirdi.

içtihat kapılarının İslâmiyet'te kapanmasına taraftar olan zümre, İslâmiyeti din olarak dar bir çerçeveye ve daha fazla tutum ve davranışa bağlamıştı. Tabîî bunda softalığın da bu-
100

MOR SALKIMLI EV

yük bir rolü olmuştu. İçtihat kapısı kimseye karşı kapanamaz, aklın daima daha yüksek gerçekleri arayan çabasına engel olunamaz. Çünkü bu daha yükssk gerçekler inancı zayıflatmaz, tersine kuvvetlendirir.

Beni, hele Müslüman olmayanların topunun birden cehenneme mahkûm olmaları çok üzerdi. Neden bütün insanlığın paylaşamayacağı rahmetten ben yararlanacaktım?

Bütün bu gibi düşünceler, beni, ikinci defa Kolej'e gidişimde, çeşitli dinler hakkında bilgi edinmeye sürükledi. Kolej kütüphanesi buna elverişliydi. Benim de en küçük yaşta başlayan olgun kafalı ve geniş ruhlu insanlarla ilişkim bu çeşit manevî eğilimleri kuvvetlendirmişti. Kolej kütüphanesi kültürümün bu kısmına çok yardım etti.

Hıristiyanlık tarihini okurken Hıristiyanların başka dinlere, özellikle islâmiyet'e bağlı olanlar hakkında çok dar ve bağnaz bir görüşleri olduğunu öğrendim. Hıristiyanlar, hattâ Müslümanlardan fazla, başka dine bağlı olanları Allah'ın «rahmetinden ve inayetinden» uzak görüyorlardı. Halbuki bu düşünce Hazreti isa'nın, incil'de okuduğum bütün insanları sevgiyle içine alan ruhundan çok uzaktı.

O günlerde beni en fazla Budizm etkilemiştir. Özellikle insan tahammülünün sınırını aşan çaresizlik ve ıstırap içinde her insana Budizm çekici görünebilir. Çünkü insanın, bazen yok olmak, en büyük saadet olacağına inandığı anlarda' kişisel ölümsüzlüğe inanmamak her halde büyük bir avunmadır.

Her türlü baskıdan uzak düşündüğüm vakitler geçmişin bütün etkilerinden kurtuluyorsam da, içimin başka bir yanı, acayip, bambaşka bir yanı, İslâm kültürünün bir muhassalası olduğunu ısrarla bağırdı. Camilerin, şamdanların, mezarlıkların, duaların bir verimiydi bu. Tuhaf bir direnişle Müslümanlığın dış görünüşüne bağlı kalıyor, garip bir şekilde, Kolej' de 'edindiğim bütün yeni görüşleri islâm inancıyla bağdaştırmaya çalışıyordum.

inaniyorum ki, her gece kendi dilinde Kur'an'ın başlangıcındaki bir sureyi tekrarlayan bir çocuk, ister istermez islâmlığın bütün insanlığı içine alan bir ruh belirttiği kanısını içinde taşıyacaktır. İşte o sure :

«Bütün âlemlerin hâkimi olan, Rab'bi olan Allah'a ham-dolsun. Merhametliler merhametlisi, hesap gününün Rab'bi olan

MOR SALKIMH EV

101

sana ibadet eder, senden yardım dileriz. Bize doğru yolu B- ~ ter, senin nimetine mazhar olanların yolunu göster, gazabını celbetmişlerin, doğru yoldan sapmışların değil.»

Hıristiyanlığın bu kadar kuvvetli kalmasında kanımca, her çocuğun akşam sabah tekrarladığı ünlü dua, kuvvetli bir etken olmuştur.

Kolej'de bu ilk yıl, birbirinden mizaç ve görüş bakımından bambaşka olan Miss Pensham'la Doktor Patrick bana fikir ve ruh bakımından en derin etkiyi yapmışlardır. Miss Pem-ham'ın özellikle İncil derslerinden çok yararlanmışımda*» ingiliz edebiyatının ve sanatının gelişmesinde, klasiklerden çok etkili olan bu eseri, dinî olduğu kadar fikrî cephesinden de bana idrak ettirmişti. Bununla birlikte, bu kadın, Kolej'in başında olsaydı misyonerlik yanını sürdürecekti sanıyorum. Dr. Patrick felsefe öğretmenimizdi. Çok geniş ve milletlerarası bir görüşü vardı. Talim ve terbiyeye, hür ve eleştirmeci görüşün olgunlaştırılmasına özen verirdi.

Miss Pensham'm en kudretli yanı .belki hitabetteki yeteneği idi. İnsanlara musiki, sahne ve yazıdan başka belki sözün daha büyük etkisi vardı. Çünkü iyi konuşmacı olmak için yalnız sanat alanında bir kültürü olmak, hattâ sesinin ve görünüşünün çekici olması da yetmez. Halk üzerinde sürekli bir etki ancak ve ancak konuşmacının kanaatlerine önce kendisi inanmış olması, sonra da bu kanaatleri çırılçıplak ve bütün içtenliğiyle dinleyiciye sokması gerekir. Bu yetenek Miss Pensham'da birinci plandaydı.

Bir Noel gecesi öğrencilere yaptığı konuşmayı hiç unutmam. En sade, fakat açık bir şekilde Hazreti İsa'nın doğumunu, insanlığa getirdiği sevgi ateşini anlatırken herkes ağlıyordu. Benim de gözlerimden yaş boşandı, ama neden bilir misiniz, kendimi Süleyman Dede'nin o

ezelî şaheserindeki, yani Mevlid'in-deki Velâdet bölümünü dinliyor gibi oldum. Âdeta Peygamberimizin doğduğu, yani gözlerini dünyaya açtığı andaki günahkârlar için Allah'a yalvardığını görüyor ve işitiyor gibiydim.

Kolej'in ikinci sınıfına girmiştim. Edebiyat konularında, hattâ fikir bakımından arkadaşlarıma öğretmenlik edebilecek bir dereceye evdeki özel öğretmenler sayesinde erişmiştim. Fakat matematikte onlardan geri idim. Ahlâk bakımından, bu noktada gerilik belki benim için hayırlı oldu. Çünkü arkadaşları-

102

MOR- SALKIMLI EV

ma, hattâ birçok yaşlılara karşı içimde şimdi çirkin bulduğum bir üstünlük kompleksi vardı. Aile hayatımın problemleri, büyükleri içten anlamama sebep olmuştu. Fakat aynı zamanda fikir ve muhakeme bakımından kendimi onlardan ileri görürdüm. Küçük çocukluk hayatımda kendi yaşındakilerle ilişki kurmamış olmam, beni günlük hayatın sade zevklerinden ve gençlikle ilişki kurmaktan yoksun kılmıştı.

O zamanki Kolej'in sağlam ve normal öğrencisi, çevrenin sade zevki, üzerimde büyük bir etki yaptı. Gelişmesi geri kalmış çocukluk ve gençlik denilen tabiatın itişleri içimde uyandı. Yani bir yandan vaktinden önce gelişen fikrî yanımla boğulup kalan maddi ve tabiî varlığım arasında bir denge meydana geldi. Kendimi sekiz yaşında bir çocuk gibi oynar ve oyunlardan zevk alır gördüm. Daha fazla küçük yaştakilerle oynardım. Ve onlardan sonra en fazla öğretmenlerimle dostluk ediyordum. Bir tanesiyle ata biner, Üsküdar'ın eski mahallelerini dolaşır dururdum.

Haminne ile Nevres Bacı da arada bir gelir bana şeker getirirlerdi. Fakat misafir odasında onlarla konuşurken bir gün seyis Bulgar Naço'nun içeri girmesi, benim- başı açık onunla konuşmam Bacı'yı o kadar hayal kırıklığına uğrattı ki, bir daha okula gelmedi.

Arkadaşlarımda, iyi piyano çalan, fakat dersle- rinde zayıf olan bir Ermeni ile, bir de benden bir sınıf yüksekte olan bir Bulgar kızı vardı. Kendi sınıfının tek öğrencisi olduğu için iki yıl birçok derslerini bizim sınıfımıza gelerek yaptı.

O zaman Kolej, son sınıf öğrenci'sine ayrı bir oda verirdi. Ben de geceleri onun odasında oturur, konuşur, birlikte, gelecekle ilgili planlar yapardık. Her nasılsa hiç istidadını olmadığı halde bir de keman dersi alıyordum. Gelecek için yaptığımız planın başında şu vardı: İkimiz de Paris'e gideceğiz, o doktor olacak, ben kemana çalışacağım, orada bir oda tutup Paris'in bilim ve sanat çevresinde isim yapacaktık.

Paşa ile dostluğumuz o zamanlar kafamın durmadan işleyen fırtınalı çalışmalarından sonra sakın bir limana sığınmış olmak duygusunu verdi. Hem görünüş, hem de huy bakımından benim tamamıyla karşıtımdı. Çıkık yanak kemikleri, içeri-

MOR SALKIMLI EV

103

ye çekilmiş keskin gözleri, maddî ve manevî bakımından yorulmak bilmeyen bir karakteri vardı. Kendine benzemeyen kişilerle dostluk galiba her iki tarafı da dinlendiriyor.

Kolej'deki son sene belleğimde kuvvetli izler bırakan olaylarla geçti.

Birlincistf, Güney Amerika'da, İngiliz ve BoerUer arasındaki geçmiş olan savaşta, hangi tarafın haklı olduğuna dair münazara ekipimizin bir tartışmağıdır. İngiliz tezini tutanlar, beni başkan seçmişler ve zaferlerinden emin olarak .tartışmaya girmişlerdi. Ben de ömrümde ilk defa inanmadığımı bir tezi savunuyordum. Biz yenildik, benim için bu ömrüm boyunca bir ders -olduğundan dolayı çok memnunum. Çünkü, daha önce de dediğim gibi, herhangi bir konuyu savunan bir adamın ona inanması başarısının birinci etkenidir.

Aynı yıl okula Prof. Brown geldi, öğretmenler ona beni tanıttı. Okula sık gelir ve beni de arar bulur, konuşurdu. Türklere Batı dünyasının düşman olduğu sonraki yıllarda bize dost kalan «Bağdat Demiryolu» adlı o devrin siyasal ilişkilerinin iç yüzünü çok realist ve kudretli bir görüşle tahlil ve tashih eden eseri yazan odur. O ünlü eser bugün btle önemini elde bulundurmaktadır.

Ömer Hayyam'm Fitzgerald'ın eşsiz çevirisini, daha doğrusu adaptasyonunu o sene okuduk. Bana yıllarca, hattâ şimdi bile fikrimi ve ruhumu dinlendiren bir Uman olmuştur.

Kolej hayatı beni o kadar sarmıştı ki, aile çevremdeki o günkü hiyerarşinin bütün arkadaş ve yurttaşların içine isleyen, insanları davranışlarında duraksamaya sürükleyen havayı

unutmuş gibiyim. Bundan ötürü, Kolej'in idare müdürü Miss Primn, o günlerde Boğaz'a gelen bir Amerikan yatım ziyarete götürmeyi teklif ettiği zaman düşünmeden kabul ettim ve gittim.

Mott ailesinin yanında tatlı bir gün geçirdikten sonra, akçama doğru yatın yanında beklettiğimiz kayığımıza bindik. Vapurdan biraz uzaklaşır uzaklaşmaz arkadan gelen bir kayıktan «Kanun namına» durması için sert bir ses bizim kayıkçıya bağırdı.

Ben durumu hemen sezdim. Her halde yabancı vapurunu bir Türk kızının ziyaret edeceğini birisi jurnal etmişti. Hayalimde polislerin beni karakola sürüklediklerini ve sıkı bir sorguya çektiklerini görüyordum. Bunun Miss Primn, yani Ame-

104

MOR SALKIMLI EV

rikalı önünde yapılması olasılığı yalnız kişisel değil, aynı zamanda millî onurumu da yaralıyordu. Bu durumdan mutlaka kurtulmak, Abdülhamit'in polisinin eline geçmeden mutlaka Ko-lej'e gitmek gerekti. Şunu her ne pahasına olursa olsun yapmayı aklıma koymuştum.

ö zaman insanın anî bir karar alabilmesinin ve sınırlarına kesinlikle egemen olabilmesinin böyle dakikalarda ne kadar büyük rol oynadığını kavradım. Bununla birlikte, günlük hayatında karar almayan sıklıgan Halide'nin o günkü durumuna ben kendim de şaştım. Kayıkçının kulağına eğildim, polis kayığa erişmeden bizi Üsküdar'a çıkarabilirse, onu polisin elinden kurtarmak çaresini bulabileceğimi söyledim. Bizim kayığı tek adam, polisinkini ise iki adam çekmesine karşın, bizimki küreklere bir yarış hızı verdi.

Pere Hyacinthe'in içtenliği ve konuşmacı olarak kudreti bir hayli kişiyi sürüklemiş bulunuyordu. Papalık, Sultan Hamit'e başvurarak, bu adamın Türkiye'de genel yerlerde konuşmasını önleyen bir irade elde etmişti. O yalnız Kolej'deki misafirliği sırasında öğrencilere konuşmalar yaptı.

Pere Hyacinthe, kısa, şişman, beyaz kıvrıkcık saçlı bir adamdı, insan onun kürsüden büyük bir etki yapabileceğini ummazdı. Fakat konuşmaya başlar başlamaz mantık, sanat ve inancın bir zaferi olan konuşması unutulmayan anılarımın arasındadır. Evet, şimdi toprakla kapanmış olan Boğaz'dan gelen o sesi zaman zaman hatırlarım.

O yıl Swami Vivicananda adlı ünlü bir Brehman da Ko-lej'e misafir oldu. O da dinleyicileri hipnotize ettiği söylenen kudretiyle bir söylev verdi. Bununla birlikte o yalnız insanın duygularına hitap ettiği için Fransız papazı kadar üstümde etki yapmadı, ince, uzun, zayıf elleri kendilerine özgü bir anlatımla durmadan hareket eden Asya'nın sesini, mistik çekiciliğini temsil eden bir konuşmacıydı.

1900 yılının sonunda yazlık tatil sırasında öbür derslerime göre zayıf olduğum matematiği kuvvetlendirmek için özel ders almak istediğimi babama söyledim. Babam birkaç gün sonra Salih Zeki Bey'in bana ders vermeye razı olduğunu bildirdi. Bu, bende hem büyük bir iç merakı hem de korku uyandırdı. Çünkü ta küçük yaşlarımdan beri onun riyaziyede bir dâhi olduğunun söylentilerini işitir dururdum. O sırada Be-

MOR SALKIMLI EV

105

yoğlu'ndaki rasathanenin müdürü, aynı zamanda da iki büyük okulun öğretmeni bulunuyordu.

Salih Zeki Hoca'nın Rıza Tevfik Hoca'dan fikir bakımından bambaşka yanları vardı. Rıza Tevfik Hoca edebiyat ve sanat öğelerinin mistik yanlarını tutan bir düşünce taşırdı. Şiirde de nitelik bakımından dâhi'derecesine yükselmiş bir kudreti vardı. Mistik olmayan felsefe görüşünde de tamamıyla H. Spencer'e saplanmış kalmıştı.

Salih Zeki Hoca'nın bilim ve felsefe konularında belirttiği çetin ve daimî ilgisi, daha fazla müspet bilimlere saplanmıştı. Bu devirde en fazla Auguste Comte'la uğraşıyordu. Ona göre, gerçek insan dünyasının realitesini yalnız bilim adamları anlamış ve onların sayesinde ihsanlar vahşetten kurtulmuştur. Fikir alanına girmeyen herhangi görüşle alay ederdi. Ona göre yalnız bir milletin değil, bütün insanlığın tek yüksek sınıfı, insanları yönetebilecek tek sınıf bilginlerdi. Buna karşın, kendisi siyasetle hiç ilgilenmemişti.

Tabiidir ki, o bana, Rıza Tevfik Hoca'dan daha çok ve yeni bir dünya görüşü açmıştı. Halbuki ben o günlerde fikir bakımından daha çok mistik ve ruhî etkilere bağlıydım. Salih Zeki Hoca benim tabii eğiliminin sivriliklerinin önüne geçti ve fikirce gelişimimi ayarladı.

Salih Zeki Hoca ele aldığı herhangi bir karışık konuyu çok sade, fakat göz kamaştırıcı bir açıklıkla tahlil ederdi. Bu bir yandan yeni bir yönde kafamın gelişmesine yardım etti, olanca çabasıyla beni müspet bilim anlayışına itti. Aynı zamanda Kolej'de başlayan genç ve serbest eğilimin de önüne bir set çekti. Kendi yaşımıyla uygun olmayan bir görüşle kâinatın maddî realitelerini kavramaya kafam patlayıncaya kadar, ağ-rıyıncaya kadar çalışırdım. O devirden sonra artık bir yandan hayatımın getirdiği bazen faciaya kaçan buhranlar, bir yandan da memleketimin bir türlü sonu gelmeyen ıstıraplı sorunları beni bir türlü kurtulamadığım akıntının içine sürükledi gitti. Yıllar yılı gençliğimin tabii olan içgüdülerini boğdum durdum. Ama yine de içimde gençlik, daha doğrusu çocukluk daima yaşadı. Aslında büyük veya küçük her sanatkârın, hattâ kendini tüketmemiş olan fikir adamlarının bu görünen bir özelliğidir.

Vakans sona erip de Kolej'e döndükten sonra, Salih Zeki Hoca her hafta daima bilimsel konulara dayanan, bazen de bir

106

MO It SALKIMLIEV

üniversite dersini hatırlatan uzun mektuplar yazardı. Yılın sonlarına doğru benimle evlenmek için bir teklif yaptığı zaman düşünmeden kabul ettim. Babam, özellikle yaş farkımızdan dolayı karşı durmuştu. Aynı zamanda birinci hanımından tama-mıyla ayrılmış ve o hanımın evlenmek üzere olduğunu söyleyin* ce o da benim ısrarımla kabul etti.

Burada Kolej'in son sınıfında psikolojik bakımdan bir küçük olayı işaret edeceğim:

O yıl çok içine çekilmiş, daima boş vakti kütüphanede geçen ağır bir öğrenci durumunu almıştım. Sınıf arkadaşlarım, diploma gününden biraz önce bir toplantı yaptılar. Hangimizin en önce evleneceği konusunu konuştular.

Sınıfta sekiz kişiydik. Aramızdaki İngiliz arkadaşların en önce evleneceği, Halide Edib'in de hiç evlenemeyeceği kanısına vardılar. Halbuki, ben bir ay önce, hattâ tarihini bile saptayarak okuldan çıkar çıkmaz Salih Zeki Hoca ile evlenmeye karar vermiştim bile. Bu, hayatın daha önce tahmin edilmeyen olaylarla karşılaşabileceğini düşünmeden, hiç bir insan hakkında kesin bir hüküm vermemek gerektiğini gösteren bir oluntu-dur.

VI EVLİLİK HAYATI

Evlilik hayatımı elden geldiğince kısa keseceğim. Babam, Sultantepe'sindeki evin bir dairesini bize vermişti. Burada Salih Zeki'nin birinci eşinden olan bir oğlu da bizim yanımızdaydı. Bu çocuğu daha önce de tanımıştım, ama bu durumda beni çok ilgilendirdi. Çünkü yarı bizde yarı da annesiyle üvey babasının yaşadığı Kadıköy'deki evde kalıyordu. Çocukların hayatlarının iki eve ayrılması, onların hayatlarının tabii olarak onlara iki ayrı çevrenin havasına uymak zorunluğunu yükletir. Bunun nasıl bir iç dengesizliğe neden olduğunu denemiş olduğum için, ona karşı içimde hem acımak, hem de sorumluluk duygusu vardı. Bununla birlikte bizim evde çok mutluymuz. Galiba bizde kalmayı tercih ederdi. Çok neşeli ve daima oyun seven bir çocuk olduğu için kardeşlerimle akşama kadar oynardı. Hattâ ben de zaman zaman bu oyunlara katılırdım. Bununla birlikte, ona karşı bir analık görevimin olduğunu da duyardım, işte bundan ötürü yaramazlığı, taşkınlığı ahlâk kuralım aşar aşmaz tıpkı küçük kardeşlerime yaptığım gibi, onun da yakasına sarılırdım. Öğrenimi konusunda da babam ve ben çok ilgilendik. Daima toprakla, tabiatla uğraşması onda bir jeolog olma kabiliyetini sezdiriyordu. Gerçekten bugünün Türk jeologlarının başında gelen bir yeri vardır.

Daha sonraları Galatasaray'dayken bazen ben onun üniformasını giyer, o da benim esvaplarımı giyerek dolaşır dururduk. Bir zaman sonra yazılarımı da ona dikte etmeye başlamıştım.

Ev kadını rolünü çok ciddiyetle ele almıştım. Aynı zamanda fikir çalışmalarımı ve yazılarımı da sürdürüyordum. Salih Zeki Bey'in «Kamus-u Riyaziyat» eserinin içindeki büyük mate-

108

MOB SALKIMLI EV

matikçi ve filozoflarının hayatını çeşitli eserlerden toplayan ve hazırlayan bir asistan veyahut sekreter görevini görüyordum.

Akşamları babamla Salih Zeki Bey'e, Conan Doyle'ın hikâyelerini okumak bir görev halini almıştı. Bu benim için yararlı oldu. Çünkü herhangi İngilizce eseri ele alıp, tabii bir surette Türkçe olarak okumak yolunda beni bu akşamlar yetiştirdi.

işittiğime göre Sherlock Holmes, Abdülhamit'i de o devirde çok ilgilendirmiş. Ve esvapçıbaşı ismet Bey her akşam bir paravananın arkasında sabaha -kadar bu eserlerin çevirisini okurmuş. Fakat sarayda ^yapılmış olan bu çeviriler yayınlanmış değildir. Ben de Sherlock Holmes'le epeyce ilgilendim. Hi-kâyelerindeki karakter ve olaylar geceleri rüyalarım girer dururdu.

iki yıl süre ile tek derdim ana olmamaktı. Yirmiden önce bünyemin ana olmaya elvermediğini söyledikleri zaman iki yıl ayları ve günleri saydım, durdum. Garip olarak bazı kadınlar için ana olmamak, bazıları için de ana olmak mutluluğunu aşan hiç bir şey yoktur. Ben kendim o iki yit, daha çok Fransız edebiyatıyla uğraşıyordum. Fransız dilinin güzelliği, edebiyat şekillerinin kusursuzluğu beni büyülüyordu. Böyle olmakla birlikte çok geçmeden şeklinden ve üsluptan, Fransız ruhunun güzelliğine karşı düşkünlüğünden çok, bu milletin fikir hürriyeti ve fikir namusu üzerinde duran yanları beni yakaladı.

Daudet'yi her zaman sevimli bulur, eserlerindeki incelik ve sıcaklığı, özellikle çok severdim. Bununla birlikte Fransız edebiyatında bu devirde fikrimi en çok etkileyen Zola olmuştur, ilkönce uzun eserlerini sırayla ve dikkatle okurken biraz yadırgamış ve sevimsiz bulmuştum. Ama bir sefer üslubunun ağırlığını, hayat tablolarının birbirine karışan acayıpliğini, hattâ âdeta mide bulandıran çirkin ve hayvani içgüdülerin üzerinde durmasını biraz hazmettikten sonra, onların arkasındaki Zo-la'nın asıl kendisini yavaş yavaş anlamaya başladım. Zaman zaman bu karışık tarihlerin ark'asmda, gerçekte yaşayan insan örnekleri görürdünüz. Çirkin ve karışık yanların ise, bir zaman sonra, Zola'mn kişisel idealizminden doğduğunu kavramaya başladım. İnsanların düşkünlük ve kötülüklerinin bazen iğrenç tablolara sergilenmeni âdeta bu tür örneklerle, manevî

MOR SALKIMLI EV

109

bir ceza biçmeye benziyordu.

Bütün bu yanlarım yavaş yavaş söndü. Zola, ruhumun kudretli yöneticisi olarak kaldı. Herhangi bir kişinin ağızını kapadığınız zaman nasıl nefes almak için çırpınırsa, Zola da, gerçek saydığı her şeyi olduğu gibi anlatmak için aynı biçimde çırpınmıştı. Bu alanda kesin bir fikir namusuyla, ömrünün sonuna kadar bu tutkuyla çalışmış olan bir yazar tanımadım ve tanıyacağımı' da sanmıyorum, insanlık düzeyim çok yüksek tutmuş, fakat insanın herhangi düşkünlüğünde de ödün kabul etmeyen bir biçimde vurmıştu.

İnsanların rezaletlerini önünüze sererken, cinsel düşkünlüklerini büyük bir abartmayla göstermiş olması hoşça gitmeyen bir yanıdır,- İnsanların ve insanlığın bin türlü düşkünlüğü varken Zola'mn neden en çok cinsel yanlarında bu kadar ısrarla karar kıldığını anlamış değilim. Bu böyle olmakla birlikte, kendisi de bu abartmasında biraz ileri gitmiş olduğunu son yazılarında belirtir. Bununla birlikte Zola, cinsel sapıklığın insanın en büyük zaafı olduğuna daima inanmış olsa gerek. Sanıyorum ki o, normal ve ölçülü bir durum alamayan insanın, hayvanlıktan yukarı çıkamayacağı kanısına varmıştır.

Son zamanlarda Zola'mn dünya edebiyatında yeniden, âdeta klasik sayılan ve en çok okunan yazarlardan biri olması bütün dünyaya egemen görünen ahlâk düşüklüklerine karşı bir tepki doğmuş olması olasılığını hatıra getiriyor.

Zola'yı okurken ben, Hazreti İsa'nın mabetten faizcileri kovduğunu gösteren ünlü bir tabloyu hatırlarım. O tabloda Hazreti İsa'nın gözlerindeki kutsal dehşet bana aynı zamanda Pasteur'u de düşündürür. Eğer Pasteur korkunç hastalıklara etken olan mikropların, insanların arasına daldığını görse, o da maddî bakımdan aynı dehşet içinde nasıl bir tehlike karşısında olduklarını insanlara söylerdi.

Yazık ki bu Pasteur devri, benim ruhsal avuntum ve dayanağım olan mistik tarafımı bir zaman için öldürdü. Ama bugün inanıyorum ki, Zola aramızda olsa insanlığı saran ıstırap, huzursuzluk, geleceğin yolunu kaybettiren kararsızlığa göre, o da bugünün büyük ve içtenlikli bilgileri gibi, insanlara manevî kıymetlere dört elle sarılmalarını salık verirdi.

Zola'ya o kadar genç yaşta içten dalmak, insanlığı onun gözleriyle görmek, hayli uzun süren bir uykusuzluk nöbeti yap-

no
MOR SALKIMLI EV

ti. Bir zaman için, Sultantepe'sinde her zaman bana büyük bir zevk veren yeşillikler, Boğaziçi sularının o tarife sığmayan eda ile akışı, gecelerin koyu mavi göklerinde birer altın damlası gibi yıldızların ışıltısı, hep rengini kaybetmiş, hiç değişmeyen koyu kurşunî ağır bir yüzün rengi içinde kalmıştır.

Epeyce zaman yatakta kaldım, âdeta ölüm alnıma yazılmış gibi, sönüp gidiyordum. Bununla birlikte, 1903'te ana olacağımı hissettiğim zaman bütün bunlardan uzaklaştım ve yavaş yavaş sağlığa kavuştum. Oğlum Ayetullah o yıl dünyaya geldi, on altı ay sonra da ikinci oğlum Zeki Hikmetullah'a kavuştum.

Bu dönemle ilgili deney ve duygularımın üzerinde duracak değilim. Bunlar ben yaşta ve başta her ananın geçirdiği tatlı ve acı deneylerdir. Birincinin adını garip bir rüyamın etkisiyle koymuştum, ikinci doğduğu zaman Japon - Rus savaşında Amiral Togo'nun zaferi memleketimizde bütün muhayyileleri o kadar harekete geçirmişti ki, mahallemizde doğan öbür erkek çocuklar gibi o da, Togo diye çağrıldı durdu.

Zeki elli günlükken biz Beyoğlu caddesindeki rasathanenin üst katındaki müdür dairesine taşındık. Yazları Burgaz adasına gidiyorduk.

Rasathane günlerinden bir gün, belki Sultantepe'sindeki sakin çevremizden fazla, kendi içime çekilmiş bir hayat sürdürdüm. Çocuklarımla ve evimle uğraşmadığım zamanlar, dairenin arkasında arka taraflardaki evlere bakan küçük bir odaya çekilirdim, iki arkadaşımın biri yazı masası, öteki ise piyanoydu.

Bu dar hücrede Zalo'dan, Shakespeare'e döndüm. Shakespeare İngilizcesinin çok azgın bir ahengi vardı, daha çok Anglo Sakson ruhunun gücünü ve sadeliğini gösterir. Bence Shakespeare'i tercüme edenlerin, özellikle duygu ve manzaralarda, Türkçenin kendi kaynağından gelen kelimeleri kullanmaları yerinde olur, sanıyorum. Böyle sade bir Türkçeye Shakespeare'i çevirmek o zamanın aydınlarının affedemeyecekleri bir kendini bilmezlikti. Fakat çevirmesine başladığım «Hamlet»i bastırmaya niyetim olmadığı için kendi zevkime göre yazıyordum Shakespeare'in psikolojik ve felsefî düşünceleri bile, o zamana kadar pek de görülmemiş olan deyimlerle anlattığı göze çarpıyor. Bana da Türkçede aynı şey yapılır gibi geldi.

MOR SALKIMLI EV

111

Salih Zeki Bey, «Hamlet» in Fransızcasını okumuş, aslında çok büyük kudret ve sanatla değil, eserin fikir tarafıyla ilgilenmişti. Ondandır benim çevirim onda büyük bir şevk uyandırdı. Masanın üzerinde duran çevirilerdeki Türk dilinin yüksek edebiyatında pek kullanılmayan deyimleri daima kırmızı bir kalemlerle çizer, yerine ağdalı, tamlama deyimleri koyardı. Bununla birlikte, ben Shakespeare'in Sonnet'lerini tercüme etmeye başladığım zaman, onun bir şeyi anlatmaktaki matematik inceliği ve titizliği bile kabul etti ki, bu şiirlerde dürüst bir ifadeyle anlatılamayan, elle tutulmaz, lirik bir cevher vardır.

O zamandan beri Shakespeare'in çeviri ve tahlili alanında çok uzun kaldığım devirler oldu. Fakat onu 1906'da en iyi anladığımı sanıyorum.

Sanatta herhangi dâhiden fazla, kişilikten uzak kalmış olan Shakespeare bana şu gerçeği öğretti. Erkek ve kadın, sanatta ve kültür şekillerinde hemen hemen birbirlerinden başka özellikler göstermişlerdir. Bununla -birlikte, deha denilen şey, ve hattâ çevrenin üstünde anlaşılmayan bir kabiliyet, bazen bir erkek dâhi, kadın ruhunu, kadınların anlatamayacağı bir derinlikle anlattığı gibi, kadın dâhi de sanatta bir erkek ruhunu bazen erkekten fazla anlıyor. Deha cinse göre değil, dâhinin ruhunun özelliklerine göre eser yaratıyor.

Meselâ Süleyman Dede'nin Mevlid'i ile Hazreti İsa'nın olduğu ileri sürülen incil'in bazı pasajlarında ancak bir kadının duyabileceği sevgi ve incelik görülür. Buna karşılık Shakespeare, anlatımında, az istisna ile, daima erkek kalmıştır.

O yıl -ilkbaharda Sultantepe'sine geçtik ve yazı orada geçirdik. On beş yaşında olan Nilüfer, merhum Mehmet Baha Fars'la evlendi, fakat o yılın acı bir olayı vardır. O da Mah-mure Abla'ya aittir.

Ali Şamil Paşa'nın yeğeni Abdürrezzak Bey, İstanbul Şehremini Rıdvan Paşa'nın uşağı Ahmet Ağa'yı evine çağırarak, sokak onarılmaya kadar Ahmet Ağa'yı evinde hapsedeceğini söylemişti. Bunu haber alan Rıdvan Paşa, Abdülhamit'e şikâyet etmiş, Abdülhamit de barışmalarını, meseleyi kapamalarını emretmiş.

Abdürrezzak Bey, Ahmet Ağa'yı salıvermemiş, Rıdvan Paşa da yol amelelerini ellerinde kazma kürek Ahmet Ağa'yı kurtarmak için göndermiş, iki taraf çatışmışlar, bazıları yara-

112
MOR SALKIMLI EV

lanmış. Fakat biraz sonra sükûnet elde edilmiş. Herkes bunun çok sürmeyeceğini anlamış. Bir akşam babam saraydan alışıldığından önce, yüzü büyük bir keder içinde döndü. Rıdvan Paşa'nın, Ali Şamil Paşa'nın evinden uzak olmayan bir yerde öldürülmüş olduğunu söyledi. Katiller Üsküdar komutanı olan Şamil Paşa'ya getirilmiş, bir gece hapsedilmiş, fakat Abdürrezzak'ın araya girmesiyle sabahleyin serbest bırakılmışlardı. Bu, tabii Sultan Hamit'in huzurunu kaçırmış ve o gece Ali Şamil Paşa başta, bütün Bedirha-nüeri yakalamışlar, Ali Şamil'in eline zincir vurarak o gece Trablusgarp'a sürmüşlerdi.

Ali Şamil Paşa'nın konağının yanında Mahmure Abla'nın oturduğu ev de abluka edilmişti. Kapısında sürekli bir polis bekliyor ve kimseyi içeri sokmuyordu. Bütün ömründe eczacılığından başka bir şeyle uğraşmayan zavallı enişte de aynı vapurda, elleri zincirler içinde sürdürülmüştü. Kısacası, on iki yaşında çocuklar da dâhil, İstanbul'da tek erkek Bedirhanî kalmamıştı. Bunlardan birçoğunun olaydan haberleri bile yoktu. Zavallı Ali Şamil Paşa bu kavgayı uygun görmemiş, fakat bir yandan ailesinin etkisi, bir yandan da bir çeşit irsi derebeylik gururuyla başını belâyaya sokmuştu. Bundan sonra tabii hiç birimiz Mahmure Abla'nın evine gidemiyorduk. Haydarpaşa'dan kalkan tren onun evinin bulunduğu yüksek sırtın önünden geçirdi. Herhangimiz oradan geçsek, kalkar onu görmek ümidiyle, gözlerimiz bu evin penceresine saplanırdı. Bu günlerde Ali Şamil Paşa'nın bizim eve sık gelmesi dolayısıyla babamın da sürüleceği söylenip duruyordu. Çünkü, aylığını Jıak etmek veya yeniden Sultan Hamit'e sokulup bir şey elde etmek için önüne geleni jurnal eden bir hafiye ordusu vardı. O hafiye sistemi, ne yazık ki, memleketimizde bir türlü temizlenemeyen bir salgın halini aldı. Abdülhamit'ten sonra bile her rejimde hür fikirli vatandaşlar bu hafiyelik yüzünden rahat yüzü görmediler.

Mahmure Abla'nın o zaman en büyüğü dokuz yaşında, en küçüğü on bir aylık olmak üzere dört çocuğu vardı, beşincisine de gebeydi. Oradan geçerken hiç bir zaman trenden onu görmek nasip olmadı. Yalnız bir kere başörtüsünü balkonda asılı gördüm ve sabaha kadar uyuyamadım.

Bu günlerde babam da büyük bir ıstırap içindeydi. Mah-

MOR SALKIMLI EV

113

mure Abla kurtulduktan sonra demiş ki: «Bir gün beybabayı trende görünce polis yasağını unuttum. Gözleri bizim pencerede ayakta duruyordu. Balkona koştum, ellerimi salladım. Birdenbire ellerini yüzüne kapadı, ağlamaya başladı.»

Evet, eve geldikten sonra babam annemin öldüğü akşamki gibi ağladı, ağladı. Sarayda bütün tanıdıklara baş vuruyor, eniştemi kurtarmak için çabalayıp duruyordu.

Sultantepe'sinde başka bir evde Teyze ile beraber oturan Haminne de mutlaka Mahmure Abla'yı görmeye gideceğini, polislere yalvarıp, hiç olmazsa kapıdan konuşmak için izin alacağını söylüyordu.

Bir gün, tek atlı bir arabanın içinde siyah çarşafıyla geçerken manalı bir şekilde bana elini salladı. Hemen, Abla'ya gittim anladım. O akşam gelmeyince fena halde korkmuştum, fakat ertesi gün ağlayarak ve gülererek çıktı geldi. O gece Mahmure Abla'da kalmıştı.

Anlattığına göre arabasını uzakta bırakmış, eve gitmiş ve bir polisle karşılaşmışlar. Anlaşılan genellikle iki polisin beklediği bu kapıda nasılsa bir tek polis bulunuyordu. O güzel, temiz, kırışık yüz, o dişsiz pembe dudaklar, o yalnız beş vakit namazını kılan değil, içi de temiz olan bu ihtiyar kadın telâssüz sesiyle polise yalvarmış :

«— Yukarıdaki evde torunum var evlât. Benden başka kimsesi yok. Dört çocuk, beşincisi de hemen hemen doğacak Yanında tek adam yok, senin de çoluğun çocuğun yok mu?

Merhamet et evlâdım.» demiş.

Anlaşılan polisin üzerinde bu çok etki yapmış. Etrafı gözleriyle inceledikten sonra, «Gir içeri nine. Ama yarın öteki arkadaşlar gelmeden ben gelir seni erkenden çıkarırım. Ama sakın hızlı konuşmayın haa. Haber alırlarsa beni de sürgün ederler.» demiş.

Haminne bu olayı anlatırken dedi ki:

«—• En çok korktuğum şey, Mahmure'nin benim polisle konuştuğumu görmesidir. Çünkü, mutlaka aksilenirdi. Beni görünce ilk sözü, niye polise o kadar yalvarıyorsun, oldu. Ama ikimiz de birbirimize sarılarak ağlaştık.»

Abla'nın doğurmasına üç ay kalmıştı. Daha önce çıkarıl-

F.: 8

114

MOR SALKIMLI EV

mazsa, yardımcısız, ilâcsız ve kimsesiz kendi kendine kalacaktı. Bunu düşünürken Mahmure Abla'yı her gece rüyamda görürdüm. Kimsesiz ve dört çocuk arasında doğum ağrısını yapayalnız geçiriyor gibi hayal ettiğim zamanlar, içim sızlar dururdu.

Olağanüstü bir mahkeme kararıyla enişteyi Trablusgarp'tan Kudüs'e gönderdiler. Fakat Ali Şamil Paşa ölünceye kadar ailesiyle Trablusgarp'ta kaldı.

Mahmure Abla çocuğunu bizim yanımızda doğurdu, biraz sonra Kudüs'e, kocasının yanına gitti.

Bütün bu sıkıntılar sonraları da zaman zaman gelen ve uzun süren bir uykusuzluk hastalığı yaptı. Beni, sıcak bir yere, özellikle Beyrut'a hava tebdiline göndermeye karar vermişlerdi.

Fakat İstanbul'dan ayrılmak için resmî izin bir türlü çıkarılamadı.

Sonunda, Burgaz'da bir ev tuttuk, gittik. Ev eski biçim, geniş sofalı, mor salkımlı, bahçesi gül, hanımeli kaplı bir yerdi. Orada hayat benim için tamamıyla değişti. Âdeta Beşiktaş' taki evde yaşıyor gibi oluyordum. Dik bir sırtın üstündeydi. önü denize kadar çamlık, aşağısı kumluktu. Pencerelerinin önünden mavi denize bakar dururdum.

Oraya hasta gittim, orada yalnız maddî değil, manevî dengemi de buldum. Yaratılışın insanlara doğa sayesinde verdiği güzellik ve günlük zevkler içerisinde yaşadım. Sabahleyin çocukları dadılarıyla, ahçıyı da alarak eşeklere binip tepedeki çamlığa çıkıyor, akşama kadar orada yiyor, içiyor, yaşıyordum.

Reşe büyük oğlumun dadısıydı. Artık şık bir Habeş-güzeli olmuştu. Yüzünü hep örttüğü için sokakta dikkati çeker, erkekleri peşine düşürürdü. Küçük oğlumun dadısı Adal bir Rum kızıydı. Artık bütün gün bir hamakta yatıyordum, denizin tuzlu sıcaklığı, çamların tatlı kokusu beni sağlığa kavuşturmuştu.

Bu günlerde çevremizde birçok dost ve ahbab belirmişti. içimde, Shakespeare merakının yanında, bir de sırf uyuyabilmek için okuduğum Nairn Ağa ile başlayan, vakayinamelere şiddetli bir ilgi uyanmıştı.

Bizim edebiyatımızda gerçek deha eserleri, hiç kuşku yok ki, üsluplarının demir leblebi gibi çetin olmasına karşın, bu vakayinamelerdir. O hamakta, bu vakayinamelerin içindeki kişilerin ve kalabalığın, inanılmayacak bir realizmle canlandı-

MOR SALKIMLI EV

115

ğını hissediyordum.

İşte kendi içine bu kadar kapanmış olmamdan dolayı gerek Makedonya'daki siyasî depremlerden, gerekse yeni bir rejim hazırlayan hareketlerden haberli değilim diyebilirim. Bu, 1907 yılma rastlar. 1908'de yine Burgaz'a gittiğim zaman 24 temmuzda ilân edilen Meşrutiyet hemen hepimizde, az çok sakin bir havaya düşen ve beklenilmeyen bfr yıldırım etkisi yaptı.

VII MEŞRUTİYET İLÂNI

Meşrutiyet ilân edildiği gün, evin geniş sofasında, bizde misafir olan Peyker ve eşi Hamdi Efendi ile oturuyorduk. Hamdi Efendi, oğulları subay çıktıktan sonra Genç Türk hareketine karışmış, memleket dışına kaçmaya zorlanmıştı. Oğullanyla, benim tanıdığım bir Amerikalı vasıtasıyla haberleştikleri için bize sık gelir ve mektubunu alırdı. Bu iki ihtiyar ana babanın dünya gözüyle oğullarını görmek umutları kalmamıştı. Aslında kimse böyle bir durumu beklemiyordu, iyi hatırlarım, sofadaki iki büyük köşe minderimin birine onlar, birine de Haminne oturmuş dikiş dikiyordu. Sofada mutlak sükûn egemen olduğu bir anda, Salih Zeki

elinde bir gazeteyle geldi. Gazetenin baş taraflarına bakar bakmaz gözlerimde birdenbire bir şaşkınlık belirdi. Sultan Hamit 1908 Meşrutiyetini ilân ediyordu.

Bu satırları Salih Zeki yüksek sesle okurken, yeşil çamların tepesinde uzanan mavi denizi sükûn içinde seyreden bizler şaşkırdık kaldık.

iki ihtiyarın tek kelime söylemeden, buruşuk yanaklarına durmaksızın yaşlar akıyordu. Bu yaşların arkasından iki ihtiyarın gözlerinde de oğullarım tekrar görmek umudu bir sevinç şimşeği gibi çakıp duruyordu. Haminne gözlüğünün üstünden bana baktı.

— «Bu ne demek oluyor Halide?»

Evet, ne demek oluyordu? Türkiye'mizde cennet ve cehennemden çeşitli sahneler oynanacak, bizim gibi evinden ve fikir hayatından ayrılmayanların kafaları hayat realitelerine çarpacak, sonu gelmeyen facialar görecekler, ister istemez olaylar onları sürükleyip götürecekti.

O gün, değil gazetelerden, hattâ sözlüklerden silinmiş olan «meşrutiyet» terimi, bize çok garip geldi. Anladık ki insan

MOR SALKIMLI EV

117

sürülebilir, hatta yok edilebilir, fakat fikir öyle değil. Fikir kafadan kafaya, devirden devire atlar geçer ve kendini gösterir.

Abdülhamit, Mithat Paşa'mn öldürülmesiyle fikir denilen kuvvete ağır bir darbe vurmuş, devrim fikir ve söz hürriyetini doğurmuştu. Paris'teki Genç Türkler olumlu bir şey yapamamışlardı. Makedonya'nın merkezi olan Selanik'teki özel yönetim fikir hürriyetinin zincirlerini gevşetmişti.

'•--

1906'da orada bir kuruluş meydana getirilmiş. İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulmuştu.

Üçüncü ordu subaylarından Enver, İsmail Hakkı, Niyazi, Mustafa Kemal, Eyüp Sabri, Cafer Tayyar'lar aktif üyeleri idi. Fakat o gün ön safta, en fazla Niyazi, Enver ve Fethi görünüyorlardı. Tek kadın üye, kadın yazarlarımızdan Emine Samiye Hanımdı.

Abdülhamit'in bu hareketi bastırmak için aldığı önlemler fayda vermemişti. İzmir'den gönderilen askerî kuvvet de ihtilâl saflarına geçince durum çok ciddileşmişti.

15 Temmuzda, Resne, Usküp ve Manastır'da meşrutiyet ilân edilmiş, Abdülhamit'e çekilen bir telgrafta, eğer meşrutiyet resmen ilân edilmezse üçüncü ordunun istanbul üzerine yürüyeceği bildirilmişti. İşte 24 Temmuzda meşrutiyet ilânı bunun sonucuydu.

Önce istanbul, gökten iner gibi bir bildiri ile ilân edilen meşrutiyete duraksamayla baktı.

Orada burada halk toplanıyor, alçak sesle konuşuyor, bunun bir tuzak olup olmadığını birbirlerine soruyorlardı.

Ertesi gün «İkdam» ve «Sabah» gazeteleri bundan söz etmişlerdi. O gece sabaha kadar uyumadım. Konuşuyor, durup düşünüyorduk. O sıcak tatlı temmuz akşamında mis gibi kokan bahçede dolaşıyorduk. Hepimizin kafasını ayaklanmalardan sonra gelen sindirim ve ölüm hayalleri, üzüntü dolduru-yordu.

Tanzimatın, «hürriyet, müsavat, adalet» kelimelerine bir de, Hıristiyan vatandaşları da içine alacak olan «Uhuvvet» eklenmişti. Zavallı Haminne : «Sizin meşrutiyet dediğiniz şeyi bize Mithat Paşa verdi, verdi amma kafasıyla ödedi.» diyordu.

O gün gazeteler altın yazılarla yazılsa millet değerini ödeyip alacaktı. Bir dostumuz, herkesin sokaklarda birbirine sarıldığını bize haber verdi. Diyordu ki «Babiâli'de hiç yüzlerini görmediğim adamlar bana sarıldılar, ihtilâllerin kanlı ve çir-

118

MOR SALKIMH EV

kin yanı bizim bu mübarek ihtilâlimizi kirletemez.»

Ertesi gün istanbul'a indim. Köprü üzerinde kadın erkek, herkesin göğsünde kırmızı beyaz kokartlar, bir insan denizi gibi bir yandan öbür yana, akıp gidiyordu. Yüzlerce yılın biriktirdiği her çeşit kızgınlık ve kötü niyetler ortadan kalkmış, hattâ kişisel veya cinsel içgüdüler de ortadan kalkıvermişti. Heyecan dalgası halinde geçen halkın, içlerinden her türlü kötülük, her türlü çirkinlik birdenbire ilâhî bir temizlenmeye uğramış gibiydi.

Her resmî dairenin önünde koskoca, fakat sakın bir kalabalık karşısında, nazırlar yeni rejime sadakat yemini ediyorlardı. Bindığımız araba Babiâli'den geçerken kapısından beyaz gömlekli bir kasap kalabalığının çıktığını gördüm. Onlar bile bu hayata katılmışlardı.

Üç ay içinde İmparatorluk baştan başa bu alçakgönüllülüğü paylaşıyordu. Belki neden ve niçin olduğunu bilmiyorlardı. Ama bu davranışın sembolü olan, Selanik'ten gelmiş bulunan birkaç subayın adını bağırarak anıyor, kutluyorlardı. Halkın bilincinde her halde böyle bir duygu vardı: Zulüm, işkence, korku belirten bir rejim devrilmiş, yerine hürriyet, mutluluk ve güven belirten bir rejim gelmişti.

O hafta iki kere İstanbul'a indim. Başka zamanlarda kıyafetleri yağma ve yıkma anlatan en aşağı tabaka bile bu kutsal heyecan dalgasına tutulmuş, ağlayarak dolaşıyordu. O hafta İstanbul'da bir tek suç işlenmediğini söylediler. Devrin iki yakışıklı konuşmacısı, Rıza Tevfik ve Selim Sırrı halka her yerde uzun nutuklar çekiyorlardı.

Bir köşe başında bir adamın söylevini dünkü gibi hatırlarım. Diyordu ki: «Çok sevdiğim bir karım, beş çocuğum var. Nasıl onları vaktiyle efendimize fedaya hazır idiysem bugün de bu kutsal amaca fedaya hazır olduğuma yemin ederim.»

Bu adamın yalnız kendisini değil, fakat çocuklarını fedaya hazır olmasının nedenini bir türlü anlayamadım.

O günlerde Abdülhamit'in polisi sinmiş olduğu için kalabalığa tek egemen olan Rıza Tevfik'ti. Bütün hafta gece gündüz haykırarak o kadar söylev vermişti ki, sesi tamamıyla kısılmıştı. Burgaz'a, bizi o hafta sonunda görmeye geldiği zaman sesi bir fısıltı halinde çıkıyordu.

Yine o hafta Rıza Tevfik'i iyi taklit eden bir genç dostu-

MOR SALKIMLI EV

119

mu onun Kürt hamallarına söylev verdiğini dinlemiş, şöyle anlatıyordu.

Hamallar :

«•— Söyle bize, meşrutiyet ne demektir?»

Rıza Tevfik :

«— Meşrutiyet öyle büyük bir şeydir, ki onu bilmeyen eşektir.»

...

Hamallar:

«— Biz hep eşeğiz.»

Rıza Tevfik :

«— Babanız da bilmiyordu. Siz eşek oğlu eşek olduğunuzu söyleyin bakalım!»

Hamallar hep bir ağızdan :

«— Hepimiz eşek oğlu eşeğiz.»

Benim yazı âlemine resmen girişim bu günlerde başlar. Hep içimde, Tevfik Fikret'in ünlü «Sis» ini tekrarlıyor, İstanbul'un üstünü saran o inatçı, o durmaksızın artan sisin savrulup gittiğini düşünüyordum. Evet ruhlarımız yeniden doğmuştu. Tevfik Fikret'in başta olduğu «Tanin» gazetesi o zaman çıkmaya başladı. Bu gazete Edebiyat-ı Cedide yazarlarından ünlülerini toplamıştı. Salih Zeki de oraya bilimsel şeyler ve makaleler yazıyordu. Ben de o gazetenin edebiyat kısmında yazı yazmaktan büyük bir zevk hattâ gurur duyuyordum. 1908 ve 1909 yılları arasında «Tanin» koleksiyonunu okuyanlar o tarihte memleket içinde ve dışında olay ve gidişler hakkında köklü bir bilgi edinebilirler.

Genç Türk iktidarından «Hasta Adam» denilen ve mirası üzerinde bütün büyük devletleri birbirine katan, gizli antlaşmalar imza ettiren, aynı zamanda memleketimizin içinde kanlı ayaklanmalara yol açan etkenleri «Türkiye'de Şark, Garp, Amerikan Tesirleri» adlı eserimde tarafsız ve taraflı yabancı eserleri de dikkate alarak tahlil etmiş olduğum için burada onlardan söz edecek değilim.

Meşrutiyet ilânının balayı geçer geçmez birbirine karşıt düşünceler ortaya atan, iyi ve kötü güçlü muhalefet, yeni rejimin «Kadın» konusunda koyu tutucuları memnun etmeyen ileri adımları olmuştur. Bu arada ben de, kendim sık sık yazı yazdığım için mektuplarla hücumlara uğruyordum. Bu imzasız mektuplar hep kadınların cemiyette bir yer almalarına ve fikir

MUK HA.BJK.IMH İÜ V

sahibi olmalarına karşı şiddetle karşı çıkıyor ve bunu, dinimize aykırı sayıyordu.

Yeni iktidarın siyasal başları bir yandan durmaksızın kabine değiştiriyor, öte yandan da zararım hâlâ ödeyemediğimiz bir çığır açıyordu. O, imparatorluğun içindeki yakın, uzak bütün yönetim aygıtlarını iktidar partisine bağlamaktı.

Gerçi görünüşte, aygıtı hükümete bağlıydı, ama hükümetin kendisi, tamamıyla partinin elindeydi. İşte her yerde parti diktatörlüğünün temeli bu esasa dayanır. Tabiidir ki, her demokraside iktidar partisinin memlekete uygulamak salâhiyetini taşıdığı birtakım malî, iktisadî ve sair esaslar vardır. Fakat yönetim aygıtının cürüm, cinayet, yağma, herhangi insan ilişkilerini altüst eden ayaklanmalara karşı, otomatik bir şekilde harekete geçmesi, ancak bu yerlerde istikrar ve huzuru sürdürebilmiştir. Her demokraside sivil yönetim âmirleri baştan ayağa kadar hiç bir yerden emir beklemeden toplum içindeki ayaklanmayı, veyahut insan ilişkilerindeki yolsuzlukları hiç bir siyasal etkiye bağlı olmadan önlemek zorunluğundadırlar.

1908 yılının ekiminde Burgaz'darı şehre döndük. Bu sefer Salih Zeki Bey'in profesörlük ettiği üniversite karşısında gerek okula yakınlığı bakımından, gerek basın bakımından bir merkez olan Nuruosmaniye'do bir eve taşındık.

Bu üç ay içinde benim yazı çabalarını arttı. Çeşitli konular üzerinde çeşitli mektuplar alıyordum. Burada imzalıları söylemek istiyorum. Bir yandan evim ve çocuklarımla uğraşıyor, bir yandan da bu mektuplara cevap verilmesi istenilen konularla ilgili yazılar yazmaya çalışıyordum. Bunların arasında sosyal, hattâ siyasalları olduğu gibi, bir de kişisel hayatlarının problemleri hakkında sorular soranlar da vardı. Diyebilirini ki, herhangi Katolik papazı kadar, hiç tanımadığım insanların kişisel sorularını öğrenmiş oluyordum. Tabii bu sırlar bende saklı kaldı ve mektuplar ortadan kaldırıldı.

Birçok tanımadığım ve çeşitli sınıflardan kadınlar beni görmeye geliyor, dertlerini döküyor, özel hayatları üstüne akıl danışıyorlardı. Bunlardan bazıları yalnız benden büyük değil, hatta ananı yaşında kadınlardı. Halbuki ben, hayat alanına gireli çok zaman geçmemişti. Onlara akıl verebilecek tecrübeden çok uzaktım. Bununla birlikte, bunların hepsine karşı içimde her zaman bir minnet duygusu vardır. Çünkü kadı-

MO K SAL K İMLİ EV

121

nın aile ve topluma karşı durumlarımdaki güçlüklerin ne kadar geniş yönlü olduğunu o zaman algılamaya başladım. Bunlar yazılarımin realist taraflarına çok hizmet ettiler. İhtilâl ve siyaset bölümleri gelir geçer, fakat millet hayatının sosyal ve insanî bakımdan içinde döndüğü «girdap» daimîdir.

Ekim başlarında seçimler yapıldı. Bu, yeni rejimin imparatorluğun yıkımını haber veren kötü belirtilere karşı tek çaresi gibi görünüyordu.

Yeni parlamentomuza bir millî grup, en ünlü ve başta gelen simalarını gönderdi. Tabii onların birleşmesi birçok şahsiyetler ve ideallerin çarpışmasını gerekli kıldı. Hepsini iyi niyetle geldiğine, ittihatçıların, çökmekte olan imparatorluğa sağlam direkler sağlamaya çalıştıklarına eminim. Ama bu direklerin boyları ve enleri o kadar birbirinden ayrıydı ki, desteklemek istedikleri imparatorluk binası yıkıldı gitti.

Nuruosmaniye'de pencerenin önünde :

Ey vatan, ey ümni-i müşfik Şad ü lıandan ol bugün.

sarkışını söyleyerek, geçen kalabalıktaki içten heyecan insanın gözlerini yaşartıyordu. Seçim sandıkları çiçekler ve bayraklarla süslü, arkalarında papazlarla imamların yan yana oturmuş .olduğu arabalar, çevrelerinde Rum, Türk, Müslüman bir .sürü çocuk, aynı şarkıyı söyleyerek sokakları çınlatıyorlardı.

Haminne, bu kalabalığın üzerinde yaptığı etkiyi anlatır durudu. Derdi ki : «Galiba kıyamet günleri yaklaştı Halide, ağlamaktan kendimi alamıyorum. Âdeta Mevlid dinliyor gibi oluyorum.»

Fakat bu M'evlid'in işaret ettiği çocuk gerçi kutsal bir anlam ve duygu veriyorsa da ya/ık ki yürümeye başlamadan göçtü gitti.

O günlerde aldığım bir imzasız mektup bir resim halinde belleğimde kalmıştır. Bu, hayatımın tehlike işaretlerinin ilk ve belki de en korkuncuydu. Daha önce de söylediğim gibi, yazılarımin sadece sosyal, edebî" ve düşünce meseleleriyle ilgiliydi. Birdenbire karışan parti siyasetinin fırtınasından hep uzak kalmıştım. Fakat bu da bana çok görülmüştü. Çünkü «Tanin» gazetesine yazıyordum. Ve bu gazeteye bağnazlar, hattâ ittihat

122

MO H S A L K İ M L İ K V

ve Terakki'ye düşman olan haklı veya haksız muhalifler düşmandılar. Söz konusu olan bu mektup küçük bir zarf içinde beyaz ve küçük bir karttan ibaretti. Yanında boş bir kâğıt parçası vardı. Bir tarafında «Tanin'e bir daha yazı yazmayacaksın!», arkasında «Bu emre itaat etmezsen cezan müthiş olacak! ÖLÜM.» yazılıydı. Beni idama mahkûm eden bu kâğıt parçası içimde bugün tarif edemeyeceğim bir nefret uyandırdı. Dizlerimin titrediğini, parmaklarımın ucuna kadar ter döktüğümü biliyorum. Şimdiye kadar evinin dışında hiç bir çalışmaya katılmayan ben, neden bu tehlikeye uğramıştım? Bilemem. Fakat bu mühiş korkaklık duygusunun pençesinde kıvrandığım o an içimde, gariptir ki, aynı zamanda bu duygunun ta-mamıyla karşıtı, aynı derecede kudretli manevî bir casaret uyandırdı. Bu yazarlar sadece parti muhalifleri değil, hiç kuşkusuz herhangi alanda herhangi yeni ve ileri fikirleri boğmaya kesinlikle karar vermiş insanlardı. Evet ürkütölmek istenen sadece benim âciz hayatım değildi, bu biçim adamlar kim bilir daha ne kadar yeni şeyler yapmaya karar vermişlerdi. Kendimi âdeta ortaçağda sokakta parçalanan, yıkılan, ileri ideal soylusu insanların durumuna düşmüş gibi gördüm.

Bunları düşünürken gözlerim, yerde tahta oyuncaklardan ev yapan iki küçük yavruma ilişti. Büyük, başını kaldırmış derin gözlerim yüzümden, küçüğün o zaman uzattığım altın saçlı başı yerdeki oyuncaklara dalmıştı. İşte yirmi beş yaşından önce birkaç ay içinde ulaştığım edebî ünün mükâfatı bu olmuştu.

Ben hem «Tanin» e, hem de bazı başka gazetelere yazı yazmayı sürdürdüm. Salih Zeki de bu hareketimi (Oria da gönderilen, beni yazı yazmaktan alakoymasın için yapılan tehditlere karşın) bütün gücüyle yüreklendirdi. Şuna eminim ki, gençlik için ölüm, yaşlıların, tasavvur edemeyeceği kadar korkunçtur. Ama aynı zamanda gençliği sindirmek ve susturmak aynı derecede zordur.

Bu aralık bütün ömrümde dost kaldığım Isabel Fry'la şahsen tanıştım. Benim bir İngiliz gazetesine yazmış olduğum bir mektup dikkatini çekmiş, bana mektup yazmaya başlamıştı. Salih Zeki o günlerde Londra'ya gitmiş. Miss Fry'yı görmüş ve onun hakkında bana düşüncelerini şöyle anlatmıştı:

«Çok iyi yetişmiş bir kadın, korkarım ki, buraya gelir de

M O H S A L, K İMLİ- EV

123

seni görürse hayal kırıklığına uğrayacak.»

«Neden?»

«Çünkü onun kafasında sen yaşlı başlı bir kadınsın. Buraya gelip de karşısında bu kadar genç ve bu kadar süslü bir kadın görürse şaşırarak.»

Hiç unutmam, bunu söylerken arkamdaki nar çiçeği renkli kadife elbiseyi işaret ediyordu. Gerçi bir zaman sokakta açık renk çarşaf veya esvap giymiş değildim. Ama evde parlak renkli esvaplara çok düşkündüm. Bu alışkanlık da çok geçmeden sönmeye başladı. Bununla birlikte, bana orta yaşlı gibi görünen ve o zaman kırk üç yaşında bulunan Miss Fry, İstanbul'a geldiği zaman yaşım ve ev kıyafetlerimin rengine karşın benimle anlaştı ve dostluğumuz ondan sonra sürüp gitti.

Miss Fry 1909 yılı şubatının başında Türkiye'de üç hafta kaldı. İleri düşünceli bir hayli Türk kadınıyla görüştü, bazı okulları gezdi. Üsküdar'da Kız Koleji'nin misafiri olmuştu, fakat en fazla vaktini benimle birlikte geçiriyordu. Kadınların öğrenimi hakkında da çok ciddî bir makale yazmıştı.

1909 martında Hasan Fehmi adında bir muhalif gazeteciyi Köprü üzerinde öldürdükleri zaman, siyasî ihtiras son haddini buldu. Bu olay yeni rejimin ilk siyasal öldürmesiydi ve herkesi derinden etkiledi.

Evimin penceresinden cenaze alayım gördüm. Âdeta o beyaz sarıklı muazzam kalabalık hareket halinde bir papatya tarlasını hatırlatıyordu. Ortalığı herhangi bir gürültüden daha korkunç bir sessizlik sarmıştı. Bana bu irticanın başlangıcı gibi geldi. Salih Zeki, «İttihatçıların Selanik'ten getirdikleri Avcı Taburu meşrutiyetin kurucusudur. Bir şey olamaz» diyordu.

31 Mart sabahı uzaktan gelen silâh sesleriyle uyandığım zaman bilmem neden Shakespeare'in «Jul Sezar»ındaki «martın 15'inden sakının» (Beware of Ides of March) cümlesini kendi kendime tekrarlardım. Bizim sokakta da 31 Martın güneşli o parlak göğünün altında, ara sıra gelen silâh sesleri egemendi.

Biraz -sonra yıllardan beri evimizde çalışan Hüseyin geldi, yatak odamızın kapısını vurdu. Benden çok yaşlı olmasına karşın okumayı ona ben öğretmiştim. Her nedense okumak onda politikaya karşı büyük bir merak uyandırdı.. Fakat bütün bu ilerlemelerde bazı dine aykırı şeyler olduğuna inandığı için İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı büyük bir kin besledi. On-124

MOR SALKIMLI EV

dan dolayı İttihat ve Terakki rejiminin önderlerini parçalasa-lar memnun olacaktı. Biz onun bu duygularıyla her zaman alay eder dururduk.

Yatak odamızın kapısını o tarihî günde vurduğu zaman sesinde saklayamadığı bir sevinç vardı.

«Kalkın efendim, ordu ayaklandı, kan gövdeyi götürüyor. Ayasofya'nın önünde iki büyük adam öldürdüler.»

O bize bunlardan birinin komşumuz «Tanin» gazetesinin sahibi Hüseyin Cahit olduğunu söyledi. Fakat Hüseyin Cahit sanarak Lübnanlı bir mebusu öldürmüş olduklarını çarçabuk öğrendik.

Bundan sonra Hüseyin, irticain başı olan Derviş Vahdeti' den söz etmeğe başladı. Heyecandan kendinden geçmiş gibiydi. Hüseyin, anlaşılan Vahdeti'nin askerlere söylevlerini izlemişti. Vahdeti, bütün devrimcilerle, devrimden yana genç öğrencileri islâmiyet'in düşmanı olarak tanıtmış ve onları öldürmenin «farz» olduğunu söylemişti. Bununla da kalmayıp Rusya'nın ve İngiltere'nin İttihatçı hükümetten daha fazla şeriatın koruyucuları olduğunu söylemiş. Belki Vahdeti sadece kara bir bağnazlığa dayanmakla kalmıyor, aynı zamanda yabancılara ajanlık da ediyordu.

Doğru yahut yanlış, o zaman İngiltere sefaretî başkâtibi Mr, Fitzmürice'den para aldığı da rivayet edilirdi. Vahdeti aleyhine olan belgeleri incelememiş olduğumdan bunun doğru olup olmadığını bilmem, çünkü Vahdeti muhakeme edildiği zaman ben yurttan uzaktaydım. Fî tarihinden beri yurdumuzda (Tıpkı vaktiyle Hıristiyan kilisesi tarihinde olduğu gibi) yurt ve ulus deyinse din ve çoğunlukla dînin ruhuna aykırı, fakat katılmış bir gelenekle yurdu felâkete sürükleyenler yok değildi.

Salih Zeki bu ayaklanmanın iç yüzünü incelemek için hemen sokağa fırladı. Biraz sonra babam Sultantepeşi dostlarımızdan Doktor Cemal'le birlikte bana geldi. Onların Lübnan mebusu Mehmet Arslan'ı, Hüseyin Cahit sanarak linç ettiklerini, diğer bir paşayı da Ahmet Rıza sanıp Adliye Nezaretinin önünde vurduklarını söyledi. Artık bundan sonra ileri düşünceli herhangi subayı veya devrimden yana olanları vurmaya karar vermişler ve bir de liste yapmışlardı.

Aynı zamanda. Peyker Hala'nın oğlu, benim adımın da kara listede olduğunu ve mutlaka ortadan kaybolmam gerektiğini

MÖ H SALKIMLI EV

annesi vasıtasıyla babama bildirmişti. Peyker Hala'nın oğlu Meşrutiyet devrinin başında memlekete Avrupa'dan dönmüş fakat yeni rejimin yaptıklarını beğenmeyerek muhalefete geçmişti. İleri fikirli bir adam olmasına karşın İttihatçılara muhalif olan her zümre ile ilişkisi vardı. Esasen aynı gün Tanin matbaasına hücum edilerek matbaa parça'parça edilmişti.

Parçalanan kâğıtlar arasında benim yazmış olduğum, «Kösem Sultan» adlı piyes de vardı. Buna çok acırım, çünkü o devri uzun uzadıya incelemeyen sonra piyesi yazmıştım.

Doktor Cemal'le babam İstanbul'un durumunu güvenli bulmadıkları için beni hemen çocuklarla beraber Üsküdar'a geçirmeye karar verdiler. Çocuklarla birlikte Babiâli'nin önünden arabayla geçerken hâlâ ateş devam ediyor, asker veya sivil bir sürü insan oraya buraya koşup duruyorlardı. Sirkeci' de bulduğumuz bir kayığa atlayarak Üsküdar'a geçtik. Üsküdar iskelesinde kayıktan çıkar çıkmaz, çocuklarımla elinden tutmuş yürüyordum. Birdenbire bir insan kasırgası ortalığı darmadağın etti. Bunlar, Selimiye kışlasında, subayları vurduktan sonra irtica kuvvetlerine katılmak için koşup giden askerlerdi. Ben önünde bulunduğum bir dükkânın duvarına yapışmış, çocuklarımla biri kahveye fırlatılmış, öteki de bir duvara yapışmış kalmıştı. Her nasılsa, tir tir titreyen bu iki yavruyu o korkunç insan salgınından Tanrı korumuştur. İşte bu, benim sokak kalabalığı denilen korkunç kuvvetle ilk karşılaşmam oldu.

Babam, herhangi bir İttihat ve Terakki üyesiydi. Fakat, o civarda bazı ittihatçıların evlerine saldırılmış olduğundan babamın evi de pek emin bir yer değildi. Bütün gün ve gece o sakin ve sessiz yeşil Sultantepeci, davul, tüfek sesleri, karmakarışık isyan yığınlarının naralarıyla çın çın öterken, istanbul' dan da silâh sesleri işitiliyordu. Kalabalık, ellerinde fenerler, davul çalarak bütün gece Sultantepeci meydanında gösteri yaptı. Ben, sabaha kadar oturdum, yavrularım, ateş ve naralar köşkün duvarlarına vurdukça, yataklarından fırlıyor, dizlerime sarılıyorlardı.

Ertesi sabah acayip kılıklı iki kişi köşkün kapısında durmuş, girip çıkanları gözden geçiriyordu. Bizim arkadaki büyük bahçenin duvarının karşısında Özbekler tekkesi vardı. Şeyh efendi ve ailesi çok yakın dostumuzdu. Karanlık basınca, o du-

126

MOH SALKİMLİ EV

vardan tekkeye bağlı bir adam allayarak kapıda bekleyenlere görünmeden bize geldi. Dedi ki:

«Asiler arasında önemli bir yeri olan bir akrabamız, Edib Bey'in kızının köşkte olup olmadığını soruyordu. Eğer buradaysa hemen başka bir yere, daha doğrusu tekkeye gelsin.» Ben de gece yarısı çocuklarla birlikte, arka kapılardan birinden, biri kucağımda, öteki elimde, tekkeye geçtim. Tekkenin gençleri o gece sabaha kadar ellerinde silâh, nöbet beklediler, ben de rahat uyudum. Ertesi sabah şehirdeki isyan ve kargaşalık artmış, öldürme olayları çoğalmıştı. Tekkenin akrabası olan asinin, benim tekkeye sığınıp sığınmadığımı sorduğunu işitince çocuklarla birlikte Amerikan Koleji'ne gittim.

Bunu yapabilmek için hayli sakinme önlemini almak gerekiyordu. Çocuklarım orada doğmuş, ben de orada büyümüş olduğum için kıyafetimizi değiştirmek gerekti. Ben, Haminne' nin çarşafını giydim, yüzümü örttüm, yavrularıma da bahçivanın çocuklarının en eski esvaplarını giydirdim.

Sultantepeci'nin arka sırtlarına çocuklarla birlikte tırmanırken, o zaman Kolej'de öğrenci bulunan kardeşim Nigâr da bizimle beraber geliyordu. Hiç unutmam, iki kılıksız herifin yanımızdan koşarak geçtiğini görünce, zavallı kız korkudan âdeta bir deve gibi birdenbire yere çöktü, ben de elimde olmadan her şeyi unuttum, bu garip halimize gülmeye başladım. Amerikan Koleji'nde o günlerde, istanbul'da bulunmayan Dr. Patrick'e, Dr. Vivian adında bir profesörümüz vekâlet ediyordu. Ancak orada güven içinde olduğum an, memleketin içinde bulunduğu tehlikeyi olanca gücüyle sezdim. Bu afetin başladığı günden beri ilk defa olarak memleketim için hıçkırığa hıçkırığa ağlamaya başladım.

Kolej'de dört gece kaldık. Miss Dobb'un bana küçük bir kızken ders verdiği yukarı kattaki bir odaya bizi misafir etmişlerdi. O devir, şimdi ne kadar uzak görünüyordu. Sabah gazetelerini okurken hâlâ şehirden ateş sesleri geliyordu.

Ağızdan ağıza şöyle bir söylenti dolaşıyordu: istanbul' daki irticai ve ayaklanmayı bastırmak için Selanik'ten bir ordu geliyormuş... Ne garip bir tarih tecellisi. Yüz yıl önce de yine Makedonya'dan, Alemdar Mustafa Paşa kumandasında bir ordu. Üçüncü Selim'in devrimlerine karşı ayaklanan kuvvetleri ve isyanı bastırmak için gelmişti. Acaba tarih, başka

MOR SAL KİMLİ EV

127

ad ve kılıklarla daima bir «tekerrürden ibaret» mi? diye düşündüm.

Genç Türkler, o günkü Rus Sefaretine sığınmışlar ve korunmuşlardı. Rus Sefareti, hem İttihatçıları, hem de daha sonraları asileri korumuştur.

Kolej'de çok acı bir etki yapan havadis, Adana'daki Ermem kıtalidir. Ortalıkta dönen söylenti, istanbul'da Genç Türkleri öldüren mürtecilerin bir kısmının, Adana'daki Ermenileri öldürdüğünü ileri sürüyordu. Fakat, Ermeni ve genellikle yabancı kaynakları, bu kıtalın Genç Türkler tarafından hazırlandığını ileri sürüyorlardı. Ama, başlarını sokacak delik arayan Genç Türklerin böyle bir kıtal hazırlaması acaba mümkün müydü? Her halde Adana kıtalının sebepleri daha derin ve karışık, aynı zamanda birbirine benzemeyen nedenlere dayanıyordu. İttihatçılar iktidara gelmeden önce, Ermenilerin «Taşnak» Cemiyeti liderleriyle anlaşmış buldukları biliniyordu. Aslında İttihat ve Terakki, programı azınlıklardan, yabancı devletlerle anlaşmış olmayanları desteklemişti. .Fakat, bazıları hâlâ yabancı devletlerin, özellikle Rusya ve İngiltere'nin siyasî oyunlarına kapılarak, aynı zamanda gerçekten bir

Ermeni devleti idealine inanarak, Avrupa kamu oyunu Türkiye aleyhine çevirmek için bahane arıyorlardı.

Genç Türkler, Taşnaklarla ilk anlaşmalarında, yeni rejim kuvvetle yerine oturuncaya kadar silâhlarını bırakmamalarını kabul etmişlerdi, işte Adana'daki «mukatelenin» birçok etkenleri arasına bunun da bulunduğu söyleniyordu.

Kolej'de geçen dört gün içinde, sokak egemenliği o kadar tehlikeli bir dereceye bulmuştu ki, hem ailem, hem de Amerikalı dostlar beni bir zaman için memleketten uzaklaştırmaya karar verdiler ve gereken önlemleri aldılar. İşte böylece 1909 irtica hareketinin tam ortasında iki küçük yaVrumla Mısır'a gittim.

VIII YURT DIŞINA İLK GİDİŞ

Bindiğim vapurun adı İsmailiye idi. İkinci sınıfta altı yataklı bir kamarada güçlükle yatak bulunmuştu. Miss Fry bizi bu garip kıyafetimizle vapura getirdi. Şehirdeki anarşi artmıştı, polis kimseyle ilgili görünmüyordu. Miss Fry o gün bana her renk tireli ve bütün gereçleriyle bir dikiş çantası hediye etti. Otuz yıl öncesine kadar bu çantanın ne kadar işime yaradığını anlatamam. Vapura bir de büyük sandık sokmuşlardı. Ben koltuğumda kılığımın uygun bir bohçayla vapura girdim. Salih Zeki bir Ermeni profesör arkadaşından İskenderiye'de tanınmış bir Enneni'ye bir tavsiye mektubu verdi. Vapur kalktı.

Ben aşağıdaki kamara yatağında oturmuşum, iki çocuğum da bana .sımsıkı sarılmışlardı. Üstümdeki yatak onların. Kamaranın ortasına eşya yığılmış, karanlık, havasız ve kokulu bir yerde, belki bir saat bir şey düşünemez bir halde oturdum. Elimde az para, yanımda iki yavru, bütün ailem arkamda, sonucu tahmin edilmeyen bir durumdaydılar. Bununla birlikte sınırlarımda bir gevşeme hissettiğimi de itiraf ederim. Artık yavrularımın gözü önünde, vahşî bir kalabalık tarafından parçalanmak, yahut çocuklarımla Üsküdar iskelesinde olduğu gibi, çiğnenmesi tehlikesinden kurtulmuşum. Biraz sonra kamara tamamıyla karanlık oldu.

Işıklar yanmadan önce kamaranın kapısı açıldı, şişman bir kadın İngilizce olarak yarı kendisine, yarı bana söyleyerek : «O siyah bohça da ne oluyor?» dedi.

Siyah bohça benimdi, Haminne'nin bol siyah çarşafının içinde büzülmüş olan da bendim. Kalktım, çarşafı çıkardım. O sesteki ilgi beni avutmuştu. Ben de İngilizce «Akşamlar hayırlı olsun» dedim.

İngilizce bildiğimi anlayınca çok sevindi. Işık yanınca bizim yeni ahbabın şık giyinmiş, yuvarlak yüzlü, çikolata rengin-

MOK SALKIMLI EV

129

de bir zenci kadın olduğunu gördüm. O da başı üstündeki yatağa çarpmasın diye, iki büklüm oturan garip bir insan görüyordu.

Galiba bir asır kadar uzak gelen, geçen haftadan sonra yüzüm bir mezar kaçkını kadar perişandı. Aynı zamanda, saçlarımla uğraşmaya zaman olmayacağını tahmin ettiğimden dibinden kesmişim, işte bu kısa saçlar birdenbire onu Önümde diz çöktürdü. Kollarını belime doladı:

«Ah, ah Suzie'nin resmi gibisin, o da böyledir, İncecik yüz, kederli gözler, kısa saçlar. Suzie benim kızmadır. (Birdenbire sesi mağrur) Fakat Suzie senin gibi beyaz. Babası Fransız.» dedi.

Suzie'nin beyaz Fransız babası ve kendisi hakkında bir hayli ayrıntılı konuşmadan sonra başımı okşamaya başladı. On dakika içinde biyografisini tümüyle öğrenmişim.

Beyoğlu'nda Katakulum denilen bir yerde şarkı söyleyen bir sanatkârımış. İsim çok garip olduğu için hâlâ hatırımda kalmıştır. 31 Mart olaylarının dehşeti, onu çok büyük bir kontratı reddetmeye, İstanbul'dan uzaklaşmaya zorlamış. Bana benzettiği kızı on altı yaşında ve Amerika'daymış. Suzie'nin Fransız babası onu nikâh etmeyi vaat etmiş, ama ömrü vefa etmemiş. Şimdi yine bir Fransız âşığı varmış.

Sahnedeki renkli Amerikan kadınlarına yaraşır derecede şen, şık ve hayatla doluydu. Bana onda, bizim Reşe'nin rengiyle Nevres Bacı'nın sıcak kalbi yerleşmiş gibi geldi.

Süründüğü kuvvetü lavanta o dar, hava'sız kamaraya garip bir . koku yayıyordu.

Çocuklar bu sevimli ve şefkatli kadına, âdeta elinde büyüdükleri bir dadı, aynı zamanda bir arkadaş gibi ısındılar. Gülüyorlar, oynuyorlar, boynuna sarılıp duruyorlardı., O da çocukları kucaklıyor, yukarıya götürüyor, koşturup oynatıyordu.

Geceleri altı kişilik kamarada kokudan ve horultudan uyu-narmıyordu. Fakat bu renkli artist uyanır uyanmaz hava değişiyordu. Her sabah tuvaletini yaparken, Amerikan zencilerinin yarı hüzünlü, yarı alaylı şarkılarını söyler, bana da Mısır'da buluşacağı sevgilisini anlatır dururdu. Fransız şakalarını, bir Amerikan zencisinin şivesiyle taklit ederdi. Kendi tuvaleti bi-

F.: 9

130

MOR SALKIMLI EV

MOR SALKIMLI EV

131

tince çocukları yıkar, giydirirdi.

iskenderiye'ye beş günde vardık, istanbul'dan telgraf almış olan Ermeniler bizi vapurdan aldılar. Mehmet Ali meydânında, Madam Monart adlı bir Fransız kadınının işlettiği bir otele götürdüler.

Bu Ermenilerin başında Şinorkian vardı. Bu adam Abdül-hamit devrinde istanbul'dan ayrılmıştı. Davranış ve duyguları tamamıyla Osmanlı Türkünün efendiliğini anlatan bir vatandaş, güvenilir bir insandı.

iskenderiye'de hiç bir zaman unutamayacağım bir günah işledim. Bu, yukarıda vapurda kamarada bana ve çocuklarıma bir dostluk ve şefkat göstermiş olan o renkli artiste karşı oldu. Bundan sırası geldiği zaman söz edeceğim.

Otelin önünde durmadan laternalar çalınıyor, başlarında beyaz veya renkli mendiller bağlı italyan kızları, ellerinde birer tabak, geçenlerden para topluyorlardı. Parlak pabuçlu, ipekli entarili, feslerinin püskülü bir tarafa inmiş Araplar meydanda dolaşıyorlardı. Oteldeki bir odanın sağ yanındaki bir pencere iskenderiye'nin Avrupalaşmış bir sokağına bakıyor, sol yanındaki pencereden mavi suların kıyıları yıkadığı görülüyordu.

Gece yaklaşınca sokağın gürültüsü son dereceyi buluyordu. Her halde Mısır'ın Türkiye'ninkinden bambaşka olan, renkleri, sesleri, karışık kalabalıktan gelen neşeli türküleri, hepsinin her an hareket halinde olan canlı davranışları bana yepyeni bir şey gibi geldi.

istanbul'daki son haftanın korkulu günlerinden sonra bu yepyeni âlem çocukları avuttu, oyaladı, istanbul'dan mektuplarım Amerikan konsolosluğu eliyle geldiği için oraya sık sık gidiyor, fakat mektup bulamamak beni büyük bir üzüntüye düşürüyordu.

Orada, kitaplardan öğrenilen Arapça, halkın dilini anlamaya yeterli değildi. Kimse ingilizce konuşmuyordu, iskenderiye'de o günlerde en çok konuşulan yabancı dil Rumca idi. Bereket versin ki ben de daha, çocukluğumdan beri konuştuğum sokak Rumcasını unutmamıştım. Kötü bir raslantı olarak iskenderiye'de kızıl ve kızamık salgını vardı. Aynı zamanda çocuk ölümü çok yükselmişti. Mısır'a vardığımızın haftasında küçük oğlumun ateş gibi yandığının farkına vardım. Vücudundaki kırmızı lekeleri de görünce aklımı kaybedecek gibi oldum. Hemen oteldeki bir Rum doktoru çağırdım.

Muayeneden sonra kızıl olduğunu ve hemen hastaneye kaldırmak zorunluğunda • olduğumuzu söyleyince kafama bir demir sopa inmiş gibi sandalyeye çöktüm, kaldım. Benim bu acım ihtiyar doktorun merhametini çekti, gözlerinin yaşardığını hatırlıyorum. Omuzumu okşadı ve şefkatle titreyen bir sesle :

«Korkma kızım, merak etme. Enflüanza derim, sen de çocuğu yataktan çıkartma, öteki yavruyu da yanından uzak tut.» dedi.

Yapayalnız ve ailemden uzak bulunduğum bu yabancı ilde, bir otel köşesinde bundan daha korkunç bir şey olamazdı. Fakat bu insanlığı üstün ihtiyar doktorun, hastalığı saklaması haber alınırca ceza görmesini gerektireceğinden, bilerek bu fedakârlığı yapması bana çok büyük bir avuntu oldu.

O hafta kaygı içinde .geçti, istanbul'dan haber yoktu. Yanımdaki parayı bitirmemek için çamaşırları kendim yıkıyordum. «Acaba İstanbul'dakileri öldürdüler mi?» diye gözüme uyku girmiyordu. Hasta olmayan minimini yavrum çamaşırları yatakların üstüne serer, büyük gözlerini yüzümden ayırmazdı. O günlerde o bana âdeta minyatür bir baba gibi görünüyordu. Sabahları, biraz hava alsın diye, otelin önüne çıkardığım vakit bidüziye elimi çeker, hasta kardeşinin yanına gitmek isterdi. Odada uzakta bir sandalyeye bağdaş kurar, küçük kardeşine masala benzer bir şeyler uydurur ve söylerdi.

Oğlum biraz iyileşince Amerikan konsolosluğuna kadar gittim, mektup sordum, yoktu. Konsolosluk sekreteri beni kapıya kadar indirirken, gemideki zenci dostumuzun yanında bir beyaz adamla kapıdan girdiklerini gördüm. Acaba yanındaki erkeğin biraz külhanbey tavrı mı, kahverengi dudaklarına biraz abartma ile sürülen kırmızılık mı, yoksa berim ömrüm boyunca kurtulmaya çalıştığım, fakat kurtulamadığım sınıf tutuculuğu mu, nedir bilemem, bir şey, beni onu tanımamazlığa itti. Siyah gözleri birdenbire bana acı acı baktı, içlerinde «Galiba artık dostluğuma ihtiyacın kalmadı» der gibi bir anlam vardı. Yanındaki adamın kolunda merdivenlerden çıkarken ben kapıda buz gibi dondum kaldım. Ar-

132

MOR SALKI M LI EV

kasından koşup bu küçük hareketimden dolayı bağışlamasını dilemek, gönlünü almak istiyordum. Fakat sekreterin yanımda utandım, kapının yanından bir zaman ayrılamadım. Bununla birlikte içimdeki utanç kendi gözümde beni küçük düşüren bu anı, hep bir ibret olarak unutulmayacaktı.

Tam üç hafta sonra evden mektup geldi. O kadar perişan bir durumdaydım ki, Salih Zeki'ye bir telgraf çekerek çocuğumuzun hastalığını bildirdim ve hemen Mısır'a gelmesini söyledim. Salih Zeki 1 mayısta geldi. Küçük hâlâ yatakta, fakat tehlikeyi atlattım ve kardeşine de bir hastalık geçmemişti. Özellikle hastalığın kızıl olmayıp da kızamık olduğunu anlamak da bize biraz ferahlık vermişti.

istanbul'dan gelen haberler şuydu :

Mahmut Şevket Paşa, Makedonya'dan ordusuyla gelmiş, Abdülhamit'in ordusunu kolaylıkla yenmişti. Abdülhamit tahttan indirilmiş, yerine Beşinci Sultan Mehmet geçirilmişti.

Abdülhamit Selânik'e sürülmüş, Hüseyin Hilmi Paşa'nın başkanlığında yeni bir kabine kurulmuş, bu kabineye Talât Paşa dahiliye, Cavit Bey maliye nazırı olarak girmişlerdi. Aynı zamanda sıkı yönetim ilân edilmiş, mürteciler şiddetle ceza görmüşlerdi.

Bugünlerde benim Mısır'da olduğumu haber alan Isabel Fry'dan bir mektup aldım. Beni İngiltere'ye çağırıyordu. Bu memleket beni çok ilgilendirmekle birlikte, biraz yalnız seyahat etmek korkusu, fakat en çok, çocuklarımdan ayrılmak beni bu çağırışı kabul etmemeye sürüklüyordu.

Salih Zeki Bey, çocuklara bir ana gibi bakmaya söz veriyor, sağlığım ve maneviyatım için bu daveti kabul etmemi istiyordu. Uzun bir tartışmadan sonra kabul etmeye razı oldum.

On beş gün için Kahire'ye gidip ehramları gördükten sonra, Port Sait'ten yapayalnız İngiltere'ye giden bir vapura bindim. Bana zor gelen şeylerden biri de o günlerde şapka giymekti.

Eğer o geziyi ayrıntısıyla anlatabilsem bugün on iki yaşında bir kız çocuk bile, hiç kuşkusuz benimle eğlenir. O kadar sıkıntılı geçti, İngiltere kıyılarına yaklaşıp da beni Miss Fry tarafından gönderilen bir kadın vapurdan almaya gelinceye kadar, her dakika bana yüz yıl kadar uzun geldi.

MOR SALKIMLI EV

133

Şimendifere bindik. Londra'ya gittik. Miss Fry'nin o zaman Londra'da oturduğu Marybone Street'teki evinde misafir oldum. Dostlarıyla birlikte İngiltere'yi görmemiş bir kadın için gerçekten dikkate değer bir program hazırlamışlardı. Gerçi ben İngiltere'yi bilmiyordum ama, benim İngiliz gazetelerinde çıkmış olan makalelerim beni o çevrede adımla epeyce tanıtmıştı.

Bu ilk ziyaret sırasında burada a'ncak belleğimde en çok yer etmiş olanlardan söz edeceğim. Yani bunlar sıraya konmuş değillerdi.

Londra'da ilk günlerde o devrin ateşli ve tanınmış sanatçılarının başta gelenlerini görmek nasip olmuştu. Beni. aralarındaki toplantılara davet ediyorlar ve sayıları sınırlı da olsa, orada ilk defa topluluğa karşı konuşmalar yapıyordum. Londra' da, gerek bu toplulukta, gerek Miss Fry'nin evinde tanışmış olduklarım arasında üzerimde ilk büyük etkiyi yapan yazar Nvinson'du.

Daima doğru bildiğinden ayrılmaz, kendi memleketini de, dış ülkeleri de en açık bir dille eleştirirdi. Hayatımda, rastladığım ülkücüler arasında, inandığına her şeye karşın bağlı kalan iki kişi, hayat arkadaşım Adnan Adıvar'la Nvinson'dur.

İdealizm gibi, maddî bakımdan olduğu kadar manevî bakımdan da insanı sürekli bir yalnızlığa sürükleyen şey yoktur. Bazen bu, yalnızlıktan da çok öteye gider, hattâ insanın değil sükûn ve doğal hayatına, hattâ yaşamasına bile engel olabilir. Bu tabii, İngiltere'de, Türkiye'deki kadar tehlikeli ve zor değildir. Fakat memleket dışında idealistlerin hareketlerini gözden geçirdiğim zaman Nvinson'un ki kadar, sadece inanışa dayanana hiç rastlamadım. Edebî bakımdan beni o günlerde en fazla etkileyen Miss Fry'ın dostları arasında bulunan, ünlü sanatkâr Masfield'dir. Onların köydeki evlerine birkaç gün misafir oldum. Bu adam, henüz o kadar ünlü değildi. Bununla birlikte bir hayli yıl sonra İngiltere'nin resmî büyük şairi oldu.

Sonraları, dünyaca tanınan «Pompai» adlı eserini yazmış, fakat daha yayınlamamıştı. Ziyaretim sırasında bana bu eseri kendisi baştan başa okudu. Bu beni hayran etti. O günlerde Masfield'in sanatçılığı ile alay edenlere ben, «Pompai» basıldıktan sonra nasıl bir gücü olduğunu anlayacaklarım soy-

134

MOK S ALKIMLI EV

ler dururdum. Eser basıldıktan sonra okumadım. Bugün bana ne etki yapacağım bilmem, ama İngiltere'de basıldığı zaman geniş çapta bir ün yapmıştı.

İngiltere'deki anılarım arasında, Cambridge'de Profesör Brown'un evine misafir olduğum günler başta gelir. Profesör Farsça ve Türkçe dillerinde ve kültüründe zamanının en büyük bir bilginiydi. Gibbin «Osmanlı Türklerinin Şiir Tarihi» adlı eski edebiyatımız hakkında en metotlu ve yararlı büyük eserin yaratılmasında da etkisi olmuştu.

Profesör, beni bir gün üniversiteye götürdü. O günlerde İrlanda henüz özerk değildi. Fakat o gün İrlanda özerkliği hakkında çok önemli ve tarihî bir tartışma yapılıyordu. Tabii ben, o tartışmayı bir konuk olarak, geriden dinledim. Uzun bir masada, üniversitenin en büyük profesörleriyle bir de İrlanda özerkliğini savunan Dillon adlı o günün en ünlü bir konuşmacı ve milliyetçisi vardı, ihtiyar bir adamdı. Önce içtenlik ve sevimliliği bende heyecan uyandırdı. Âdeta gözlerimden yaş geldi. Yanımdakilerden bu gözyaşlarını saklamak için önüme eğildiğimi hatırlıyorum. Fakat aynı zamanda böyle bir konunun bir üniversitede serbestçe tartışılmasına meydan veren İngiltere'nin iç yönetim sisteminin özelliklerini de gösteriyordu. Sanıyorum ki, İngiltere'den başka bir yerde hattâ Fransa'da bile Dillon'ları taşıyabilirler. Parlamentoyu gezdiğimde bende derin bir izlenimi oldu. Dünyanın en eski parlamentosu ister istemez benim gibilerde büyük bir saygı ve beğeni uyandırır, inanıyorum ki, parlamenter sisteme doğru gidenlerin, onu kendilerine örnek olarak almaları doğru olur. İngiliz sistemi, halk arasında her zaman kanlı çarpışmaları önlemiş, özellikle yönetim mekanizmasını kişisel etkilerden uzak tutmak suretiyle memleketlerinin geleceğini korumuştur. Bu parlamento, aynı zamanda, memleketlerinin temeli olan millî geleneklerini söküp atmeyen bir kuruluştur.

Diğer önemli bir anı da Oxford Üniversitesiyle ilgilidir. Orada B. Russel'in evinde bir hafta misafir kaldım. Salih Zeki, bana ondan zamanımızın en büyük bilim kafası diye söz eder dururdu. Bir yandan özel bir kadın toplantısına çağrıldığım için orada yapmak zorunda kaldığım konuşmayı korka korka kafamda hazırlarken, bir yandan da bu büyük bilim adamını merak ediyordum.

MOR SALKIMLI EV

135

Russel, üniversitenin öğretim üyeleri arasındaydı. Birinci karısı olan sevimli ve ciddî bir Amerikalı kadınla evliydi. Bu Russel'in kendisi o günlerde hiç de Salih Zeki'nin çizdiği büyük bilgin portresine benzemiyordu.

Kendisi, o tarihte ilk heyecanlı devrelerini yaşayan kadın hareketine kendini tamamıyla kaptırmıştı. Evinde bir sürü genç veya yaşlı Amerikalı kadın misafir çevresini alır, kendisi de bütün gün kadın erkek eşitliğini âdeta bir papaz gibi büyük mitinglerde va'zedercesine söyler dururdu.

O evde geçen ve tamamıyla kişisel olan, beni âdeta gülünç denecek derecede üzen, bir konudan burada söz etmeden geçemeyeceğim. İngiltere'ye gelirken yanımda olan' para tükenmişti. Londra'dan ayrılırken Miss Fry'den bana İstanbul'dan gelecek herhangi mektubu hemen Oxford'a göndermesini rica etmiştim. Çünkü bana zarf içinde para gönderiyorlardı. Eğer İstanbul'dan para gelmezse Londra'ya dönmek için tren param yoktu. Bu bir hafta bir kâbus gibi kafama egemen oldu. Ev sahiplerinden ödünç olarak yol parası istemek bana o kadar ağır geliyordu ki, eğer hareket sabahına kadar para gelmezse intihar etmeye karar vermiş bulunuyordum. Geceleri sabaha kadar uyuyamıyordum. Sonunda, hareket sabahı bir zarf içinde bana İstanbul'dan beş İngiliz lirası geldiği zaman âdeta yeniden doğmuş gibi oldum.

Burada biraz konu dışı çıkarak Russel'le daha sonraki karşılaşmalarımdan söz edeceğim. 1927'de Londra'da yaşarken, en eski dostumuz Raymond Swing, Russel, Lort Luu ülkesindeki çeşitli evlerden birinde . oturuyordu. Ben de onun evine zaman zaman misafir olurum.

Lortluk unvanını henüz hayatta olan kardeşi taşıyordu. Bu Russel de, ikinci eşiyle birlikte bu «malikânenin» köşklerinden birinde, yepyeni ve kişisel bir görüşe dayanan bir çocuk okulu açmıştı. Swing'lerin çocukları da o okula gidiyor, Russel'in kendisi de akşamları bize geliyor ve geceleri uzun uzun konuşuyorduk. Ben, kendim, o okulun tuttuğu yolun, gerek çocuk eğitimi, gerek aile bütünlüğü bakımından bazı sakıncaları olduğuna inanmakla birlikte öbür düşüncelerinden çok yararlandım.

Russel'in dinsiz olduğu söyleniyordu. Çünkü, Rusya'da di-

136

MOR SALKIMLI EV

nin yasak edilişi, o günlerde köylünün boynuna Meryem Ana resmi yerine, bir makine resmini kutsallık belirtisi olarak taktıkları hakkında ne düşündüğünü sordum. İnsanların mutlaka insandan başka bir şeye tapınmak ihtiyacının önüne geçilemeyeceğini, söyledi. Bugün dünyanın en büyük bilim adamlarında bile insanlardaki bu ruhsal ihtiyacın sönmemesi ve şayet sönerse insanları hayvan yapacağı hakkında bir inanış doğmaktadır. Daha sonraları B. Russel'i bir zamanlar İngiltere'de posta bakanı olan bir dostun evinde de gördüm ve bu alanda derin bir olgunluğa ulaştığını anlamıştım. Russel'in içindeki büyük bilimsel deha yanında, daima derinleşen manevî bir gelişmenin sürüp gittiği göze çarpıyordu. Her halde Russel'in düşünce ve bilim dünyasında bütün önderler arasında kalacağına kuşku yok. Şimdi de tıpkı vaktiyle feminizm meselesinde gösterdiği içten inanışla dünya barışı için çalışmaktadır.

IX

1909'LA 1912 YILLARI ARASINDA GEÇEN OLAYLAR

Ekimde İngiltere'den İstanbul'a döndüm. Doğru Sultante-pesi'ne gittim. İki küçük yavrum, el ele tutuşmuşlar, arkaları duvara dayalı beni bekliyorlardı. Bana küçük oğlumun pembe yanaklı> ı solmuş ve çökmüş gibi geldi. O akşam, kanlı ve korkunç bir ihtilâlin küçük bir çocuğun sinir sistemi üzerindeki etkisinin ne kadar sarsıcı ve yıpratıcı olduğunu anladım. O gece uykudan yavrumun sayıklamasıyla uyandım. Durmaksızın kelimeye sığmayan bir acıyla askerlere yalvarıyordu:

«Annemi öldürmeyin, annemi öldürmeyin, bizi çiğnemeyin, bizi çiğnemeyin.»

Ertesi sabah kırk derece ateşle uyandı, tifoya tutulmuştu. Onun hastalığı bana çevre emdeki dünyayı unutturdu.

«Seviyye Talip» adlı romanımı çocuğumun hastalığı sırasında uykusuz geçen gecelerde yazmıştım. Her ne kadar doktorlar, hastalığının pek o kadar tehlikeli olmadığını söylüyorlardıysa da sinirlerinin uğradığı sarsıntı onu kötü bir hale sokmuştu. Her gece geçirmiş olduğu acı günleri bağıra bağıra sayıklamaları arasında canlandırıyorlardı.

Bu acı sayıklamalarında yatağın üzerine kapanır, konuşur, onu yatıştırmaya çalışırdım.

«Seviyye Talip» kışın basıldı. Salih Zeki Bey'in daha önce sözünü etmiş olduğu Malik, onu Bursa'da bastırıldı, Bu roman sosyal aksaklıklara değinmesi sonucuyla çok eleştirmelere uğradı. Bugün eserin konusunu da unuttum. Elimde bir kopyası olmadığı için onun üstünde dönen kavganın ne olduğunu da pek hatırlamıyorum.

• Oğlum iyileştiği zaman, Çamlıca'da bir köşkte oturan Şehzade Abdülmecit Efendi'den bir çağın aldım ve gittim. O günlerde, şehzadelikten ziyade bir besteci ve ressam sıfatıyla tanınan bir şehzadeydi, aynı zamanda Doğu ve Batı edebiyatım

MOR SALKIMLI EV

incelemiş, kültürü yüksek bir insandı. Her halde tahta çıkabilmesi imkânı çok uzaktı.

Bu çağın sadece bir yazara karşı değilmiş. Haminne'nin anlattığına göre, beni pek küçükken saraya götürürlermiş, dizine oturturmuş, oynatırmış.

Çamlıca'daki köşke gittiğim zaman bütün sarayların verdiği tedirginliği ilk defa duydum.

Saray bende deniz tutmasına benzer bir duygu uyandırır.

Mecit Efendi ve güzel hanımı, uzun zamandır dışla konuşmaktan alakonulmuş olduklarından dolayı biraz sinirliydim. Mecit Efendi yeni rejimi, istediği insanla görüşmek ve herhangi bir insan gibi yaşamak hakkını verdiği için dolayı övdü. O devre kadar kitaplığının içinde yaşamış, köşk veya sarayların duvarlarını aşmamıştı.

«Ben, kendimi bir kutudan çıkarılmış bir bebek gibi hissediyordum» diyerek güldü. Evet, bir insanın ne kadar büyük" olursa olsun, toplumdaki ve kişilerden ayrı düşmesinin, onlarla tamşmamasının, onda en kötü bir etki bırakacağına inanıyorum.

Daha sonraları onları Dolmabahçe'de ziyaret ettim, fakat veliaht olduktan sonra hayli yıl onları görmedim.

Hemen aynı tarihte, çok ilgilendiğim ve üzerinde incelemeler yapmış olduğum pedagoji konusuna ilgili makaleler yazıyordum. Bu, o günlerde, maarif nezareti müsteşarı olan Sait Bey'in dikkatini çekmiş ve beni görmeye gelmişti. Salih Zeki Bey'in bazı arkadaşlarını, tıpkı babamın evinde olduğu gibi, ben de kabul eder, görürdüm. Benden, Kız Öğretmen Okulunu gezmeme, inceleme yapmamı, ne gibi değişmeler gerektiğine dair bir rapor hazırlamamı rica etti. Aydın kadın sınıfının, öğretim konusuna yabancı kalmasını şiddetle eleştiriyordum.

Nakiye Hanım'la birlikte Kız Öğretmen Okulunu gezdim ve elden geldiğince inceledim.

Nakiye Hanım ve öbür öğretmenleri dinledikten sonra bir rapor hazırladım. Nakiye Hanım okula müdür oldu.

Aksaray'daki eski Kız Öğretmen Okulu o devirde en çok Arapça, Farsça ve din dersleriyle uğraşıyordu. Bunların yerinde bırakılması gerekirken birlikte, yeni bir bilimsel görüşle, yaşayan bir Batı diline, modern öğretime ve öğretim metotlarına ihtiyaç vardı. Öğrencinin yeni bir görüşle yeni dünyaya

MOR SALKIMLI EV

139

ayak uydurabilmesi için yepyeni bir eğitim ve yönetimden geçirilmesi hayatî bir sorundu.

Öğrencide bir sorumluluk duygusu, öğretmenle işbirliği etmeyi, aynı zamanda öğretmenin daha açık fikirli olması, ifrata kaçan otoritesinin yumuşatılması gerekiyordu.

Zaman, bize öğretmenle öğrenci arasındaki dengenin ölçülü olmasının ne kadar çok gerekli olduğunu ispat etmişti. Eğer bu öğretim terazisinde öğretmenin otoritesi mutlakiyete ve öğrenciye hiç bir hak vermemek şekline kaçarsa, genç kuşakları istibdada alıştıran bir sistem yaratırdı. Aksi olarak öğrencinin hürriyeti ve hakları ölçüyü kaçırdığı, terazinin gözünde ağır basarsa o zaman da fikir ve hareket alanında öğrenci arasında bir anarşi meydana getiriyordu. Bu gerçeği bugün yalnız biz değil, Amerika bile tamamıyla idrak etmemiştir. Kısacası, öğretim sisteminin temelini sağlamlığı tamamıyla bu dengeye bağlıdır.

O yıl, kadın maarifi bakımından çok hareketli geçti. Ben Kız öğretmen Okuluna öğretim metodu öğretmeni olarak girmeyi kabul ettim, gerek öğretmenin, gerek öğrencinin sınıfıyla yakın ilgisi benim için büyük bir ders oldu. «Talim ve Terbiyeye Dair» olan bu kitabımı ondan sonra yazabilmişim.

iki yıl sonra Maarif Nezareti, kızlara bir idadî açtı ve aynı zamanda yatılı olarak yeni bir Kız Öğretmen Okulu kurdu. Biraz bu okulda, sonra da beş yıl süreyle idadide öğretmenlik ettim. Özellikle öğrenci sınıfının her çeşidiyle yakın ilişkim, hattâ en yakın zamana kadar kendi memleketimde, Suriye'de, Hindistan'da ve Amerika'da, öğrenci - öğretmen ilişkisinin ölçüsünü az çok saptamakta bana bir yol gösterici oldu. Başka bir konuya geçmeden önce burada Maarif Nezareti Müsteşarlığı, hattâ nezaretin başında, bulunan, İstanbul Üniversitesi'nin değerli profesörleri arasında yer alan Sait Bey'in anısı önünde saygıyla eğilmek isterim. Çünkü Türkiye'mizde kadın öğretiminin modernleşmesinde baş rolü oynayan odur.

irticain acı ve kanlı olaylarından sonra, uyuşma ve anlaşmaya özlem duyan düşünüş, Hakkı Paşa'yı sadrazam olarak iktidara getirdi. Milletler hukukunun en kudretli bilgini ve öğretmeni olan bu adama karşı herkes gerçek bir güven beslerdi. Geniş anlamda islâm dininin temeli sayılan adalet ve merhamet kavramını «Adil ve ihsan» vecizesiyle kabinesine mal

140
MOR SALKIMLI EV

etmiştir.

Fakat bu vecizeyi daha gereği kadar uygulayacak ortamı bulamadı. Trablus'un İtalyanlar tarafından anî olarak alınmasından daha önce önlem alınamadığından dolayı kamu oyu aleyhine döndü.

Türkiye'de içtenlikle karşılanan reformların nasıl Batı devletleri tarafından, Hasta Adam'ın dirilmesinden korkarak mallarını sağlığında ele geçirmek üzere harekete geçildiğini yakında yayımlanacak olan «Türkiye'de Şark, Garp ve. Amerikan Tesirleri» adlı kitabımda tarihsel belgelere, dünya tarihçilerinin eserlerine dayanarak anlatmış olduğumdan, burada açıklamaya girişecek değilim.

Aslında Avusturya, Bosna ve Hersek'i «ilhak ederek» mirasa konmak salgınına başlamış bulunuyordu. Onu Girit'in işgali izlemişti. Sonunda Trablus'un işgali ortalığı altüst etti. Bosna - Hersek'in işgalinde, Türkiye'de Avusturya malları boykot edilmiş, fesler genellikle Avusturya malı olduğu için, herkes fes yerine yerli başlıklar giymeye başlamıştı. Tabii bu yerli fes fabrikaları açılmasını sağladı. Şimdi de italyan olan her şeyi boykot edecektik. Herkes «Makarna yemeyin, İtalyan malı almayacağım, italyanca konuşmayacağım» diye ant içip duruyordu. Bu da tabii Türkiye'de makarna fabrikalarının gelişmesine yol açtı. Bu devirde benim «Handan» romanında, belirli bir karakter değişik bir hava çalmış olmasından dolayı, Selanik'ten bir hayli şiddetli mektuplar aldım.

Bundan sonraki darbe tabii Balkanlar'dan bekleniyordu. Fakat bir hayli idealist asker, doktor veya sivil genç Trab-lusluların büyük bir kahramanlık gösterdikleri direnmeye yardım için o ülkeye akın ettiler. Enver ve Fethi Beyler bunların başındadır. Enver Paşa'nın daha sonraları Pan-İslâmizm idealinin bir sembolü olması bu tarihe rastlar. O zaman henüz tanımadığım Doktor Adnan da Kızılay'ın temsilcisi olarak Trablus'a gitmişti.

Yine bu devirde, bir «Galatasaray» olayı vardır ki bu da epeyce yayına ve tartışmaya yol açtı. Esası şuydu :

Galatasaray'ın başında bulunan Tevfik Fikret'le zamanın Maarif Nazırı Emrullah Efendi arasında bir anlaşmazlık baş göstermiş, sonunda Tevfik Fikret'in çekilmesiyle sonuçlanmıştı. Emrullah Efendi, Salih Zeki Bey'den bu yeri almasını rica

MOR SALKIMLI EV

141

etti, o da kabul etti. Bütün tartışma konusu bu yeri şair rtfi, yoksa bilgin mi daha iyi doldurabilir, çevresinde dönüyordu-Salih Zeki Darülfünun'a, aynı zamanda Maarif Nezareti Müsteşarlığına gelinceye kadar o yeri elinde tuttu.

1910'da benim aile hayatımda büyük bir değişme olmuşt11-Salih Zeki Bey ikinci defa evlenmeye karar vermişti. «Taaddi*-dü zevcat» a karşı, hiç bir zaman değişmeyen ve bağınazlık 'derecesini bulan bir inanışım vardı. O zaman Yanya'da bulun<*n babamı çocuklarımla beraber ziyarete gittim. Salih Zeki Bej/'e karar vermeden önce düşünebilmesi için zaman vermek ist6' dim. Döndüğüm zaman, bu meselenin kapanmasının mümkün olmadığını görerek ayrıldım. Yani dokuz yıllık hayat arkadaşlığımız sona erdi.

Uzunca süren bir hastalığının ilk günlerini Nakiye Ha-nım'ın Fatih'teki evinde geçirdikten sonra, babamın Fazlırpaşa yokuşunda bulunduğu ve hazırladığı bir eve taşındım.

Fatih'te Nakiye Hanırn'ın geniş saçaklı, çok pencereli evi sakin bir arka sokaktaydı.

Fazlırpaşa'ya gelinceye kadar, yatakta geçen üst kattaki odadan, uzun bir servinin tepesinden Fatih camisi minarelerinin, mavi göğe saplanmış gibi duran uçlarını seyredirdim. Karşındaki bahçelerde bir bostan dolabı durmaksızın döner dururdu. Bu tuhaf ve ilkel seslere, beş vakit de Fatih minarelerinden gelen ezan sesleri karışırdı. Bunu düşünürken kendi kendime şunu derim :

Çifte değirmenler gibi dönerler, El ele vermişler Hak'ka giderler.

Fazlıpaşa'ya geçtikten sonra biñe uzun süren hastalığını sırasında yatakta kaldım. Bununla beraber, yattığım yerden başımı kaldırmadan, akşamları masmavi, sakin bir su ovası gibi uzanan denizi ve güneşin ufuklara yayılan kızıl gölgesini seyredabiliyordum. Hastalığım uzadıkça uzadı. Göğsümün durumu bir hayli ciddî idi, fakat iyileşmek için o kadar savaştım ki, sonunda üç ay sonra, yataktan kalktım. Çocuklarımla yaşayabileceğim normal bir ev hayatı kurmaya kendi kendime söz vermiştim.

Bu satırları yazarken o günlerde makalelerini ve hikâyelerini yatağının içinde yazan kadın bana yabancı gibi geliyor. Çocuklar akşam üstü Gedikpaşa'daki Amerikan okulundan ge-

BALKAN HARBİNE DOĞRU

Bundan söz edebilmek için iki yıl geriye dönmek zorunluğ-u vardır.

Daha önce söylediğim ailevî bir meseleden dolayı bir süre için 1909 yılının sonunda çocuklarımla birlikte Yanya'da Reji' nin başında olan babama gitmiştim.

Babam bizi Pire'den almıştı. Oradan Yanya'ya gidiş, bana ilk defa Yunanistan'ı, biraz da olsa, göstermişti. Gerçi, Pi-re'de vapur beklediğim için bu sefer Atina'ya gidememiş ve bu tarihî memleketi görememişim. Ama, Pire'de bile rastladığım tek tuk Atinalının Rumcasının - daha doğrusu - Eleni-kası'nın ahengi, kulaklarıma bir ses ziyafeti oldu. Tevekkeli 2000 yıl önce dünyaya örnek olan yüksek felsefe, fikir ve sanat ürünlerini vermemişti.

Pire'den Yanya'ya gidişte bana ilk defa, Akdeniz adalarının arasındaki eşsiz mavi suların bazen hırçın, coşkun ve vapuru altüst eden, bazen birdenbire kesin bir sessizliğe kavuşturan munis ve dalgasız bir göl halini alan «safhalarını» gösterdi.

Vapur, bir adadan öbür adaya giderken, Yunan köylüleri ve öbür çocuklar kamarada yahut güvertede yere serilmişlerdi. Ortalıkta bir öğürme, bir kusma sesleri konseri, dalgaların hisirtisine karışıyordu. Babam ve çocuklarımla Eleni adlı Rum dadılarını fena halde deniz tutmuş, yatmışlardı. Kamarada benden başka ayakta kimse yoktu. Ama ben deniz tutmasını daima ayağım topraktan kalkınca duyduğum tedirginliğe yeğlerim. Akdeniz dalgaları vapuru yalnız sağa sola yalpa vurduran cinsten değildi. Beklemediğiniz bir anda vapur havaya kalkar, inerdi. Akdeniz nereden saldıracığı, nerenize çelme atacağı bilinmeyen bir yaramaz çocuğun azgınlığına benzer.

Fakat iki ada arasına girer girmez ortalık süt liman olun-

MOR SALKIMLI EV

145

ca, o zaman herkes ayağa kalkıyor, ada önünde vapur dolup boşalıyor, horozlar ötüyor, köylüler bağıra bağıra vapura girip çıkıyorlardı. Kaptan her halde yalnız Makedonya'nın yetiştirebileceği yaman bir tipti. Köylüler denizin azgın anlarında «Papa, papa, Halaşam kee fırtuna» diye haç çıkarır dururlardı.

Yanya'da babamın evine sık sık gelen Sabit Bey adlı bir Türk subayı tanıdım. Babamın iman ettiği İttihat ve Terakki' nin en çetin aleyhtarlarından biri olmasına karşın, yine de babamın yakın dostu ve arkadaşıydı.

Onun bu ittihat ve Terakki düşmanlığı sırf, yeni rejimin Arnavutluk'taki bir isyanı bastırırken gösterdiği kanlı şiddetten doğmuştu. Damarlarındaki kana ne karışmış olursa olsun Osmanlı İmparatorluğu Türk'ün gerek adalet ve gerekse ölçülü bir insanlık bakımından en güzel bir örneğiydi. Zulümden olanca gücüyle tiksiniyordu. Uzun boylu, esmer bir adamdı. Maddî olduğu kadar manevî bakımdan da hem cesur, hem de doğru düşünceli bir insandı. İnsan ilişkilerindeki ölçüyü her zaman korumuştur. İşte Makedonya'da, Arnavutluk'ta bir Balkan savaşına dönecek tohumların yeni rejimin diktiğini ilk defa o söyledi ve bunun üstünde durdu.

Fakat, bunun yanında kabul edilmesi gerekli olan başka önemli etkenler de vardı. Çünkü, Balkan Harbinin öbür etkenleri arasında, Batı devletlerinin dış politikası da büyük bir rol oynamıştı. Nihayet bütün bunlar 1911'de yeni rejimin iç meseleleriyle karışarak, Sabit Bey'in iki yıl önce haber verdiği Balkan felâketi ortaya çıktı. Kendisi de Balkan Harbinin şehitleri arasındadır.

1911'de İttihatçılar Meclis'te çoğunluğu kaybetmeye başlamışlardı. Aynı zamanda da Meclis dışındaki çoğunluk, onları Farmason, yahut Radikal diye adlandırıyor ve yeni seçimi kaybetmeleri olasılığını kuvvetli görüyorlardı. Bunun her şeyden önce gelen çaresi, Meclis'i

hemen dağıtmak, İttihat ve Terakki kuvvetlerini artırmak ve muhalefete karşı gelmek için önlem almaktı.

Bu çare tabii 1908 yılı anayasasının esaslarına aykırı düşüyordu, ittihatçılar, 1908'de 1876 , anayasasının 35'inci maddesine 13'üncü maddeyi eklemek suretiyle değiştirmişlerdi.

F.: 10

146

MOR SALKIMLI EV

Şimdi bu ilk değişiklik maddesini kaldırmak istiyorlardı. Yani, 1976'da padişaha Meclis'i dağıtmak yetkisini veren maddeyi olduğu gibi geri vermek istiyorlardı. Kısaca değiştirme yetkisini tekrar Sultan Reşat'a geri vermek fikrindeydiler.

Parlamento, 35'inci maddenin 'değişik biçiminin kaldırılmasına rey vermedi. Fakat, meseleyi Âyan'a götürerek ve onların yetkisinden yararlanarak Meclis'i aralığın 5'inde lâğvettiler.

Fakat, bu geriye dönüş kendilerine pahalıya mal oldu.

Yeni Meclis toplandıktan sonra, üç ay geçmeden askerliğin «Halaskarlar Cemiyeti»

Maltepe'de toplantı, yeni Meclis'in dağılmasını ve tarafsız kişilerden bir kabine kurulmasını istedi.

Ayan, tekrar Meclis'i dağıttı. Gazi Muhtar Paşa'nın başkanlığında ittihatçılara muhalif bir hayli kimseleri içine alan meşhur «Büyük Kabine» kuruldu. "Gazi Muhtar Paşa'yı, Kâmil Paşa kabinesi izledi. Fakat, ikisi de kısa bir süre için iktidarda kaldı ve bir hayal kırıklığı uyandırdı. Onlar da siyasal rakiplerinde eleştirdikleri bütün hataları tekrarladılar, bütün hareketlerinde sadece ittihat ve Terakki düşmanlığı egemendi.

Haziranda ikinci defa İngiltere'ye gittim. Miss Fry kısa bir süre için İrlanda'ya gitmişti.

Cambridge'de bir süre için iki odah bir daire tuttum ve orada bütün gün yazı yazdım, İngiltere'nin o loş havasında ve sessiz çevresinde insan çok verimli çalışabiliyor. Londra'da trafik sesi de ölçülüdür. Sizin kulağınıza gelmeden önce, âdeta gizli bir eî, onu ayarlar gibidir. Herhangi genç ve yeni yazar, bundan daha olumlu bir çevrede çalışamaz.

Çevrenizden uzaklık ve sessizlik sizi ister istemez kendi kafa ve ruhunuzun derinliğine gömüyor.

Her gün öğle vakti çıkar, sokaklarda dolaşırdım. Şehrin içinde kendimi açık denizlerde bir damla yağ gibi hissediyordum.

«Yeni Turan», yabancı basının o zaman çok çetin eleştirilerine uğramış, ittihat ve Terakki'nin taşkın milliyet heyecanlarının bir fikir etkeni diye nitelendirilmişti. Bununla birlikte bir hayli yabancı dile çevrilmişti. 1926'da Chattam House' da Türkiye ile ilgili yazılan gözden geçirirken, sonunda, İngilizlerin bu eserin siyasal bir Pan - Turanizm olmadığını belirten pasajlara rastladım.

Yeni Turan hiç kuşkusuz bir ütopya idi ve bütün ü»opya-

MOR SALKIMLI EV

147

lar gibi gerçekleştirilmesi elde olmayan amaçları vardı. Bu eser kadınların oy sahibi olacağı, hayat ve insan ilişkileri akla uygun ve düzenli olabileceği bir çağı düşlüyordu. Özellikle Türk kadını, kafa ve kalbindeki yumuşaklık ve topluma kar--sı sevgiyle dolu olduğu bir zamanın özlemine çekiyordu. Özellikle, Osmanlı devrinin Bizanslaşan seçim devrinde, süs, savurganlık gösterişe kaçan kadın sınıfını şiddetle eleştiriyordu.

Liberal ve demokratik Türkiye, emek ve sadeliğe doğru giden yönetim sistemine şovenliğe, yer vermeyen, Yakın Do-ğu'da bir çeşit birleşmiş milletler şeklini amaç güden bir Türkiye bu kitabın baş amacıydı. Tabii aşk "hikâyesi, sırf roman diye, oraya sokulmuştur.

Burada bu kitabın üzerinde etkisi olduğu için Quakerler' den söz edeceğim. Bu mezhebe bağlanmış olanlar arasında biraz yaşamış ve onlardan da bazı noktalarda esinlenmiştim.

Isabel Fry, bu mezhebe girmiş bir ailenin kızıydı. Babası o günün en ünlü uluslararası hukukçularının başında bulunan Sir Ed. Fly idi. Isabel, babasının malikânesini bırakmış, Londra'ya gelerek küçük ve özel bir okul açmıştı. Bu okulda sayıları az da olsa büyük aile kızlarına toplumsever, basit ve ciddi bir hayat eğitimi vermeye çalışıyordu.

Asıl bu mezhebin havasını, Isabel'in babasının Bristol'deki şatosuna misafir olduğum zaman aldım. Sir Ed. Fly o vakit seksenlik bir ihtiyardı. Karısı, kızları ve bütün hizmetçileri hep aynı ailenin sadece görevleri ayrılmış birer kişisi gibiydiler.

Sabah duasını hep birlikte yaparlardı. Aralarında daima kurşunî fakat ipekli olmayan gayet sade esvaplar giyenler vardı.

Pazar günleri öbür Hıristiyan kiliselerinden başka olan sade ve sakin bir binadaki «mabetlerine» beni de götürürlerdi. Papaz yoktu. Herkes yerinde oturur, içinden dua eder, herhangi bir kimse, içinden doğarsa kürsüye çıkar, incil'den bir pasaj okur, onun duasına bütün «cemiyet» katılırdı. «Yeni Tu-rarı» daki gri giymeleri, yüzleri açık, fakat başlarındaki beyaz örtüler galiba biraz buranın esinlemesiyle olmuştu.

Türkiye'ye döndükten sonra, 1912 ağustosunda Türkiye, Balkan Harbine girdi. Savaşı ilân eden büyük kabinedir. Aynı zamanda Askut kabinesi, savaşın sonucu ne olursa olsun,

148

MOR SALKIMLI EV

MOR &ALKIMLI EV

149

statükonun bozulmayacağı ilân etmişti.

Türkiye yenildi, Makedonya Türk ve Müslümanlarından üç bin kişi öldürüldü.

Anlaşılan, Mister Askut'un bu ilânı sırf Türklerin yenme ihtimaline karşı bir önlemden ibaretti. Batı'nın Türkiye'deki Müslüman Türklere, herhangi cinsten Hıristiyanları bu yolda ayırt etmesi,- Türkiye'deki milliyetçilik duygusunun ölçüyü aşan kaynaşmasının başlıca nedenlerinden biri olmuştur. Âdeta Türklerin, bazılarını kendilerinin seçilmemesi, ancak aralarında Müslüman ve Türk olmayanları yok etmekle mümkün olabileceği duygusunu, bilinçaltı da olsa aşılardı.

Bu savaş kadar kötü yönetilmiş tarihimize görülmemiştir. Makedonya göçmenleri panik içinde İstanbul'a sığındılar, camilere doldular. Aynı zamanda ordu da dâhil, ortada bir kolera salgını başladı. O kışın İstanbul'daki sefalet inanılmayacak kadar korkunçtur.

Haminne, Kabe toprağı diye Üsküdar'a geçti. Mahmure Abla da çocuklarıyla birlikte Üsküdar'daydılar, İstanbul'dan birçok aileler ayrılıp gidiyorlardı. Çünkü Bulgar ordusunun İstanbul'a girmesi gibi korkunç bir ihtimal ağızdan ağıza dolaşıyordu.

Ben, Nakıye Hamm'ın Fatih'teki evinde Teali-i Nisvan Cemiyeti'nin yardım ve hastabakıcı kolunu düzenlemeye çalışıyordum.

Bu ilk kadın kolu bazı aydın kadınlar ve öğretmenler tarafından kurulmuştu. Amaç daha çok fikir gelişimi yolundaydı. Küçük merkezinde Fransızca, İngilizce dersleri verildiği gibi, aynı zamanda çocuk bakımı ve ev bakımı hakkında da bilgi veriliyordu.

Gedikpaşa Amerikan okulunda Madam Marden ve Vo-wen İngilizce derslerim üzerlerine aldıkları gibi, okulun- salonunu da kadınlara konferanslar verilmek için açmışlardı. Burada aşırı feminizme kaçan bir eğitim olmakla birlikte, gürültüden, şöhret avcılığından çekimiyor, ölçülü bir orta yol tutuluyordu.

İşte bu kulüp otuz yataklı küçük bir özel hastane kurdu. Evi bize üyemiz Mihri Pektaş sağlamıştı, iki kadın kulüp üyesinin eşleri olan bir profesörle bir eczacı da gönüllü olarak bize yardım ediyorlardı. Buraya yalnız erleri alıyorduk.

Çünkü Türk kadınının bu tür hastabakıcılığı ilk defa o günlerde başlıyordu. En küçük dedikodu en büyük skandala yol açabilirdi.

Ben her sabah Fatih'ten yürüyerek Sultanahmet civarındaki bu hastaneye geliyor ve akşamları geç vakitlere kadar burada kalıyordum. Issız ve çamurlu sokakların köşelerinde duvarlara dayanarak yürüyen yaralı erlerden, tir tir titreyen göçmenlerden başka kimseyi göremiyordum.

Millette ve memleketime herhangi bir durum içinde kalbimdeki sevginin gerçek anlamını o günlerde anladım. Bu sevginin siyasal düşünceler, ideolojilerle hiç bir ilgisi yoktu. Bu sevgi, herhangi bir ananın ilkel ve doğadan gelen, elde olmayan kudret ve egemenliğini anlatıyordu.

Arkamda Haminne'nin bol çarşafı, hastaneye gelirken tek başına Sultanahmet meydanında durur, içimde sonsuz bir hüznle minarelere bakar, bir yabancı ordunun bu ülkeye girmesi ihtimali kalbimde öyle bir acı uyandırır ki, yüz üstü yatıp taşları öpmek isterdim. Evet, beni bu yerden hiç bir yabancı kuvvet ve tehlike ayıramazdı. Bu toprakların alın yazısını 'daima paylaştık ve paylaşacağız.

Hastaneye gelirken aldığım gazetelerde her sabah yeni bir bozgun haberinden başka bir şey yoktu. Fakat hastaların yanına sakin bir yüzle gidiyordum. Yanlarına gitmeden önce Anadolu hasta erlerin bana birer çocuk gibi gelen yüzlerinde, haber soran kaygıyı görür gibi olurdum.

«Merhaba hemşire. Bugün nasılsın, ha?»

Bu, «Nasılsın?» sorusunun arkasında hiç kuşkusuz «Cepheden ne haber var?» sorusu vardı. Verilecek cevap yoktu, fakat doktorla beraber güler yüzle aralarında dolaşır, ağır yaralıların yaralarını sarar dururdum.

Hastaların bazıları belleğimde yerleşmiş kalmışta. Bir tanesi Anadolu'nun sembolü gibi görünen Ankaralı bir erdi. Her halde insan cinsinin en seçkin bir örneği idi. Koyu yeşil gözlü, uzun boylu, muntazam yüzlü bu adam, şimdi bir insan iskelete haline gelmişti.

İlk erliğini Arnavutluk'ta yaptıktan sonra Yemen'e yollamışlar ve orada yedi yıl kaldığı zamanlar süresince geçirdiği sıkıntılı hayat ve kurtulamadığı sıtma, zekâsını hemen hemen kaybettirmişti, işte bu, üç ay önce, bin bir zorlukla İstanbul'a ge-

150

MOR SALKIMLI EV

lir gelmez, hemen Balkan cephesine gönderilmişti. İki ayağı da yaralı, ikisi de kangren tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

Onu- ötekilerden ayırmak gerekiyordu. Operatör, ayaklarını kesmeden önce birkaç ameliyat yapmak istiyordu. Belki de bunların sayesinde bacaklarını kurtaracağını umuyordu. Kalbi de kloroforma dayanamayacağı için bu ameliyatları bayılmadan yapmak gerekiyordu.

İşte o zaman belleğini ve zekâsını kaybetmiş bile olsa, gerçek bir erin nasıl bir dayanıklılıkla acıya karşı koyabileceğini gördüm. Doktor bu ameliyatlar sırasında bacağını kımıldatmamasını söylemişti. O da demir gibi hareketsiz, acıya dayanıyordu.

Yemen'de anadilini hemen hemen unutmuş, Arapçayı da pek öğrenememişti. Hiç ses çıkarmıyor, gözleri sımsıkı kapalı, dişleri kısılmış, bir ölü gibi kaskatı duruyordu. Yalnız bu ameliyatlar sırasında bir elini. uzatır, elimi tutmak ister, ben de ameliyatın sonuna kadar elini tutardım. Acının derecesini bu zavallı iskelet elin, benimkini koparacak gibi sıkmasından ancak anlıyordum.

Bir hafta sonra doktorun tahmin etmiş olduğu gibi, kangren tehlikesi yok oldu. Öteki arkadaşlarının' yattığı odaya götürdük. Fakat bu sefer de sıtma nöbetleriyle uğraşmak zorunda kaldık. Nihayet hafızası düzeldi, hayata karşı ilgisi uyandı. Bana köyüne mektuplar yazdırıyor, döndüğü zaman tarlalarını arpa ekimi için hazır bulmak istiyordu.

İçimde yer eden ikinci bir olay, bir Makedonyalı ile ilgilidir. O da iki bacağından yaralı ve kırılmış kolunu yanlış düzeltilmiş oldukları için çok büyük bir acı içindeydi. Yatağında oturuyor, durmadan sallanıyor ve inliyordu. Biraz sonra bu inilti ve sallantının aynı zamanda manevî bir acıya dayandığını öğrendim. O da şuydu :

Bulgarların işgal etmiş olduğu İskeçe'de karısını ve çocuğunu bırakmıştı. Bulgar işgali sırasında, ortada dolaşan kitle halinde öldürmelerle ve öbür korkunç olaylarla ilgili söylentiler onu çileden çıkarıyordu. Çünkü ailesinden şimdiye kadar hiç bir haber alamamıştı.

Belediyede o zaman bir «Muhacirin Komisyonu» vardı. Her gün oraya arkadaşlarından biri gidiyor, dört yaşındaki Hatice adlı yavrusuyla yirmi beş yaşında Emine adlı karısı hakkında

MOK SALKIMLI EV

151

haber olup olmadığını soruyordu. Ve ben her sabah yaralı odasına girdiğim zaman, gözündeki umutsuzlukla karşılaşılıyor, her defasında :

«İskeçe uzak, daha gelmeleri umudu var. Çocuklu kadın herkes gibi yürüyemez ki!» diyerek avutmaya çalışıyordum.

O da dişlerini sıkarak: «Öküz arabası vardı.» dedikten sonra sallanmasına, iniltisine devam ediyordu. Bu adsız er kitlesinin sabrı, ıstırap karşısında bile elden "bırakmadıkları ağırbaşlılık söze sığmayacak kadar büyüktü. Aynı zamanda onları bozgun o kadar utandırmıştı ki, en küçük yardım ve ilgiye karşı kendilerini büyük bir yük altına girmiş sayıyorlardı.

Yenik düşmüş Türk ordusunun, Makedonya'nın düşman çevresi içinden, aç, susuz ve titreyerek İstanbul'a gelişleri hâlâ kafamda bir kâbus gibi yaşar.

Umutsuzluk içinde geçen günlerin bir akşamında, Deme' den bir mektup aldım. Bu mektup bizim oradaki tek makineli tüfek birliğinin altı subayı tarafından «Yeni Turan zabitleri» diye imza edilmişti.

Baştaki imza Işıldak'tı.

Bu' anavatana âdeta coşkun bir sevgi mektubuydu. Mektup âdeta bir sevgilinin ıstırabına karşı duyulan acıyı anlatıyordu. Onlar da tıpkı Sultanahmet'te anavatanın çamurlu topraklarını öpmek istediğim anların duygularını anlatıyorlardı. Nihayet onlar da çöldeki uzun sıkıntıdan sonra ana topraklarındaki savaşa katılmaya geliyorlardı. Bu mektup bende o kadar derin bir etki yaptı ki, Gelibolu seferi sırasında «Işıldağın Rüyası» diye bir yazı yazdırmıştı. En fazla o zaman «Yeni Turan» m ne kadar büyük bir etki uyandırmış olduğunu hissettim. Bazı mağazalara bu ad konuyordu. Ve bana da yalnız kendi memleketimizden değil, Taşkent'ten ve Kazan'dan «Yeni TuranVa ilişkin mektuplar geliyordu. Sonraları Işıldak'm Türk Ocağı'nın ilk üyelerinden biri olduğunu bana söylediler. Fakat kendisiyle hiç karşılaşmamıştım. Bana son mektubu, daha doğrusu «vasiyeti» Irak'tan geldi. Eğer şehit olursa, «Yeni Turan»'ın kopyasını on genç subaya dağıtmamı rica ve vasiyet ediyordu. Sonradan Irak'ta şehit olduğunu öğrendim.

Trablus'tan gelip istanbul savunmasına katılan genç kuvvet hiç kuşkusuz ordumuza can verdi. Bulgar ordusuna İstan-

152

MOR S ALKIMLI EV

bul'a girmek olanak ve düşüncesini kaybettirdi.

Millî onurumuzun aldığı yaraya merhem olan şey, Hami-diye'nin bütün Avrupa basınında hayranlık uyandıran kahramanlık serüvenidir. Ona yabancı basın «Hayal Gemi» adını vermişti. Bu kruvazör Varna'yı savaş başında bombalarken, yanından bir yara almış, geri dönmüştü. Batmak durumunda istanbul'a dönmesi zaten büyük bir deniz olayı idi. Ve kimse onun Haliç'te bir süre kaldıktan sonra yine savaş alanına döneceğini sanmamıştı. Fakat dört ay geçmeden ve herkes Yunan filosunun Boğazlarda toplanmakta olduğundan söz ederken, birdenbire Hamidiye'nin Şıra adasını bombardıman ettiği haberi yayıldı.

Hamidiye'nin Boğaz'ı gözetleyen Yunan donanmasını atlatmasını bir mucize kabul etmek doğaldı. Bundan sonra Yunan filosu peşindeyken yine de Hamidiye, Yunan adalarını bombardıman ediyor, Yunan taşıma gemilerini batırıyordu. Fakat batırdığı taşıma gemilerinin tayfalarını kurtarıyor ve her türlü tehlikeyi göze alarak Yunan kıyılarına bırakıyordu. Bu savaş, teknikte ve cesaretle olduğu kadar, insanî ve medenî deniz geleneklerinde de başta gelen ve ne kadar övünsek yeri olan bir deniz savaşıdır.

Bu geminin komutanı Kaptan Rauf hiç bir zaman bir kahraman rolü oynamamış, tersine büyük bir alçakgönüllülükle bu ünün kendisiyle birlikte çalışan küçük bahriyelilere ait olduğunu iddia etmiştir. Kaptan Rauf, belki bilinçaltı da olsa insanların kahramanlara tapmak eğiliminin bazen milletleri nerelere sürüklediğini duymuş olması, kişisel ününün yayılmasında elinden geldiği kadar önlemesinde büyük bir etken olmuştur.

Bu aralık, Teali-i Nisvan Cemiyeti hastanelere yardım ve aynı zamanda Makedonya'daki sivil Müslüman Türklere yapılan zulüm ve topluca öldürmeleri protesto etmek amacıyla büyük bir salonda bir miting düzenlemişti.

Salon hıncahınç doluydu. Altı tanınmış kadın şair ve yazar konuştu. Bunların en kuvvetlisi, merhum Celâl Sahir'in annesi Fehime Nüzhet Hanım'dı. Miting sona ermeden kadınlar kalkıp elmaslarını ve kürklerini masanın önüne yığıdılar. Aynı zamanda miting, iki kadın delege seçerek Beyoğlu'ndaki sefarethaneleli eliyle Türk kadınlarının protestolarını kraliçelere gönder-

M O R SALKIMLI EV

153.

misti.

Bütün bu olaylardan sonra o kadar yorgundum ki, nihayet bir zaman için 1913 aralık ayında Alman hastanesine yattım. 10 aralıkta başhemşire telâşla odama geldi, odanın önündeki balkondan istanbul'a bakıyor, kendi kendine bir şeyler konuşuyordu. Yataktan «Ne oluyor, ne oluyor?» diye seslendim. •

«İttihatçılar, Babiâli'yi basmışlar, Nâzım Paşa yaveri ve Necip adında biri bu çatışmada vurulmuş» dedi.

Babiâli baskınının kısaca etkeni şuydu :

Babiâli'ye nota verilmiş, Edirne'nin Bulgaristan'a katılması istenmişti. Kâmil Paşa kabinesi-bunu kabul eder gibi olmuştu. Kamu oyu, Edirne daha kendini kahramanca savunurken şehrin düşmana bırakılmasına karşıydı.

İttihatçılar, kamu oyuna dayanarak, Edirne'nin teslim edilmesine engel olmak için önlem almışlardı. Enver ve Talât Paşalar yanlarında üç yüz kişiyle Babiâli'ye girerek Kâmil Paşa* mn çekilmesini istemişlerdi. Fakat umumî heyecan arasında Mustafa Necip ve Yakup Cemil ateş açmış, Nâzım Paşa ile yaveri de karşılık vermişlerdi. Bu olayı muhalefet ve İttihat ve Terakki birbirinden hayli başka yolda halka açıkladılar, Mahmut Şevket Paşa kabinesi o zaman iktidara geçti.

Bununla birlikte,- Edirne düştü. 30 Mayıs 1913'te Londra' konferansında İttihatçılar, şehrin düşmesini kabul ettiler.

2 Haziran 1914'te Mahmut Şevket Paşa muhalefet tarafından öldürüldü. Bu kabiliyetli, inançlı ve büyük, askerin öldürülmesi çok büyük etki yaptı. Bu vesileyle İttihatçılar on iki kişi idam ettiler ve aralarında padişahın damadı da bulunan bir hayli adamı Anadolu'ya sürdüler. Anlaşılan, muhalefet de bu devirde bile Coup d'Etat hazırlamıştı. Fakat Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden ötürü İttihatçıların aldığı sıkı önlem buna engel olmuştu. Bu meseleyi İttihatçıların tanınmış kişilerinden Rıza Nur Bey de 1918'de Hürriyet ve İtilâfın sırlarını açıklayan eserinde anlatır. Celâl Paşa merhumun anılarında da bu meseleyle ilgili açıklama vardır.

Bu aralık, Balkan devletlerinin kendi aralarındaki anlaşmazlığından yararlanarak Türk ordusu 1913 Temmuzunda Edirne'ye yürüyerek şehri geri aldı. Böylece, Balkan Harbi sona erdi.

XI

1913 — 1915 YULARI ARASI

1913'le 1915 yılları arasında, İttihatçılar, memleketteki yapıcı çalışmalarını kaybettiler. Doğru ve yanlış birçok tecrübeleri, onlarda da yönetme yeteneğini yükseltmiş ve sonraki devrimlerin temellerini atmışlardır.

En temelli değişimler ve ilerleme, maliye ve orduda kendim gösterdi. Aynı zamanda gümrüklerde de çok ciddî bir hareket başladı. Bunların üçünde de Fransız, İngiliz ve Alman, en kudretli yabancı uzmanlar bulunduğu gibi, başlarında da kuvvetli ve yetişkin adamlar vardı.

Maarif Nezaretine de birbiri ardınca tanınmış adamlar gelmiş olmasına karşın, hiç birinin ortaya attığı esas ve planda yeteri kadar açıklık vardı denilemez. Emrullah Efendinin bu husustaki fikri belki en açıktı. O, en fazla'yüksek öğrenim ve üniversitelere önem veriyordu. Aynı zamanda da Avrupa üniversitelerine bir hayli öğrenci göndermişti.

Merhum Şükrü Bey'le beni çekilmeye sürükleyen fikir ayrılığı meselesinin başka yanlarında duracak değilim. Çünkü maarif sistemimizin aksayan yanları hakkında kanılarımı (bugün çok ileri gitmiş olmamıza karşın) değiştirmiş değilim. Bu husustaki düşüncelerimi zaten çeşitli yazılarımda anlatmış bulunuyorum. Ama bu çekilme meselesiyle ilgili olan bir olaydan söz edeceğim :

Çekildikten bir hafta sonra, Talât Paşa, Dr. Nâzım ve Ziya Gökalp beni ziyarete geldiler.

Talât Paşa'yı ilk defa görüyordum. Sadeliği, mizahî görüşü, davranışlarındaki içtenlik bende büyük etki yaptı.

Önce çeşitli gümrük konuları üzerinde uzunca durduktan sonra, çok ince ve nazik bir şekilde ziyaretinin asıl ereğine geldi. İstifamı geri almamı istiyordu. Bunu çok ustaca bir şekilde yaptırarak maarife yapmış olduğum veya yapabileceğim hizmetler üzerinde durarak herhangi bir mesele için dileğimi

MOR SALKIMLI EV

155

fedatmenin bana yakışmayacağını söyledi. Sonunda istifamı cebinden çıkardı, gülerek : «Pulu eksik» dedikten sonra tekrar bu konu üzerinde uzun uzun konuştu. Tabii bu konu yalnız maarife değil, memleketin öbür bütün meselelerine de değiniyordu.

Talât Paşa, çarçabuk kudrete erişen siyasîlerimiz arasında, her halde az görülen bir örnekti. Onda insanları yoldan sap-tırabilen bir kudretten doğan kişisel gurur katiyen yoktu. Bundan sonra her bayram muntazam ve bayramlar arasında da zaman zaman beni görmeye geliyordu. İşin dikkate değer yanı, partisini ve hattâ siyasetini çok .acı bir şekilde eleştirdiğim zamanlarda da bu devlet adamı dost davranışını hiç değiştirmede.

Talât Paşa'nın hemen herkesin sevgisini çekmesinin nedeni, sade ve kendi halinde bir hayat yaşaması ve gerçek demokrat ruhu taşımasıdır. İnsan onu ne kadar eleştirirse eleştirsin vatanseverliğin seçkin bir örneği diye kabul etmeye mecburdur. Yanlış olanları bile hiç bir davranışı kişisel bir kazanç yahut kudret alışkanlığına dayanmamıştır. Yoksul bir insan olarak yaşadı ve yoksul bir insan olarak öldü. Vatani için çok gerekli gördüğü herhangi meselede en büyük sıkıntı ve fedakârlığa katlanırdı.

Birinci 'Dünya Savaşı patlayıncaya kadar 'Talât Paşa, iyi bir iş yönetimi kurmaya çalıştı; suiistimale, kudret sömürüsüne karşı amansız bir uğraşı açtı. O günlerde hep «Biz ihtilâlciler olarak kudreti ele aldık, fakat artık memlekette kanunu hâkim kılmak zamanı gelmiştir.» der dururdu.

Yazık ki, bu «kanunu hâkim kılmak» meselesi, Birinci Dünya Savaşının son yıllarında zayıfladı. Herkesin fikri ne pahasına olursa olsun zafere ulaşmak üzerinde duruyordu. Bununla birlikte, savaşta olan yeni dünya devletleri için de aynı şey söylenebilir. Bu dönemleri bilmeyen hiç kimse, savaşın ne kadar insanca uygulanan körleştirdiğini ve her savaştan sonra, yeniden kalkınmanın milletlere ne kadar maddî ve manevî fedakârlıklara mal olacağını ölçemez.

Talât Paşa, bana istifamı geri aldırdıktan üç ay sonra, ikinci ve son istifamı verdim.

Nakiye Hanım da birkaç ay sonra çıktı.

O günlerde İttihat ve Terakki'nin en büyük Şeyhülislâmı

156

MOR SAL K İMLİ EV

Hayri Efendi, Evkaf okullarında esaslı ve ciddî reformlar yapmaya başlamıştı. O günün medreseleri kız, erkek karışık ilkokulları kısaca hepsi, geri ve iskolastik düşüncenin etkisi altındaydılar. Bunların hepsini Hayri Efendi kökünden düzeltmeye karar vermişti.

Camilere bağlı ilkokullar o zaman hemen hemen yalnız Kur'an okuturlar ve okulların kendileri de oldukça harap ve izbe bir haldeydi.

Bunların modern işlenmesi için, önce on iki tanesini birleştirerek okul denilecek bir nitelikte ve merkezî bir semtte bir tek binaya aldılar. Bunlardan biri erkek, öbürü kızlar içindi.

Başlarına oldukça ileri görüşlü ve yetenekli bir kimse getirdiler. Kızların müdürü Nakiye Hamm'dı. Ben de kız okullarının genel müfettişi olmayı kabul ettim.

Kız okullarının merkezi Sultanahmet civarındaki bir binadaydı. Arasında epeyce kolej mezunu ve çekilmiş olduğum Kız İdadisinde yetişen öğrencilerimden birkaçı, yetenekli öğretmen grubu teşkil ediyorlardı, işte bu ilkokullara modern olan ve öğretmen yetiştiren merkez evkaf kız okullarında, kanımca maarifinkini bile geçkin bir düzen koydu ve yetenekli öğretmenler yetiştirdi.

Sultanahmet merkezi tam anlamıyla modern bir yer olmuştu.

Talim ve terbiye meselesini, çeşitli bilim dallarına bağlı, okul yönetimi denilen şeyi Batı'da görmüşlerden bir hayli tanınmış kimseler bu okula haftada bir kere gelir, öbür evkaf ilkokullarından toplanan öğretmenlere sırayla konferans verirlerdi. Bunların arasında Doktor Adnan, Yusuf Açora ve sair bu alanda tanınmış yetkili kişiler vardı.

Ziya Gökalp bu kurulun başta gelen dostlarından biriydi. Bununla birlikte merhum Şükrü Bey, bütün okulların maarif tarafından ele alınmasını, yani merkezîleştirme fikrini ortaya atınca. Ziya Gökalp bu düşünceden yana oldu. Evkafa bağlı okulların yalnız bir din kurumu olduğunu ortaya atarak layik-liğin ilk adımını atmak isteyenler bu hususta yanılıyorlardı.

Çünkü Hayri Efendi'nin Evkaf okulları o günlerde fikir ve bilim alanında gerçekten modern ve ileri bir yol tutmuşlardı. Müslüman toplumunun elinde böyle bir örgütün kalmış olması bizim için çok hayırlı oku-, hiç olmazsa Müslüman olmayan top-

MOR SALKIMLI EV

157

lumdan geri kalmazdı.

Evkaf kız okullarının genel müfettişliği bana halkı ve muhtelif semtleri içinden görmek için bir vesile oldu. Her hafta istanbul'un hiç bilmediğim arka sokaklarına, fakir semtlere giderdim ve buralarda yalnız Evkaf okullarını değil, çocuk ailelerini de tanımayı başardım', Kasımpaşa ve Sineklibakkal, özellikle Sineklibakkal en çok dolaştığım yerlerdi.

Bu aralık evimde de bazı değişimler oldu. Mahmure Abla ve enişte artık benimle oturuyorlar, Nakıye Hanım'm okulunda öğretmen olan kardeşim Nigâr da akşamları bizde kalıyordu. Artık ufaklı büyüklü yedi çocuğun getirdiği canlı, coşkulu, neşeli ve eğlenceli bir çocuk dünyasının havası esiyordu.

Haminne de tabii benimle beraberdi. Fakat onunla ilişkim biraz azalmıştı. Gündüzleri ders veya konferans ya da kulüp, çoğu vaktimi alıyor; evde olduğum günlerde de birçok dost veya arkadaş geliyordu. Bu yeni dünya gençlerini, özellikle kadınlarını fena halde yadırgıyordu. Giyimleri, durumları, bütün davranışları Haminne'nin zevkine, insan ilişkilerine dair inanışlarına hiç uymuyordu!

Haminne'nin içinde âdeta bu acayip yeni dünyada horlamaya uğramış, fazla oturmuş bir misafir hissi belirmişti. Bu, kollarını sallayarak yürüyen, erkeklerle konuşan ve arkadaşlık eden, ellerinden sigara düşmeyen kadınlar, hep ona yabancı geliyordu.

İşte ben, geceleri herkes yattıktan sonra odamda yazı yazarken - daha önce de sözünü ettiğim gibi - Haminne yanıma gelir, konuşmak isterdi. Fakat ben konuşmazsam odasına boynu bükük döner, benim de onu kırmış olmak acısı içimi yakardı. Ertesi akşam, kapıda görür görmez hemen yazımı bırakır, içeriye çağırır ve uzun uzadıya konuşurdum.

Bugünlerde her halde seksen yaşını bulmuştu. Fakat hâlâ sağlığı yerinde, her zaman temiz ve zarif, her zaman entarileri ütülüydü. Ve beş vakit namazının hiç birini geçirmezdi.

Bu konuşmalarda onun Beşiktaş'taki Mor Salkımlı Ev'e karşı duyduğu özleminden doğan konular beni en fazla sürüklerdi. Çünkü benim de içimde, hemen Mor Salkımlı Ev anıları uyanır, baştan başa pencerelerini, geniş odalarını, beyaz perdelerini, uzun minderim görür gibi olurdu. Birdenbire, küçük yazı odamın kalın perdelerini, kanepelerini yadırgardım.

158

MOR SALKIMLI EV

Fazlıpaşa'daki evi değiştirmek imkânı olmadığını ikimiz de bildiğimiz halde, ikide birde, büyük bahçeli, eski biçim bir ahşap ev aramaya çıkardık. Ev gezmek onun en büyük zevkiydi. Bir gün beraber ev gezerken, Sultanahmet civarında ikimizin de muhayyilesini okşayan bir tanesine rastlamıştık.

Bu ev, Sultanahmet camisinin arkasındaki dar bir sokaktaydı. Onun da çifte merdivenleri, mor salkımlı pencereleri, mermer kurnalı bir hamamı vardı. Evi tutmadık. Bununla beraber, Sultanahmet minarelerinin ışıkları yandığı, ezan sesleri geldiği, ramazan günlerim o evde yaşıyormuş gibi hissederdik.

Bize gelen misafirler arasında, Haminne'nin tek konuştuğu erkek, eski istanbul tutumunu yaşayan ve artık aile doktorumuz durumuna girmiş olan Dr. Adnan'dır. O zaman kendisi Kızılay'daydı. Nuruosmaniye'de Dr. Hikmet'le birlikte bir yazıhanesi vardı. Haminne onu özellikle merhum Kemal Dayı'ya benzetirdi.

Bir sabah yatak odamın kapısında garip bir ses duydum. Kapıyı açınca Mahmure Abla'yı sofada yerde yatan Haminne'nin üzerine eğilmiş buldum. Ne konuşabiliyor, ne kımıldanıyordu. Fakat gözleri her zamankinden daha derin bir anlayışla bize bakıyor, âdeta durumunu anlayamadığımdan ötürü bize acıyor gibiydi. Bu gözlerdeki her zamanki ince mizahî bakışla gözlerimin içine bakarken henüz hareket eden sağ elinin üç parmağını kaldırdı. Hemen onun «Ben hasta olursam üç günden fazla yatmam» dediğini hatırladım. Bir an için ikimizin içini âdeta «dinî bir huşua» benzeyen bir incelik sarmıştı. Onu bazen üzmüş olmamı düşünerek içimde acı bir pişmanlık duygusu uyanmıştı. Odasından çıkarken gece yarısı konuşmalarımız sırasında vaktiyle söylemiş olduğu bazı sözleri hatırladım. Çünkü her nedense o gün Haminne'nin artık başka bir âleme göçeceğini sezmiş gibiydim. Demişti ki :

«Ben ölümden değil, ama topraktan korkuyorum. Her ne* dense Sultantepe'sindeki Özbekler tekkesinin yanındaki mezarlıkta yatmak beni korkutmuyor. Ben mezarlıkta bile kalabalıktan, gürültüden tiksiniyorum.»

Haminne'nin o mezarlığı istemesinin nedenini herkesin anlaması zordur. Çünkü orada ailesinden kimse gömülü değildi. Bir avuç içi kadar küçük mezarlıkta, birkaç şeyh, Taşkent'ten Buhara'dan gelmiş birkaç garip Ö;:bekten başka kimse yatmı-

MOR SALKIMLI EV

159

yordu.

Haminne'nin odasından çıkar çıkmaz Doktor'a telefon ettim. Fakat bulmak kolay > değildi. Edirne'den döndükten sonra Enver Paşa birbirini izleyen iki ağır ameliyat geçirmişti. Dr. Adnan, Enver Bey'le, yani paşalık devrinden önce Almanya' da uzun yıllar arkadaşlık etmişlerdi. Hastalığı sırasında Dr. Adnan onu hiç bırakmazdı. Bundan başka da Kızılay teşkilâtı ve Tıbbiye'deki dersleri çok vaktini alıyordu. Bununla beraber Haminne'nin hastalığına nihayet yetişebildi.

Odaya girdiği zaman, hastanın gözlerinde garip rahatsızlık hasıl oldu. Doktor yanına gitti, ona mahsus anlayışla hastanın başına buz koyduktan sonra, ablamın sabahleyin başından çıkarmış olduğu başörtüyü aldı, Haminne'nin başına örttü. Bu hemen Haminne'nin gözlerine eski dost bakışı geri getirdi.

Hastalığın üçüncü gününden sonra Haminne'de bir sinir huzursuzluğu belirdi. Daha önce söylediğim gibi, çevresindekileri üç günden fazla kendisiyle uğraştırmayacağını söylemiş olmasına karşın dokuz gün yatakta kalması, her hizmetinin başkaları tarafından görülmesi, ona azap veriyor; gözlerinde âdeta çevresinden af dileyen bir anlam parlıyordu.

Ben Haminne'nin ölüm ihtimalinin bende bu kadar derin bir acı yaratacağını hiç bir zaman tahmin etmemiştim. Fakat dokuzuncu günü, hâlâ sağ olması bende yaşamayı umudunu uyandırdı, iyileşeceğine dair inancımı kulağına fısıldadım. Gözlerinde bir sevinç ışığı parladı. Fakat şimdi biliyorum ki, iyileşeceği için değil, sırf çevresini sıkmamış olduğu için sevinmişti. Belki de bu garip ve duygularını belli etmeyen, Halide adlı torununun kendisine ne kadar içten bağlı olduğunu anlamak onu çok sevindirmişti. Evet, Haminne benim çocukluğumda acı ve tatlı günlerimle aramdaki son bağıdı.

Beni gözleriyle çağırırdı. Eğildim, yanağımı yumuşak yanağına dayadı. Onun - o sınıf ihtiyar kadınlarına özgü - temiz ve kişisel kokusu içimi sardı. Gözlerinde ruhu saran kesin bir sessizlik ve güzellik vardı. Bana ölüm meselesini konuştuğumuz akşamları hatırlattı. Birdenbire «Oraya ben de gelirim. Gece yarısı konuşmaları yaparız, Haminne» dediğimi hatırladım.

O akşam sabaha kadar düşündüm, uyuyamadım ve Ha-

l'60

MOR SALKIMLI EV

minne o gece göçtü. Sultantepe'sindeki ıssız mezarlığa gömüldü.

Ertesi gün kurban bayramıydı. Dostlar hem başsağlığı, hem de bayramdan ötürü evimize doldular. Ziya Gökalp son ziyaretçiydi. O çıkarken Dr. Adnan girdi. Alman hastanesinden, Enver Paşa'nın yanından geliyordu. İskemleden kalkmaya çalışırken yanıma, Haminne'nin hastalığı sırasında sık sık duyduğum bir sancı saplandı. Kimıldanamadım, inledim. Dr. Adnan «Neyiniz var?» diye sordu. «Yanımdaki sancı» dedim. «Mutlaka apandisit olacak, İstanbul'da âdeta bir salgın halinde, hastaneye on kişiden fazla geldi.» diyerek güldü.

Gerçekten de ağır bir apandisit başlangıcıydı. Dayanılmaz sancılar ve yüksek bir ateşle yatağa düştüm.

Bununla birlikte, ateşin verdiği dalgınlık, hatta en acı ağrılar, o günlerdeki ruh sancısını ikinci dereceye indirdiği için, çok memnun oldum.

Ateşim iner inmez, bir hafta sonra beni sedyeye yatırarak, arabasıyla Alman hastanesine kaldırdıkları zaman ölüm diyarının eşliğinde gibiydim. Gözlerim kapalı, kendimden geçmiş bir halde giderken, tam belediyenin arkasındaki sokakta Kiria Eleni günlerini hatırlatan sesle gözlerimi açtım. Arabanın yanından bir Ortodoks cenaze alayı geçiyordu. Belki yarın imamı bir Müslüman cenaze alayı bu yerden geçecekti. Evet, hiç yaşayacağımı ummuyordum.

On beş gün sonra iyileşmeye başladım. Doktor Nâzım'la Talât Paşa hastaneye geldiler. Talât Paşa yeni geri alınan Edirne'yi iki gün önce ziyaret etmişti. Bir çocuk sevinciyle gözleri parlıyordu.

İnsan tabii vatanım bir bütün olarak sever. Fakat ne olursa olsun, herkesin bir çocukluk duygusuyla bağlı olduğu bir köşe vardır. Talât Paşa için de o köşe Edirne idi. Yüreği o kadar Edirne ziyaretinin verdiği heyecanla çarpıyordu ki, sözlerini hattâ sesindeki taşkın sevinci olduğu gibi hatırlıyorum.

.«Ben Edirne'nin bir köyündenim, babam beni ilk defa şehre götürdüğü zaman Selimiye camisinin bana verdiği heyecanı hiç unutamam.» diye br.jlayarak çocukluk günlerini bana tatlı tatlı anlattı. Babasının onu Edirne'ye götürdüğü çocuk, Talât Paşa'nın gözlerinde yaşıyordu.

Bundan altı ay kadar sonra beni evimde ziyarete geldiği

MOR SALKIMLI EV

161

zaman çok memnun görünüyordu.

«Sizi memnun edecek bir haber getirdim.» dedi. «Miss Fry'ı kadın okullarının kuruluşu için davet ettik. Bir karar almadan, önce bir kere durumu incelemek istedi. Yakında geliyor. Maarifte bu işi kabul etmesi için onu kandırmanızı rica ediyorum.»

Ben, Evkaf okullarından o zaman henüz ayrılmış değildim. Bununla birlikte Miss Fry'ı kandırmaya^ çalışacağımı vaat ettim.

Miss Fry bende misafir oldu. Talât Paşa da gelir görüşürlerdi. Fakat Şükrü Bey'le temel konularda anlaşamadıkları için bir ay sonra İngiltere'ye döndü.

Burada 1914'te Evkaf okullarım açtıktan sonra, bazı değişmeler hakkında görüşmek üzere Şeyhülislâm Kapısı'ndan Hayri Efendi'yi ziyaret etmiştim.

Şeyhülislâm Kapısı, Halic'e bakan, eski Türk yapılarından en fazla özelliğini koruyanlardan biriydi. Sofalarında görünen, uzun siyah cüppeli, beyaz sarıklıların, eski Türkiye'nin yüksek «ulema» sınıfının heybetini aynı zamanki davranışlarındaki durgunluk ve inceliği birer hayal gibi, diriltiren halleri vardı.

Yerdeki halının kırmızı ve mavi desenlerini hâlâ görür gibiyim. Modern eşya kalabalığına yer vermeyen, bu genişlik, durgunluk ve Türk sadeliğini anlatan koskoca odanın kapıları önünde bir Amerikan yazıhanesinin başında Hayri Efendi oturmuş çalışıyordu. Kapıdan girer girmez geniş pencerelerin arkasındaki güneşin parlattığı Haliç sularında eski gemi yelkenlerinin ağır bir ahenkle sallandığım gördüm. Uzun cüppesinin içinde ayağa kalkan Hayri Efendi, bu dekora çok yaraşıyordu. Çok uzun boylu, ince esmer yüzlü, kudretli burunlu, parlak siyah gözlü bir adamdı. Fesinin etrafında kendisine özel bir güzellikle sarılan sarık, her hareketiyle dalgalanan uzun siyah cüppesi âdeta eski bir tabloya benziyordu. Bununla birlikte, o yerin az görülen güzelliğine, şeyhülislâmın eski bir resme benzeyen kıyafetine karşın çok sade ve tabii bir misafir kabul edişi vardı.

Yazı masasının yanına oturdum, not defterimi çıkardım. O da durmadan not alıyor, notları yüksek sesle okuduktan sonra, bir iş idare adamının açıklığıyla, tekliflerimin hangileri-

F.: 11

162

MOR SALKIMLI EV

nin uygulanmaya elverişli olduğunu söylüyordu.

Hayri Efendi'nin pratik kabiliyeti, fikir selâmeti ve herhangi karışık meseleyi kavrayabilen zekâsı, bende büyük bir saygı uyandırdı. Çok yazık ki, o da partisinin kısa görüşlü akımlarına kurban oldu, çekildi gitti.

inanıyorum ki, eğer Hayri Efendi, Evkaf okullarında başladığı düzeltmeleri ilerletmeye alan ve zaman bulsaydı, bugün hepimizin yürekte bağlı olduğumuz, cumhuriyetin layiklik reformu büyük bir sarsıntı yapmadan geçerdi. Çünkü o, kalmış olsaydı, memlekette derin görüşlü, modern kafalı bir din öğretmeni kafesi bırakmış olacaktı.

Burada bir çıkma yapacağız : Onu son defa 1922'de Mal-ta'dan döndükten sonra Ankara'da Kalaba köyündeki evinde, evimizi ziyaret ettiği zaman gördüm. Aynı kibar ve özel kıyafetiyle bizim küçük odanın kapısından girebilmek için eğilirken boyunun aynı zarif ve ahenkli davranışları göze çarpıyordu.

Anadolu'ya, doğduğu yerde hayatının son günlerini geçirmek için gidiyordu. Onu hayattan kaçırın mistik bir görüş, dünyadan atılmış gibiydi. Eğer kalmış olsaydı, yeni kurulan hükümete esaslı bir değer getirebilirdi. Fakat o, biraz yorgun ve üzüntülü son kararını vermiş bir insan tavnyle : «Artık hastayım ve mezarımın kenarındayım» diyordu. Hayri Efendi ile 1914'te görüştüğüm günlerde, Sultanahmet'teki Evkaf okulunun arkasındaki bir küçük sokaktaki macerayı hiç unutmam. Sokağın adı Arasta idi. Evler ve eski duvarlar da bir kovuk gibi, oturanları şehrin en aşağı ve kendine özgü tabakasındandı. Okuldan, Nakıye Hanım'la biraz geç çıkmıştık. Avasta'dan genellikle geçilmez olmasına karşın, vakit kaybetmemek için bu dar yere daldım.

Belki de şehir halkının genellikle geçmekten çekindiği bu yere karşı içimde bir inceleme duygusunun isteği vardı.

Evkaf okullarını eski mahallelerde teftişe gittiğim zaman, genellikle eski, uzun ve bol bir çarşaf giyer, yüzümü açık bulundururdum. Fakat, o .sabah Arasla'dan geçebileceğim akli-; ma gelmediği için, biz yaştakilerin bu mahallelerin hoşuna git-;, meye n modern kılığını değiştirmemiştım.

O dar sokakta bir alay kız çocuğu, aşağı yukarı piyasa: ediyorlardı. Paramparça basma entarili, çıplak ayakları eski,J

MOR SALKIMLI EV
163

takunyalı, ağızlan sakızlı, fakat sakızla birlikte kelimeleri de çiğneyerek birbirlerine laf atan çocuklar.

Bir tanesinin kucağında, kendisinin yarısı kadar bir çocuk. Bir tanesinin elinde (muhakkak çalmış olacak) bir şık şemsiye, o günün sosyete hanımlarını taklit ederek kırıttıyor, süzülüyorlardı.

O günün aydın sayılan kadın sınıfının bu. kadar gülünç olduklarını ancak bu çocukları görünce anladım. Anlaşılan o sokağa orada oturanlardan başka pek kimse girmiyordu. Beni görür görmez hemen taklide ve alaya başladılar. Şemsiyelisi bağırarak diyordu ki : «Bak, bak başında bir kazan (saçımın tepeme toplanmış olması), arkasında bir peştamal (bu da çarşafın darlığına işaret)..Hah, hah,, hah.»

Birdenbire hepsi beni taklide, bağırarak bana söz atmaya başladılar. Bu bana realist bir komedi parçası gibi geldi. Mümkün olsaydı modaya uygun çarşafı atar, ayaklarıma takunya geçirir, onların alaylarına katılırdım. Ama bunda alaydan başka bir de tehlike işareti vardı. Yani çarşafımı parçalamaya, beni taşlamaya hazır oldukları yüzlerindeki hınç anlatan ışıltıdan belli oluyordu.

Hemen peçeyi kaldırdım, onlarla konuşmaya başladım. Herhangi insan sözünün siyah bir peçeden daha büyük bir etkisi vardı. Çünkü gözleri, yüzü kapalı bir insana saldırmak, hatta parçalamak her halde gözlerinizi size dikmiş, korkudan yüzünde eser olmayana sataşmaktan çok daha kolaydır.

Vücutuyla şık hanımların yürüyüşünü taklit için acayip biçimde kıvranan, kırtan şemsiyeli kızın yanına gittim, arkam duvara dayalı : «Bu ne güzel şemsiye» dedim. Onların alayına katılmak, onlarla beraber gülmek, alay etmek, bu azgın çocuk topluluğunu bir an için durdurdu. Fakat dayandığım duvardan uzaklaşmak, için en küçük davranışa karşı tetikte görünüyorlar, elleri taş almak için yere uzanıyordu. Benim yerimden kımıldamadığımı, ellerindeki taşa önem vermeden konuştuğumu, yani kaçmayı tasarlamadığımı görünce duraladılar. Fakat o an, şemsiyelinin düşmanı olduğu anlaşılan kucağında çocuk taşıyan kız yine başladı :

«Kafasında kazan...»

Şemsiyeli hemen atıldı :

164

MOR SALKIMLI EV

MOR SALKIMLI EV

165

«Sen sus yüz­süz, arsız. Senin ablanın da çarşafı var. Hem de kırmızı. Camiye bile öyle gidiyor. Yüzüne düzgün bile sürüyor.»

«Sürer ya. O güzel. Senin gibi maymun suratlı değil ya.» Şemsiyeli kabardı:

«Maymun suratlı sensin... Ablanın suratı kapkara. Düzgün sürünce, yoğurtlu patlıcana benziyor.»

«Hah, ha dostu var. Ondan para alıyor mu? Cevap ver, yoksa taşı kafana indiririm.» Şemsiyeli bana döndü : «Kucağındaki çocuk bir Çingenenin piçi.» Artık bu kavga kalabalığın dikkatini benden biraz uzak-laştırmıştı. Ben de arkam hâlâ duvarda, yan yan ilerliyordum. Bunu görünce, aralarından kurtulmam ihtimali hemen hepsini birden bana karşı birleştirdi. Şemsiyeliye bir ağızdan bağırı-yorlardı:

«Utanmıyor musun, yabancidan yana oluyorsun!» Ben artık şemsiyeliyi tutmaktan başka çare olmadığını anladım. «Ablasının dostu kim?» diye sordum. Çocuklu yüzüme bağırdı:

«Sana ne? Arabacı Nuh, anladın mı? Kırmızı çarşafı da, düzgünü de o getiriyor. Sorarım sana, onun ablasının dostu var mı bakayım?»

Arabacı Nuh hepsini birbirine kattı. Biz, sokağın sonuna kadar (ben sırtımı duvardan ayırmayarak) kaymıştık. Bu gürültüyü duyan ve kalabalığı gören bakkal ve kasap ellerinde birer sopayla imdadıma geldiler. Kalabalık onları görünce çığlık atarak dağıldı.

Kasapta ortaçağda bir kadın kurtaran şövalye gururu vardı. «Bu sokaktan bu kıyafette geçmeyin ha. Ben birçoğunu taşlanmaktan kurtardım.»

Kasabın bu iddiası belki de böbürlenmekten ileri değildi. Ama öğüdü pek yerindeydi. Fatih, Cihangir ve Kasımpaşa'da yüzüm açık, bol ve eski bir çarşafı dolaşırken, çocuklar çevremi alır, bana yol gösterir, «hanım teyze» diye bana sokulurlardı.

Ben eski Evkaf okulunun öğretmenlerini değiştirmeye karşı durmuş, sadece onlara kurs açmayı istemişim. Evkaf da bunu kabul etmişti. Bu usulün iyi sonuç verdiğim çok geçmeden

memnunlukla gördüm. Bize bağlı Evkaf öğretmenleri arasında sıkı bir birlik sağlanmış, yerlerinden emin genç, ihtiyar hepsi kurslara büyük bir hevesle gelmişlerdi..

Bu okulların arasında Cihangir'de, dikkate değer bir öğretmenin başında bulunduğu okul vardı. Onu hayli sık teftiş ederdik. Her halde kibar bir aile çocuğu, belki sırf maddî ihtiyaçtan, belki de sırf karakterinden doğan bir özellekle bu mesleğe girmişti. Adı Fikriye Hanım'dı. Arapça ve Farsça bilir, kültürü yüksek ve tarih bilgisi de dikkate değerdi. Yüzünde hiç unutmadığım, daima ciddî, fakat dikkate değer bir anlam belirten hoşgörü vardı.

Okulu çiçekle dolu, yerleri hep övülmüştü, pencerelerinde kar gibi beyaz perdeler vardı. Erkek yavruların f hepsi birer efendi, kızların hepsi o zamanın deyimiyle birer hanımdı. Çiçeklere onlar bakar, okullanyla övünür ve konuşmalarında tabii bir incelik hissedilirdi. Bahçeleri, Boğaziçi'nin tepesine bir kartal yuvası gibi kurulmuş, oradan aşağıdaki bahçelere, nihayet Boğaz'ın kıvrılıp giden mavi sularına bakardı. Bu bahçede özellikle karanfil ve kıpkızıl sardunya çiçekleri görülürdü. Oğlan çocukların elleriyle yaptıkları küçük; tahta iskemlelere oturup oyunlarını seyredebilirdiniz. Gariptir ki, bugün bütün dünyada çocukları boş saatlarında elleriyle çalıştırıp onları oyalamak bir akım halini almıştır.

Okulun programına konulan yeni dersler için oraya bir genç öğretmen yollandı. Fikriye Hanım da din dersini verir ve okulun yönetimini elinde tutardı. Genellikle üç sınıflı olan kız erkek ilkokullarında bu yol tutulmuştu.

1914'te, Nakıye Hannn'ın okulunun çocukları için «Kenan Çobanları» adlı bir piyes yazmıştım. Bir. tek akşamda hazırlamış olduğum bu piyeste Yusuf'la kardeşlerinin serüvenlerini konu diye ele almıştım. Uç prologlu, üç sahneli bir piyesti. Tam olarak basılmadı. Fakat Suriye'de ünlü bestekâr Vediti onu opera haline soktuktan sonra librettosu basıldı.

Yahya Kemal, çocuklar yazı yazarken, Türkçelerinin doğruluğunu kontrol için gelirdi. Sahneyi ve dekorları Ertuğrul Muhsin'le hazırladık. Sahne beyazdı ve eski biçim tak'tan sahneye girilirdi. Ve tek dekor da işte ondan ibaretti. Birinci sahneye bir de palmiyeler eklenirdi. İkincisinde de firavunlar tahtı vardı.

166

MOR SALKIMLI EV

Küçük aktörler, arkalarında her renkten parlak mantolar, ayakları çıplak, sahneye girerlerdi. Bu oyun Türk Ocağı'nda büyük bir kalabalık önünde verildi. Bazı aydınların hoşuna gitmekle birlikte, sahneye peygamber çıkarmak, bazılarınca bir hayli kınandı.

Bu yıllarda Türk Ocağı kürsüsü, her çeşit söylevlere ve konuşmalara açık, salonunda da kültürümüzü yükseltecek oyunlar ve konserler verilirdi. Kadın - erkek beraber iç salonda oyun seyretmeleri, yahut nutuk dinlemeleri en önce Türk Ocağı'nda başladı. Ocak gençlerinin ağırbaşlılığı ve dürüstlüğü sayesinde bu yenilik hiç bir kınamayı üstüne çekmedi. Bir yıl içinde bu o kadar tabiileşti ki, bu erkek ve kadın dinleyici topluluğuna ilk defa olarak kadınlar da hitap edebiliyordu. Her halde Türk Ocağı kürsüsü halkın kültürünü genişletecek, konferanslar, piyesler ve konserler düzenleyip duruyordu.

O salonda ünlü bir Ermeni bestekârı ve piyanisti olan Go-mitas Vartabet adlı bir papazı da dinledim. Bu sırada Ocak' ta, bu haftalık programları hakkında da görüşlerin ikiye bölündüğünü de gördük. Bir taraf yalnız Türk eserlerini ve bunların kültürümüzü genişleteceği fikrini ileri sürüyordu. Bu taraf üstün geldi.

Bununla birlikte Gomitas bizim memleketin ürünüydü. Eski Gregoryen musikisi ile ilgili parçalar topladığı gibi yıllarca Anadolu'da halk türkülerini de derlemişti. Uzun rahip cüppesi tamamıyla Anadolu anlamını taşıyan esmer, sakın yüzü ve yine Anadolu'ya özgü hüznü ve daima garip bir karakter belirten siyah gözlerini görür, sesinin o kudretli ahengini işitirseniz hemen Anadolu halk musikisiyle karşılaşırınız.

Havalan benim lalalardan işittiğim Erzurum ve Kemah türkülerini- hatırlatırdı. Fakat o sadece bunları Ermenice olarak söylüyordu. Ben dile pek önem vermedim. Yurdumuzun ıssız yaylalarının anlattığı o içten gelen acıma ve özlem nağmelerine bayılıyordum..

Gomitas benim evime de gelir, saatlarca çalar, söylerdi. Bu ziyaretler Ermenilerle Türklerin birbirlerini boğazladıkları zaman bile sürdü gitti. Bu durum, ikimizin de içinde, birbirimize feda edemediğimiz bir acı uyandırmıştı.

Milliyetçiliğinde daima insanî bir ruh taşıyan Yahya Kemal ve Mehmet Emin de onu bazen dinlemeye gelirlerdi.

MOR SALKIMLI EV

167

Yusuf Akçora da bu müzikten bir zevk duymasına karşın Anadolu öğretmenlerinin Ermeni olmasına karşı çıkardı. Benim için ister Ermenice ister Türkçe, ister herhangi Anadolu-muzda konuşulan lehçelerden olsun, bu musiki Türk Anadolu-sunun bir yankısıydı.

Gomitas, Kütahya'nın yoksul bir Ermeni ailesinin çocuğuydu. Ana dili Türkçeydi; fakat Ermenice'yi büyüdükten sonra öğrenmişti. Hatırımda kaldığına göre Gomitas uzun yıllar Paris'te Notre Dame kilisesinin organistiydi. Belki ailesi de aslında Türktü. Çünkü, Bizans devri istilâlarına karşı koyabilecek aşiret çocuklarını- Hıristiyanlaştırarak, hudutlarda isyan etmiş ve güney sınırlarına yerleştiren bu Hıristiyan Türkler belki de Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağıtılmışlardı.

Merhum Cami Bey, dilleri, ırkları ve kültürleri Anadolu Türkü olanların Lozan Konferansı antlaşmasıyla nüfus değiştirmek kararma tabi olmalarına karşı çıkardı. Eğer Hıristiyan Türklerinin ayrı bir kiliseleri olsaydı ve milliyetçilik davası dine karıştınlmasaydı kuşkusuz ki memleketimiz bir hayli kıymetli insan unsuru kaybetmeyecekti. Çünkü, bunlar Ermeni veya Rum kiliselerinin siyasal etkilerine uydukları ilk zamanlarda bile, tam anlamıyla Türk'tüler. Konya'da, öbür yerlerde olduğu gibi, bir hayli Hıristiyan kilisesinde ayin, Türkçe olarak yapılırdı. Hattâ eskiden tercüme edilmiş bir de Türkçe İncil'leri vardı. Bir genç papaz Atina' da öğrenimini yapıp döndükten sonra, kilisede Rumca vaaz vermeye başlayınca, bütün cemaat bir ağızdan «Babanın dilini söyle» diye haykırmışlardı.

Anlaşılan Gomitas'ın güzel sesi Kütahya Ermeni kilisesinin dikkatini çekmiş, genç yaşında Roma'ya öğrenime gönderilmişti. Musiki yatkınlığını ailesinden almıştı. Bana derdi ki: «Ailem bana miras olarak bir çift kırmızı pabuç, bir de türkü ^bıraktı. Pabuçlar babamdan kaldı, türkü anamdan geldi. Sözleri ve havası da anamındır.»

Konusu iki beyaz güvercin olan bu türküyü tamamıyla Anadolu ağzıyla ve Türkçe olarak söylerdi.

İnsan ve sanatkâr olarak Gomitas gerçekten dikkate değer bir kişiydi. Sadeliği, nefsinin hor görüşü, biraz mistik ve içine dalmış gibi görünen tavır, insanı biraz düşündürürdü.

Bir gün, altıncı yüzyılda yapılmış olan bir Ave Maria'yı

168

MOR SALKIMLI EV

söyledi. Bu, tabii halk- ağzı havalarının özlem ve hüzünden bambaşka, derin ve dinî bir etki yapıyordu. Birdenbire sordum : «Zebur surelerinden (Mezamir'den) bir parça bestelediniz mi?»

«Evet» dedi.

«Yorgun değilseniz söyler misiniz?»

Ave Maria'dan sonra kendini bir koltuğa atmış, yüzü yorgun görünüyordu.

Hiç kıyıdamadan olduğu yerden söylemeye başladı. Fakat bunda dinî bir huşudan fazla kızgınlık, baş kaldırma ve acılık vardı. Son parçasına doğru yavaş yavaş ayağa kalktı, gözleri ateş içinde, sesi bir gök gürültüsü gibiydi. Bana âdeta «Faust» un Mephisto'su canlanmış gibi geldi.

Söylediği parçayı sonra Mezamir'de okuduğum zaman bunun zalimlere karşı kuvvetli bir başkaldırma olduğunu anladım.

1915'te Ocak, onu göç ettirmekten kurtardı. 1916'da akılcı bir dengesizlik geçiriyordu.

Doktor Adnan, Talât Paşa'ya baş vurarak, Paris'te tedavi edilmesi için izin aldı. Galiba orada bir akıl hastanesinde öldü.

Ben milliyetçiliğin, sevgi ile, karşılıklı bir anlayışla dolu bir ülke yaratacak sanmıştım. Fakat insanların milliyetçilik ölçüsünü kaçırdığı zaman yer yer birbirini boğazlamaya, yeryüzünü bir salhaneye döndürdüklerini gördüm. Bununla birlikte herhangi ölçüsünü kaçırın sağ, yahut sol ideoloji de milliyetçiliği gölgede bırakacak daha kanlı, daha acıklı bir dünya yarattılar. - insanlar için birbirini anlamak, barış içinde birlikte yaşamak, her halde, şu ya da bu esasa dayanmak, şu ya da bu ideale saplanmakla da mümkün olmuyor.

Burada hep Kant'ın bir sözünü hatırlarım : «Dünya sahnesine insanların girişini, şiddetli bir nefret duymadan seyretmek elde değildir. Çünkü insanların birbirlerine yaptıkları kötülük doğanın yaptığından çok daha üstündür.

XII

1914 — 1916 YILLARI ARASI

r?

Bu yılların, yalnız bizim için değil, bütün dünya için en büyük olayı Birinci Dünya Savaşıdır. Avusturya veliahtının öldürülmesinden sonra savaş ilân edildiği zaman, genellikle milletler bunun dünyanın geleceğine yeni bir yön verecek önemi olduğunu belki kavrayamıyordu. Burada sorumluluğun hangi tarafa ait olduğunu tartışmaya girişmeyeceğim. Bunda Almanya'nın uzun savaş hazırlığı ve materyalist felsefesi olduğu kadar, aynı zamanda öteki Avrupa milletlerinin hazırlıkları, kısa ve çarpık görüşleri ve siyasetlerinin de payı vardır. Bu konu hakkında son vardığım kam, pek uzun yıllardan ve incelemelerden sonra ancak şekil alabildi. Bütün bu meselelerde, «Türkiye'de, Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri» adlı «Yeni İstanbul» gazetesinde tefrika edilen kitabımda uzun uza-dıya söz etmiş bulunuyorum. Bütün dünya için önemli olan bu mesele hakkında en dikkate değer olan ve çeşitli dillerde çıkan bir hayli eser vardır ki, onları da söz konusu olan eserin bibliyografyasına ekledim. Milletinin ve memleketinin geleceği tehlikede olmamak şartıyla ben daima savaşa karşıyım. Fakat savaşa girdikten sonra o günlerin, millet olarak hayatımızda bütün zaman için bir şeref, aynı zamanda tarihimizin nişan taşlarından olan Gelibolu'nun insanüstü bir kudret ve fedakârlıkla savunmasını da hiç unutmam. Bu hususta İngiliz şairi Masefield'in «Gallipoli» adlı eseri de gerçekten dikkate değer.

Gelibolu hücumları sırasında bir hayli aile İstanbul'dan çekilmişti. Ben de o zaman Bursa'da bulunan babamın yanına çocuklarımı göndermiştim.

5 Mart savaşından sonra Yusuf Akçora bütün milliyetçi yazarları Türk Yurdu binasında bir toplantıya çağırdı. Karşı devletler eğer İstanbul'a girerlerse bu yazarların nasıl, davra-

170

MOR SALKIMLI EV

nacakları tartışma konusuydu. Önce böyle bir felâket karşısında yazarların İstanbul'da kalıp kalmamaları meselesi konuşuldu.

Bu toplantı çok hararetli olmuştu. Hemen herkes büyük bir heyecan ve taşkınlık içinde kendi fikrini ileri sürüyordu. Bereket versin bu toplantıda Dr. Adnan başkan seçilmişti. Onun büyük bir soğukkanlılıkla yönetmesi toplantıyı oldukça sükûnet içinde geçirtti.

İlk teklifte, milliyetçiliğin kavramı her yazarın kendi anlayışına göre belirtmesi isteniyordu. Türk milliyetçiliği öğelerinin hangisinin en önemli ve ana temel olabileceği o gün için hemen hemen hayatî bir sorundu.

Hüseyin Zade Ali Bey, en açık olarak en önce fikrini söyledi. Ona göre en başta dil ve din geliyordu. Dedi ki: «Dili Türkçe, dini Müslüman ve kendisi Türküm diyen kim olursa olsun, hattâ bir zenci bile, bana ırkı Türk olan bir Hıristiyan Macar'dan daha yakındır.»

Toplantının son meselesi yazarların istanbul'da kalıp kalmamaları üzerinde oldu. Oradaki en genç ve ateşli bir üye, «Bütün üyelerin istanbul'da kalmaları gerekir» diyordu. Onun fikrince istanbul'da kalmak bile yetmiyor, mutlaka şehit düşmeleri gerekiyordu, bu şahadete en başta namzet ve lâyük olması gereken Mehmet Emin Bey olduğu iddia ediliyordu. Milliyetçiliğin kavramı hakkında Fuat Köprülü ile Ömer Seyfettin epeyce konuştular. Bir milletin «ego» yani benliğinin ne olduğunu bulup bunu millete öğretmek olduğunu söylediler. Bir milletin benliğinin esaslarının neden ibaret olduğuna dair olan soruya verilen cevaplar epeyce karışıktı.

Bunun neden karışık olduğunu bana o zaman evime sık sık gelip serbest konuşan Ömer Seyfettin, gülerek anlattı. Diyordu ki: «Bu alanda Ziya Gökalp ne derse biz de onu kabul ederiz. Bundan dolayı özellikle Ziya Gökalp'm istanbul'da olmaması bize açık bir şey söylemek olanağım vermedi.» Ömer Seyfettin'e göre Ziya Gökalp üstat, millî benliğin esasları hakkında fikir değiştiriyormuş. Gençler de sık sık kendilerini çelişmeye düşüren ifadelerde bulunmak zorunda oluyorlardı. Bence Ziya Gökalp, uzun düşünelmelerden sonra milliyetçiliği pek açık bir şekilde belirtti. Yazık ki o toplantıda kendisi yoktu. Merhum Ahmet Ağaoğlu Bey'e göre milliyet : Din, dil, ırk

MOR SALKIMLI EV

171

ve anane idi. Toplantı, hemen bunların hangisinin başta geldiğine dair çok hararetli bir tartışmaya girişti. Gelibolu'ya hücum atladı geçti. Sonra Şark meselesi, Ermenilerin muhacereti ortaya çıktı. Bütün bunların doğurduğu tartışmalar, karşıt düşünce ve eğilimlerden de burada söz edecek değilim. Çünkü fikirlerine katılmadıklarım arasında içtenlik ve millet aşkına saygı duyduklarım da vardır.

Bu günler benim için Suriye ve Arap diyarına öğretmen ve eğitimci olarak gitmemle sona erer.

İKİNCİ BÖLÜM

SURİYE ve ARAP DtYARI

Lübnanlı dostlarımızın ziyareti ve ondan ötürü yapılan sevgi gösterisi onların diyarı ve halkı hakkında belleğimde yer almış olan acı, tatlı bütün izlenimleri canlandırdı. Tatlı dediğim zaman sakın Arap diyarına özel, dünyaca ünlü tatlılarını anlatmak istediğimi ve bazı gazetecilerin romantik, fakat çirkin bir biçimde Cemal Paşa'mn kudretine dayanarak o diyarda keyif sürdüğümü sanmayın. Çünkü Suriye ve Lübnan'da geçen görev yıllarım baştanbaşa en derin acı ve sıkıntı içinde geçmiştir. Şikâyetçi değilim, çünkü, gerçi her zaman. «Çiğnerim, çiğneğim, hakkı tutar kaldırıyorum» iddiasında bulunamam. Ama her zaman, herhangi şart içinde acı çekenlere yüreğim ve kollarını açıktır. Ve ben Arap diyarına, özellikle en çok aralarında kaldığını Lübnan'a, acı günlerinde gittim ve insan gücünün kaldıracağı kadar kendi sınırlı alanımda onların dertlerine ortak oldum.

Bütün o geçen günleri işte, Lübnanlı misafirlerimin resimlerini gazetelerde yeniden gördüğüm zaman yaşadım.

Arapları, huy bakımından Türklere çok başka olmalarına karşın, belki bireyci yönlerinden ötürü ve belki de daha sıcak insan oldukları için severim. Arapların arasından bana başka başka bakımlardan Lübnanlılar çekici gelirler. Aralarında hayale sığmayacak derecede belirli bir değişiklik vardır. En eski ve hattâ tarih öncesi efsanelere karışmış, birbirinden çok başka örneklerle rastlıyorsunuz. Bugün de bu bir avuç uygarlık türüsünü ulus arasından dünya çapında devlet adamı görüşü, olgunluk ve yeteneği gösterenler olmuştur.

Aziz okuyucular, bu münasebetle anılarımın birinci cildine bir hayli tarafları kaydedilmiş olan günlerimin devamını sizle paylaşmak istiyorum ve bu amaçla eserime devam ediyorum :
174

MOR SALKIMLI EV

Lübnan ve kısmen Arap diyarını tanımamda etken olan kişi Cemal Paşa'dır. Kendisini İttihat ve Terakki'nin ilk yıllarında, beni Fazlıpaşa'daki evimde hammıyle ziyaret ettiği zaman tanımıştım.

Birinci Dünya Savaşından Türkiye'de, başka başka nedenlerden ötürü bir yandan en acı yermeler, bir yandan da yapıcı yeteneklerinden ötürü beğeni görmüş iki isimden birisi eski aziz dostumuz izmir valisi Rahmi Bey, öbürü ise Cemal Paşa'dır. Rahmi Bey izmir valisi sıfatıyla vilâyetindeki Hıristiyanların göç ettirilmelerine engel olmuştu.

Cemal Paşa da Suriye'de, sürgün Ermenilere karşı eski Osmanlı devlet adamına yakışır bir davranışta bulunmuştu. Hattâ, Suriye'de Ermeni «kıtalı» çıkarmaya sebep olabilecek bir hareketi kökünden koparmak için, o yola sapanlardan birini idam ettirmişti. Cemal Paşa'nın eri büyük zorluğu, Türk ordusu da dâhil, Arapların, Ermenilerin beslenme meselesiydi. Bununla birlikte, ordu büyük bir büyüklük göstererek, yardım örgütlerine kendi erzakından elinden gelen fedakârlığı yapmaktan çekinmemişti. Ben de hemen hemen daimî olan bağırsak rahatsızlığımdan ötürü okulların başlıca yiyeceği olan bulguru yiyemediğim için, bana zaman zaman, daima muhtaç olduğum lapa için pirinç göndermiş olmasına çok minnettirim. Özellikle Suriye'nin erzak kaynağı olan Cebel-i Havran'da buğday bulmak çok zorlaşmıştı. Denizler ablukada ve tek taşıma aracı olan şimendiferin de henüz tamam edilmemiş olması, aynı zamanda asker taşımalarının da aynı hat üzerinde yapılmakta olduğundan, Suriye'ye pek az erzak geliyordu. Bugünlerde Mısır'a saldırmayı bir delilik sayanlar vardı... Fakat, esasen bütün o ilk Cihan Savaşı, başında Batı devletleri olmak şartıyla, hırs ve cinnetin ayrı ayrı birer görünüşünden ibaretti. Bununla birlikte nedenleri ne olursa olsun, her savaşçı devletin, uygarlık ve sa-vunma için her şeyi göze alması hayatî bir zorunluktur.

Kanal hücumları sırasında, Fransızların kışkırtması veya Fransızları getirmek için Suriye'de bir ihtilâl girişimi olduğu söyleniyordu. Etkenleri ne olursa olsun, Cemal Paşa bu ayaklanmayı bastırmak için şiddetli davranmış, Aliye askerî mahkemesi, kırk ihtilâlcii idama mahkûm etmiş, bir hayli şüpheli gördüklerini de Anadolu'ya sürmüştü. Gerçi yıllar yılıdır, değil kırk, yüzleri ve binleri aşan insan hayatına siyasal nedenler-

MOR SALKIMLI EV

175

den ötürü son vermek bu garip dünyanın hemen hemen doğal olayları arasına girmiştir. Ama ne olursa olsun, bu kırk kişinin idamı bana çok acı bir etki yapmıştı. Bununla birlikte, ortalığı yatıştırdıktan sonra, Cemal Paşa, hastalıkla savaşmak, okul açmak siyasetini ele almış ve eşsiz enerjisi sayesinde bir hayli kıymetli işler yapmış ve Suriye'de düzen ve yaşama dokunulmazlığını sağlamıştı.

O günlerde Falih. Rıfki Bey, İstanbul'a gelerek Aliye mahkemesinin yaptıklarını savunmuştu. Aslında genç ve kabiliyetli bir yazar ve gazeteci olan Falih Rıfki Bey, bana Cemal Paşa' dan bir mektup getirmişti. Bunda Fransız manastırlarını, okullarını kapamak zorunda kaldığını, maarif okullarının yetersizliğini anlattıktan sonra Suriye vilâyeti vasıtasıyla ve ordunun yardımıyla okul açmak girişimine geçtiğini yazıyor, aynı zamanda benim şahsen gitmem veyahut bazı öğretmenlerin gitmesine aracı olmamın mümkün olup olmadığını soruyordu, ilk Suriye'ye gönüllü giden öğretmen Nigâr Edip'dir. Beyrut'ta altı sınıflı bir okul açtı ve her sınıf halk, çocuklarını bu okula gönderdi. Çok gözle görünür bir Türk aleyhtarlığına karşın bu okuldan o hoşnut göründü ve dostça bir durum aldı.

19J 6 başlarında bir ikinci mektup daha aldım. Bu sefer, Cemal Paşa, merhum Nakıye Hanım'la birlikte belirli bir zaman için Suriye'ye gelip, Şam, Beyrut ve Lübnan'da okul açmak için bir plan hazırlamamızı rica ediyordu. Tatil günlerine rastlayan bu daveti kabul ettik. Aynı zamanda Suriye'deki Türk' ve İslâm eserlerini incelemeye davet edilmiş olan Hamdullah Suphi Beyle birlikte Haydarpaşa'dan hareket ettik. Cemal Paşa'nın bir yaveri de bizimle beraberdi. Bazılarımıza fazla sert görünen Aliye mahkemesi kararlarından, sonra, Türk'le Arap'ın arasını açan düşmanlık duygusunun kaldırılması için Cemal Paşa ciddî bir karar almış

olduğuna hepimize bir inanç gelmiş gibiydi. O durumda her Türk'ün elinde olan hizmeti yapması, âdeta bir vatandaş borcuydu.

Anadolu hattında, İzmit'ten öte, bu ilk gezim olduğu için çevreme merak ve ilgiyle bakıyordum. Gerçi o günden beri çeşitli nedenler ve durumlarda sayısız kere bu yoldan geçtim. Bu birinci geçiş, askerî harekât ve nakliyatı ilk görüşümü. Hâlâ o gün yüz binlerce vatan evlâdının belirsiz sonları, şehitlikleri ve gelebilecek faciaları içimde acı ve kuruntu

176

MOR SALKIMLI EV

uyandırır. Aym trende, tanınmış doktorlardan kurulu bir Kızılay heyeti, kutsal yerleri savunmada gösterdiği ideal cesaretiyle ün alan Fahreddin Paşa'nın Mekke'deki veya Medine'deki karargâhına gidiyorlardı.

Eskişehir'den Konya'ya uzanan çıplak, sarı alan çok sıcaktı. Trenin Konya yakınlarında bir istasyonda iki saattan fazla kalmasından yararlanarak oracıktaki bir köyü gezdik. Bu yirmi beş evli köyde, hemen hiç erkek yoktu. İhtiyar kadınlar kapıların önlerinde elleri şakaklarında, oturmuş düşünüyorlar, çocuklar sokakta oynuyor, bir genç kadın grubu da omuzlarında çapalarıyla tarladan dönüyorlardı. Kadınların yalnızlığı, tozun sıcak sıkıntısı, anlatılmaz bir anıdır. Tarladan dönen kadınlar tozlu köy sokağına çömeldiler. Hepsisi birer birer kocalarının adlarını söylerken birdenbire hıçkırarak ağlıyorlardı. Daha savaşın ikinci yılındaydık. Fakat bu kendi hallerine bırakılmış kadınların güçleri tükenmiş, harbin ne zaman biteceğini soruyorlardı. Bunlar yalnız cephedeki sevgililerini düşünmekle kalmıyordu, bütün Türkiye'yi ve orduyu beslemek görevi Anadolu kadınlarının omuzlarına yüklenmişti. Her halde bu zavallı kadınlar bir hayli yıl daha bu yükü taşıyacaktı ve zavallıların pek azı dünya gözüyle kocalarını veya oğullarını görebileceklerdi.

Konya istasyonu bir sefalet sahnesiydi. Doğu Anadolu'dan göçmenler, aileleri ve çıkınlarıyla istasyonu doldurmuşlardı, istasyonun lambaları altında birbirlerine sokulmuş, parça parça, fakat parlak renkli esvaplarıyla, göçmenliğin, yani köklerinin koparılmasından gelen bomboş ve anlamsız gözlerle, tren bekliyorlardı. Hepsinde garip bir sefalet ve zavallılık kokusu vardı. Evet, koku sadece maddî kirden gelmiyordu, manevî sefalet içinde kalabalığın garip bir kokusu oluyordu.

Pozantı'da daha bitmemiş birtakım yeni yapılar, yollar, bir han, bir hastane göze çarpıyordu. İslâhiye'de bizi Halep trenine yetiştirmek için bir kamyon bulundu. Taşıma araçları o kadar az olan bir yerde, araçsızlıktan şaşırılmış bir kalabalıktan, kamyonun alabileceği kadar yolcu soktuk. Yaver karşı çıktı. Önce Paşa'nın misafirleri olarak bizleri rahat seyahat ettirmek istiyor, sonra da haklı olarak memleketi baştan başa saran tifüs ve koleradan bizi korumayı düşünüyordu. Fakat biz yolda bir alay insanın araç bulamadığı

MÖ K SALKIMLI EV

177

bu garip yerde birkaç kişi kamyonu kurulu gitmeyi içimize sığdıramıyorduk. Yaver, Hamdullah Suphi'ye «Siz kolera, tifüs nedir bilmiyorsunuz galiba?» diye serzeniş ettiği zaman Hamdullah Suphi en söylevci tavrıyla başını sallayarak «Biliriz, biliriz» diyordu. Yaver artık yolcu alamayacağını ilân edip şoförün yanına sıkıştığı vakit biz arka kapıdan bir Türk, bir de Ermeni tüccarını aldık ve onların yanına sıkıştık.

Toros dağlarının eteğinde, tam o koskoca sırta tırmanmak üzereyken acı bir çığlık işittik ve kamyonu durdurduk. Yolun ortasında yarı çıplak bir ihtiyar kadın oturmuş ağlıyordu. Yeleği parça parça, beyaz saçları fesinin yemenisi altında saçınk saçak, çıplak ayakları yerde, buruşuk yüzünde yolunu kaybetmiş bir çocuğun korkusu ve çaresizliği vardı. Yaver orada ne aradığım sorduğu vakit, bir çocuk gibi dudaklarım büktü ve boş bir çukura benzeyen dipsiz, çökük ağızındaki bu ifade o kadar garip bir karşıtlık yapıyordu ki, «Osmaniye'ye giden aşirettenim oğul. Dün beni burada koyup gittiler. Bugün gelip alacaklardı. Beni unuttular, beni bıraktılar. Ah oğul, ah oğul!» diye yüksek sesle ağlamaya başladı. Bu zavallı ihtiyar hatun bütün kamyonu ilgilendirmişti. Her halde herkes giyinişinden o civarda dolaşan aşiretlerden birinden olduğu kanısındaydı. Acaba gelip alacaklar mı? Yoksa bu çöle ölsün, gitsin diye mi bırakmışlardı? Aşiretlerdeki ihtiyarlara karşı beslenen saygıyı bildiğimizden gelip alacaklarına inandık. Karanlık basmadan dağları geçmek zorunluğu bizim orada daha fazla kalmamıza engeldi. Ona ekmek, peynir ve para bıraktık, arkasına da

bir ceket giydirdik ve oradan ayrıldık. Kamyondakiler Mamure'ye kadar gidebileceği, hiç olmazsa aşiretiyle ilişki kurabileceği ka-nısındaydılar. Benim içimde o günden beri geçmeyen büyük bir «acaba» vardır. Kamyon hareket ettiği zaman, gözüm onda, yüreğim parça parça, kamyonun arkasından yola bakarken, birdenbire, Hamdullah Suphi'nin bir çocuk gibi hıçkıra hıçkıra ağladığım gördüm. O günden beri her ne zaman kısa veya uzunca bir zaman için Hamdullah'la aramızda bir fikir ayrılığı olsa, onun terk edilmiş bir ihtiyaç kadın için nasıl bir çocuk şefkatiyle ve merhametiyle ağladığını hatırlarım. Ve aramızdaki boşluk ve çukur hemen dolar.

O akşam İslâhiye'den Halep'e hareket ettik. Halep sokak-
F.: 12

178

MOR S A L K I M L I EV

larında Hamdullah Suphi ile bütün bir gün dolaştık. O islâm eserlerini büyük bir ciddiyetle inceliyor; ben dar sokaklarda ortaçağ çekiciliğine tutulmuş, vaktiyle büyük Osmanlıların Arap diyarına giderken kalıp belki ozanların sazlarını, seslerini, karşılıklı şiir söylemelerini dinledikleri, viran hanların uyandırdığı tarih destanları hayaline dalmış, dolaşıyordum. Halep'ten o akşam geç hareket ettik. Birkaç saat sonra, akşamın loşluğunda, arı kovanları gibi görünen Arap köylerinin evlerine bakıyorduk. Koyulaşan mavi havada kıvrıla kıvrıla yükselen hafif bir duman, modern şehirlerin fabrika bacalarından çıkan isa, kara dumanlardan ne kadar başkaydı.

Birkaç saat uyumuştum. Humus'a gelmişiz, istasyondan gelen garip seslerle uyanmıştım. Çoğu kadın olmak üzere belki yüz boğuk boğazdan gelen sesler birbirine karışıyordu. «Ya Abdurrahman..., ya Abdullah..., ya Mehmet,..» Bu kadın sesleri arasında bazen kalın, fakat yine o diyara özgü boğuk bir erkek sesi de geliyordu :

«Ya uınmî, ya ummî...» Kocaları veya oğulları askere gi den kadınlar, her askerî tren geçtikçe istasyona üşüşüyor, sevgililerini asker vagonlarında bulmak umuduyla ellerini sallayarak .sesleniyor ve koşuşuyorlardı. Bir, iki tanesi erkeğini bulmuş, vagonun eşiğinde sarmaş dolaş oluyor, şapur şapur öpüşüyorlardı. Tren Humus'tan harekete etti. Fakat düdüğü sesleri arasından yükselen «Ya Abdurrahman...» çığlığını hâlâ işitiyor gibiydim. Abdurrahman kimdi? Bunu hiç bir zaman bilemeyeceğim, fakat trenin arkasından istasyonda koşan kadının ellerinin hareketini, boğuk ve sıcak sesini her zaman duyacağım.

Baalbek'te tren bir an için durdu, uyandım, bir sürü kırık beyaz sütunlar arasından ay ışılıyordu. Biraz rüya gibi geçti. Okul günlerinde bile hayal uyandıran bu tarih öncesi garip -| ülke. yaşayan gerçekler arasında beni hiç etkilemedi.

Cemal Paşa ailesi, Lübnan'da, Sauffer'cle, güzel mermer •'. kaplanmış bir köşkte oturuyorlardı. Geniş sofaları, salonları, d'Iskat ve sanatla işlenmiş merdiven trabzanları vardı. Balkondan Lübnan'ın keskin koyu mavi gölgeler altında, çıplak kaya- -, lan, kadife gibi yumuşak zeytin yeşili ormanlarıyla seyrediyordunuz.

Cemal Paşa'nın hanımı İsviçre'ye çocuğunu tedaviye götür-

MOR S A L K I M L I EV

17ü

muştı. Kendisi de cephedeydi. Evde annesi, kardeşi ve bende büyük bir sevgi uyandıran kayınvalidesi vardı. Belki altmışında; ince, zarif, fakat çekiciliği en fazla çocuk mizacında sezilen bir hanımefendiydi. Bu evin hanımlarının da, hattâ hizmetçilerinin de birbirlerine karşı ilişkilerinde çok hoş bir dostluk havası seziliyordu. En çok hoşuma giden şey de, evdeki hayatlarının orta halli bir aileyi geçmeyen sadeliği oldu. Çünkü paşa evlerinde, özellikle Cemal Paşa'nın evinde, halkın sefaleti karşısında çok lüks bir hayat yaşandığı iddiası bende kötü etki yapmıştı. Ertesi gün Cemal Paşa okul planı hakkında konuşmak için Lübnan'a geldi. Ben, kendi ihtiyaçlarını herkesten iyi bildikleri kanısında olduğum Arapların kendileriyle ilişki kurmadan bir inceleme yapmak ihtimali olmadığını ve en fazla batılılaşmış Arap unsuru Lübnanlılar olduğundan, planı öncelikle Beyrut'ta yapmayı ileri sürdüm. Uygun buldu ve planı bitirince çölü görmemizi teklif etti. Suriye'deki Türk ordusunu ve devletimizi tehlikeye sokması ihtimalini önlemek için ihtilâl girişiminin önünü büyük bir şiddetle kesmek zorunda kalmış, fakat bunun milletteki etkisini de tamamiyle kavramıştı.

Halkı memnun edecek bir yönetim kurmak ve özellikle öğrenim sorununun, zihnini çok meşgul ettiği anlaşılıyordu. Fransızların Araplara etkisi siyasal amaca dayanmakla birlikte, kurduğu okullara bağlıydı. Dinî ve dar bir çerçeve içinde olsa da, bu açık öğrenim sistemleri olduğunda hiç kuşku yoktur. Cemal Paşa, öğrenim meselesini, dinî olmaktan çok liberal ve Batı temellerine dayatmak istiyordu.

Lübnan'da ilk ilişkiyi, o zaman Lübnan'da oturan, vaktiyle «Tanin» gazetesi kurucularından ve Halep valiliğinde bulunmuş olan Hüseyin Kâmil Bey'le kurdum. Daha sonra, Ermeni göçmenlerini Suriye'de, insanî metotlarla yerleştirmeyi üzerine almış, fakat hükümet merkeziyle çıkan anlaşmazlık nedeniyle istifa etmiş, Sauffer'de büyük bir eve yerleşmişti. - Zaten Lübnan'da küçük evlere pek rastlanmıyordu : Çoğu Amerika'da servet yapmış olan her Lübnanlı, hemen beyaz mermerli güzel bir ev yaptırıyordu. Hüseyin Kâmil Bey'le konuşmalarım bende çok iyi bir etki bıraktı. İyi Arapça biliyordu. Arapları ya-, kından incelemişti, yalnız Araplara değil, bütün azınlıklara uygulanması gerekli olan yönetim hakkında çok geniş ve insanca

180

MOR SALKİMLİ EV

MOR SALKIM LI EV

181

düşünüyordu. Bu husustaki fikirlerini kendime çok yakın buldum. Kâmil Bey aynı zamanda en gerçek ve esas anlamıyla Müslümandı. Aydın bir Avrupalı nasıl İncil'den ayetleri herhangi bir işte kolaylıkla ve tabîî bir surette söyleyebilirse, o da Kur'an'ın bütün zaman için insanlığa gerekli olan parçalarını söyleyebiliyordu. «Zulme dayanan herhangi bir yönetim iflâsa mahkûmdur» derken, sesindeki heyecan ve inancı hep hatırlayacağım. Her halde Cemal Paşa'nın Araplara uygulamaya karar verdiği yönetim anlayışındaki yeni eğilimde payı olduğunu sanıyorum. Ondan sonra Arslan ailesiyle görüştüm. Okul meselesindeki fikirlerini dikkat ve ilgiyle dinledim. Onlar Lübnan'ın örnek ailelerinden biriydiler.

iki gün sonra Beyrut'a hareket ettik. Lübnan'ın zeytin yeşili tepeleri karlıydı. Beyrut'a yaklaştıkça önümüzde çam ağaçları, muz fidanları, uzun palmiyelerle kaplı bir alana giriyorduk. Daha aşağıda kıvılcık bir kıyı, koyu mavi Akdeniz'e uzanıyor, üstünden hiç gemi geçmeyen bu güzel deniz gökle birleşiyordu.

Halk gözle görülürcesine sefalet içinde görünüyor, fakat yüksek sınıf aileler de muhteşem kıyafetlerle, lüks otomobiller içinde dolaşıp duruyorlardı. Bununla birlikte, henüz kıtlık sonraki korkunç dereceyi bulmamıştı.

Beyrut'ta rıhtımdaki Bassoul otelinde kaldık. Ve planı orada hazırladık, aynı zamanda ordu kurmay heyetiyle başlarındaki albay Fuat Bey orada çalışıyorlardı.

Rapor iki haftada hazırlandı ve aynı zamanda Lübnan ve Beyrut'taki Fransız manastırları, dinî okulları hakkında da gereken incelemeyi de yapabildim. Tabîî en yüksek okul ve bilim kurulu Amerikalıların. Başında Doktor Bliss bulunuyordu. Bununla birlikte, Fransa manastırlarının loş duvarları arasında çocukların kafasına ve karakterine dikkate değer bir yetenekle belirli bir yön vermekte benzeri olmayan bir metotları vardı. Aralarında gerek papaz ve gerek rahibelerden bazılarım tanımak yararlı oldu. Fedakârlık ve ideallerine bağlılık bakımından az bulunur kimselerdi. Davranışlarını insan ne kadar kendi davranışlarımıza aykırı görürse görsün, yönetim'yeteneklerini ve insanî taraflarını beğenip alkışlamamak olanaksızdır.

Raporun kısaca iskeleti şuydu :

Beyrut, Lübnan ve Şam için Beyrut'ta karma bir öğretmen okulu kurmak, her üçü için şimdilik sözü edilen şehirlerde altı sınıflı birer okul hazırlamak. Bu bir yandan çoğunluğun öğrenim sınırlarını belirtmesi olasılığına 'karşın, aynı zamanda bunların idadi ve öğretmen okulu devresine de bir hazırlık olduğunu göz önünde tutarak programı ona göre tespit etmek; Arapça, Türkçe ve Fransızca'yı dil olarak öğretmek. Fransızca yerine İngilizce olsun diyenler de yok değildi. Ben Fransızca'da direndim. Çünkü çoğunluk o güne kadar Fransız kültürü - açık abartmalı taklit durumunda olsa bile - içinde yetişmişti. İnsanları köklerinden koparmak çok kolay olmadığı gibi, az zamanda da çok zararlı ve bozuk bir duruma da sokabilirdi.

Bu planı hazırlarken, birkaç ay sonra bunun bir kısmını uygulamak için kendimin Lübnan ve Arap diyarına geri gelebileceğimi hiç düşünmedim. Bence önemli olan şey öğrenim yolu ile ulusa gerekli yeni bir anlayışın ilk temelini atabilmektir.

O zamana kadar, Suriye'deki Arap milliyetçiliği, yabancılar elinde bir siyasal manivela gibi kullanılmıştı. Milliyetçiliğin, bütün zaman için, uygar insanlar arasında var olacağına inanıyorum. Fakat aynı zamanda bu güzel idealin herhangi siyasal amaca âlet edildiği zaman, en korkunç ve vahşî bir durum alması ihtimaline de inanıyordum ve hâlâ da bu inancım sürmektedir. Bence Türkiye'nin, Arapları herhangi yabancı kültürden fazla Arap kültürüne bağlaması gerekti. Ama, aynı zamanda Türk devletinin çeşitli ve karşıt öğelerini birleştirmek için Türk kültürünü ve dilini öğrenmesi de gerekliydi. Bunu da devletin açacağı yeni okullar verebilirdi. Yine inanıyorum ki, Arap ulusu bir gün tam özgürlüğünü alırsa, iktisadî, coğrafi ve hattâ dinî kültür bakımından Türklerle uygarlık ve barış yolunda el ele yürüyecektir. Bugün Lübnanlı misafirlerin uyandırdığı ilgiyi gördüğüm zaman, «Acaba o yolun başında mıyız?» diye kendi kendime soruyorum.

1914 yılında, parlamentomuzda Arap mebusları da vardı. Fakat, anayasadaki bütün haklara ve sorumluluklara katılmalarına karşın bir türlü Arapları kendimize bağlayamamıştık. Bana öyle geliyor ki, Türkiye, öğrenim yönünü ve yönetimini hesaplarken, gelecekte kendisiyle işbirliği yapabilecek bir özgür Arap diyarım ve ulusunu göz önünde tutması gerekti. Arapları sonuna kadar yönetimimiz altında tutabilmek ama-

182

MO H SAL K İMLİ EV

çından tamamıyla vazgeçmelidir. Türkler, Arap dünyasına, Anadolu'dan çok fazla emek ve para harcadılar. O topraklarda Türk kanı döktüler. Fakat, Araplar memleketlerini savunan Türkiye'yi islemiyorlardı. Çünkü Türkiye özellikle öğrenim ve yönetimde gerekli anlayışı aşılamaı başaramamıştı.

Otel Bassoul'da Albay Fuat Bey bizi birkaç kere ziyaret etti ve hâlâ hatırladığım konuşmalar yaptı. Fuat Bey kudretli bir kaleme sahiptir; aynı zamanda bazı yazıları (özellikle Yemen' le ilgili olanlar) birer sanat eseridir. Kendisinin aynı zamanda Aliye divanı kararlarına karşı olduğunu işitmiştim. Kendisine bu kararlar hakkında fikrini sordum. «Aeaba Arap milliyetçileri yönetimi Türkiye'den Fransızlara geçirmek için mi harekete geçmiş, ihtilâl ve isyan hazırlamış, yoksa gerçek amaçları özgürlük müydü?» anlamında bir soru sordum. Cevaplan bu hususta Cemal Paşa'nın düşüncelerinin aynını belirtiyordu. Türkiye'nin amacının savaşı kazanmak olduğunu söyledikten sonra, eğer Aliye divanı harbinin kısa süren tethişi olmazsa, ordumuzun ilk aylarda Suriye'den çekilmek zorunda kalacağını anlattı. Arap milliyetçilerinin hepsinin eseri mi, yoksa gerçek amaçlarının özgürlük mü olduğunu sorduğum zaman; aralarında gerçek bağımsızlıkçı ve milliyetçi olanlar da bulunduğunu söyledi. Bu gerçek bağımsızlık yanlıları arasında bazılarının ölümünü anlattı. Bir tanesi hakkında söyledikleri aşağı yukarı şudur:

«Ben Beyrut'a, hükümlerin yerine getirileceği gün geldim. Hükümet konağı karşısında birkaç tanesinin asılmış olduğunu gördüm. Ötekiler gelirken, aralarında vaktiyle yedek subaylık etmiş başı kalpaklı biri vardı. Çok sakindi, sehparın karşısındaki tahta sıralardan birine oturdu, sırası gelinceye kadar sigara içti. Sonra sehpasını kendi seçti, boynuna ipi kendi geçirdi, son sözü «Araplar için ölüyorum» oldu.

Bu beni o kadar etkiledi ki, adını bile Fuat Bey'den sormadım. Ama ondan sonra ne zaman hükümet konağının önünden geçsem, durur, onun ruhunu selâmlardım. Ve onun ruhuna kendimi o kadar tanış duyduğum ki, bu diyarda olduğum sürece Arap çocukları için elimden gelen her şeyi yapmaya «ahdettiğimi» bu ruha söyledim.

Beyrut'tan sonra Şam'a gittik. Yol çok güzeldi. «Dünyada hiç bir ulus, yaşadığı topraklarda acaba Araplar kadar kendi

M O K SALKİMLİ EV

IÜ3

damgasını basabilir mi?» diye kendi kendime sordum. Görüyordum ki, insan Arabistan'a ne sıfatla, hangi zorunlukla giderse gitsin, orada biraz yaşadktan sonra, o hava içinde eriyor ve dillerini öğreniyor. Hattâ kendi anadilini bile Arap söyleyi-şiyle söylemeğe başlıyor. Hattâ o diyarda uzun süre kalmışların yüzlerini bile Araplardan ayırt etmek zor oluyor. Acaba, bu

yalnız coğrafi ve iklimsel bir etkiden mi ileri geliyor, yoksa halkın içindeki ateşli ruhun bulaşmasından mı? Bilemem!

Kapkaralık bir gece, fakat Şam'a yaklaşırken, vadiden bir akarsu musikisinin yansıması kulaklarımıza geliyor. Biraz sonra salkımsoğüt korularının arasında Berada ırmağının doğaüstü parlayan bir beyazlıkla kıvrılarak akıp gittiğini görüyorsunuz. Bu vadi, gündüz ışığında, güneş vurduğu zaman bile, uzun kavakların içinde muhayyileyi büyüleyen bir levhadır, İŞ-te bu Berada, gece gündüz çağlayarak koskoca bir güçle akıp geçerken, ıssız çölün bütün varlığı yakan sıcaklığından gelen serin bir sessizlik ferahlığı sızdırır. Ben, her ne zaman Yunus Emre'nin «Sol cennetin ırmakları, akar Allah deyu deyu» ilâhisini, çocukluğumdaki yüzlerce çocuğun bir ağızdan söylediklerini hatırlasam, hemen Berada'nın suyu ve rengi belleğimde dirilir. Aynı zamanda bugün, Hazret-i Peygamber'in, insanlıkta hiç bir ayrılık kabul etmeyen bir demokrasi belirttiği günlerin, bu Berada'nın ilhamı olduğunu düşünür dururum. Hattâ Niyagara şelâlesini saatlarca seyretmiş bir insan olduğum halde, dünyada hiç bir ırmağın bu kadar ruhu kavrayan ve yıkayan bir güzellikle akıp geçtiğine inanmıyorum.

Şam'da birkaç gün kaldıktan ve raporumu teslim ettikten sonra çöle hareket ettik. Cemal Paşa'nın kayınvalidesi de bizimle beraber geldi. O Beer Şeba'da kalacak, biz gündüzleri çölü ve oradaki kuruluşları görecek ve akşamları birleşecektik. Ondan sonra da Kudüs'e gidecektik.

Gezimizin ilk günlerinde geçtiğimiz Arap kasabalarının hiç bir özelliğini hatırlamıyorum. Sarı bir kum denizi, sıcak, çıplak çöl. Kadınları ve erkekleri her istasyonda Humus'ta tanık olduğumuz sahneleri yenileyip durdular. Yalnız, Toul -Kerbu'nun kırmızı renkli, çok güzel, tatlı ve lezzetli kavunlarını unutmadım.

Akşam üstü Vadi-i Sarar'a geldiğimiz zaman trenin penceresinden garip bir manzara gördüm. Askerî bir tren yükletil!-

J 84

MOR S A L K I M L I EV

MOR S A L K I M L I EV

18»

yordu. İstasyonlarda tabî olan telâşa bir de askerî gereklerin eklenmesi itişme ve kakışmayı korkunç bir hale sokmuştu. Vagonların çoğu açıktı ve asker bindiriliyordu. Makineler odun kullanmak zorluğunda kaldığı için, duman karanlık havada milyonlarca ateş böceği uçuyormuş gibi geliyordu. Uzun boylu bir Türk çavuş, aralarında demir bir sütun gibi dimdik durmuş, her açık vagona alabildiği kadar Arap eri yüklüyordu. Suratı çatıktı. Belki Türk erlerinin Anadolu'nun bir ucundan öbür ucuna günlerce, hattâ aylarca hiç ses çıkarmadan yürüdüklerini düşünerek Arap erlerinin altlarında bir tren olduğu halde, telâş etmelerine kıziyordu. Gerçek biraz tuhaf olmasına karşın sabrının biraz tükenecek tarafı da yok değildi. Çünkü bu vagona alabileceği kadar er bindirdikten sonra öteki vagona geçiyor, fakat hemen bir an önce o kadar tıklan tıklım doldurduğu vagonun karşısından bir kadın alayı bir çığlıktır koparıyor ve hemen yemişleri fazla olmuş bir insan ağacı silkelenmiş gibi, erler vagonun kenarından pıtır pıtır yere dökülüyorlardı. Çavuş o kadar kızdı ki, bir aralık elindeki kamçıyı vagonun atlayıp kadınlara doğru kaçan bir iki ere indirdi. Çavuşun çıkardığı âdeta madenî ses, sakın ve genellikle bakim Türk'ün sabrı tükenmiş olduğu hissini veriyordu. Bu satırları yazarken şimdi ismet inönü'nün Kurtuluş Savaşı başlarında bir sözünü hatırladım. «En korkunç ve sakınılması gereken isyan bu en sakın Anadolu halkının isyanıdır.,-

Hemen vagonun atlattım, çavuşun yanına koştum, arkas; dönüktü, kolundan çektim : «Hemşerim, bunlar kadın gibi duygulu. Kuzum vurma.» dedim.

O kudretli kol birdenbire yanına düştü, bana döndü. Belki anadiline hasret çekiyordu. Birdenbire içini döktü.

«Bir istasyonda iki yüz er yükletiyorum, öbür istasyona varmadan kırk elli kalmıyor. Hep kadınların sesi... Verdikleri zahmeti bilemezsin. Kadın ne derse oru hemen yapıyorlar. Ateş hattına gitmek, kendi kadınları istasyonlarda veya yollarda dolaşan Arap erkeklerinin ulaştırılmasından daha kolay.»

«Köyünden ayrıralı kaç yıl oldu?»

«Altı.»

Bunu söyler söylemez sesi eski maden sertliğini yine aldı. Askerlere dönerek komut vermeye başladı. Fakat bir daha

kamçı kullanmadı. Ben vagonuma giderken, yüzünü dönmeden «Allah selâmet versin hemşire.» diye seslendi. Ve o tren bacalarından çıkan ateş tanecikleriyle yumuşayan karanlık içinde de Arap erleri ve Türk çavuşu gözümden kayboldu.

O akşam gece yarısından iki saat sonra Nâsıra'dan, Celi-le'ye geçecektik. Ben oradaki tarihî gölü kesin olarak görmek istiyordum. Albay Fuat Bey yanıma Te'ğmeri Arif Bey'i vermişti. Oraya gelince beni uyandırmasını ric"a ettikten sonra derin bir uykuya dalmışım.

Garip bir akarsu sesiyle uyandım ve çevremi dinledim. Bir dakika sonra kompartımanımızın penceresi vuruldu. Arif Bey' di. Nakıye Hanım'la birlikte paltolarımızı giyerek dışarıya fırladık. Her yanımız yasemin kokan bir gece. Dar bir geçitten göle iridik. Ay ışığı altında parıldayan altın renkli yaseminlerle kaplı bir yer ve en kudretli çiğliklerin uyandıramayacağı bir heyecanla muhayyileyi harekete getiren kesin bir sessizlik... Önümüzdeki göl, beyaz ve siyah bir levha, uyuyan suları ayın •beyaz ışığı yaldızlamış, kıyılarıdaki yelkenli gemiler birer kocaman siyah gölge gibi gölün ayna saydamlığına vurmuş...

Evet, dedim. İsa Peygamber, gerçekten böyle gecelerde bu gölden kaç kere gelmiş geçmiş, belki de ayağımızın altında iskele işini gören bu ilkel taş yığınları üstünde balıkçılarla kaç kere oturmuş, konuşmuştu. Üçümüz de o gece gole egemen olan bu kesin sessizlik, tatlı yasemin kokuları içinde o yerin tarihî anlamıyla heyecan içinde sustuk.

Ertesi akşam Arif Bey, «İşte artık çöle vardık» dediği zaman, çevreme bakmıyor, yeni bir heyecan bekliyordum. Öyle olmadı. Bir yanda bu sonsuz ve karanlık çöl, öbür yanda elektrik ışıkları içinde Bi'r-üs-Sebi... Arif Bey hemen yere atladı, askerlerin üstleri karşısında taş kesilen duruşuyla selâm verdi:

Sina Kumandanı Albay Behçet» diye kendini tanıtan zat, nezaketle elini attı, bizi yere indirdi. Unvan göz alıcı. Fakat kendisi bir ortaçağ filozofunun insancıl ve kendi halinde kişiliğini canlandırıyor.

Bi'r-üs-Sebi'de plan dahilinde yapılmış askerî binalar gördük. Sokakları apaydınlıktı. Çölün ortasında bu modern kuruluş insanda âdeta bir serap duygusu uyandırıyor. Sokaklarda dolaşan askerlerin arasında, ince vücutları kendilerine özgü bir eda ile dalgalanarak hareket eden Arapların, deve sürülerinin

186

M O K S A L K I M L I K V

başlarında geçtiklerim görüyorduk. Kasabanın ortasında geniş ve temiz bir meydan vardı. Aynı yerde ortası havuzlu bir bahçeye bakan bir de «misafirhane» göze çarpıyordu. Biz oraya misafir olduk. İçi çok güzel döşenmişti. İçe ferahlık veren yeşillikler ortasında bayraklar sallanıyordu. Behçet Bey bizimle yemek yiyordu, Bi'r-üs-Sebi memurları, özellikle doktorları, belki Türk ülkesinden uzun süre uzak kaldıkları ve o yerlere pek az adam .uğradığı için, pek memnun oldular, bize çok ikram ettiler.

Ertesi gün çevreyi, Behçet Bey'in hazırladığı plana göre gezmeye başladık... Deve sürüleri ve Bedeviler, inanılmaz bir düzenle yönetilen hastaneler ve siyah örtülü Katolik Arap rahibelerinden hastabakıcılar ve bu yarı karanlık gölgeler arasında hemen dikkali çeken beyaz bir hemşire... Bu hemşirenin durumu biraz başkalarından ayırıyordu. Çünkü bütün hastalar onun şefkat ve dikkatine güveniyorlar, doktorlar ona karşı en çok saygı ve sevgi gösteriyorlardı. Yuvarlak beyaz yüzü çevresini sınıksız kuşatan ıstırap ve acıya karşın hâlâ • tazeliğini kaybetmemiş, açık .ela gözleri kuvvetli bir ışık saçıyor, ve bize yabancı gelmeyen bir Türkçe konuşuyordu. Adı hemşire Anna. Kendisi bir Protestan Ermeni ailesinin çocuğuydu. Karşılıklı dökülen kanlardan dolayı iki tarafta biraz tabî olan kızgınlıktan onda eser yoktu. Bu facianın iç yüzünü onun kadar olduğu gibi, bütün nedenleriyle gören Ermeni vatandaşa o günlerde rastlanamazdı. Hayatını bütün hastalara adanmış, bütün insanlığı içine almış güzel bir kalbi vardı.. İstirabın ırk, cins, sınıf tanımadığım, acı çekenlere, düşmüşlere yardımın insana en büyük zevki verdiğini, tecrübe ile, öğrenmişti.

Hastaneden sonra Almanların uçak alanlarına gittik. Er-linger adında bir hava subayı bizi gezdirdi. Bana daha önce bu adamın havadaki olağanüstü uçak cambazlığından söz etmişlerdi. Özellikle hava ile ilgisi olmayan bir piyade Türk subayım uçağına bindirirse,

birdenbire uçağını taklak ettirir, korkutmaya çalışmış. Hava cesareti, toprak cesareti, deniz cesareti hep birbirinden ayrı şeyler. Korku ve cesaret, adamına göre, daha doğrusu, karaktere göre çok değişen bir şey olduğunu, bana yıllarca süren psikolojik gözlemler öğretti. Belki ben de, ömrüm boyunca çeşitli korkularla savaşmak zorunda kaldığım için bu alanda epeyce şeyler öğrendim. Erlinger'in yüzündeki

MÖR S A L K I M L I E V

187

garip, alaycı gülüş havadaki cesaretinin kazandırdığı onun üzerindeki etkiyi anlatmaya yetiyordu. İçimde havaya çıkmanın nasıl bir duygu vereceği hakkında bir merak uyandırdı. «Acaba insan havada ne hisseder?» dedim. Bu kelime ağızımdan çıkar çıkmaz hemen Almanca emirler vermeye başladı ve iki dakika sonra önümüzde bir uçak belirdi. Erlinger, acele ile nasıl ele geçirdiğini anlayamadığım bir bereyi" başıma geçirdi. Sırtıma' bir kürk giydirdi.

Nakiye Hanım'la, bizimle beraber gelmiş olan hanımın korkusu belki bugün için yersiz görünebilir; ama o günlerde pilot Erlinger gibi olmasa bile uçağa karşı genel bir korku vardı. Benim, kendi hesabıma havadan ürkmem, hiç geçmiş değildir. Hattâ denizde bile kendimi acayip hissederim. Fakat, o gün çölün üstünden uçarken bu olağanüstü hızın uyandırdığı heyecanın verdiği baş dönmesi bana hoş gelmişti. Ondan sonra, altımızdaki hudutsuz sarı kum deryasının, yumuşak tepelerinin manzarası bana her şeyi, bir an için her şeyi unutturdu.

Uçağın bir zaman için hızı normal bir tempo izledi. Fakat, ondan sonra birdenbire sallanmaya, havada sıçramaya başladı. O an, Erlinger'in uçağa taklak attırmayı düşündüğünü anladım. Acaba uçak taklak atarken insan içinde ne duyardı? Uçağa iyice bağlı bile olsa, acaba yerinde kalabilir miydi? Önümde uçağı kullanan Erlinger'in yüzünü arkasına çevirip yüzümü gülümsemeyle incelediğini gördüm. Toprağa alışık insanları - hattâ kadın bile o'lsalar - korkutmanın onu eğlendireceğini anlayınca, sükûnla yüzüne baktım ve güldüm. En küçük korku belirtisinin tehlikeli olacağını sezmiştim. O an hemen uçak düzeldi. Beni taklaktan kurtaran hiç kuşkusuz onun yüzündeki alaya, alayla, karşılık vermem olmuştu. Çünkü en küçük telâş belirtisi onu her çeşit uçak cambazlığına sürükleyebilirdi. Uçak yere indiği zaman, hanımefendinin elleri kulaklarında, gözleri kapalı, Nakiye Hanım'a : «Sağ mı?» diye sorduğunu, duydum. Nakiye Hanım kızgın kızgın : «Evet, sapasağlam!» deyince hanımefendi çok sinirlenmişti. Kendine verdiği korkudan dolayı haklı olarak sitem etti. Bu davranışının onun ölümüne sebep olabileceğini söyledi.

Hayatta garip raslantılar vardır. Ertesi gün yüksek ateşi

188

MOR S A L K I M L I E V

vardı ve zatürreeye çevirdi. Gerçi korkunun zatürree yapmayacağını bilmiyor değildim, ama ne de olsa bir vicdan acısı duydum. Doktorlar onun on gün orada kalmasının gerekli olduğunu söylediler. Behçet Bey, çok kuruntuluydu. Çünkü İngiliz uçakları o günlerde Bi'r-üs-Sebi üzerinden sık uçuyorlardı. Bu da hasta bir kadın için hoş bir şey değildi.

Hemşire Anna, geceleri birkaç saat hastamızın yanına geliyor, fakat gündüzleri gelemiyordu. «Bu hanımefendiye herkes bakabilir. Fakat ben, benim kimsesiz asker hastalarımı bırakmam.* demişti. Bu hareketi, hattâ kendisini yanından ayırmak istemeyen hastamızın bile o kadar hoşuna gitmişti ki, Anna'nın bu davranışının ahlâk yönünden çok, iradesi hoşuma gitti dedi ve bu arada şu geçmiş olayı da anlattı:

«Ben de her vakit kendi istediğimi yapardım. Bir defa dişim ağrıyordu, merhum efendi beni bir dişçiye götürdü. (Her. halde bu taşrada geçmiş bir olaydı.) Ben dişimi çektirmeme-ye karar vermiştim. Bizim bey benim her dediğimi yapardı. Bana cesaret vermek için oturdu, önce kendisi bir dişini çektirdi. Ben, doktor da kendi dişini çekerse ben de çektiririm dedim. Beyle dışarıya çıktılar, konuştular, doktor fena halde kızmıştı. Ne yaptı bilmiyorum, içeri geldiler ve dişçi kendi dişini de çektirdi. Belki bey ona çok para vermişti. Her ne ise, ben hemen iskemleden fırladım, böyle bir dişçiyi dişime dokundurmam dedim ve yürüdüm, gittim.»

O günlerde her akşam Nakiye Hamm'la birlikte bahçede oturur, konuşurduk. Ben, yalnız çevremle ilgilendiğim için hiç konuşmazdım. Çölün üzerindeki gök denilen kubbe o kadar

alçak, yıldızları başımıza o kadar yakındı ki, uzunca bir adam şöyle elini uzatsa bu ışık çiçeklerim toplar sanırsınız. Ay geç çıkar, fakat yıldızlar o kadar parlaktır ki, onun ışığına ihtiyaçları yoktur. Bahçenin öbür yanında deve dizileri ve çöl Arapları bu yumuşak, esrarlı ışık içinde gelir geçerler.

Bahçenin karşısındaki ahşap bir minareden, genç bir ses ezan okur. Yalnız istanbul minarelerinde duyulan ezanların ahengi... Her halde müezzin istanbullu olacak. Yatsı ezanından biraz sonra, misafirhanenin ahçısı Artin, kapıya dayanır, ağır ağır bariton sesiyle Aida operasından parçalar söyler. Her halde ikisi de istanbulin oiaacak. İkisinin sesindeki özlem ve acıyı belki istanbul anıları yaratıyor.

MOR S A L K I M L I EV

189

Beşinci gün hastamız iyileşmiş ve komutan bizi en uzun geziye götürmüştü. Tanyeri yeni ağarmıştı, hava renksizdi. Kasabayı solgun bir leylak rengiyle açık yeşilin karışımından oluşan açık bir renk sarmıştı. Deve dizileri, üzerlerinde de başkalarında gidenlerle birlikte sabahın bu garip ışığında sağa sola ahenkli bir dalgalanma... Q sabah otomobilin ve şimendiferin çölde ne kadar falsolu sesler çıkardığım, hiç oraya yakışmadığım düşünmemek elden gelmiyordu.

Nihayet çölün ortasındayız.

Uçsuz, bucaksız çöl, insana, âdeta dinsel bir kendinden geçme içinde, hiçliğini duyuruyor. Tepemizdeki kubbenin maviliği ufukları yakan kızıl bir alevle nasıl birleşiyor. Çevre gittikçe daha sıcak, renkler daha azgın bir alevle karışık, dalgalar daha sık. Nihayet renkler parlak bir altın ışığına kavuştu, gökyüzü şimdi mavi bir ateş, uzun saatlar çevrede hiç bir yaşama belirtisi görünmüyor. O kadar ki, insan pekâlâ çölün henüz yaratılmış olduğuna inanabilir. Behçet Bey, bana bu ıssız yerlerde bazı kum kümelerini göstererek, Kanal seferinde ölen erlerin olduğunu söyledi. Bunlar şimdi tamamıyla kaybolmuş olacak. Varsın kaybolsunlar. Zaten bu erlerin hayat yolunda herhangi görev uğruna, ne kadar yüksek bir şekilde canlarını verirlerse versinler, onların şerefleri, sultanların ve paşaların ün ve şanlarının malzemesi değil midir? Esasen en büyük şan, en durucu hayat öğesi, kişilerin ruhlarındaki sönmeyen canlılık değil midir? Ve bu ateş Tanrı göstermesin, kişilerin içinde sönerse sultam da, paşası da, tarihte yer alan bütün büyükleri de arkeolojinin bir konusu olmazlar mı?

Çölle o günden beri ilişkim, bende garip bir etki bırakmıştır. Ne zaman çevremdeki hay huy, kavga ve şamata dayanılmaz bir hale gelse, çölü düşünerek biraz dinlenirim. Oradaki yalnızlık ve sonu olmayan durgunluk bana yorgun bir ruhun tek sığınağı gibi gelir. Bütün varlığın kaynağı ve yaratıcısı olan Tanrı, çölde insana ne yakın geliyor. Tanrı tarafından gönderilmiş dinlerin çölün çevresinde bu mucize'güzellik içinde şekil aldığına o günden beri hiç şaşmıyorum. Behçet Bey, bana buradan vaktiyle iMusa Peygamber ve Yavuz Sultan Selim'in geçtiğini hatırlattığı zaman pek de ilgi duymadım. Peygamber veya padişah ya da herhangi bir kişi orada ken-

191)

M Ü R S A L K I M L I EV

dişini milyarlar ve milyarlar içinde bir tek kum tanesi gibi duysa gerektir, diyordum.

Bundan sonra her küçük istasyonda durduk. Hepsinde küçük bir misafirhane, bir tamirhane, su ve yeşillik vardı. İstasyondan ayrılır ayrılmaz sıcaklar arttı. Renkler azgın ve göz kamaştıran parlaklıklarıyla insanın kafasına egemen.

O gün öğle vakti Haffir istasyonuna erişmek, Doktor Hasan Ferit'in Kızılay hastanesini görmek istiyorduk. Biraz yükseklikte beyaz hastane çadırları, uzaktan göze çarpıyordu. Doktor Hasan Ferit'in kendisi Hamdullah Suphi ile beraber bizden önce Kudüs'e gitmişlerdi. Bütün zorluğa karşın hastanenin düzen ve temizliği şaşılacak gibiydi. Sıcak artık dayanılmaz dereceyi bulmuştu, insanın nefesi ağzını yakıyor, kuma çıplak ayak basmanın imkânı yok, çünkü yer ateş olmuş.

Öğleden sonra çölün sıcaklığına nasıl dayanabildiğimiz! Tanrı bilir. Ama akşamın, gözü gönü alan başka renkler ve güzellikler ziyafeti var.

Güneş batarken Kusseime'ye vardık. Yeşil bahçeli, havuzlu ve fiskiyeli hoş bir yer. O yerin şeyhi küçük oğlunun elinden tutmuş, bizi karşılamaya gelmişti. Sıkıntılı, üzüntülü bir yüz. Bornozunun omuzundan koskocaman bir kılıç sarkıyor. Behçet Bey gülümsedi ve bu kılıcın

Cemal Paşa tarafından hediye edildiği için omzundan hiç düşmediğini alçak sesle söyledi. «Bu kılıç ne kadar ağırdır bilseniz, adamcağıza acıyorum.» dedi. Fakat şeyh, galiba bu kılıcı, yeni bir oyuncağa karşı küçük bir çocuğun duyduğu gururla taşıyordu.

Şeyhin oğlunun başı tıraş edilmiş, ta tepesinde dimdik bir tutam saç bırakılmıştı (*). Bunu birçok yıllardan sonra Hindistan'da da gördüm. Fakat çölde bunun dinsel bir anlamı var mı bilmiyorum. Bahçenin önünde bir sürü, kısa mavi gömleklili, vücutlarının yarısından fazlası çıplak, kafaları tıpkı şeyhin oğlu gibi, bir alay çöl yavrusu sıçrayıp duruyorlardı. Hareketleri şimşek gibi, sesleri gırtlaktan gelen bir boğulduklarıyla, fakat ahenkle birbirine karışıyor, Şeyhin oğlu biraz uzaktan, belki de biraz imrenerek bu ateşli çocuk oyununu seyrediyor. Niçin (*) Şiî ve Alevî tarikatına bağlı Müslümanlar erkek çocuklar sünnet oluncaya kadar başlarının tepesinde bir tutam saç uzatır ve örerler. Çocuk sünnet olurken rle <> saçları keser ve yakarlar.

MOR SALKIMLI EV

191

o da aralarına karışıp oynamıyor? Belki sınıf ayrımı denilen bir sınır bekçisi onu yerinde mıhlamış.

Hastaneye geldiğimiz vakit, Elaşir'den yeni getirilmiş olan bir ağır yaralı grubuyla karşılaştık.

Bir ağızdan iniyorlardı. Gözlerinde ölüm denilen garip sonucun gölgesi vardı.

Yola çıkmadan önce havuzun kenarına oturduk. Suyu görmek bile insana o sıcakta rahat nefes aldırıyor. Küçükler hâlâ oynayıp duruyorlar. O cavlak kafalar, tepelerinde birer saç püskülü olan birer top gibi sıçrayıp duruyor. Bahçenin bir köşesinde birkaç Ermeni Türkçe bir türkü çağırıyor. Fiskiye'nin şırlıtısı bu özlem melodisinin bir nakaratı gibi. Sonunda akşam, çölün tutuşmuş gibi parlak renklerini yavaş yavaş söndürdükten sonra, oradan da ayrıldık. Artık serinlik basıyordu. Gökyüzündeki yıldızlar birer birer yanıyor, koskoca bir avize gibi yanımıza iniyor, sarı kum yığınlarının yumuşak çizgileri uzakta kayboluyor. Çevremiz sonsuz bir boşluk. Kimi zaman yarı karanlık içinde çakallar yaklaşıyor, gözleri birer elektrik lambası gibi yanıp sönüyor. Çölde geçirdiğimiz o uzun günün akşamı Bi'r-üs-Sebi'ye yaklaşıp da elektrik lambalarını görünce bana bir rüya görüyormuşum gibi geldi. Âdeta insan bulunan ve oturulan yerleri yadırgıyor gibiydim.

Uç gün sonra hastamızı Şam'a götürdüler. Biz de Teğmen Arif Bey'le Kudüs'e yollandık.

Yolun Kudüs'e doğru sırtlarında içi oyuk kayalar vardı. Ortaçağa özgü yüzlerce içi oyuk mağaralarda, o günün kargaşalığından, dışarıya vuran maddî ve manevî hastalık alışkanlığından kaçanlar birer «inziva hücreleri», birer sığınak olmuştu.

Bu mağaraların önlerini çokluk rüzgârların attığı kura yığınları kapamıştı. Kafam bu çölde insanlardan kurtulup, tek basma yaşayıp ölenlerle uğraşmaktaydı.

Her adımda otomobil bozuluyor, duruyordu. Her duruşta bu mağaralardan birinin içine girmek istiyordum. Fakat şoför acele ediyordu. Bununla birlikte, bir keresinde, birinin içine iki büklüm girmeyi denedim. Mağaranın karanlığında yere beyaz, bir cismin uzanmış olduğunu gördüm. İki büklüm yanına yaklaştım. Üstüne beyaz gömleği örtülmüş bir Arap gencinin ölüsü. Ayaklar şiş ve mosmor. Ölünün korkunç gerçeği, çölle ilgili ortaçağın tarihî anılarına son verdi.

Kudüs'e, gece iyiden iyiye bastıktan sonra girebildik. Gök-

192

MOR SALKIMLI EV

yüzü mora yakın eflâtun, yıldızların her biri bir zincire asılarak, yere uzatılmış birer canlı beyaz ışık.

Yarı dinî bir kurum, yarı otel görevinde Augusta Victoria'da kaldık. Başındaki hemşire Matilda, asil bir Alman aile-sindenmiş. Bina sık bir çam korusu içinde. Kudüs sırtlarına bakıyor. Bahçesi ve koridorları kırmızı ve beyaz çiçekli, irili ufaklı saksılarla süslü. Burası bir zaman için Türk karargâhının yeri olmuş, ama biz gelmeden önce karargâh Şam'a taşınmıştı.

Bizi karşılayan hemşire Matilda'nın ağırbaşlı ve egemen davranışıyla, yüzünün dengeli anlamı ve güzelliğini görünce bu yerin yönetimindeki düzene ve temizliğe, gözü gönlü kavrayan güzelliğe artık hiç şaşmadım.

Hemşire Matilda Türk askerlerine büyük bir şefkat gösteriyor, onlar da ona çok bağlı görünüyorlardı. Bu binaya girer girmez bütün erler kunduralarını çıkartıyorlardı. Aynı zamanda Türk karargâhi heyetinin subayları da büyük bir saygıyla ona bakıyorlar, hattâ binanın içinde sigara bile içmiyorlardı. Cemal Paşa bu kadından söz ederken : «Onu en karışık ve en büyük bir vilâyetimize vali yapsak, emin olun ki, az zamanda bolluk, sessizlik ve düzen yaratırdı.» diyordu.

Hemşire Matilda da yıllar yılı Kudüs'te yaşamıştı. Cemal Paşa devrinin düzenini hiç görmemiş olduğunu söylüyordu. Her halde Cemal Paşa'nın birinci amacı düzendi. Ama düzen diye düzenin de tepelenebileceğim her halde sezmişti. O zaman Kudüs'te bulunan ve bilimsel' kurullarla sanat eserlerini eline alan Cemil Bey'i göstererek : «Çok şükür Cemil Bey sayesinde buralarda fazla düzen kurmaktan vaz geçtim.» diye gülmüştü. O günlerde, Kudüs'ü ve Suriye'yi esaslı surette incelemek için Guercher'i çağırmış, o da Birinci Cihan Savaşından sonra bu konuda esaslı bir sanat eseri yayınlamıştı.

Kudüs'le ilgili anılarımın başında Cami-i Ömer'gelir. Yüksekte, âdeta terasa benzeyen bir setten ortaçağ ve eski israil eserlerine bakıyordu. Heybetli, fakat benzeri olmayan kubbesi, bu günlerde şehre kuşkusuz bir güzellik ekliyordu.

Caminin olduğu yere tırmanırken, Hazreti Peygamberin bir sözünü kendi kendime tekrarlıyordum :

«Bütün uzun boylular ahmaktır. Ömer'den başka; bütün

MOR SALKIMLI EV

193

kısa boylular fitnedir, Ali'den başka...»

Kudüs'e gelirken, bu koca fatihin, devesini devecisiyle paylaştığını anlatan küçük hikâye, bütün demokrat memleketlerin gençlerine öğretilmeli. Ömer kadar demokrasinin adalet ve yasalarla birlikte, en alçak gönüllü ve halktan olan bir kişinin de insanı olarak haklarını onun kadar tanımış büyük adamların sayısı o kadar azdır ki...

Oradan, karşıda karanlık ve çukur bir vadinin üzerindeki bir sırta baktık. Gözümüze bir taş yığınının altında bir mezar ve mezarın çevresinden ta vadiye kadar atılmış taş yığınları gördük. Bizi Cemil Bey gezdiriyordu.

«Bu nedir acaba?» dedim.

«Hazreti Süleyman'ın oğlu Absalom'un mezarı. Yahudiler o mezarı her gün taşlarlar.» dedi. Evet, bu adam, babası Süleyman'ı her nasılsa kızdırmış ve o günden beri mezarı her gün bütün Yahudi ulusunca taşlanır durur. Hazreti Süleyman'ın bütün zamanlar için insanlar arasında; fikir, ahlâk, en yüksek edebî kıymet bakımından yaşayacak eserleri vardır. Onu hepimize, «akıl ve hikmetin» insan şeklinde bir sembolü gibi öğretmişlerdi. Ama yarattığı eserlerdeki vecizelere, kendi hayatı acaba ne kadar uyar? Peygamber bile olsa insan yine de insandır.

Bundan sonra Hazreti isa'nın hayatında rol oynamış yerleri gezdim. En önce Beytullahim'deki doğduğu yerin üstüne yapılan kiliseye gittim. Kilisenin içindeki Katolik papazları, âdeta dramatik ve göz kamaştırıcı kılıklarıyla ayin yapıyorlardı. Çevrelerinde Hazreti Isa gününün kıyafeti ve başlığıyla bir alay güzel Hıristiyan kadınlar vardı. Büyük bir kendinden geçişle diz çökmüşler, başları önlerinde, «murakabeye» varmışlar. Çok güzel bir org sesi taşları titretiyor.

Biliyorum ki, ömrü şehitlikle sona eren büyük adamlar, insanların içinde derin bir ilgi ve daimî bir «huşu» uyandırırılar, insanlar galiba ömrünü kendi hizmetine adayan kişilerin işkence içinde can vermesinden, dert ve sıkıntı içinde yaşamamasından zevk duyuyorlar. Ancak onlar adına dikilen anıtlar saldırıdan korunmuş olarak kalıyor, sonuna kadar yaşıyor. Galiba yalnız sevgiyle

F.: 13

194

MOR SALKIMLI EV

insanlığa hizmet amacına dayanmak sonu gelmeyen büyüklük: namm ve şanın belirtisi oluyor. Kendi omzunda taşıdığı çarmıhta ölen İsa, - Hıristiyan!.'k ne kadar garip ve insanlığa uymayan bir şekil de olsa - her dine bağlı insanın anısına baş eğdiği bir insan örneği olarak kalacaktır.

Kilisenin merdivenlerinden, isa'nın doğmuş olduğu söylenen, kaya içine gömülmüş bir yere inerken, ayağımızın altındaki taşlar hâlâ orgdan gelen seslerle titriyordu. Karşısında otuz iki yıl inzivaya çekilip orada ölen Jerome'un hücreli vardı. Acaba bu hayata arkasını çevirip bir hücrede yaşamak mı, yoksa hayatın bütün dert ve sıkıntılarına, maskaralığına göğüs gererek insanlık için çalışarak ölmek mi daha büyük başarıdır? Bunu düşünürken Jerome'un hücresinin karşısında başka bir hücre gösterdiler. Orada Jerome'a âşık olan Paula adlı bir italyan kadın tam on altı yıl Jerome'un hücrelerinde yaşamış.

Vaktiyle Hazreti isa'yı yargılamaya götürdükleri Via Do-lorosa (Istırap yolu) bende belki de kiliseden daha çok etki yaptı. Üstündeki yer yer, Roma devrinden kalma kemerler, altlarım, yarım karanlığa sokuş gölge veriyorlar. B.unların arasındaki açık kısımlarda da yerli halk pazarlar kurmuş. Alışveriş, telâş ve şamata... isa'nın o- yerden geçtiği günden beri sahne ve dekor pek değişmiş değil.

' Gethsemane bahçesi italyanların elinde, yerler renk renk bir krizantem gösterisi, iki bin yıl önceki zeytin ağacı da orada, isa'nın çarmıha gerilmesi sahnesini italyanlar, gerçeği bir sanatla temsil eden balmumundan şekiller yapmışlar. Bir tahta kerevete oturdum, dolaşan papazları, rüzgârda dalgalanan krizantem tarlasını seyre daldım. Çevrede müziği ve mistik görkemiyle Katolik kiliseleri görünüyor. Kitab-ı Mukaddes'in yazdığı kadın mezarları ve çevredeki dar sokaklar uzak değildir. Gözünüzün önünde koskoca kemerler, altlarından gelip geçen her renkten, her dinden, her örnekten, her sınıftan insanlar var.

Gariptir ki, bu eski kiliselerde tarihin kutsallaştırdığı sahnelerde ne huzur ne sükûn. Her mezhepten Hıristiyan zümresi burasını yalnız kendilerine mal etmek istiyor.. Bu uğurda birbirinin boğazını sıkmak için bekler bir haldeV'Âdeta isteri denecek bir heyecan ve güçlü bir istek, ateş saçan ve normal

MOR SALKIMLI EV

195

olmayan bir hava yaratmış. Tek yatışkm olan insanlar Türkler. Ancak onlar elden geldiğince bir tarafsızlık ve adaletle, birbirini boğmaya hazırlanan zümreler arasında kanlı kavgaların önünü alabilmişler.

Türk yönetiminin kuvvet ve sükûnunu en fazla, Meryem Ana'ya ait olan kilisede duydum. Kocaman ve yüksek bir pencerenin camından, yerdeki dört köşe kırmızı halıya güneş yansımıştı. Cemil Bey bu kutsal halıya Kasmadan çevredeki mermerlerin üstünde dikkatle yürüyordu. Kilisenin altına inen bir merdivenden konuşma biçiminden Arap olmadığı anlaşılan birinin okuduğu Kur'an sesi kulağımıza çarptı. Güneşten kaçarak loş merdivenin basamağına oturmuş, Kur'an'ı dizlerinin üzerine açmış, sakın yüzlü bir adam tatlı bir sesle Kur'an'ını okumaya dalmıştı. Bu adam, bu kilisede, bu kırmızı halıda, çeşitli mezhebe bağlı Hıristiyanların birbirinin sınırlarına ayak basmamalarını, aralarında kavga çıkarmamalarını kollamakla yükümlüydü. Bana dedi ki:

«Biri ötekinin sınırını bir parmak aşsa kan çıkar, bakın şu pencereye. (Pırıl pırıl yanan camı gösterdi.) Orası belki yüzyıllardan beri kir ve örümcekten simsiyahtı. Hiç biri dokunmaya cesaret edemiyordu. Hepsi orayı temizlemek hakkının kendinde olduğuna inanmıştı. Aralarından biri Tanrı korusun bu camı temizlemeye kalksa muhakkak kan çıkardı.»

«O halde orasını kim temizledi?» diye sordum.

Güldü ve dedi ki : «İki ay önce buraya Enver Paşa gelmişti. Mezhep reislerinin hepsini çağırıldı. «Bu camı temizleyin» dedi. Hemen bir kavgadır koştular. Kim fırlayacak, kim su taşıyacak, aralarında bir türlü karar veremiyorlardı. O zaman Enver Paşa Türk askerlerinin bu yerin koruyucusu sıfatıyla bu işi yapacaklarını söyledi ve camlar bir saat içinde tertemiz oldu.»

istanbul'a hareket etmeden önce Cemal Paşa, Nakıye HaL mm ve Hamdullah Suphi Bey'le birlikte bize, Aintoura Yetimler Yurduunu gezdirdi. Vaktiyle Jezvitler tarafından yapılmış olan, geni, bir bahçe içinde, çeşitli sağlam taş binalardan kurulu bir kolejmiş. Şimdi içinde dört yüz yetim çocuk bulunan, bizim hükümete ait bir yetimler eviydi, iki kadın, iki de erkek öğretmeni vardı. Çocuklar zayıf, üzüntülü ve bakımsız görünüyorlardı. Bunlar Türk, Ermeni ve Kürt çocuklarıydı. Hepsi, toplu öldürmeler, göç ve savaşın sokağına, hattâ çöle saldığı kim-

MOR SALKIMLI EV

sesiz çocuklardı. Babalarının suçundan şu veya bundan ötürü sorumlu olmayan yavrular...

Bu yetimler evi üzerinde rahmetli Cemal Paşa ile aramızda hayli çetin ve uzun tartışmalar oldu. Ben, Ermeni çocuklarının Türk veya Müslüman adı taşımalarına karşı koydum. Bunun nedenini Cemal Paşa söyle açıkladı.: Şam'da Ermeniler tarafından yönetilen yer Cemal Paşa yönetiminin yardım ettiği birtakım yetimler evi vardı. Bunlar yalnız Ermeni çocuklarım alırlardı. Hiç birinde yeniden çocuk alacak yer kalmadığı gibi, yeni bir yetimler evi açmak için maddî olanak kalmamıştı. Aintoura sadece Müslüman çocukları içindi. Orada henüz yer vardı. Ermeni yetimler evinin alamadığı kimsesiz avare Ermeni çocuklarını Aintoura'ya alırken, onlara Türk veya Müslüman adı vermek zorunluğu vardı. Aslında, din dersi de verilmiyordu. Yani Ermeni çocuklarını zorla Müslüman yapmak gibi bir amaç yoktu. Din ve milliyete dokunulmazlık bağnazlığının birtakım acıklı durumlarda ve yaşama yoksullukları karşısında kuvvetini kaybedeceğini o zaman hiç düşünmemiştim. Her halde 16 eylül 1916 tarihinde İstanbul'a dönerken, Aintoura ile aramda doğru veya yanlış bir ilişkinin olacağını aklıma getirmemişim.

Lübnan ve Arap diyarında, eğitim ve öğretim alanında eyleme geçeceğimi hiç düşünmeden dönmüştüm. Fakat Suriye'ye döndüm, hem de çok geçmeden döndüm.

Beni yeniden o diyara sürükleyen etkenlerin üzerinde duracak değilim. Bunları, anılarımı çocukluğumdan beri ta bugüne kadar yazdığım zaman tartışabilirim. Beni, 1916'da eğitim ve öğretim alanında çalıştıran Evkaf okullarının, Şeyhülislâm Hay-ri Efendi tarafından modern şekle sokulmak hareketinde, Evkaf okulları müfettişi ve aynı zamanda, o vakitler Sultanahmet civarındaki Evkaf okulundaki derslerimdir. Evkaf okulları Maarife geçince istifâ ettim. Çünkü merhum Şükrü Bey'in Maarif Nezaretindeki hizmetinin büyük ve yararlı olduğuna inanmakla birlikte, öğretimin sıkı bir «merkeziyetçiliğe» bağlı olmasına hiç bir zaman inanmadım.

Benim hayatımın yazar ve öğretmen olarak iki ayrı yönü vardır. Evkaf okullarının Hayri Efendi yönetiminde, maarifimizde en uygun yolu tuttuğuna inanmışımdır. Her halde onlar Maarife geçtiği zaman, ortaokulları, Maarif ortaokullarına

MOR SALKIMLI EV

197

üstün bir durumdaydı.

1916 yılının eylülü savaşın insanları umutsuzluğa, sürükleyen acı ve yoksullukla doludur. Yazarlık hayatım, bence, o günlerde önemini kaybetmişti. Bir satır yazı yazamıyordum. Eğer Müslüman kadınlarının çekilebileceği bir manastır hayatı bizde olabilseydi, gerçekten oraya çekilirdim. Her ne ise, bu durumda her insan mutlaka insanlığa elinden geleni yapmak ister. Benim için tek alan, eğitim ve öğretim alanı olabilirdi. O hizmet alanını bana Lübnan ve Arap diyarı açtı. Aintoura yetimler evindeki çocukların sayısı sekiz yüze çıkmış olduğunu, gerek orası ve gerekse Lübnan ve Suriye'de hazırlanmış plana göre okul açma çalışmasını yüklenmemi Cemal Paşa yeniden önerdiği zaman düşünmeden kabul ettim. Ama Aintoura için iyi bir müdür bulmayı ve müfettiş olarak onunla meşgul olmayı kabul etmişim. Yetim evi için bulunan kişi, Kızılay'da çalışmış, üstün başarı sağlamış, kendisi de çoluk çocuk sahibi, yani baba yürekli bir adamdı. Gerekli öğretmenleri de meslekte başarı kazanmış ve benim eski bir dostum olan eşi üzerine aldı.

Daha önce planımızda karar verildiği gibi, kızlar için lise ve aynı zamanda öğretmen okulu Beyrut'ta kurulacak, ben orada kalacaktım. Lübnan ve Şam'da iki yatılı ilkokul kurulacaktı. Bunlar için seçtiğim öğretmenlerin çoğu Evkaf okulunu modernleştiren eski öğrencilerimdi. Bu üç okul için elliye yakın kadın ve birkaç tane erkek öğretmen ekim sonunda Arap diyarı ve Lübnan'a yollandılar.

Beyrut'a yağmurlu bir akşam vardık. Erkek memurları otele gönderdik, ben de kadın öğretmenlerle birlikte daha önce sözünü ettiğim Beyrut'taki Nigâr Edip'in okuluna misafir oldum.

Beyrut, Lübnan ve Şam valileri, bize ellerinden gelen yardımı yaptılar. Günde on altı saat, abartmasız, çalışıyorduk. Fakat ocak ayının içinde okullar açılmış, öğrenciler yerleşmiş ve öğretim başlamıştı.

Lise ve öğretmen okulu Der - Nassıra'da üç ile öğretmen yetiştirmek üzere açıldı. Yüksek bir teras üstünde, uzun, üç köşeli bir bina idi. Yüksekteki terastan portakal ve muz ağaçları,

.altındaki teraslardan da hurma ağaçları ve Akdeniz'in göz kamaştırıcı mavi su alanı görünüyor.

198

MOR SALKIMLI EV

MOR SALKIMLI EV

199

Bu binalar vaktiyle dinî fakat rahibelerin yönettiği, yüksek sınıf aile kızlarının geldiği oldukça moda bir okulmuş. Biz geldiğimiz vakit rahibeler oradaydılar. Ertesi gün, badana ve hazırlık başladı. Rahibelerin başı benimle birlikte çevreyi dolaştı. Ordu onlar için Kudüs'te bir manastır hazırlanmış, ertesi günü başrahibe Mere Freige ile birlikte yola çıkacaklardı. Kendisiyle karşı karşıya kahve içerken, zihnim onları alıkoymak çareleriyle doluydu. Her halde, onların rahatı sağlanabilecekti ama onların Der - Nassıra'da kalmalarını sağlarsam, öğretim bakımından olmamakla beraber, yönetim konusunda büyük bir boşluğu dolduracaklardı. Özellikle Mere Freige'in çok dikkate değer bir kişiliği vardı. Uzun kestane renginde gözleri, sağlam ve iradeli ağzının aynı zamanda acıma ve anlayış belirten çizgileri büyük bir değer, geniş bir kadın kalbi hissettiriyordu.

Rahibeleri orada alıkoymak, sandığımdan daha kolay sağlandı. Yarım saat içinde Mere Freige'le iç yönetimi ne yolda ele alacakları, hangi iş alanında sorumluluğun tamamıyla kendilerinin olacağı üzerinde anlaştık. Binanın sol tarafı, zaten okul için elverişli olmadığından, onlara tamamıyla bırakılıyordu. Rahibelerin, hayat tarzlarında o kadar kendilerine özgü yanları vardı ki, hiç karışmaya gelmezdi. Mere Freige Der-Nas-sıra'da kalmalarının sağlandığına memnun oldu. «Senin için her gün dua edeceğim, evlâdım» derken sesindeki şefkat ve içten bağlılık beni çok etkiledi. Gerçekten, esrarlı ve loş kiliselerinde beni her gün dualarında andıklarını biliyorum. Bu dua belki de, ruhumun selâmeti, onların yolunda Hak'ka kavuşmam içindi. Ben Hak'ka erişmek için açılan yolların hepsinin aynı sonuca varacaklarına inanırım.

Okulun hazırlandığı hummalı bir çalışma içinde geçen günlerde, tek dinlendiğim zaman, tiryakisi olduğum çayı içmek için odamda geçen yarım saattir. Mere Freige bu saatlerde benimle konuşmaya geldiği zaman çok memnun olurdu. Bana eğitim ve Öğretim hakkında düşüncelerini anlatır, nazik bir şekilde âdeta öğüt verirdi.

Onun bu konudaki inancıyla benimki elbette hiç uymuyordu. Ama yine de onu dinlemekten büyük bir huzur duyardım. Öğrencilere her hafta banyo yaptırmaya şiddetle karşı dururdu. Halbuki biz en önce, bunu sağlamak için ilkel de olsa gereken düzeni kurmuştuk. Onlar ayda bir yıkanmışlar. On-

lara göre bu kadar sık yıkanmak kızları kendilerini beğenmeye, kendi nefislerine ve vücutlarına fazla yer vermeye sürük-lermiş. Bizim öğrencilere-f azla özgürlük vermemize de karşıydı. Özgürlüğün insanları haylaz ve saldırgan yapacağına inanıyordu. Özellikle, rahibelerin, en fazla üstünde durdukları nokta iki öğrenci arasında dostluk ve fazla yakınlığın zararlıydı. Onlar, mutlaka üçer kişi bir arada bırakılmışlar...

İlk ay, rahibelerin orada bulunmasını, istemeyenler, yahut onları jurnal etmekle hükümetin gözüne girmek isteyenler, beni çok güç durumlara, bazen içinden çıkılmaz gibi görünen durumlara soktular. Bunlardan ikisini burada anlatacağım, önce, okulun damında bir telsiz teşkilâtı bulunduğu ve rahibelerin Fransızlara işaret verdikleri iddiası ortaya atıldı. Damı özellikle kendim karış karış dolaştım. Telli veya telsiz hiç bir işaret görmedim. Aslında rahibeler o kadar kendilerini -dine-vermiş ve bir dakika boş zamanı olmayan insanlardı ki, onların siyasetle ilgilerini ummak zordu. Gerçi Mere Freige Fransız yanlısıydı ve öyle olması doğaldı. Fakat onun da casusluğa hiç, ama hiç elverişli olmayan temiz ve mert bir kalbi vardı. Bundan emin olmakla birlikte ben de, vatanımın ve ordumuzun selâmeti için çok dikkatli ve uyanık davranmak zorun-luğundaydım. .

İkinci jurnal, her gece yarısından sonra, papaz kılıklı bir adamın, rahibelerin dairesinin kapısından girip sabaha karşı aynı kapıdan çıktığını, bunun şüpheli bir iş olduğunu yazıyordu. Bu sefer uzun ve yine dikkatli bir kovuşturma yaptıktan sonra adamın gerçekten bir Katolik papazı olduğunu ve rahibelerin gece dualarına başkanlık ettiğini öğrendik. Anlaşılan bizde nasıl kadın imamlık edemezse, onlarda da bu önemli ayinleri kesin olarak bir erkeğin yönetmesi gerekmiş. Mere Freige'e açık ve kesin bir dille, hiç bir erkeğin gece oraya

gelmesi imkânı olamayacağını, bir zaman için bu gece ayinlerinin yalnız kadınlar arasında olması gerektiğini söyledim. Piraz üzüldü, ama yapılacak bir şey yoktu. Savaş zamanında bundan daha ne kadar sıkı şeyler her yerde yapılmıyor muydu? Mere Freige de, oradaki rahibe heyeti de, hiç bir zaman ilk altı ay içinde onlar hesabına ne kadar sıkıntı çekmiş olduğumu bilemezler. Okula gelenleri çok dikkatle kontrol eden kapıcı ve bekçiler de çok tetikte .davranıyorlardı.

200

MOR SALKIMLI EV

Der - Nassıra'ya giriş sınavları çok heyecanlı oldu. Yüksek sınıflar için yirmi boş yer vardı. Çoğu Lübnan ve Beyrut' tan olmak şartıyla yüz yetmiş beş kişi baş vurdu. Bereket versin Şam, öğrencisini okulun kendisi seçiyordu. Lübnanlı öğrenci hemen hemen hepsi Hıristiyan, Beyrutlular karışık, Şam sadece Müslüman öğrenci gönderdi. Müfettiş Jessir Efendi (Arap-tı) sorulan Arapçaya çevirirken,, gülererek «Eğer siz Arap olsaydınız sizi Arap mültecisi diye Aliye mahkemesine gönderirlerdi,» dedi. Dar görüşlü olmamak şartıyla, milliyetçi olan herkes, her imparatorluğun birleşik dili ve kültürüyle birlikte, kendi cinsine ve ülkesine özgü kültür ve dili öğrenmesi gerektiğine inanır sanıyorum. Özellikle Fransız okullarından gelen Arap kızları, Arapça'ya hep yukarıdan bakarlardı. Bir gün kültürlü bir Arap hanıma, peynirin Arapçasını sormuştum. Yanındakilere «fromage» m Arapçasını bilen var mı diye sormuştum. Bizim açtığımız yeni okulların hepsi Arapçaya çok önem veriyordu.

Yatakhaneler, derslikler hazırlandıktan sonra, bir gün Cemal Paşa ile Beyrut Valisi Azmi Bey okulu gezmeye geldiler. Her tarafı gördükten sonra kiliseyi de görmek istediler. Kiliseye, rahibelerin dairesinin yanındaki kapıdan girilirdi ve okula açılan kapısı kapatılmıştı. Ben de onlarla beraber kiliseye girdim. Tabii resim ve kutsal insanların heykelleriyle dolu, âdeta karanlık bir yerdi. Cemal Paşa, bir resmî okul yanında kilise bulunması uygun olamayacağını, buranın bir yatakhaneye çevrilmesi gerektiğini ileri sürdü. Yatakhaneler hazır ve burası yatakhane olmaya hiç de elverişli değildi. Bundan başka da, burada alıkoyduğumuz rahibelerin ibadetlerinde serbest olduklarını, kiliseninse okulla hiç bir ilgisi olmadığını anlattım. Uzunca süren bir tartışma sırasında, sıraların -arasında diz çökmüş, ibadete dalmış bir rahibenin bizi endişe ile seyrettiğini gördüm. Her halde kiliselerinin bırakılması onları bize çok bağladı. Bundan sonra bahçede garip bir sahne geçti. Kısa boylu şişman bir adam Paşa'nın yanına sokularak, bahçenin bir köşesindeki rahibe mezarlarında haç olduğunu, bunları sökmek için izin istediğini söyledi. Cemal Paşa hemen kaşlarını çattı: «Beni ne sanıyorsunuz? Mezarlara ben hiç el uzattırır mıyım?» dedi.

Der - Nassıra aynı zamanda, dil ve nakış, dikiş için ayrı ve serbest sınıflar açtı. Bekleme odaları, uyanık yüzlü, sonraları çok yetenek gösteren Arap kadımlarıyla doluydu. Aynı za-

MOR SALKIMLI EV

201

manda Dumani adlı bir Arap, sahip olduğu önemli bir fabrikadan üniforma ve önlük yapılmaya elverişli kumaş örnekleri getirdi. Çok ucuz verecekti, fakat parasının buğdayla ödenmesini şart koşuyordu. Vali Azmi Bey bu adamı korudu ve bizim okulların üniformaları, önlükleri hep o fabrikadan alındı. Du-mani'nin Suriye'nin en zengin bir adamının oğlu olduğunu, fakat adam bütün servetini durmadan yedikten sonra, fazla olarak bir sürü de borç bırakarak öldüğünü Mere Freige söyledi. Oğlu, işe en önce herhangi bir işçi olarak başlamış; sonra, bütün borçları ödeyecek hale gelmiş ve sonunda o da Arap diyarının çok ileri bir kişisi olmuştu. Dumanni'nin annesi de soylu bir kadındı. Bu ana oğula her zaman içimde büyük bir saygı duydum.

Değil yalnız Arap. diyarında, öbür yerlerde de, hangi yönden alırsanız alınız, Aintoura yetimler evindeki hizmetim kadar ruhumu rahatlandıran olaylar pek azdır. Çünkü oradaki,, acı çekenler hep isyan yavrularıydı. Hepsi, hiç bir suçu olmadan inanılmaz dert ve çaresizlik içinde kıvranıyorlardı. Daha önce de dediğim gibi, oranın müdür ve müdürün seçtiği heyeti yetimler evine yerleştirdikten sonra, benim görevim sadece - müfettişlik olacaktı; istanbul'dan gelen heyetin ocağın ilk haftasında işe başladıkları zaman, yetimler evi inanılmaz bir yoksulluk ve pislik içindeydi. Düzen diye bir kavram yoktu. Bütün yönetim A'dan Z'ye kadar, iki tane iyi yürekli fakat elinden bir şey gelmez kadın, birkaç erkek, bir düzine askere bırakılmıştı. Sekiz yüzü aşkın çocuğun beş yüzden çoğu hastaydı. Her çocuk,

bazen üç çocuğun kullandığı yataklar, her eşyanın üstü bit içinde. Hattâ taş koridorda yürürken, önünüzde hareket halinde akıp giden bit akışına basıp geçerdiniz. Bu satırları yazarken, Borodin'in son günlerde çıkan anılarındaki bir parçanın ne kadar realiteye yakın olduğunu o günlerde, yetim çocuklar cehennemini görmüş olanlar anlayabilirler : «Kuvvetleri ve yiyecekleri yoktu; kuvvetleri yetse bitleri yerlerdi, ama bitler daha kuvvetli olduğu için onları yedi.» Bununla birlikte Aintoura'da yiyecek yok denilemezdi. Ama besin hiç de bir düzene sokulmamıştı. Çocukların bir kısmı iskorbüt'e tutulmuştu. Çocukların hemen hepsi, küçük, büyük, hasta veya ayakta, artık insan yavrusu olmaktan çıkmışlardı. Hayvanlar nasıl bütün ihtiyaçlarını her yerde yaparlarsa, bu çocuklar da, açıkça, 202

MOR SALKIMLI EV

yatak içinde ve dışında, aynı şeyi yapıyorlardı. Kıyafetlerinden ve yüzlerinden bazı çocukların hangisi kız, hangisi oğlan bilemezsiniz. Ama garip bir alışkanlıkla kız çocukların bazısı, belki aileleri tarafından vaktiyle delinmiş olan kulaklarının deliğinden, bir tire parçası geçirmiş, köpe gibi bağlamıştı.

İşte bu durum, istanbul'dan gelenleri şaşırtmıştı, hattâ ürkütmüştü. Bununla birlikte dayanılması hemen hemen elden . gelmeyen bu durum karşısında, bir şeyler yapmaya da çalışmışlardı. Müdür önce bir etüv istedi, eşyayı dezenfekte etmeye başladı, kaynaması elde olan her şeyi kaynatmak için elinden geleni yaptı, İşte bugünlerde, cepheden bize verdikleri Doktor Lütfi, Tanrı'nın bir lütfü oldu. Bitler yok edildi, bulaşıcı bir hastalık halini almış olan mundarlık elden geldiğince sona erdi. Fajcat her şeye karşın çocuklar yine aynı garip durumdaydılar.

Müdürün maneviyatı hızla sona eriyordu. Onları, tavır, hareket bakımından, yani maddî ve manevî bakımdan insanlıktan ayırmış olan yoksulluk ve "Aşağılık hâlâ görünmekteydi. Bir avuç güçlü ve yaşlan da elverişli olan erkek çocuk, bütün kuruma hükmediyordu. Bunlar küçüklerin ekmeklerim alıp köyde satıyor, kumar oynuyor, daha ağıza alınmaz derecede vahşî içgüdüler gösteriyordu. Öğretmenlerin ve öğrencilerin bir kısmıyla konuştuktan, durumu kavradıktan sonra, bu işi kendi elime almam gerektiğini anladım. Der - Nassıra'nın her şubesi yetenekli ellerde başarıyla işliyordu.

istanbul'dan gelmiş olan müdür, heyetten bazılarıyla istanbul'a dönmek istediler. Doktor Lütfi Bey'e kurumun müdürlüğünü teklif ettim, kabul etti, ordu da bunu uygun buldu, durum, kurum için büyük bir kazanç oldu.

Ben, Aintoura'da üzerime aldığım işe, okulun yemekhanesinde ilk akşam yemeği vakti başladım, çünkü özellikle yemek vakti geçen şeyler, istanbul heyetini en fazla ürkütmüştü. Yemekhane, gayet uzun ve geniş, birbiri içine açılan üç kocaman salondur. Çoğunluğu ancak ayak üstü durabilecek, sa-natoryumluk çocuklar oluşturmak üzere dört yüz elli çocuk yemekhaneye gelebiliyordu. Kapıların önünde, ellerinde ekmek çuvalı birer asker duruyor, her giren çocuğa bir "ekmek veriyordu, istanbul'dan idare müdürü olarak getirmiş olduğum Mak-

MOR SALKIMLI EV

203

bule Hanım birkaç öğretmenle kâselere çorba koymaya çalışıyordu.

Çocukların hepsi gelmeden önce korkunç bağırışmalarla karışan kavga ve dövüş başladı. Bu sahneyi antropoloji bilginlerinin görmesini çok isterdim. Çünkü; en ilkel hayvanlar arasındaki hayat çatışmasının insan yavruları arasında nasıl olabileceğini gösteriyordu. Kuvvetliler, zayıfların ekmeklerini ellerinden kapıyor, zayıflar vermemek için çabalıyordu. Bu vahşî ve genel dövüşmede bütün çocuklar birbirini yumrukluyor, tırnaklıyor, ağılıyor ve avazları çıktığı kadar bağırıyorlardı. Okulun saymanı elinde bir sopa, sağa sola indirerek kavgayı durdurmaya çalışıyordu. Çocukların bir kısmı yerde yatıyor ve idare müdürü Makbule Hanım yaralanmış, boynundan ve ellerinden kan akıyordu. O gün, her zamanki sahnenin en azgını olmuştu-ve ben, insan denilen yaratığın yoksulluğun bir derecesinde nasıl hayvanlığa döndüğünü görmekten duyduğum acıya karşın, bu sahneyi görmüş olduğuma memnundum. Sonunda bu bana, nasıl bir harekete geçmek gerektiğini gösteriyordu.

O haftanın sonunda istanbul'a gidecek olan müdür yanıma geldi, hoş görülmesi gereken bir kıvançla: «Bu işin çıkmaz olduğunu gözünüzle gördüğünüze memnun oldum* dedi. Ben de: «Bir hafta sonra burada sükûn içinde yemek yiyeceklerdir» dedim. Ve o günden sonra öğretmenlerinin de çocuklarla yemek yemelerini sağladım ve ben de zaten Der - Nassıra'da, burada da çocuklarla birlikte yemek yiyordum.

O gün depolan gezdim, eşyayı yazdım. Yığınlarla dokuma ipliği, pamuk, yün, deri vardı. Ondan başka da yatak, masa, sedir yapılabilecek tahta da vardı. Çocukları kendi ihtiyaçlarını yapmak için yetiştirmek, bir yandan da çalıştırmak sayesinde düzene sokmak, alçakgönüllü bir sanat sahibi yapmak gerekiyordu. Bundan ötürü bir marangozhane, bir kunduracılık atölyesi, bir örücülük, bir de terzilik sanatı açmak gerekiyordu. O gece, gerekli* ustaları bulmak için resmî makamlarla haberleşmeyi hazırladıktan, planı çizdikten sonra bütün okulu dolaştım. Koridorlarda büyük çocuklar oynuyor, dolaşüyor, askerlerle şakalaşıyordu. Yatahkanede, çoğu yerde, büyük, küçük bir sürü çocuk üst üste yatıyorlardı. Gece odama döndüm, görüşlerimi bir tarafa yazdım.

204

MOR SALKIMLI EV

istanbul'dan gelip de dönmeyen kadınlardan biri terziydi. Köyden, büyük kızlarla birlikte birkaç yerli kadın hemen çocukların esvaplarını, şiltelerini hazırlamaya başladılar. İyi bir doğramacıyla kunduracı gelecekti. Aynı zamanda, iki usta örücü ve birkaç tane de basit dokuma tezgâhı elde edildi. Üç gün sonra bütün ustalar geldi, büyük çocuklardan istediklerini seçtiler, hummalı bir çalışmaya giriştiler. İşin garip yanı kurumu altüst eden, iyi olmayacak gibi görünen haylaz ve dejenere çocukların bu ilk işlerde de çok işe yaramalarıydı. Onlarla sık sık konuşurdum. Aralarından, yukarıda söylenen işlerden başka alanlarda kullanılacakları .da seçiyordum.

Bir haftanın sonunda, en küçüklerin yatakları ve esvaplar hazır, kunduraları yapılmak üzereydi. Her yedi yaşından aşağı kız veya erkek çocuğun on tanesine büyücek kızlardan bir abla ayırdık. Onlar, bu küçüklerin, yıkanmasını, giyinmesini, derslerine gitmelerini ayarlayacaklardı. Her yatakhanelenin içine açılan bir odada bir öğretmen yatılıyorduk. Hamam-yeri de hazırlanmıştı. Bu küçüklerin, sırayla onu bir ablanın yanında hamama gittikleri gün, unutulmaz bir gün oldu. Birinci onluk kafile yıkandıktan ve yeni, temiz esvaplarını giydikten sonra, dışarıda tahta kerevete yan yana oturdular, birbirlerine yaslanarak, yüzlerinde büyük bir sükûn ve rahat içinde uyudular. Her on çocuk grubu, başta ablaları, saçları taranmış, üst, baş tertemiz, hamam bölmesinden çıkarken, bütün ayakta olan çocuklar, hattâ hizmetçiler toplanıyor, bir mucize görmüş gibi seyrediyorlardı. O gece, o gün, yıkanmış", temiz yataklara yatırılmış yavruları seyretmek için üç kere yatakhanelerine gittim.

İki ay sonra, bütün çocukların esvapları, kendileri tarafından örülmüş kumaştan yapılmış, pabuçları bitirilmişti. Yatakhaneler temizlik ve düzen içinde işliyordu. Genç doğramacılar, 30 tahta yatak-kerevet hazırlamıştı. Çünkü, hiç birini yerde yatırmak istemiyordum. Şilteleri atılmıştı, çarşafı temizdi. Aynı doğramacılar, küçükler için hazırlamakta olduğumuz Montessori sınıfları için gereken masa ve araçları da yapıyorlardı. Öğretim programı beş sınıfa ayrılmış ve uygulamaya geçilmişti. Yedi yaşını geçmiş büyük erkek çocukların yirmi beşi için, büyük erkek çocuklardan bir çavuş seçiyorduk.

Bu çavuşlar, verilen sorumluluktan ve öğretmenlerle işbirliği yapmaktan büyük bir~ gurur duydukları için, her biri,

MOR SALKIMI, I EV

205

kendi grubunu en iyi yönetmeye çalışıyordu. İş yapmak, temizlik, oyun ve musiki ile ilgilenmek onları oyalıyordu. Çocuklar arasındaki insancıl ilişkiler normal bir durum ve şaşılacak bir ahenk göstermeye başlamıştı. Çünkü, iş ustalarıyla birlikte, bir de musiki öğretmeni getirtmiş, okula basit bir bando hazırlıyorduk. İlk zamanlardaki, özellikle Kürt ve Ermeni çocukları arasındaki birbirlerinin boğazına atılan düşmanlık ve geçimsizliği hatırladıkça, iki ayda görülen bu gelişme şaşmaya değer görünüyordu.

İlk günlerde -şimdi örücülükte en ileri olan- iki Kürt çocuk başları beyaz sargıyla bana gelmişler ve:

«Biz Şam'a gitmek için izin istiyoruz» demişlerdi.

«Niçin gitmek istiyorsunuz?»

«Ermenileri öldüreceğiz.»

«Niçin öldüreceksiniz?»

«Anamızı, babamızı Ermeniler öldürdü. Buradaki Ermeni çocukları bize her gün dayak atıyorlar.»

«Babanızı, ananızı öldürenler, buradaki çocuklar değildi. Hem, onların anasını, babasını da başkaları öldürmüş. Şimdi bana başınızın nasıl yaralandığını söyleyiniz.»

Söylemediler. Hastaneye gönderdim. Bu olaydan sonra iki ay bile geçmemişti.

İki ay sonra aynı çocuklar, şimdi Ermeni çocuklarıyla birlikte dokuma tezgâhlarında kuzu gibi çalışıyor, arkadaşlık ediyorlardı. Bu iki çocuğun bende bıraktığı en büyük etki, hattâ saygı duygusu, bütün kızgınlık ve tiksintilerine karşın kafalarını yaran çocukların adlarını vermemiş olmalarından doğuyordu.

Kürt çocukları, doğru sözlü, beklenilmeyen derecede insana bağlanan ve belli etmemelerine karşın çok şefkatliydi. Fakat onları yönetebilmek için gerçekten adalete ve hakka bağlı, aynı zamanda çok güçlü bir irade gerekti. Bununla birlikte liderlik yönleri zayıftı, çünkü çabuk kızarlar ve duygularına yenilirlerdi. Yönetilmesi en kolay olanlar Türk çocuklarıydı, disiplin ve liderlik yetenekleri de çok kuvvetli olduğu gibi, çok sakindiler ve okulun barış öğesini oluştuyorlardı.

En ağır ve zor işlerde, özellikle nefsenden fedakârlık gereken alanda onlara tamamıyla güvenebilirdiniz. Yemekhanede sessizlik ve düzeni onların sessizliğine ve aynı zamanda daya-

206

MOR SALKIMLI EV

mklılığma borçluyum. Şimdi artık yüzü gözü temiz, üstü başı derli toplu, saçları taranmış yavrular, ablalar ve çavuşlarıyla yemekhaneye geliyorlar, sessizce yemek yiyorlardı. Pek beğen-'dikleri ve sevdikleri bir yemek bazen küçükleri coşturur, içinden sonsuz bir özlem sezilen bir Anadolu türküsü söylemeye başlardı. Hayatları ne şekil alırsa alsın, bu yavruların hepsinin içinde normal olmayan bir sakat yön, ömürlerinin sonuna kadar zaman zaman sızlayacaktı. Ermeni çocuklarının özellikle müziğe yatkınlıkları büyüktü ve çoğunluğu onlardan olan bando, Yetimler Evinin göğsünü çok kabartan başarısı oluyordu. Dolaşmaktan şişen ayaklarımı çıkarıp bir sandalyeye koyduğum, okulların yiyecek ve öbür gereksinmelerini sağlamak için durmadan yapılması gerekli karışık haberleşmeyi hazırladığım zaman ancak biraz dinlenebiliyordum, iki ay süren geceli gündüzlü çetin ve öldürücü çalışmalardan sonra okulda nispeten düzelen genel sağlık ve özellikle çocukların birbirlerine karşı davranışları, benim için büyük bir mükâfattı. Fakat bu iki ayın .beni ne kadar bitkin bir hale soktuğunu ancak ömrümde ilk defa birdenbire düşüp bayıldıktan sonra anlamıştım.

Bu, nisanda olmuştu ve doktor buna, beyin kansızlığı demişti. Bir hafta kadar yatakta yatmaya zorlandıktan sonra Şam'daki okulumuzu teftişe gittim. Yola çıkarken kendi kendime iki ay önce, Aintoura'da çocukların kahkahayla gü-lebileceklerirü hiç hatırıma getirmediğimi düşündüm. Olsa olsa daha az göz yaşı ve daha az hastalık bekliyordum. Halbuki şimdi tombul ve pembe yüzlü yavruların gülüşüklerini, oynastıklarını görüyordum. İçinde bulunduğum Arap diyarının çeşitli yaşayış yönlerini biraz görmeye başlamıştım. Beyrut ve Lübnan'da soylu ve zengin sınıfı, kıyafet, davranış bakımından tamamıyla Fransızların, daha doğrusu Paris şehrinin etkisi altındaydılar. Her şeye karşın biraz aralarında bulunduktan sonra, kendilerinin pek göstermek istemedikleri, fakat belki daha çok sevimli kendi kişiliklerine özgü bir yanları vardı. Müslüman ve Dürzi soylu aileleri, kendi özelliklerine ve kişiliklerine hiç bîr yabancı etkinin - görünüşte de olsa - damga vurmasına elverişli davran-mıyorlardı.

En büyük ve belirli yanı buğdaya dayanan bir hayli savaş

MOR SALKIMLI EV

207

zengini vardı. Fakat halk tabakasında kıtlık, en korkunç derecesine yaklaşmaktaydı.

Beyrut'un en düzgün sokaklarında, yüzleri aklıktan gerilmiş, paçavraya sarılı kadın ve erkek,

bir alay yersiz yurtsuz başıboş insan! Bacakları değnek gibi, küçük yüzleri, âdeta yüz yaşındakiler gibi buruşmuş, saçları dökülmüş, gözleri çukura kaçmış, fakat.-içlerinde insana acı acı bakan kimsesiz çocuk sürüsü! Hâlâ kafamın içinde zaman zaman aydınlanan bir sonsuz sokak manzarası içinde bütün bu adsız küçük sürüler geçer giderler ve aynı zamanda göz alan binaların, mermer merdivenlerinde bir çocuk iskelet koluna başım dayamış can çekişir...

Açlık, bir ses halinde kendini ilk defa belirttiği zaman hem kalbinizde, hem kafanızda ömrünüz boyunca, bir ses yankısını işitirsiniz. Ben, ilk defa Amerikan Kolejin'de arkadaş öğretmenlerle bir konser dinledikten ve müziğin dinlendirici etkisine kendimi bıraktığım bir gün o sesi işittim. Konserden Der-Nassı-ra'ya dönerken birdenbire bir tek ses, durmadan «Ju-an» diye haykıran ses, havayı bıçakla keser gibi kesiyor, yırtıyordu. Ondan sonra o sesi çok işittim. Zaman geçtikçe, kadınların ince istekli sesleri, erkeklerin boğazlarından gelen, bütün tutku ve anlamını kaybeden sesi, nefes almaya bile gücü kalmamış çocuk 'gırtlaklarından hep aynı keskin perdeden bir tek «ju-an» notu havayı değil, kalbi bile bir bıçak ucu gibi delip geçiyordu.

Aydın Araplar bana hep büyük bir musikişinas olan Vedi Sabra'dan söz etmişlerdi. Bu ismi 1908'de, Tevfik Fikret'in bir millî marşım bestelediği ve Taksim Bahçesi'nde orkestrasının başında, seksen bin kişiye çaldığı zaman işittim. Hürriyetin balayı sayılan o günlerde, ırk ayrılığı henüz Türkiye'yi içinden parçalamamıştı. Vedi Sabra, Fransız taraftarı olmakla ve ihtilâl hareketine karışmakla suçlanmış; Erzurum'a sürülmüştü. Vedi Sabra'nın Fransızları sevmesi kadar normal bir şey olamazdı. Çünkü on beş yıl Paris'in en büyük katedralinin orgcusu, organisti olmuştu.

Der-Nassıra'nın müzik bölümünün başına getirilmesi, yeni açılan okulların o alanda yeni bir çığır açmalarına neden olacaktı. Maddî ve manevî en, büyük acı ve yoksulluklarla çalıştığı zaman, sağlık ve düzen başladıktan sonra, insanların en bu-, yük avuntu ve hayat içgüdüsünü hiç kuşkusuz müzik teşkil eder.

208

1VTO RSALKIMLI EV

Arap diyarına bir yıl daha gelmeyi kabul ettim. Eğer, savaşı kazanırsak, sonsuz bir şefkat ve sevgi eseri olan bizim mütevazı okulların hükümetimizin tutacağı yeni öğretim alanında ilk temel adım olmasını umuyordum. Doktor Adnan, Türk ordularının teftişi için haziranda Suriye'ye geldi, tatilimi geçirmek için onunla birlikte istanbul'a döndüm (*).

1917 yılının eylül ayında sözümü yerine getirerek, bir yıl için yine Suriye'ye döndüm.

Öğretmenlerin birinci yıl gösterdikleri çaba, güç ve özel yararlarından vaz geçmelerinden ötürü, açtığımız okullarda ikinci yıl öğretim kolaylıkla sürdürüldü. Aintoura şaşmaya değer bir şekilde ilerlemişti. Zaten yaz ayları programı da oldukça hafifti. Yetimlerin sayısı tam bin iki yüze çıkmıştı. Yanımızda bir kadın rahibeler manstın vardı. Doktor Lütfi Bey, onun bizim tarafındaki kısmını kiralamış, bütün kızlarla kadın öğretmenlerin elisi sınıflarını oraya aktarmıştı. O rahibeleri bir yıl önce görmeye gittiğim zaman onların sadece başlarıyla, o da demir parmaklık arkasından birbirimizin hatırını sormak şeklinde konuşmuştum. O zaman bana o garip konuşma, bir Alman tiyatrosunun mitolojik bir piyesi gibi gelmişti. Fakat şimdi hayat şartları onları da dışla ilişkiye zorlamıştı.

Aintoura'daki en yararlı değişme o yıl, lağım, su ve elektrik kuruluşlarıydı. Genel temizlik, içindekiler arasında kurulan uyum, çeşitli iş dallarındaki gelişmedir. Öğrenci arasında yetişen genç kunduracı sınıfı artık dışarıdan sipariş alabilecek bir duruma erişmişti.

Doktor Lütfi en çok en küçüklerle uğraştı. Aralarındaki seksen küçük yavru, kendilerine en fazla dikkat ve önem verilmesine karşın, ötekiler kadar gelişmemişlerdi. Küçük Mon-tessori bunlarla, küçük sandalyeleri, masaları, palmiyelerin yeşilliği ve güneşin ışığı altında gözü ve gönlü hoş ediyordu. Küçük çocuklar öğretmenleriyle burada çalışıyor ve oynuyorlardı, işte bu küçüklerin, güneş banyoları yapmalarına ve o zaman, okulun verebileceği besinin en iyisini almalarına karşın hâlâ yüzlerinde hüznü vardı; küçük vücutları tamamıyla geli-

(*) Doktor Adnan'la 29 nisan 1917'de evlenmiştik. Ben Arap diyarında, o istanbul'daydı.

Nikâhımız Bursa'da, babam benim vekilim olarak kıyılmıştı.

MOR SALKIMLI EV

209

şemiyordu. inanıyorum ki, ne kadar ileri olursa olsun insanlık aile yuvasının ve ananın yerini tutabilecek bir şey bulamamıştır. Ne kadar fennî usullere uyularak işlerse işlesin, hiç bir kurum onların yerini tutamıyor, inanıyorum ki, eğer aile sisteminin yerini tutabilecek resmî bir sistem bulunsa ve uygulanırsa, mutlaka insan cinsinin kişiliğinde esaslı bir değişme olacak ve bu değişme daha iyi değil, daha çok kötü olacaktır.

Bu inancımı, 1925 - 26'da hazırlanan ve yayınlanan İngilizce anılarımın 454. sayfasının başında bulursunuz. Otuz yıl sonra da bu konuda fikrimi değiştirmiş değilim. Ondan çok yıl sonra, büyük bir İngiliz yazarı tarafından neşredilen ve her dile çevrilen «The Brave New World» adlı roman, sırf böyle bir değişmenin insanları ne kadar garip bir duruma sokacağını gösteren bir karikatürdür. Zaten komünistler de böyle bir sistemi denediler ve sonunda bir şeye yaramadı. Anaya bağlılık belki hayvansal bir içgüdüdür; fakat doğaldır. Yeter ki, anaların kendisi her ne koşul içinde olursa bu noktada doğal içgüdülerini, çocuk sevgisini kaybetmiş olmasınlar!

Bu seksen küçük yavrunun en küçüğü bende çok acı, fakat derin bir ilgi uyandırmıştı. Bir yıl önce onu hasta ve yoksulluk içinde sürünen çocukların arasında görmüştüm. Sırtında ancak belden yukarısını, o da yer yer örten, parça parça bir gömlek vardı. Belden" aşağısı tamamıyla çıplak, kirden yüzünün rengini fark etmek güç, fakat hiç taranmamış kıvrımlarım sallayarak bize derin bir işin iç yüzünü araştırmacı bakışla bakan küçük gözlerde tutku ve irade parlıyordu. Konuştuğu dil, dil değil, en fazlası Türkçe ve Kürtçe kelimeler. Arada bir de Kürtçe veya Ermenice kelime duyuyorsunuz. Aslında yaşı da pek düzgün konuşmaya elverişli değildi. Belki üç, belki beş yaşındaydı. Adı Jale idi, ama bu ona her halde yetimler evinde verilmişti. Çünkü Anadolu'nun .özellikle doğusunda böyle bir ad yoktu. Kendisi, ne adını, ne geldiği yeri, ne de nerede bulup onu oraya getirdiklerini biliyordu. Aslında böyle kayıtlar hiç bir çocuk için tutulmuş değildi.

Hastabakıcı hemşire ismet, hemen bu yavruyu kanadının altına almış, her boş dakikasını ona harcamış, o Hemşire isme t'e olanca tutkusuyla sarılmıştı. Şimdi bu Jale, yetimhane-
F.: 14

210

M O K .S A L K I M L I E V

nin en sağlıklı ve en şen yavrusuydu. Nedenini ben hemen sezdim. Çünkü, İsmet Hanım adında bir ana bulmuştu. Eğer bu hemen bir türlü sağlıkları düzelemeyen, gönülleri acıyla dolu seksen çocuğun her birini bir kadın, bir ana gibi benimsemiş olsaydı, Doktor Lütfi'nin işi çok kolay olacaktı.

Bu ikinci yıl, sıkıntımız ve düşkünlüğümüz yükselmiş, ama yardım içgüdüğü artmıştı. Beyrut Valisi Azmi Bey, Beyrut ve Lübnan sokaklarından toplattığı yedi yüz Arap çocuğu için bir yetimler evi kurmuştu.

Lübnan Mutasarrıfı Ali Münif Bey, birkaç tane, sokak çocukları ve kimsesizler için aşhane kurmuştu. Şimdi onun yerine gelen, ve yönetiminden dolayı Lübnan'ın çok sevdiği İsmail Hakkı Bey aşhane sayısını artırıyordu. Aynı zamanda Amerikalılar da bir hayli yardım ediyorlardı. Amerikan okulunun müdürü Doktor Bliss'in damadı Dodge, kendi başına işlettiği birinci derece bir yetimler evi kurmuştu. Aslında bu Dodge ailesinin fedakârlığı ve sosyal hizmeti dikkate değer bir olaydı.

Resmî makamlarla Amerikan kuruluşları arasındaki ilişki çok dostçaydı. Ben kendi payıma Doktor Bliss's bize bulduğu Arapça öğretmenlerinden dolayı çok minnettarım. Yine Miss Fisher adında, beden eğitimi bölümü başında çalışan bir Amerikalı öğretmenimiz,! de o bulmuştu.

Aynı zamanda Beyrut ve Lübnan'ın zengin ve modaya düşkün hanımları da bu ikinci yıl çok çaba gösterdiler. Açmış oldukları çamaşır ve işleme atelyesi bir hayli yetim çocukları sokak yaşayışından kurtardı.

İnsanlığın iyi örneklerinden biri de Asfurie'deki tımarhanenin başında olan Doktor Srnith'dir. Bu, bir İngiliz tımarhanesinin başında yıllarca bulunmuş bir İngiliz akliyeci idi. Savaş sırasında oradan ayrılmamış. Cemal Paşa da kendisine epeyce yardım etmiş ve tımarhaneyi korumuştur. Her halde Arap diyarındaki tımarhanelerin hepsinden iyiydi. Fakat, akıllılar açlıktan ölümlerini yaşasın diye bu kuruma erzak vermeğe karşı kuvvetli bir akım vardı. Zavallı Doktor Smith, hastalarını yaşatmak için her yere baş vuruyordu, her fedakârlığa

katlanıyordu. Ben de bu tımarhaneyi gezdim, ama her yanını gezdim. Belleğimde çok derin yer tutan insanlar vardır, bunların arasında iki tanesi, burada söz konusu edilmeye

M Q H S A L K I M L I E V

211

değer. Bir tanesi bir Arap genci, tek başına, en azılı delilere ayrılan bir hücrede oturuyordu. Yatağının içinde dimdik oturmuş, gözleri kapıda, durmaksızın Arapça şiirler okuyor, bir sevgiliye yalvarıyor, yalvarıyordu. Acaba bir aşk hastası mı, yoksa düşsel bir sevgili miydi bilmem. Fakat bana Mecnun'u hatırlattığı için ilgilendim. Acaba o zavallı genç bir gün Leylâ hastalığından kurtulup da «Yürü Leylâ, ben Mevlâ'mı buldum» diyecek miydi? İkincisi bahçede oturan zararsız deliler arasındaki, bir kadın, göğsü bir merdiven konulduğunu, durmadan insanlar ve belki de meleklerin bu merdivenden inip çıktıklarını görüyor, bunu çevresine heyecanlı bir sahne eseriymiş gibi durup dinlenmeden sözle ve hareketle yaşatıyordu.

Lübnan'ın soylu ailelerinden, Selim Sabit çok dostluk ettiğimiz dikkate değer bir kişiydi. 1916'da ilk defa, okulların planını yapmak için gittiğim zaman, onu görmüştüm. Sakalı ve kıyafeti III. Napolyon'un modeliydi. Genç Arapların, yüksek sosyeteyle bağlı olanları arasında da Fransızların o devrine ait kıyafetler sık sık görünüyordu. Selim Sabit bana yetmiş altı yaşında olduğunu söylemişti. Ama bazı eksantrik göreneklerinden, özellikle düşüncesini açık söylemesinden dolayı onu sevmeyenler, seksen dört yaşında olduğunu iddia ediyorlardı. Simsiyah sivri bir sakalı ve birbirine bitişmiş gibi yakın, keskin ve içlerinde genç bir ışık yanan gözleri vardı. Uzun yüzünün derileri, belki binleri geçen kırışık ve buruşukların ince çizgilerle doluydu. Her zaman bir söylevci edasıyla konuşur ve insanların artık şeklini unuttukları ince reveranslar yapar, eri parlak renkli yelekler giyer, boyunbağlar takardı. Onu ilk gördüğüm zaman kendini beğenmiş bir ihtiyar diye pek önem vermemiş, çarçabuk unutmuşum. Arna onun kendi bağlı olduğu aristokrat sınıfı eleştirirken dinlediğim zaman, zekâsının keskinliğini ve sırf aristokratların bazı davranışlarının Arap aristokrasisinin düzeyini düşürdüğünden ötürü üzgün olduğunu anladım.

Ondan sonra bizim okullarla çok ilgilendi, sık sık geldi. Bu bira? karikatüre kaçan kıyafet arkasında gerçekten sonsuz bir manevî cesalet ve fedakârlık vardı. Bizim okula karşı sevgisi, en fazla burada-Arapçaya gereken yeri ve önemi vermesi ve kurduğu düzenin hoşgörüyeye dayanan tarafıydı. Selim Sabit, benim orada kalıp Arap okullarının yönetimini ele almamı

212

M O R S A L K I M L I E V

tekrar tekrar önerdi. Tabîî kabul etmedim. Özellikle, yenilgi baş gösterdikten sonra, ana topraklardan ayrılmamı hatırımdan geçiremezdim.

Aintoura'da komşumuz olan Maronit patrikhanesine beni Selim Sabit götürdü. Yüksek bir kaya üzerine kurulmuş kartal yuvası gibi bir yer. Pencerelerinden denizlerin en parlak ve keskin mavisine bakıyorsunuz. Patrikhane havası her halde Roma'daki Papalığın bir taklidi. Yüzleri, italyanların en kültürlü örnekleri olan resim galerilerindeki kardinal örneklerini hatırlatan Maronit kardinalleri bizi nazikçe karşıladılar. En aydın Fransızların üslubu ve ağzıyla konuşan bu kardinallerle bir hayli konuştuk. Patrik, tamamıyla yerli ve dağlı bir örnek. Gerçi yaşı seksen dört, ama kendisi dimdik ve sağlam. Gözlerinde Lübnan köylüsünün kudretli ışıkları vardı. O, Fransızca'yı kendi memleketinin ağzıyla konuşuyordu. Kırmızı, parlak bir patrik üniforması vardı. Fransızların Lübnan'da egemen olmalarına Maronitlerin yan çıktığı söyleniyordu. Fakat bence, Arap ulusunun arasında Müslüman, Hıristiyan diye ayrılık yapmak, her halde Batı devletlerinin işine geliyordu. Lübnan bu din başkılığını sömürmeyen bir duruma girerse bu Maronitler de dahil, orada gerçek bir Arap birliği kurulabileceğine o zaman da inanıyordum.

Benim Arap dostlarım, sepetlerde ve tepsilerde, mor menekşeler, alev gibi kıpkızıl karanfillerle odamı dolduruyorlar-dı. Bir Arap, sizden hoşlanırsa, şiir yazar ve çiçek getirir; aynı zamanda bir insan için en değerli bir şey olan ruhunun içini size açar, bir fincan kahve çevresinde size bütün içini döker. Eğer bir memursanız, size türlü yollarla rüşvet verir ve işin garibi, bunu o kadar incelikle yapar ki, rüşvet olup olmadığını bile ayırt etmek zordur. İşte bundan dolayı bu güzel çiçekler gözümü, gönlümü aldığı zamanlar kendi kendime «Acaba bu da bir rüşvet sayılır mı?» derdim. Ama öğrendim ki, çiçekler parayla alınmış

değil, kendi bahçelerinden gelmiş ve yazılan şiirler de, siyaset adamlarına veya bir şey koparmak istenen büyük bir memura yazılanlardan çok başkadır. Bununla birlikte, çok zengin bir ailenin oğlu, övme dili arkasında saklı bir rüşvet teklifini bana yaptı. Bu Arap diyarında eh büyük zorlukla tutabildiğim, en güç önüne geçebildiğim öfke, o gün âdeta aklımı başım-

MOR SALKIMLI EV

213

dan aldı. Okulun kabul odasında bir iş için beni görmeğe geldi:

«Sizin Aintoura'daki muhasibiniz Rifat Efendi için görüşmeye geldim» diye söze başladı.

«Rifat Efendi'ye ne olmuş?»

«Onun yerini ben istiyorum.»

«Biz onun hizmetinden memnunuz.»

«Ben o yeri elde etmek için binlerce lira... Hem de altın vereceğim.»

Yerimden fırladım : «Bana mı?»

«Hayır, hayır, yetimler evine... Rifat Efendi'nin kendine de iki bin altın vereceğim... Bu onun için bir servet olur.»

«Kendisiyle konuştunuz da mı bana geldiniz?»

Birdenbire şaşırды, ben kapıya doğru yürürken, eteğimden yakalamış, her ne hizmete olursa olsun, alınması için yalvarıyor, eğer askerlik ederse öleceğini söylüyordu.

İçimde, rüşvet verilmek istenen adamın duyması gereken o kadar acı bir aşağılık duygusu vardı ki, hemen J. Adams'ın «Hull House» adlı, kendi sosyal kurumlarıyla ilgili- kitabında söylediği böyle bir olayı hatırladım. Ona da bir gün birisi böyle bir şey teklif ettiği zaman, hattâ bir sosyal kuruluşa yardım şeklinde olduğu halde, davranışlarında acaba rüşvet teklifine elverişli bir hal olup olmadığını düşündüğünü yazar.

Vedi Sabra, benim «Kenan Çobanları»nı bestelemek için bana baş vurdu. Librettoyu hazırladıktan sonra hemen işe girişti. Amatörlerden yirmi beş kişilik Bir orkestranın piyanisti, Beethoven'e benzemek için ön dişlerini çıkartmış, Dou-met adlı ateşli bir genç müzisyendi. Konserlerini biz Arap diyarından ayrılmadan önce okulda halka vereceklerdi.

• ~ ^

Kasım ayında cephede bozulma başladı. Ben tamamıyla kendimi işime vermiş olduğum için, Suriye'nin herhangi dakika düşman eline geçeceğini, bulunduğumuz yerin bir savaş alanı haline geleceğini düşünemiyordum. Bu aralık, Şam'daki okulun başında elan öğretmenden epeyce kaygılı bir mektup aldım. Benim hemen Şam'a gelmemi, Şam halkının korku içinde olduğunu, bir karar almak gerektiğini yazıyordu.

Elden geldiğince çabuk yola çıktım. Reyak'ta durumun çok ciddî olduğuna ilişkin haberler dolaşıyordu. Cemal Paşa

214

M O K SALKIMLI EV

ailesi bir gün önce yola çıkmış, kendisinin de bir gün sonra gideceği, Falkenheim adlı bir AJman komutanının geleceği söyleniyordu. Demiryolu üstündeki askerî hareket, bütün yolculuğu durdurmuştu. Ben bir cephaneye vagonunda Şam'a gittim.

Okuldaki öğretmen heyetiyle ciddî bir konuşmadan sonra, ertesi sabah Cemal Paşa'yı karargâhta görmeye gittim, İstanbul'daki arkadaş lanyle geçen bazı meseleler dolay çok üzgün görünüyordu. Kendisi geri çağırılmıştı ve gitmesinin kurduğu örgütün ve düzenin bozulacağından kaygı duyuyordu. Haklıydı. Fakat, savaş günlerinde sessizliği elden bırakmamak, ve emre boyun eğmek zorundaydı. Giderken İstanbul'dan gelen bütün öğretmen heyetini beraber götürmeyi öneriyordu, çünkü bir anarşi ihtimali vardı. Teşekkür ettim, ama hükümet, açtığımız okulları resmen kapatıncaya kadar, bizim görev başında kalmamız bir namus borcu olduğunu söyledim. O, bu tehlikenin çok yakında olmasının ihtimali üstünde durdu. Ben ona bütün heyet adına 'teşekkür ettim. Fakat hükümet resmen okulları bırakmaları emrini vermeden yola çıkmanın Türk kadınının şeref ve haysiyetini kırabileceğini, bununla birlikte heyet arasında gitmek isteyenler varsa, onların gidebileceğini söyledim. Cemal Paşa'mın yerine küçük Cemal Paşa diye tanınan bir komutan gelecekti. O, Albay Fuat Bey ve valilerin ellerinden gelen yardımı yılın sonuna kadar yapacakları kesin-di. !

Ertesi gün Şam'da açılışımı/, uuuuu öğretmenlerini topladım. Cemal Paşa'mn söylerini tekrarladım. Eğer aralarından gitmek isteyen varsa hemen gidebileceğini söyledim. Baştan sona kadar, hepsi görevlerinin başından ayrılmayacaklarını MÖyk-diJer. Kadın ve erkek bu neye-tin göreve kaışı duydukları kutsal bağlılık vrt.- manevî cesaret ve fedakârlık hayatta unutamayacağım şeyler arasındadır. Atıu onların bu fedakârlığı, bana hiç bir /.aman tarnamı.yle anlatılamayacak güç anlar yaşattı.

Bunu. uykusuz geceler izledi. Erzak azaldıkça azalıyor, iki haftalık yiyecek elde etmek, sonsuz yazışmaya dayanıyordu.

Ben okullar ku'panıncaya kadar, hele Aintoura'ya hiç olmazsa beş aylık yiyecek -almak için tasarlanması güç zorluklarla karşılaştım. İşte ancak bugünlerde, cephe harekâtını ilgiy-

M OH SALKIM L I E V

215

le izliyordum. Bu dönemde askeri cephede Albay Refet Bey'den çok söz ediliyordu. Onun ve Fuat Paşa'mn adları, büyük bir şeref ve şan kazandı.

Şubatın ilk haftasında yine Şam'a gittim. Özellikle Ain-toura için erzak meselesini sağlam kaziğa bağlamak istiyordum. Martta, askeri harekâttan dolayı hükümetin okulları tatil etmesi olabilecek bir durumdu.

Taşıma aracı bulmak olanaksız görünüyordu. Ama büyük bir- zorlukla en sonunda iki atlı bir araba, bir-koruyucu, bir de güvenilecek arabacı bulunabilmişti. Lübnan'daki sıcağa karşın Lübnan dağlarında kar fırtınası vardı. Aynı zamanda son aylarda yol kesme olayları da almış yürümüştü. Beyrut'tan saat dörtte yola çıktım, biraz sonra karanlık bastı. Arabanın fenerlerinde gaz olmadığı ve yolda gaz bulamayacağımızı arabacı söyledi. Tam on saat, karanlıkta, yüksek dağ geçitlerini geçmek zorunluğu vardı. "

Bu benim için bir kâbustu ve arabacının yanında oturan cesur muhafız bana ertesi gün ömrünün en kötü gecesini geçirdiğini söyledi. Gece yarısından ,bir saat sonra, Zahle'ye vardık. Kaymakamın evinde misafir oldum. Ertesi sabah Şam'a doğru yola çıkacaktım. Fakat ertesi sabah, hareketimizden önce, levazımın başında olan Kaymakam Kemal Bey beni görmeye geldi. Benim Şam'a gitmeme gerek kalmadan, Aintoura için dört aylık erzakın gönderileceğini söyledi. Ayrı gün okulların martta tatil edileceği haberi de Zahle'de kesin olarak duyuldu. Ben Beyrut'a döndüm.

Arap gençliği bana, unutamayacağım bir sürpriz hazırlamışlardı. Eserlerimden bazı parçaları Arapça ve Fransızca'ya çevirmişler ve dramatik bir biçim vererek oynamışlardı. Çok güzel bir Arap kızı «Handanı'm Cennetu diye hazırladıkları parçayı şaşılacak kadar güzellikte oynadı. Bundan sonra Beyrut'un yüksek sosyetesinde, çay ziyafetlerinde bu kızın bu rolü oynadığını ve- çok ün kazandığını duydum. Bana verdikleri aynı müzikli toplantıda, Şam'ın en ünlü ut çalam diye tanınan Suada'yı dinledim.

Söylediği Arap şarkılarının her dizesinin sonunda mızrabının öyle bir ahenkle oynayışı vardı ki, insanı ister istemez hayran ediyordu. Bu dize sonlarında, dinleyicilere gözlerini

216

MOR SALKIMLI EV

çeviriyor : «Nasıl?» der gibi bakıyor, dinleyenler müziğin güzelliğiyle tüm kendinden geçmişler gibi, bir inilti koparıyor-lardı. Bunu her iki taraf da o kadar kusursuz bir ustalıkla yapıyordu ve her dize sonu ve ut çalanın hareketiyle dinleyenlerin inleyişleri o kadar düzenli bir ahenk içinde geçiyordu ki, dinlediğim şarkılardan fazla, bu dize sonu karşılıklı hayranlık beni büyüledi.

Arap okulları bundan sonra bana başka davetler de yaptılar, sonunda hepsi birden, çoğunun tanıdığım Arap sanatçılarının eseri olan bir resim sergisi düzenlediler. Suriye'nin en ilerideki sanatçıları oradan çekilmişlerdi. Tablolar teknik bakımdan dikkate değer değildi. Ama bir amatör heykeltraşın, o günlerdeki acıyı, zorluk ve sıkıntıyı tamamıyla anlatan sembolik bir grubunu gördüm. Bu bir Arap ana, bir yavruya kupkuru memesini veriyor, ayağının altına bir çocuk ölüsü serilmiş, bir diğer çocuk, ölüm halinde, saçları darmadağın, yüzü Lübnan'da açlıktan, sefaletten ölenlerin bir sembolü olan anasının dizlerine sarılmış! Bu eserin o günlerde, Beyrut ve Lübnan'da yaşayan herhangi bir kadının gözlerine yaş getirmemesi kabil değildi. Yazık ki, bu genç sanatçı, heykeltraşlığın teknik yanını biliyordu, çünkü bu

eseri, memleketinin o günlerde geçirdiği sefaleti bütün zaman için sanatında yaşatmış olacaktı.

Yine bir şubat ayında Aintoura'yı görmeye gittim. Bu sefer zamanımı daha fazla Montessori sınıflarına verecektim. Bu sefer küçükler daha mutlu, daha sağlıklı görünüyorlardı. Ama onlar, neşe içinde el ele dönerek, şarkı söylerken aralarında bir tanesi - en küçüğü - rüyada gibi yürüyordu, yüzü sapsarı, iskelet haline gelmişti ve çok içime dokunan bir kimsesiz çocuk hüznü vardı. İleriden beri Aintoura'da böyle bir çocuk gördüğüm yoktu. Bu, birkaç ay önce en şen ve sağlam bir hale gelmiş olan Jale idi.

«Sen niye şarkı söylemiyorsun Jale?»

«Benim artık annem yok ki...»

Jale'ye analık etmiş olan Hemşire İsmet, kötü bir malaryadan sonra, ciğerleri bozulmuş, Lübnan'da bir zaman için daha yüksek bir yere yollanmıştı. İşte bu ana diye dayandığı kadından ayrılmak onu bu hale sokmuştu.

«Annen yakında döner, o gelinceye kadar sen, Beyrut'ta benim misafirim olursun.»

MOR SALKIMLI EV

217

. Birdenbire gözleri parladı:

«Sen benim annem olursun artık» dedi.

Aintoura'da o gün öğretmenlere veda ederken, içeriden bir çocuk çığılığı koridorlarda çınladı. Doktor Lütfi, «Jale'nin sesi» dedi. «Acayip çocuk, mutlaka dediğini yaptırmak ister.»

Biraz1 sonra elinde küçük, bir bohça, Doktor Lütfi'nin elini sımsıkı tutuyordu. Burnu ağlamaktan kıpkırmızı, gözleri isyanla parlıyordu. Çünkü benim onu o gün götürmeyeceğimi duyunca, ortalığı altüst etmiş, sonunda hazırlamışlar, bana getirdiler.

Der - Nassıra'da bu küçük yaratık rahibelerin sevgilerim hemen kazandı. Çalıştığım odada geceleri ona yatak seriyorlardı. Benim yatak odam ince bir bölme ile ortadan ayrılır, fakat bir kapısı oraya açılırdı.

Her gece, ikide birde : «Orada mısın anne?» diye bidüzü-ye seslenir, benim orada olduğuma tamamıyla inandıktan sonra uyurdu.

Akşamları, benim odadaki minderde oturur, çiçekleri durmaksızın büyük bir zevkle koklar ve kendi düzdüğü «Bize helva yolla, yiyelim yiyelim, âmin âmin» diye bir şarkı söylerdi.

Vedi Sabra, «Kenan Çobanları» ndan bazı parçaları getirir, piyanoda çalar, Türkçenin prosodisini sorardı. Bu aryaların bazıları yerli Arap şarkılarından alınmıştı ve özellikle onları, ben de, Jale de çok severdik. Vedi Sabra'nın yumuşak ve şefkatli tavrı, Jale'nin kalbini fethetmişti. O geldiği zaman, hemen kahve ısmarlar, sokulur, yaşlı müzisyene karşı bir büyük adam tavrı alırdı.

Bu akşamların birinde,, meydana gelen garip bir olayı ne ben unuttum, ne- de Vedi Sabra.

Onunla Fransızca konuşurduk ve daima, Jale'nin acaba hangi ırktan olduğunu ikimiz de tahmine çalışırdık. Gerçi Jale'nin yüzü ve tutkulu, iradeli minimini vücudunun hareketleri Anadolu'nun doğusundan geldiğini kesin olarak gösteriyordu. Ama ne cinsten? Hangi nedenle, Anadolu'nun doğusundan Arap diyarının ortasına bu küçük yaratık sağ olarak atılmıştı? Acaba, bizim zihnimizden geçen şeylerin etkisiyle mi, yoksa Sabra'nın, «Kenan Çobanları» nda,

210

MOR SALKIMLI EV

Yusuf'un kardeşleri tarafından uğradığı saldırı sırasında, «Öldürelim, öldürelim» dizesinin korkunç havası mıydı, bilemem, Sabra, bu arya'yı çalıp söylerdi. Havanın son notu çalınır çalınmaz, Jale yerinden sıçradı, büyük bir heyecan içinde aşağı yukarı koşuyor, çırpınıyor ve belki o âna kadar onda bilinçaltı olan hayatının facia sahnesini oynuyordu.

«Koştuk koştuk koştuk, (Bunu söylerken odanın içinde makine ile kurulmuş gibi koşuyordu) işte Sait, hani şu et kıyan, şöyle şöyle (Bunu da, eliyle canlandırıyor), hani şu koyunların boğazını kesen... Haççe de (Hatice) var. Elimi tutuyor, koşuyoruz, koşuyoruz. Kilisedeki adamlar, aman duymasın (Ayağının ucuna basıp yürüyor) geliyorlar, geliyorlar, kiliseden çıktılar, Sait'in gırtlığını, ha şöyle, ha şöyle kesiyorlar. Bıçağı Haççe'nin karnına saplıyorlar, çeviriyorlar, çeviriyorlar, barsakları ha şurada...»

Heyecandan ter içinde kalmıştı. Ağlamıyordu. Anılarında uyanan o geçirdiği sahnenin şoku içinde gözleri dışarı fırlamıştı. Biz, onun babası Sait, anası Hatice adlı bir Kürt ailenin çocuğu olduğunu, karşılıklı öldürmeler sırasında kaçarken, kiliseden çıkan Ermeniler tarafından anası ve babasının öldürüldüğünü anladık.

Ne Sabra, ne ben onun o facia sahnesini hiç unutmadık. Çocuğu kucağıma aldım, helva türküsü söyletmeye çalıştım ve küçük kafasının içindeki o kâbuslu anıyı unutturmak için dizlerimin üstünde salladım. Helva türküsüne başlamadan, küçük yavru yüzüme baktı: «Et kıyan Sait babam, barsakları yerde duran Haççe anam» dedikten sonra gerçek türküyü söylemeye başladı.

Başka bir Kürt çocuğu da dramatik bir anı bırakmıştır. Ben yetimler evindeki çocukların, ana ve babaları gelir de kimliklerini bildirirlerse, çocukları vereceğimi ilân etmiştim.

Bir hayli Ermeni kadını geldi, çocuklarını aldılar. Ama Beyrut ve Lübnan'da pek az Kürt veya Türk olduğu için, kimse gelmedi. Aintoura'ya son gidişte kapıdan çıkarken, Arap diyarından olmadıkları kıyafetlerinden ve yüzlerinden belli olan bir erkek, yanında bir kadın bana gelerek, Kürt çocuklarının bulunduğu yetimler evi nerede diye sordular. Ceplerinden özenle katlanmış yırtık bir kâğıt çıkardılar, gösterdiler. Erzurum' dan gelmişlerdi. Doğu'ya, Rus ordusuyla gelen General Artenik

MOR SALKIMLI EV

219

zamanında göç etmişler ve bu göç sırasında Hasan adındaki oğullarını kaybetmişler. Bu çift, Anadolu'dan Arap diyarına kadar yürümüş, her yetimler evine baş vurarak oğullarım aramışlardı. Ellerindeki yırtık pırtık, fakat özenle katlanmış kâğıdın üstünde çeşitli yetimler evi tarafından yazılmış, «Hasan buraya getirilmedi» cümlesi yazılıydı. Bizimki son yetimler eviydi. Doktor Lütü elinde bu kâğıtla yetimler evine girerken, benim de yüreğim bu ana baba kadar atıyordu. Yarım saat sonra Doktor Lütü, oldukça zayıf, te^miz giyinmiş, koltuğunda bohçasıyla bir küçük oğlanın elinden tutmuş geldi. Akşamdı, hiç unutmam. Güneşin havada kalan son kızılığı içinde bu ana, baba diz çöktüler, kollarını havaya kaldırdılar, çoc.uk onların göğsü üstüne atıldı. İşte böylece, Abdullah oğlu Ramazan adlı baba, Hasan adlı yavrusuna kavuştu.

Ben, okullar kapanıp istanbul'a mart ayında öğretmen heyetiyle dönerken, Aintoura'da Lütü Bey ve bir hayli öğretmen kalmıştı. Bunların arasında, o sene tarih öğretmeni olarak Der - Nassıra'ya gelmiş olan Belkis Edip de vardı. Aynı zamanda Doktor Bliss'le, damadı Mister Dodge'dan Aintoura'yı, Beyrut'ta askerî hareket başlar başlamaz himayelerine, daha doğrusu Kızılhaç'ın himayesine almalarını rica ettim. Kaymakam Kemal Bey sayesinde kurumun dört aylık yiyeceği vardı. Aynı zamanda, kurumdaki Ermeni çocuklarını Kızılay'a teslim etmelerini rica ettim. Vaat ettiler ve sözlerinde durdular. Ordular girmeden Dr. Gravford'u Kızılhaç adına bu işle görevlendirdiler, işte bu yetimler evine son hizmetim bu olmuştu.

Şubatın yirmisinde, Der - Nassıra «Kenan Çobanları» m oynadı. Çocuklar genellikle iyi aktördürler. Ama Arap çocukları kadar oynadıkları rolü sahiden kendisi sanana az rastlanır. Halbuki Arap çocukları trajedi, romans, herhangi tutkuyu kendilerine hemen mal ediyorlar. On üç yaşında Ellen adlı Lübnanlı kız orkestraya egemen olan kontralto bir sesle rolünü yapıyor. Sahneye kocaman bir hurma ağacı getirmişler, yere kızıl bir kum dökmüşlerdi. Bütün çocuklar, parlak mavi, kırmızı ve portakal rengi göz alıcı Arap kıyafetleri, çıplak ayaklarıyla Yusuf'u satmaya veya öldürmeye sahiden karar vermiş gibiy-

220

MOR SALKIMLI EV

diler.

«öldürelim, öldürelim» diye Yusuf'un çevresini sardıkları zaman, Yusuf rolünü yapan çocuk için kaygılandım. Yüzlerin-deki korkunç anlam, Yusuf un çevresinde şimşek gibi dolaşmaları, hattâ, çocuğun üstünü başını sahiden parçalamaları, sonra küçük Yusuf'un yüzündeki dehşet ve kurtulmak için çabalayışları, seyircileri coşturdu: Bu aralık seyircilerden biri ayağa kalktı, salonu sarsan bir öfkeyle bir şiir okumaya başladı. Her ağızdan «Feyad, Feyad» diye bir nara çıkıyor. Meğer o, Lübnan'ın büyük bir şairiymiş ve söylediği şiir hemen oradaki bir ilhamın sonucuymuş. Kendisi çok milliyetçi bir şair-miş, fakat, o zamana kadar, hiç bir

harekete geçmemekle birlikte, Türklerle de ilgi kurmazmış. Onun o gün orada bulunması bütün seyircileri şaşırtmış. Türklerin egemenliği Arap diyarında sona ermekte olduğu o günlerde, Türklerle en heyecanlı bir sevgi gösteriyordu. Seyirciler arasında birbiri ardınca bir hayli nutuk söylendi ve bu gerçek anlamıyla kişiliğine özgü Arap toplantısı, karanlık bastığı zaman dağıldı. Ve dağılırken, 1908 yılının bütün Türk ülkesinde herkesi birbirine bağlayan iç-tenlikli heyecan vardı. Bir ağızdan Türk marşım söylediler.

Beyrut, «Kenan Çobanları» nı on üç kere vermeye okulu zorunlu kıldı. Ancak birkaç gün daha kalabileceğimiz için, Sabra günde iki kere oyunu veriyor ve okul dolup dolup boşanıyordu. Seyirciler, her seferinde «Kenan Çobanları» ndan bir arya söyleyerek okuldan çıkarlar ve sokaklarda mutlaka, bu büyük Arap musikisi ustasının bıraktığı piyesten bir parçaya ayak uydururlardı. Sokak lambalarının direklerine, piyeste başarı sağlamış olan güzel sesli Ellen'in adını yazarlardı.

Benim aziz dostum Selim Sabit her seferinde gözlerinde yaşla dinlerdi. Bana «Beyn-es-sutur - Okuyan» lakabını takmıştı. «Bu sefer kalplerimizin perdesini de kaldırdı» diyordu.

Selim Sabit'ten 1921'de Ankara'da bir mektup aldım. Beyn-es-sutur» manasım en iyi anlatacak bir yazıya on altın vereceğini Beyrut'ta ilân ettiğini yazıyordu. İkinci bir mektup daha aldım, içinde resim doluydu. Sulu boya ile yapılmış bir Arap diyarı, bütün hurmaları, kumları, çadırları ve muzları o kadar güzel resmedilmişti ki!..

Karşılık vermeye vakit bulmadan ölüm haberini aldım.

Küçük aktörleri bir gece, bir kamyona doldurup Aintoura'

MOR SALKIMLI EV

221

ya götürdük. Oranın çocuk bandosu her cuma Der - Nassıra'ya gelir, konser verirdi. Şimdi buna karşılık vermek zamanı gelmişti. Marangozhaneyi boşalttık, ikisini bir sahneye koyduk, küçük aktörler, oynadılar, söylediler, Aintoura'yı eğlendirdiler.

Martin dördüncü Küçük Cemal Paşa'nın gösterdiği incelik ve yardımıyla, Ainloura müstesna, öbür okullarımızın öğretmenleriyle yola çıkarken, içten vedalar arasına biraz da göz yaşları karıştı.

Allaha ismarladık Lübnan ve gelip geçtiğim Arap diyarı!..

SON

HÜSEYİN RAHMİ GÜRPİNAR VE ESERLERİ

Hüseyin Rahmi Gürpınar Türk romancıları arasına kendisine özgü mizahî üslûbu ile çok parlak ve yüksek bir yer sahibidir. Altmış yıla yakın süren yazarlık hayatında çevirileri, makaleleri, eleştirileri dışında 54 tane ünlü eser meydana getirmiştir. Atlas Kitabevi, bu birbirinden güzel 54 kitabı kapak resimleri de birer sanat eseri olan bir dizi halinde yayınlamış bulunuyor. Her Türk aydınının kitaplığında yer alması gereken bu diziyi okuyucularımıza kıvançla sunuyoruz: 1. Acı Gülüş, 2. Aşk Batağı, 3. Ben Deli Mıyım?, 4. Billur Kalp, 5. Boşanmış Kadın, 6. Cadı, 7. Can Pazarı, 8. Cehennemlik, 9. Deli Filozof, 10. Dirilen iskelet, 11. Dünyanın Mihveri Kadın Mı, Para mı? 12. Efsuncu Baba, 13. Eşkıya ininde, 14. Eti Senin Kemiği Benini, 15. Gönül Bir Yeldeğirraenidir, 16. Gönül Ticareti, 17. Gulyabani, 18. Hakka Sığındık, 19. Hayattan Sayfalar, 20. Hazan Bülbülü, 21. İffet, 22. iki Damla Yaş, 23. iki Hödüğün Seyahati, 24. İnsanlar Maymun Muydu? 25. Kaderin Cilvesi, 26. Kadın Erkeklesince, 27. Kadınlar Vaizi, 28. Kaynanam Nasıl Kudurdu? 29. Kesik Baş, 30. Kokotlar Mektebi, 31. Kuyruklu Yıldız Altında Bir Evlenme, 32. Melek Sanmıştım Şeytanı, 33. Metres, 34. Meyhanede Kadınlar, 35. Mezarından Kalkan Şehit, 36. Muhabbet Tılsımı, 37. Mürebbiye, 38. Namusla Açlık Meselesi, 39. Namuslu Kokotlar, 40. Nimetşinas, 41. Öldüren Öpücük, 42. ölümler Yaşıyor Mu? 43. Ölüm Bir Kurtuluş Mudur? 44. Sevda Peşinde, 45. Son Arzu, 46. Şeytan İşi, 47. Şık, 48. Şıpsevdi, 49. Tesadüf, 50. Tokuşan Kafalar, 51. Toraman, 52. Tutuşmuş Gönüller, 53. Tünelden İlk Çıkmış, 54. Utanmaz Adam.

APTULLAH ZİYA KOZANOĞLU'NUN BÜYÜK TÜRK ROMANLARI

Atlas Kitabevi, Aptullah Ziya Kozanoğlu'nun eski, yeni bütün büyük Türk romanlarını basarak, aziz okuyucularına sunduğunu bildirmekle şeref duyuyor. 18 kitaptan meydana gelen ve her biri defalarca basılmış olan bu eşsiz romanlar 4 renkli kapaklar içinde, çok güzel resimlerle bezenmiş olarak yepyeni bir seri halinde yayınlanmıştır : 1. Arena Kraliçesi, 2. Atlı Han, 3. Battal Gazi Dostanı, 4. Dağlar Delisi, 5. Fatih Feneri, 6. Gullekin, 7. Hilâl ve Haç,

8. Kızıl Kadirga, 9. Kızıl Tuğ, 10. Kolsuz Kahraman, 11. Kubilây Han'ın Gelini, 12. Malkoçoğlu, 13. Palronahlar, 14. Sarı Benizli Adam, 15. Savcı Bey, 1C, Sencivanoğlu, î7. Seyit Ali Reis, 18. Türk Korsanları.

BİR ÇALGICININ SEYAHATI

, Almancadan çeviren : Mehmet Tevfik

Bu eşsiz romanı sizden önce üç kuşak büyük bir zevk ve heyecanla okudu. Kitabın iki kahramanı Alfred Müller ile Fridrih Şüller onların kafalarında ve gönüllerinde yer ederek yıllarca yaşadı; hâlâ da yaşıyor. Bu iki 'genç, sizi de candan bağlayacak, eskilerin olduğu gibi, sizin de kafanızda ve yüreğinizde yaşamağa devam edeceklerdir 500 sayfa, nefis bir cilt, 5 renkli şömiz. Kitaplığınızı süsleyecek bu güzel kitap, «Ölmez Eserler» dizimizin birinci kitabıdır.

MESNEDİ İLE DEVRİ ALEM

Yazan : Ercüment Ekrem Talu

Bu roman, mizah edebiyatımızın en büyük yazarının en ünlü eseridir. Başlıca kahramanları, yazarla birlikte dünya gezisine çıkan Meşhedî Cafer ve Torik Necmi'dir. Meşhedî, dünkü toplumumuzun en renkli simalarından biri. Torik Necmi de temiz yürekli bir istanbul kopuğu. Onların başından geçenleri ve romanda yer alan tiplerin taklitli ko-nuşmaların büyük bir zevkle okuyacak, okurken gülmekten katılacaksınız. 239 sayfa, nefis bir cilt, 5 renkli şömiz, «Ölmez Eserler» dizimizin bu ikinci kitabı da kitaplığınızın en güzel kitabı olacaktır.

AYRILIK YILLARI

Yazan : Deniše Robins

iki erkek arasında kalan evli bir kadın. Kalpleri aynı kadının sevgisiyle dolu iki erkek. Kendine fiöre planları olan bir kaynana... Bu büyük aşk romanının başlıca kişileri işte bunlar... Bu romanda kendirim, kendi duygu ve düşüncelerinizi okuyacaksınız. Hele siz!...

RAKIM ÇALAPALA'NIN ESERLERİ:

KÖYE GİDEN GELİN

Hürriyet gazetesinde yayımlandıktan sonra kitap şeklinde basılmış olan bu büyük aşk ve ihtiras romanı istanbul'da ve Çukurova'da geçer. Filme de alınmış ve büyük başarı kazanmıştır.

AŞK İNSANI GÜZELLEŞTİRİR

Bu kitapta Rakım Çalapala'nın birbirinden güzel 50 tane mizah hikâyesi vardır. Kahkahalarla okuyacağınız ve çok beğeneceğiniz bir kitap.

İŞIKLI PENCERE

Rakım Çalapala'nın 50 seçme hikâyesi de bu kitapta toplanmıştır. Çevrenizdeki insanların yaşayışını alaylı bir görüşle sunan 50 mizahî hikâye.

HAN DUVARLARI

Faruk Nafiz Çamlıbel'fn en güzel şiirlerinin toplandığı bu kitapta «Memleket Şiirleri» bölümünde 41, «Aşk Şiirleri» bölümünde 51, «Adalar'dan Kıtalar» bölümünde 34 şiir vardır. Ayrıca, Nihad Sami Banarlı'nın büyük şairimizin biyografisini ve sanatını anlatan değerli bir incelemesi ile şairin güzel bir potresi bulunuyor.

TÜRK SAZI

Mehmet Emin Yurdakul'un bu ünlü kitabında birbirinden güzel 73 şiir yer almıştır. Türk .milliyetçiliğinin ilâhî müjdecisi olan Mehmet Emin Yurdakul konuları, dili ve düşüncesi bakımından halka dönük, milliyetçi edebiyatın öncüsü olmuştur. Kitapta, ayrıca şairin edebî kişiliği hakkında Agâh Sırrı Levend'in çok geniş bir incelemesi; hayatı ve hususiyetleri hakkında da şairin torunu Doğan Yurdakul'un yazdığı bir makale vardır.

xxx